fondată în 1895
bpt
serie nouă

tolstoi

sonata kreutzer •
părintele serghi • hagi-murad

l. n. tolstoi

sonata kreutzer

ŞI ALTE POVESTIRI

TRADUCERI DE CEZAR PETRESCU, S. RECEVSCHI,
ŞTEFANA VELISAR TEODOREANU ŞI MIHAIL CALMÎCU
PREFAŢĂ ŞI TABEL CRONOLOGIC DE ION VASILE ŞERBAN

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1971
EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI

PREFAȚĂ

> Lev Tolstoi a fost cel mai complicat dintre oamenii mari ai secolului al XIX-lea.
>
> MAXIM GORKI

La începutul secolului nostru, într-un loc împădurit al guberniei Tula, din imensul imperiu țarist, putred și obosit de frămîntări și neliniști, înnăbușit de închisori și zdruncinat de revoluționari, călcat în picioare de ohrana dură a stăpînitorilor, exaltat de visurile nelumești ale sectanților vizionari, ale iluminaților vagabonzi, împrăștiați pe toate drumurile unei Rusii anacronice, într-un loc care capătă nume *acum*, dincolo de granițele acestui pămînt sufocat de incultură, de iobăgie, de lux și de religie — la Iasnaia Poliana — se stingea un om și se năștea un mit : Tolstoi.

Numele scriitorului s-a impus fără ezitările obișnuite începutului. Debutul de la revista *Sovremennik* a dezvăluit un prozator matur, cu un talent viguros, ale cărui maxime amplitudini se regăseau în capacitatea observației și în finețea analizei psihologice.

Copilăria, *Adolescența*, *Tinerețea*, cărțile care l-au catapultat pe contele Tolstoi — studentul monden, moșierul reformator — în atenția vieții literare rusești de la Moscova și Petersburg, erau pagini de autobiografie. Interesul lor venea din acuitatea privirii retrospective

spre lumea densă a celor mai bogaţi ani ai omului ; anii de formare — fluizi şi evanescenţi, plini de mister şi de iluzii, inundaţi de întrebări supreme şi fascinaţi de ferestrele tot mai mari ale orizontului, hrăniţi cu speranţa răspunsurilor definitive. Nikolenka Irteniev — personajul şi *alter-ego*-ul autorului — trăieşte în acest peisaj, exotic pentru ochii maturi ai omului de dincolo de ţărmurile adolescenţei. El va năzui chinuitor spre autoperfecţionare, spre desăvîrşire, mereu în căutarea unui ideal moral.

Acesta este şi destinul lui Tolstoi ca scriitor, ca om, ca gînditor. Capodoperele şi lucrările neterminate, anii de muncă şi tăcerile, violenţa criticii sociale şi smerenia comentariului evanghelic, crizele, marile incendii sufleteşti — toate se explică prin acest punct vulcanic al *naşterii* omului. Geneza justifică destinul, poate mai clar decît ne-o spun aparenţele, mai exact decît se-ntîmplă în alte cazuri. Temperament dionisiac, tumultuos, statură masivă şi hotărîtă, dar în acelaşi timp cu nervii fragili, sensibilizaţi, cu o conştiinţă problematică, nemulţumită — destinul lui Tolstoi e contradictoriu, deseori incoerent, hărţuit de îndoieli, fisurat de rupturi, dar totdeauna pătimaş şi incandescent. Atracţia lui stă deopotrivă în forţă şi slăbiciune : de fiecare dată intensitatea e maximă, punctele limită sînt aproape fie că e vorba de pisc ori de abis.

Cum vom putea explica altfel locul romanului *Război şi pace*, al *Annei Karenina* alături de povestioarele multiplicate în milioane de exemplare *Stinge focul cît arde sub spuză* ori *Primul rachier?* Cum vom înţelege virulenţa glasului din *Nu pot tăcea* în acelaşi timp cu propoziţiile din *Unde-i iubire, acolo e şi Dumnezeu ?* Tolstoi îl va citi pe Shakespeare cu dezgust, îl va blama pe Beethoven, autorul *Simfoniei a IX-a*, şi îşi va renega propriile sale mari creaţii ; gesturi extreme, hilare, neînţelese. Le explică numai combustia sufletului său de-

vastat de căutări și incertitudini, amplificate de convulsiile unei societăți minată de contradicții halucinante.

La șaizeci de ani de la moartea lui Tolstoi, admiratorii scriitorului și adepții „tolstoismului" zidesc fiecare, pe alt soclu, o altă statuie. Și chiar dacă timpul întărește bronzul scriitorului, a ne alătura cu o credință de partizanat uneia ori alteia din tabere, înseamnă să ne diminuăm obiectivitatea și dimensiunile cunoașterii. Marile romane și „tolstoismul" aparțin în egală măsură aceluiași om. Statura de titan a lui Tolstoi are nevoie de perspectivă; miopia se exclude prin însăși incompatibilitatea ei cu viziunea.

*

Noi toți am ieșit din *Mantaua* lui Gogol.
F. M. DOSTOIEVSKI

Realismul este un moment dintre cele mai fecunde și mai reprezentative din istoria prozei. Ivit în Franța secolului al XIX-lea, într-o posteritate romantică, el va pleca de la „orbarea de metafizică", cum scrie Blaga, va renunța la transcenderea experienței și — catalizat de pozitivism și atmosfera scientistă a veacului — se definește prin simțul acut al percepției realității. „Adevărul, asprul adevăr", *motto*-ul romanului *Roșu și Negru*, este deviza noii mișcări. Dar spre deosebire de clasicism și romantism, cultul adevărului se oficiază acum în templul „realității existente" și nu al uneia care „ar trebui să fie". Realiștii vor iscodi lumea îndrăgostiți și scîrbiți totodată de priveliștile ei; opera lor este imn și pamflet în același timp, amîndouă născute din iubirea de adevăr și din luciditatea acestui amor.

Într-o Europă cucerită în întregime de noua mișcare, Rusia va fi — alături de Franța și țările scandinave — una din marile puteri ale prozei realiste. În veacul trecut, literatura rusă a stat, fundamental, sub semnul

realismului și al prozei : direcția întregii ei dezvoltări este de la romantism la realism, de la poezie la proză. Idolul acestui secol literar, Pușkin, „cel mai mare eveniment în istoria Rusiei după domnia lui Petru cel Mare", va sintetiza această traiectorie în însăși evoluția operei lui : de la *Exegi monumentum* la *Povestirile lui Belkin*, de la *Fîntîna din Bahcisarai* la *Fata căpitanului*. Ultimul volum, împreună cu romanul lui Lermontov *Un erou al timpului nostru* marchează actul de naștere al prozei moderne ruse. Gogol va fi primul ei nume reprezentativ. Belinski îl va considera șef al „școlii naturale", înțelegînd prin „curentul gogolian" orientarea spre roman și povestire a literaturii ruse, sensul cel mai propice de manifestare a realismului.

Lui Gogol, autorul nuvelei *Taras Bulba*, a „poemului *Suflete moarte* și al acelei unice scrieri care e *Mantaua*, istoria literară i-a atribuit posteritatea „marelui realism" rus, cea mai covîrșitoare contribuție a acestei literaturi la patrimoniul artei universale. Indiferent de unele inserții romantice, de o perspectivă fantastă care depășește realismul ortodox — opera gogoliană închide în ea premisele esențiale ale epocii literare care vine : atitudinea antiromantică, descripția mediului și moravurilor, interesul pentru detaliul prozaic, raționalismul pozitivist regăsit în obiectivitate, simplitatea intrigii și a stilului, analiza psihologică, tipicitatea caracterelor, preferința pentru actualitate.

Realismul rus va fi, în primul rînd, seismograful timpului său, dăltuindu-și profilul în oglinda veacului ce l-a născut. El își asumă sensul problematic al unei Rusii care acuză adevărate erupții în planul conștiințelor, smulse din inerție ori intrate în derută. Accentul etic e consecința acestor stări de fapt, care implică răspunderi și impun idealul angajării. De eșecul acestui ideal scriitorii ruși vor încerca să se disculpe meditînd la destinul Rusiei și „inventînd" filozofia istoriei. Apropierea

de istorie și perspectiva epopeică — prin deplasarea interesului de la pitoresc și excepțional spre esențial și național — este pasul de la romantism la realism. Pe de altă parte, în viziunea demascatoare, în rechizitoriul aspru al societății, plusul realismului este intensitatea critică, atitudinea negativistă. În *Căpitanul de poștă* a lui Pușkin și în *Mantaua* lui Gogol își are sorgintea „realismul milei", sintagmă care poate defini, în mod particular, literatura rusă. Compasiunea pentru cei umili, pentru „obidiți", vine la realiștii ruși din interesul precumpănitor pentru destinele umanității, chiar în formele ei cele mai insignifiante.

Unitar în direcțiile lui fundamentale, realismul rus se regăsește în ipostazele concrete ale unor personalități remarcabile. Aksakov, scriitor echilibrat, îndrăgostit de natură, e relevant prin acuratețea și sobrietatea narațiunii. Proza lui Turgheniev transcrie întrebări existențiale profunde, accentuînd eticismul într-un stil elegant, de luminozități pușkiniene. Scrisul de obiectivitate rece al lui Goncearov rămîne prin creația lui Oblomov, erou din galeria „sufletelor moarte". Pisemski, scriitor sincer, cu o putere de descripție remarcabilă, notează în pagini veriste meschinăria vieții moșierilor și procesul dezagregării nobilimii. Foarte aproape de Gogol e Saltîkov-Scedrin, prozator satiric prin excelență. În dramaturgie numele reprezentativ e Ostrovski.

Deasupra tuturor, Dostoievski și Tolstoi se impun prin profunzime și grandoare, prin geniu, prin tensiunea unei proze tragice și monumentale.

Primele romane ale lui Dostoievski *Oameni sărmani*, *Umiliți și obidiți* sînt cărțile unei lumi mizere, plină de dureri și vrednică de milă, o lume atît de bine cunoscută autorului. Impulsului autobiografic și imperativului etic, anunțate aici, li se va subsuma întreaga lui operă. Începuturile scriitorului aparțin clar realismului, deși nu exclud un romantism sentimental. Ele mai relevă o apropiere

de creația gogoliană, care merge uneori pînă la amănunt. Dar ochiul atent al lectorului va intui, dincolo de aparențe, originalitatea pregnantă a scrisului dostoievskian, împlinit mai tîrziu. *Amintiri din Casa morților* e un jurnal disimulat al anilor de muncă silnică și de despotică suferință morală petrecuți în închisorile țarismului ; al anilor care au biciuit nervii sensibilității lui fragile. Crizele de epilepsie care vor urma, semnele unei obsedante ereditați morbide, nu sînt decît reversul omenesc, terestru al unei crize morale care va spinteca printr-o ruptură atroce destinul scriitorului. *Însemnările din subterană* (1864), mărturisire de un cinic nihilism, e prefața unei alte epoci de creație în care gînditorul, dezorientat, se va dărui tragicei doctrine a suferinței ; iar scriitorul, autorul marilor capodopere *Idiotul*, *Crimă și pedeapsă*, *Frații Karamazov*, *Posedații*, va secătui puterile realismului, depășindu-l și revitalizîndu-l totodată. Cărțile lui cu oameni măcinați de disperări abisale, de vise și halucinații care bîntuie în teritoriile „subterane" ale conștiinței, rămîn în planul realismului prin precizia și minuțiozitatea descripției, prin acuitatea analistului. Dar mai totdeauna prin ele pășim dincolo de pămîntul cleios, de mlaștina irespirabilă a suferinței omenești, rătăcitori pe tărîmurile de frig siberian ale chinului metafizic. Dramă realistă și roman psihologic în aparență, *Crimă și pedeapsă* e o tragedie religioasă și un roman metafizic. Lumea capodoperelor dostoievskiene, plină de milă și revoltă, de nedreptăți și înălțare, nu mai lasă loc povestirilor triste cu „umiliți și obidiți" ; e o lume de prăbușiri, de obsesii întrupată dintr-o imaginație morbidă, surescitată de chiar climatul istoric. Realismul secătuit de un geniu devine viabil prin însăși experiența lui limită, cît și prin roadele unei posterități fertile. Gide, Kafka, Faulkner sînt numai culmi ale uneia din direcțiile prozei moderne care pleacă din opera dostoievskiană.

Dacă Dostoievski a ajuns la marginile realismului, depășindu-l și devansîndu-și epoca, Tolstoi — celălalt mare rus al secolului al XIX-lea — i-a exploatat toate potențele, i-a defrișat toate cărările posibile, i-a descoperit toate resursele, aducîndu-l la vîrsta matură, încoronîndu-l. Dar de pe pisc totdeauna ochiul vede dincolo de orizont și fiecare răsărit colorează întîi crestele eterne. Tolstoi va fi și el un ctitor al literaturii veacului XX.

*

> În *Război și pace* lumea se naște și trăiește încă o dată.
>
> TUDOR VIANU

Pentru a te integra unei literaturi care poartă semnăturile lui Stendhal, Balzac, Dickens, Flaubert, Maupassant, Ibsen, Dostoievski, integrarea fiind ea însăși un test al valorii, trebuie să dispui de puterile tainice ale geniului. Opera tolstoiană, în întregul ei, mărturisește misterul omenesc al creației. Tolstoi întruchipează, cel mai aproape de adevăr, ipostaza scriitorului-demiurg, tipul reprezentativ al realismului. El este — analogînd vorbele unui critic francez — omul celei de-a șaptea zile a Facerii: asumîndu-și puterile Dumnezeului care se odihnea, mai ambițios și mai nemulțumit de repaos ca acesta, el va crea o altă lume și alți oameni. Prin *Război și pace*, capodoperă de netăgăduit, scriitorul rus împlinește tendința spre *totalitate* a romanului realist, aducînd posibilitățile de observație, de surprindere a detaliului în perspectiva largă a epopeii. *Război și pace* va încununa o epocă și va încorona un rege predestinat puterii: „Subiectul romanului — arată cu remarcabilă pregnanță Vianu — este aici viața însăși, nu numai războiul și nu numai pacea, dar și nașterea și moartea, iubirea cu toate peripețiile ei, existența la orașe și la țară, atingerea claselor sociale, vanitățile lumii înalte,

umilința celor de jos, ambiția, trădarea, răutatea diabolică și elanurile cele mai pure ale inimii, toate situațiile vieții, toate sentimentele, toate temperamentele, macrocosmosul existenței individuale și sociale." *Război și pace* naște și pune în mișcare o umanitate întreagă. Spre deosebire de Dostoievski, Tolstoi este regizorul unor uriașe aglomerări, animatorul unor fresce imense pe care mișună sute de personaje. Eroul cărții este poporul. El se naște din ipostaze episodice, respirînd prin fiecare și integrîndu-le pe fiecare într-un tot, printr-o cosmică putere centripetă. Existențele individuale își regăsesc destinul numai dincolo de statutul lor personal. Personalitățile, marii oameni care par a mișca benzile rulante ale istoriei, nu-și acceptă menirea, contemplînd rotația fatală a lumii. Dacă reținem pe Andrei Bolkonski, Pierre Bezuhov, Natașa Rostova, gestul este împotriva ordinii interioare a cărții ; el include neputința noastră, încercarea legitimă de a disloca angrenajul pentru a-i simți rînd pe rînd pulsațiile, spre a-i intui apoi vibrația originară.

Andrei Bolkonski și Pierre Bezuhov, aceiași pătimași căutători de adevăr ca și Irteniev ori Nehliudov, personajul din *Romanul unui moșier rus,* au altă vîrstă, închipuind mai departe destinul scriitorului (în perspectiva autobiografică a operei tolstoiene, comună mai tuturor realiștilor). În ochii lor lucesc tot mai puține lumini. Experiențele sociale au eșuat, cele intime s-au năruit. Îi stăpînește o stare deprimantă, amară. Limanul mistic spre care se îndreaptă Andrei înainte de moarte e un eșec mascat. Neliniștea lui Pierre Bezuhov, mai acută, mai angoasată, pare a-și găsi o soluție în acceptarea filozofiei lui Platon Karataev, această figură unică de țăran patriarhal, naiv și fatalist. Noi știm că nu e decît un *statu quo,* un eșec amînat ; echilibrul imaginar al lui Tolstoi însuși, preocupat de noile încercări de a-și desăvîrși idealul social. Rezultatul ? — o altă deziluzie.

Va scrie *Anna Karenina*, ultima „spovedanie" dinaintea crizei. Levin va demonstra iluzoriul echilibru al lui Bezuhov și al scriitorului. El repetă experiența lui Nehliudov la un diapazon mai dramatic, pentru că deja condițiile sociale sînt altele. „La noi toate s-au răsturnat și abia se rînduiesc din nou" spune o propoziție din roman. Levin își face un ideal din ordonarea acestor schimbări prin „armonie și comunitate de interese". El crede într-o „revoluție fără sînge, o revoluție uriașă" în care moșierii și țăranii, singurele forțe pozitive ale societății, vor învinge sub steagul aceluiași ideal. Învins de propria-i utopie, Levin își va aduce visurile în plan moral. Căsnicia cu Kitty pare să repete acea atmosferă liniștitoare în care a crezut Pierre Bezuhov. Dar el va resimți curînd un gol chinuitor în care nu pot viețui decît nemulțumirile. Iluzoriu se salvează prin mistica țăranului patriarhal ; dar noi știm că Levin a capitulat, că echilibrul lui e în afara lumii noastre, împotriva ei și de aceea fără sorți de izbîndă.

De altfel întreaga atmosferă din *Anna Karenina* e sumbră, prin ea adîc umbroase vînturi pesimiste. Tragedia Annei este inevitabilă încă de la începutul romanului nu numai pentru că eroina va refuza onest și sincer o morală nedreaptă, falsă, dar și pentru că există o fatalitate a ființei ei dornică de iubire. Viața Annei e un dureros „drum al patimilor" căruia nu i se poate sustrage și spre a cărei Golgotă urcă în disperare, dar și cu luciditatea opțiunii. Ea caută un sens existențial, dar societatea (și nici Tolstoi de altfel) nu-i validează credința. Sfîrșitul ei, singurul posibil, nu va fi acceptat ca o soluție, ci interpretat ca o pedeapsă. Eșecul Annei este același cu al lui Nehliudov, Bolkonski ori Levin care, dacă n-ar fi apelat la compromisuri, ar fi trebuit să aleagă aceeași cale. Căci opțiunile lor se întîmplă într-un spațiu în care pozițiile pozitive sînt excluse.

Anna Karenina trebuia să fie, inițial, doar drama unei femei „căzută în păcat". A devenit însă un roman social și psihologic, construcție sobră în care toate mijloacele artistice concură la exprimarea adevărului vieții. El încheie o epocă în opera lui Tolstoi și închide premisele celei care vine. Criza care începe în 1880 va fi o grantă. Tolstoi-gînditorul va impune scriitorului un pact dur, fără condiții : renegarea artei, a propriei creații. Operele care vor urma poartă în bine și în rău urmele acestui unic și de necrezut legămînt. „Nu există în istoria omenirii — va scrie Gorki — un caz atît de trist, cel puțin nu-mi amintesc de nici un alt artist, care să fi ajuns la convingerea că arta — cea mai frumoasă înfăptuire a omului — e un păcat." Împotriva credinței lui, Tolstoi se va trăda, supraviețuind.

*

> Înainte de acest conte nu a existat nici un mujic adevărat în literatură.
>
> V. I. LENIN

Hotărîrea lui Tolstoi — gest disperat chiar dacă viza un echilibru, dureros chiar dacă părea o izbăvire, dezamăgitor în ciuda faptului că era închipuit din iluzii, nu este nici o enigmă și nici un accident. Neînțeles, poate, în toate amănuntele și consecințele lui, el rămîne explicabil ; cauze intime ori exterioare personalității tolstoiene ni-l justifică.

Multe din ele, chiar dacă nu cele esențiale, se află în lumea din jurul lui, în Rusia de la jumătatea veacului trecut, pămînt în convulsii, inundat de durere și neputință, de revoltă anarhică și de mutenie creștină ; în Rusia claselor în dezagregare, a claselor în derută și a claselor nenăscute — numai forțe opuse, dezmembrabile, care împingeau în impas orice năzuință pozitivă. „Tolstoi, va remarca cu acuitate Lenin, trăiește într-o

epocă în care vechea Rusie putrezește." După 1861, sub influența capitalismului, această veche, patriarhală Rusie a început să se destrame. Asistăm la o „rapidă, grea și acută frîngere a tuturor *temeliilor* vechi". Cine — cît de puțin cumsecade, cît de puțin capabil să gîndească, se întreabă unul din discipolii lui Lenin, V. A. Lunacearschi — mai putea să sprijine acești stîlpi vechi? Negativismul critic al realismului rus, de care am pomenit, își are originea în această stare de lucruri.

A critica înseamnă a lovi, a distruge, a dărîma. Pe locul gol se instalează capitalismul, unul hrăpăreț care lovea în moșier, ca și în țăran. Nimic bun nu se întrezărea în această schimbare. „Cum să trăiești?", „Ce-i de făcut pentru binele Rusiei?", rămîneau întrebări actuale pentru mai toată intelectualitatea rusă. Marii scriitori nu le-au găsit un răspuns și nu întîmplător scrierile lor capătă tonalități depresive, pesimiste. În lipsa unui ideal energiile devin inerte și demersul social al intelectualității eșuează: vor fi ori revoluționari fără victorie ca narodnicii, ori „revoluționari fără revoluție" ca Gogol, Dostoievski, Tolstoi. Din 1847 Gogol va propovădui utopia întoarcerii la viața patriarhală, la o armonie în numele lui Hristos și al bisericii. În 1864 Dostoievski scrie *Însemnări din subterană*. În 1890 Tolstoi se va întreba ultimativ, cu titlul unei cărți „Și atunci ce avem de făcut"?

Criza lui Tolstoi rămîne însă profund morală. Geneza ei se află în sufletul unui geniu disproporționat de vital, neomenos de sensibil, ale cărui aspirații spre divin au existat totdeauna încăpățînate, oscilante, pătimașe, nesigure. „În timpul acestui an — nota în jurnal la 15 ani — răsfrînt asupra mea însumi, (...) aveam prezente în gînd problemele abstracte ale destinului omului, a vieții viitoare, a nemuririi, a sufletului...". Eșecul reformatorului de la Iasnaia Poliana, întîlnirea cu mujicul-filozof Siutaev, strigătul în pustiu din *Nu mai pot tăcea* sînt

numai catalizatorii unei explozii predestinate. Lumea în care a trăit, obosită de propriile ei neliniști, n-a putut schimba un destin care i s-a suprapus, oglindind-o și nu modificînd-o. Nonconformismul lui Tolstoi, critica deopotrivă a iobăgiei, a proprietății private și a civilizației, misticismul lui fără extaze, de „protestant ortodox", credința în iubire și în fraternitate aparțin în aceeași măsură patriarhalei țărănimi ruse cu care s-a identificat fatal, din *Weltanschauung*-ul căreia s-a născut ideologia tolstoiană care, apoi, i-a devenit reprezentativă.

Toate iluziile și utopiile din care s-a format mitul lui Tolstoi sînt legate de starea specifică a țărănimii ruse. „Recunoașterea acestei necesități istorice — scrie Georg Lukacs — evident că nu le anihilează caracterul utopic-reacționar". Dar aceste necesități istorice „nu numai că nu împiedică marele realism al lui Tolstoi, ci — desigur într-un mod foarte contradictoriu — sînt legate de patosul său, de măreția și profunzimea sa."

*

Prietene, întoarce-te la literatură! Prietenul meu, tu, mare scriitor al pămîntului rus, ascultă-mi rugămintea.

I. S. TURGHENIEV

Criza de conștiință a lui Tolstoi este punctul culminant al unui îndelung și latent proces spiritual, pe care-l surprind *Confesiunile*, prima operă a acestei epoci. Este acel „drum al patimilor" întruchipat și de eroii lui, la capătul căruia scriitorul și gînditorul, mai ales, își caută o Golgotă și o „înviere". Renegîndu-și operele, Tolstoi renunță la literatură, „o exploatare meșteșugită, folositoare numai celor care o exercită și nefolositoare pentru popor". În locul acesteia el încearcă să-și definească crezul în cărți doctrinare, pe care le răspîndește în popor.

Broșurile de propagandă, înființarea editurii „Posrednik" („Mediatorul") și nașterea la Iasnaia Poliana a acelui straniu loc de pelerinaj, adevărată Mecca a nemulțumiților și discipolilor noii credințe, care visează instaurarea pe pămînt a „împărăției Domnului", îi ocupau tot timpul. „Tolstoi a devenit sclavul ideilor sale", va observa Maxim Gorki.

Scriitorul din Tolstoi supraviețuiește însă împotriva dorinței gînditorului. El se implică în chiar activitatea acestuia, colaborare din care se nasc „povestirile populare", simple parabole scrise pe înțelesul tuturor. Tolstoi mai compune acum, pentru a le opune spectacolelor de bîlci, cîteva drame populare, încercări simpliste și penibile. Scriitorul și gînditorul sînt autorii acelui tratat, contradictoriu, de estetică, *Ce este arta ?*, în care observații sobre, utile sînt așezate lîngă propoziții extreme : „Piară cultura, dar triumfe dreptatea". Studiul e un document, un jurnal al frămîntărilor lui Tolstoi : „Bucuria estetică este de natură inferioară, (...) satisfacția totală nu o dă decît binele", el se opune cu violență polemică artei moderne care „stîrnește depravarea" ; pentru Tolstoi arta este sluga religiei și a moralei, singurul ei scop fiind realizarea „unității fraterne a tuturor oamenilor".

Literatura de după 1880 va suferi influența acestor discriminări teoretice. Sensul etic al scrisului tolstoian, prezent și în cele mai bune opere, capătă acum alte proporții și are alte consecințe, eșuînd deseori prin tezism, coborînd de la expresiv la didactic, înlocuind metafora cu argumentele.

Împins pe drumuri lăturalnice de comandamentele unei gîndiri absolutizante, scrisul lui Tolstoi va evada din constrîngeri, devenind, deseori, el însuși. Dintre dramele populare, spre exemplu, *Puterea întunericului* își va cîștiga dreptul la posteritate : dincolo de apologia rînduielilor patriarhale, de finalul palid al „iluminării"

religioase, reținem măiestria stilului, forța investigației psihologice.

Mai pregnant vom regăsi calitățile observatorului realist — nuanțările subtile ale spiritului analitic, amestecul de elan vital și sensibilitate maladivă, de gust rafinat și simplitate — în acele opere care nu se pot desprinde nici cum de tragicele frămîntări ale scriitorului și pe care acestea le asumă și le mărturisesc. Trădîndu-i intențiile și „directivele", ele își cîștigă existența literară sublimînd suferința unui suflet traumatizat, înregistrînd ecourile asprelor încleștări ale scriitorului cu gînditorul și ale omului cu el însuși.

Învierea — ultimul roman și operă considerată reprezentativă pentru ultima epocă de creație — trebuia să fie doar o predică împotriva răului, apologia autoperfecționării morale, o traducere în „poveste" a preceptului biblic „Căutați împărăția domnului și dreptatea lui și toate celelalte se vor adăuga vouă". El devine, însă, tabloul Rusiei de la sfîrșitul veacului cu luxul, bogăția, minciuna și falsitatea claselor dominante, cu venalitatea birocrației, cu arbitrariul justiției, cu lupta revoluționarilor etc. Dincolo de dezbaterea filozofică și etica propovăduită trăiește o lume diversă, o galerie de portrete de recunoscută forță plastică. Dincolo de realismul evanghelic, există subtilitatea montajului compozițional, plin de contraste. Dincolo de accentul tragic al intrigii, intuim chipul crispat al lui Tolstoi însuși. „Am citit-o și am încremenit — mărturisește Cehov. Întreaga carte este scrisă de un om îngrozit de moarte, care se înșală pe sine, înșală pe alții și își caută sprijin în citate din *Sfînta scriptură.*" Propozițiile lui Cehov pot fi motto-ul întregii literaturi de după 1880.

În afara *Învierii*, Tolstoi scrie numai nuvele și povestiri, ca în anii începutului. (Este și o preocupare dominantă în epocă, atestată de interesul pentru genul scurt al noii generații: Cehov, Bunin, Gorki, Andreev). Dar

translația nu se face pasiv ; literatura de acum, aflată sub alte orizonturi, capătă accente noi. Eticismul o caracterizează cel mai exact și el implică cele mai importante consecințe.

Tendințele moralizatoare la care sînt supuse, în general, aceste creații fac ca observația scriitorului să nu mai aibă obiectivitatea rece și distantă a romancierului. Părăsindu-și detașarea demiurgică, scriitorul lasă să transpară în text propria-i intervenție ; nu-și ascunde aprecierea subiectivă asupra personajelor, unghiul de vedere tendențios asupra acțiunilor. Niște distincții sînt, totuși, posibile. Dacă micile povestiri *Stăpîn și slugă*, *După bal*, *Diavolul*, *Ceresc și pămîntesc*, *Bancnota falsă* etc. rămîn, în bună parte, anchilozate în mrejele tezei și spațiul lor îngust nu permite materiei să ascundă realismul evanghelic, afirmat de scriitor, nuvelele, micile romane depășesc contradicțiile teziste. Mai exact le înglobează structurii lor interioare, dîndu-le un accent pozitiv (în plan literar). Astfel fiecare dintre ele păstrează atributele *cosmotice* ale unei lumi. Ele sînt niște structuri codificate printr-o idee care este tocmai sensul moral, preceptul biblic propus de scriitor. În interiorul acestui spațiu închis realismul e viguros, observația obiectivă. Personajele sînt adevărate, verosimile pentru spațiul în care s-au născut și de care s-au atașat.

Observăm o întoarcere a lui Tolstoi la influența din tinerețe : Stendhal ; sincronizarea se face însă pe alte coordonate. „Romanele — scrie Albérès într-o propoziție despre scriitorul francez și pe care o socotim relevantă pentru Tolstoi — folosind ca substanță primordială experiențele omenești... propuneau pe nesimțite un alt soi de tenacitate și de noblețe : a crede că scopul omului este de a se șlefui și de a-și domina viața, nu de a o cuceri și stăpîni." Doar că în aceste romane ale „reflexiunii morale" exigența lui Stendhal e una laică, pe

cînd la Tolstoi vom întîlni o exigență mistică. Există aici, desigur, un punct de vedere al autorului (exigența religioasă), însă înserat universului propus, încadrat — cu rang de categorie — într-o *simili-lume* (cu un termen blagian cunoscut). Subiectivizarea nu există decît în raport cu exteriorul ; subiectivismul, în acest sens, nu mai este al autorului, ci al lectorului care-i refuză operei posibilitatea unei existențe autonome, *pentru sine*. Judecînd-o exclusiv din perspectiva hegelianului *pentru noi*, lectorul amintit poate acuza falsitatea unei concepții, neverosimilitatea unei teze. E prea puțin important, însă, pentru viziunea operei, cît de adevărat ori eronat (din punctul *nostru* de vedere) este felul în care personajul își justifică destinul. Concepția lui Tolstoi asupra condiției umane poate fi falsă, inacceptabilă pentru noi ; ea rămîne adevărată, coerentă *pentru sine*. Nu întîmplător în aceste creații interesul cade pe mișcările interioare, pe simetria planurilor, pe o veracitate intrinsecă.

Noutatea în plan artistic este revelatoare. Tolstoi preferă acum structura concentrată și dramatică întinselor spații epopeice, aducînd romanescul mai aproape de condiția lui. „El, observă Georg Lukacs, tinde tot mai mult spre înfățișarea marilor catastrofe, a cotiturilor tragice exacerbate a destinelor omenești, păstrînd însă și aici amploarea cadrului și tratarea amănunțită a tuturor motivelor interioare de mișcare, o modalitate profund epică." Spațiul mai puțin întins al acestor scrieri, arhitectura lor densă și laconică, poate fi explicabilă tot prin realism și justificabilă pentru el. „...Tolstoi — îl citățm tot pe Lukacs — se apropie de forma de compoziție a lui Balzac. Nu în sensul unei înrîuriri literar-stilistice, ci pentru că din realitatea pe care amîndoi au trăit-o, ca și după felul în care au trăit-o ei, trebuie să se nască asemenea forme cu necesitate interioară."

Dacă nu putem vorbi de o evoluție de la *Război și pace* la *Moartea lui Ivan Ilici*, putem să acceptăm, în orice

caz, ideea a două ipostaze în care forța geniului tolstoian devine maximă. Marile romane au respirație homerică, au spațiul întinsului oceanic, în a cărui imensă oglindă lumea se regăsește sub bolta catedralei cosmice ; nuvelele „stilului tîrziu", oglinzi mărunte și limpezi de lacuri muntoase, închid în ele zbuciumul teluric al vulcanului prin care s-au ivit. În transparența scriiturii ultimelor creații ale lui Tolstoi, s-au decantat suferințele neîmplinitelor lui neliniști.

Criza tolstoiană din 1880 n-a adus calmul și echilibrul așteptat. Dar această aparentă nesănsă a fost însăși salvarea scriitorului. Tolstoi, inconștient, a recunoscut-o : „Mă sfîșie emoțiile, mă zvîrcolesc și lupt moralmente și sufăr ; dar îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru starea asta." El își asumă lucid calvarul suferinței morale, fără însă ca acceptîndu-și destinul să-l poată și domina. Pentru că neliniștile lui existențiale nu aparțin unui conflict între *eu* și un *ce* exterior, de dincolo de ființă, indiferent de ipostazierile lui concrete : nedreptate socială pentru un predicator al dreptății, rău pentru un doctrinar al binelui, biserica pentru un preot al idealului creștin primitiv. Conflictul aparține numai forului său interior, furtunile bîntuie doar înlăuntrul lui. Tensiunea se naște din structura duală a artistului, minată de ireconcialiabilele opoziții dintre virulența instinctelor și tentația desăvîrșirii morale, dintre poziția ereditară a seniorului feudal și visurile imposibile de reformator popular. Orice impresie de anihilare a acestei tensiuni e falsă. Dacă unele fapte au susținut-o ele au fost accidentale ori inventate de discipoli.

Dezolat, înfricoșat, hăituit de Eriniile sufletului său, Tolstoi căuta spovedania la altarul singurei sale religii adevărate : literatura. Destăinuit paginii albe de hîrtie, se simțea răsplătit cu clipa de liniște regăsită. Stare trecătoare, ce se va destrăma precum luminile visului ; el o va căuta ca pe umbrele unei fete morgana, ajungînd-o

și pierzînd-o mereu. În această fugă scriitorul se va regăsi de fiecare dată, născîndu-se împotriva lui și a credințelor sale. Acesta e destinul lui Tolstoi, autorul *Sonatei Kreutzer*, al *Părintelui Serghi*, al *Învierii*.

SONATA KREUTZER „romanul cu tendință". Este din multe puncte de vedere opera tipică a ultimei perioade de creație, chiar dacă, pentru majoritatea comentatorilor, *Învierea* i-a uzurpat acest drept.

Geneza ei foarte cunoscută, cu un mare ecou în epocă, este una anecdotică, sursă așa de fericită pentru critica biografică. În seara zilei de 3 iulie 1887 se organizează la Iasnaia Poliana un mic concert la care Serghi, fiul scriitorului, îl acompaniază pe violonistul Liassotta (student la Conservatorul din Moscova, angajat la Iasnaia Poliana ca educator), care interpretează printre altele *Sonata Kreutzer* de Beethoven. Audiția îl impresionează profund pe Tolstoi, întotdeauna sensibil la muzică. „Tolstoi — notează unul din biografi — asculta cu lacrimi în ochi, apoi, în momentul presto-ului, incapabil să se stăpînească, se scoală, se-apropie de fereastră și, privind cerul înstelat, își înnăbușă un suspin." Acordurile beethoveniene îl obsedează. La 23 septembrie 1887, o întîmplare intimă îi răscolește memoria: cînd familia sărbătorește nunta de argint, soția lui era din nou însărcinată, și — întîmplător sau nu — cînd se împlineau nouă luni de la seara concertului, se năștea Ivan, cel de al 13-lea copil al său. Prins de jocul coincidențelor, Tolstoi descoperă misterioase corespondențe între muzică și dragostea senzuală, despre care, tocmai atunci, voia să scrie un roman violent. Povestirea *Ucigașul soției sale*, rămasă în manuscris, pare a fi schița acestor gînduri.

Peste cîteva luni are din nou prilejul să asculte *Sonata Kreutzer*, în aceeași interpretare, la o serată care are loc în salonul familial al casei din Moscova. Printre

invitați se afla pictorul Repin și un prieten al familiei, actorul Andreev-Burlak. Tolstoi le propune acestora să-și mărturisească — fiecare cu mijloacele artei sale — emoțiile și sentimentele ce le-au trăit ascultîndu-l pe Beethoven : el va scrie o povestire pe care Andreev o va recita în fața unui tablou făcut anume de Repin pentru acest eveniment. Dar Andreev moare puțin timp după aceea, iar Repin, probabil, va uita. Numai Tolstoi își va ține promisiunea. El își notase încă în seara aceea o amintire a lui Andreev, despre un om care își povestea în tren drama conjugală. Se pare că din acel moment *Sonata Kreutzer*, romanul, exista. Trebuia numai scris.

Redactarea va dura mai mult de doi ani, pînă în iunie 1889. Din martie pînă în mai 1888, Tolstoi scrie o primă schiță, în care apare muzicianul ca personaj-pretext al conflictului. Părăsește un timp manuscrisul, dar toată ideatica lui va rămîne într-o stringentă actualitate. Problemele căsătoriei, ale iubirii senzuale, ale sexualității îl preocupă în continuare. (Din America primește un pachet cu broșuri despre secta *shaker*-ilor, amintită în roman de altfel, care susținea interzicerea raporturilor sexuale. Va fi un nou prilej de meditație, și misticul Tolstoi vede în această întîmplare un semn divin aprobator al gîndurilor sale.) Manuscrisul va fi reluat și refăcut de nouă ori. De la o redactare la alta, raționamentele ucigașului vor căpăta o pondere tot mai mare și tonul pamfletar al cărții va deveni dominant. Ideea condamnării vieții sexuale și familiale va aduna argument după argument, unul mai radical ca celălalt. Discursul se va desprinde deseori din matca povestirii, trăind prin el însuși, prin sinceritatea și intransigența pledoariei. Va suspenda întîmplări, va uita personaje, se va sustrage faptelor concrete susținînd și argumentînd o teză.

Ce a devenit și ce este *Sonata Kreutzer* ? Un tratat de morală, un jurnal al scriitorului, o confesiune disimulată, un simplu pamflet, un „roman cu tendință", cum s-a exprimat Tolstoi ?

Sonata Kreutzer ni se dezvăluie ca povestea tragică a unei căsnicii, o tulburătoare dramă a unui bărbat care și-a omorît soția. Interesul nu este însă unul istoric ; cartea nu recompune în timp destinul unei familii, descoperindu-i existența pe fundalul unor tablouri sociale. Tolstoi renunță la acea subtilă tehnică a basoreliefului atît de caracteristică realismului său.

Sonata Kreutzer este romanul unei catastrofe. Destinul trăiește doar în punctul lui culminant, al exploziei, al rupturii. Materia vîscoasă, colorată, infinită a vieții se limpezește, e surprinsă în alb-negru, e redusă la schemă. Dimensiunea temporală e una singură : prezentul. Nu acela în care conviețuim citind spovedania ucigașului, ci un timp suspendat, un prezent nemișcat, etern : momentul de paroxism cînd s-a întîmplat acel fapt unic, singurul interesant, CRIMA. Un prezent asemeni celui întipărit de un ceasornic — salvat pe o ruină — care indică pentru veșnicie ora cutremurului. Viitorul e amorf, vidat de sens. Trecutul nu există decît în măsura în care explică ori justifică ; existența lui e reactualizarea acelei clipe din *prezent*, repetarea singurului timp adevărat.

Spovedania lui Pozdnîșev, eroul cărții, e acest efort de a dilata limitele imperceptibile ale unui punct, pentru a descoperi în golul alb, ca într-un ochi de apă, imaginea aproape ireală a unei lumi care totuși a existt va lui. *Sonata Kreutzer*, dacă este „istorie", este istoria unui gest : *...iar eu, ca și cînd aș fi așteptat, am lovit-o din răsputeri cu pumnalul în partea stîngă, mai jos de coaste. Am auzit cum a rezistat corsetul și încă ceva,*

vreme de o clipă, şi apoi cum cuţitul a pătruns în cea moale.

Totul trăieşte în roman prin şi pentru acest *gest*. Existenţa lui de-o clipă e pusă sub lentila microscopului, care o dilată, aducînd-o la dimensiunile gigantice, însă adevărate, din conştiinţa celor două fiinţe, singurele pentru care gestul e real : a celui ucis şi a celui care ucide. Descripţia se face cu acribie, cu o minuţie suprasolicitată. Un aparat de filmat cu încetinitorul iscodeşte totul cu acea atracţie a concretului pe care o va descoperi mai tîrziu tot un rus, Dziga Vertov :

Chipul lui nu exprima decît groază, o groază care nu lasă nici umbră de îndoială... Groaza de pe chipul lui s-a schimbat numaidecît în întrebare... În aceeaşi clipă el zîmbea. Privirea lui s-a încrucişat cu privirea mea şi deodată s-a făcut alb ca varul, pînă şi buzele i-au pălit, ochii i-au scînteiat într-un fel neobişnuit...

Dar mai mult, Tolstoi va reuşi să surprindă balansul aproape fantastic dintre patimă şi luciditate, dintre nebunie şi raţiune, dintre urlet şi linişte, dintre gînd şi faptă, dintre crimă şi pocăinţă, dintre ură şi durere, dintre tragic şi ridicol — toate mişcările deconcertate ale unei conştiinţe intrate în derută. Sensibilitatea e exacerbată simţind dureros pînă la nuanţă ; gîndurile fac salturi haotice, rămînînd totuşi — din frică ori din cruzime — limpezi lîngă acel gînd care trebuie să se-mplinească, cel care este deja faptă înainte de a se săvîrşi ; mişcările sînt grăbite, mereu în panică şi totuşi de o siguranţă calmă ; jocul febril al imaginaţiei, care s-a zbătut pînă acum închipuind şi negîndu-şi închipuirile, a dispărut lăsînd spaţiu liber înaintării furioase a lucrurilor adevărate ; memoria şi-a uitat amintirile, înregistrînd fiecare strigăt şi fiecare privire.

Gestul, odată săvîrşit, aduce o bruscă deconectare, tensiunea devine normală, cadrul e inundat de cotidian.

Suprapunerea planurilor, în final, împinge dialogul în ridicol :

— Vasia, du-te la dînsa. Ah, e groaznic ! spuse ea.
— Stai niţel, am spus către soră-sa. E idiot să merg în ciorapi, aşteaptă să-mi pun papucii.

ori în absurd :

M-a împins la o parte cu o mînă vlăguită :
— De ce toate astea ? De ce ?
— Iartă-mă, i-am spus eu.

Ultimele cuvinte le va repeta Pozdnîşev încheindu-şi spovedania şi exprimînd aceeaşi goliciune de sens ; o mişcare mecanică, inertă a buzelor puse în situaţia imposibilă de a transcende acel moment etern, exprimîndu-l într-un fel. În compoziţia lucrării, ele n-au decît rolul să sfîrşească normal o poveste despre anormal, să încheie obişnuit un roman al neobişnuitului.

De altfel, întreaga arhitectură a cărţii se aşează pe tipul tradiţional al romanelor realiste. Se fixează întîi un cadru :

Era pe la începutul primăverii. Călătoream de două zile. În vagonul nostru urcau şi coborau pasageri... Se prezintă apoi personajele, surprinse în cîteva trăsături, asemeni indicaţiilor de regie : *O doamnă care fuma, nici tînără şi nici frumoasă, cu faţa obosită, cu un palton de croială mai curînd bărbătească şi cu o căciuliţă pe cap...*

Singurul lor scop e crearea unei ambianţe.

Tolstoi mai ştie, desigur, că romanul e o povestire, adică o narare a evenimentelor în timp. El va întreţine impresia duratei prin scurte schimbări de decor : venirea unor noi pasageri, oprirea mai îndelungată într-o gară, trecerea nopţii etc.

Dar nimic din toate acestea nu traduce sensul și funcția adevărată a povestirii (aceea de „trăsătură universală", de „coloană vertebrală", cum ne amintește escistul englez E. M. Forster). Descrierea cadrului, concretizarea duratei nu sînt decît simple pretexte, aranjamente exterioare interesului esențial al povestirii, cel care transformă fiecare cititor într-un „soț al Șahrazadei". Pentru că *povestirea* din *Sonata Kreutzer*, limitată la spovedania lui Pozdnîșev, se află înlăuntrul pretextelor formale, care nu sînt nimic mai mult decît rama unui tablou. Tolstoi n-a renunțat — din inerție ori cu bună știință — la schema tradițională a romanului. El o va depăși însă dintr-o necesitate interioară a operei.

„Cu *Sonata Kreutzer*, Tolstoi face un pas înainte spre romanul european", va observa Lukacs, și noi sîntem tentați să completăm, *spre formele noi ale romanului european*. Deoarece, surprinzător, nici mărturisirea lui Pozdnîșev nu capătă statut de *povestire*. Cum am anticipat deja, ea este numai aparent relatarea unei succesiuni în timp. Prezentul etern, dimensiunea exclusivă a cărții, exclude orice ordine diacronică. Ne interesează foarte puțin episoadele vieții autorului (nu prea numeroase și schematic amintite). Sensul lor nu e existențial, ci instrumental, fiind necesare doar ca mijloace de argumentare, de susținere, de concretizare ale acelui moment unic în care *gestul* a avut loc. Nu putem nega existența unei curbe ascendente de la simplu la complicat, de la echilibru la tensiune; se observă o desfășurare graduală a eroziunii sentimentelor lui Pozdnîșev. Dar aceasta nu ține atît de ordonata temporală, cît mai ales de mutațiile contradictorii, indiferente la timp, de pe abscisa existenței sufletești. Gelozia, căci ea va fi declanșatorul crizei, nu poate fi mai mică ori mai mare. Asupra ei nu se poate face decît o judecată de existență: este sau nu. Crispările și armistițiile ei sînt niște modulații care-i aparțin organic, asemenea respirației. Tolstoi știe

să aleagă și să noteze cu subtilitate infinitezimalele reacții, aparent fără importanță, dar a căror sumă implică acel număr fatidic al „masei critice". Indiferent dacă s-au întîmplat mai de mult ori mai curînd, ele devin niște *reale* numai din perspectiva *gestului* și în funcție de acesta. Amintirea le poate disloca în timp, cum și face personajul nostru pentru a le mărturisi interlocutorului său. Dar ele se resimt totdeauna concomitent. De aici forța lor distructivă, de neimaginat dacă ar exista o diluare temporală, implicit o ordonare logică. Dacă Proust se va juca cu timpul, mutînd după voie acele ceasului, ori o Gertrude Stein va aboli timpul, distrugînd ceasul și „împrăștiindu-i rămășițele în lume" — cum scrie Forster — Tolstoi va *înmărmuri* ceasul, oprindu-l într-un punct fix ca în *Persistența memoriei*, celebra pînză a lui Salvador Dali. *Povestirea* din *Sonata Kreutzer* nu este altceva decît reanimarea unor forțe ale *gestului*.

Scriitorul știe să facă o translație cît mai aproape de adevăr, totul întîmplîndu-se într-o ambianță tensionată, de atîtea ori similară cu cea originală : spațiul închis al vagonului, liniștea nopții, ceaiul tare care îmbată nervii, mersul sufocant al trenului etc. Privindu-l pe Pozdnîșev povestind, Tolstoi îl redescoperă în stările trecute pe care le mărturisește. Mișcările interioare se divulgă în crisparea mușchilor, în culorile epidermei, în luminile ochilor și aici tehnica lui Tolstoi e de o relevanță seducătoare.

Povestind, Pozdnîșev își neagă existența, pentru a o reinventa în momentul *gestului* ; ea nu este cea adevărată, ci aceea semnificativă, exemplară. Pozdnîșev neagă timpul ca durată, acceptîndu-l ca punct de intersecție. Direcțiile succesive sînt pulverizate într-o multitudine de forțe vii, neinteresante decît prin rezultanta lor — *gestul* care le integrează într-un spațiu ideal, atemporal, negîndu-le. Povestea unei vieți, în aparență,

spovedania lui Pozdnîșev este privelișteа unei explozii existențiale.

Povestirea e negată și de sinecopele prelungi în care se include pledoaria *pro domo* a lui Pozdnîșev. Inserția discursului este fatală *povestirii* și, desigur, romanului înțeles ca povestire. *Sonata Kreutzer* nu este un astfel de roman, chiar dacă o arhitectură tradițională pare să-l ateste. Intenția scriitorului a fost de a realiza un monolog (propice lecturii în public), pe care apoi s-a simțit obligat să-l încadreze într-o schemă romanescă tradițională. Pentru lectorul modern, care nu mai are credința „epicului pur", monologul este, singurul, important și sieși suficient. *Sonata Kreutzer* se apropie de romanul modern, cum am anticipat, mizînd nu atît pe obiectivitate, pe fidelitatea la real (chiar dacă mijloacele rămîn ale realistului), cît pe „coerența interioară a universului romanesc". Ea nu se mai supune definițiilor romanului din vechile tratate de teorie literară. Povestire la origini, romanul „evadează în afara povestirii"— cum scrie Albérès — ridicîndu-se „împotriva originilor lui". El capătă o existență proteică, actualizată în ipostaze din cele mai diverse. Inserțiile cele mai contradictorii structurii originale devin fertile. *Teoria* e una dintre ele. Pentru unii demonul teoretic se include esteticii eposului. Deoarece teoria nu e numai abstracție, povară pentru universul romanesc, ci inteligență, demnitate umană, curaj în fața destinului, dispreț față de truisme. Pentru cititorii contemporani lui Malraux, romanul va fi o carte despre „condiția umană", sau, o carte cu oameni, „o carte cu personaje care justifică demnitatea omenească", personaje care participă la lupta „ce se dă în jurul libertății, a destinului omului, a morții, a ratării." Pozdnîșev e un astfel de personaj. El ni se relevă prin patosul doctrinar care, indiferent de justețea ori injustețea lui, înseamnă un efort de cunoaștere ori de meditație. În acest sens *Sonata Kreutzer* e un roman modern ca structură, realizat

cu mijloacele realismului și nedesprins de formele lui tradiționale. Observat în luminile posterității — T. S. Eliot spune că e singura privire adecvată — *Sonata Kreutzer* poate fi cauza virtuală a unei astfel de interpretări.

„Roman cu tendință", roman al pledoariei, *Sonata Kreutzer* trăiește prin filozofia existențială a personajului ei, ins zdruncinat de o întîmplare tragică ce-l obligă nu numai să-și reconsidere viața, dar să pună în discuție chiar destinul umanității. Aceasta e sorgintea „demonului teoretic" care stăpînește paginile acestei cărți. El se interesează de probleme fundamentale, aceleași care l-au preocupat și pe Tolstoi în mai toate creațiile sale: amorul fizic, dragostea, căsătoria, familia ca instituție esențială în structura societății noastre. Dragostea și căsătoria nu sînt simple experiențe de viață, ci, de cele mai multe ori, puncte de răscruce, momente în care omul, obligat de necesitatea opțiunii, se descoperă ca individ, ca cetățean, ca monadă cosmică a universului din perspectiva umanității, cu toate valorile și nonvalorile implicate în fiecare din aceste ipostaze.

Într-un roman de tinerețe, *Fericirea vieții de familie*, operă de lirism fin, în stilul lui Turgheniev, Tolstoi descoperă prima oară viața casnică. Romanul cuprinde mărturisirea unei femei, din care întrezărim coordonatele gîndirii tolstoiene asupra dragostei și familiei. *Fericirea vieții de familie* e cartea despărțirii și a regăsirii în același timp; a prăbușirii pasiunii romantice a iubirii și a salvării ei într-un alt plan sentimental. În locul arderilor pătimașe, eroii acceptă calmul și seninătatea unei prietenii. Iubirea eroinei pentru iubitul ei se va transforma într-o dragoste pentru copii și pentru tatăl copiilor. Singura fericire e posibilă în interiorul familiei, consecință a unei comuniuni raționale, sustrasă capriciilor de moment ale iubirii dintre bărbat și femeie. Familia e pentru Tolstoi limanul regăsirilor tardive, un univers închis, existent prin înțelegere.

Mai tîrziu, Pierre Bezuhov se va salva din anarhia interioară, printr-o căsătorie. Evoluția relațiilor sentimentale pledează pentru același ideal tolstoian al familiei. Pe Natașa, poate unul dintre cele mai seducătoare chipuri de femeie din literatura universală, întruchipare a farmecului și grației feminine, o regăsim în epilog (iarăși tezist) lipsită de toată poezia ei, „o femeie voinică, frumoasă și fecundă", limitată la grijile diurne ale căminului.

Anna Karenina este chiar romanul „ideii familiale". Tolstoi reia aceeași temă a iubirii pasionale din *Fericirea vieții de familie*. Finalul va fi însă complet opus, înregistrînd astfel evoluția semnificativă a eticii tolstoiene. Epilogul tragic al Annei este deznodămîntul fatal al iubirii care nu se rezolvă în sentimentul legăturilor familiale, eșecul unei femei care, indiferent din ce cauze — intime ori sociale — a abdicat de la datoria de mamă și soție, distrugîndu-și căminul și acționînd deci împotriva cursului normal al vieții. Triunghiului Karenin-Anna-Vronski se opune cuplul Levin-Kitty, revers autobiografic al scriitorului și care (acum) reprezintă termenul cvasiideal al comparației. Dar nu vom mai regăsi luminozitățile din finalul *Fericirii vieții de familie*. Echilibrul lui Levin, susținut de tradiții și principii patriarhale, singurele pozitive într-un context social dezmembrat și plin de deziluzii, este pîndit din umbră de tulburătoare gînduri și îndoieli. Impasul sufletesc se simte în crisparea efortului volitiv. Îl va depăși abia printr-o renaștere spirituală, printr-o „iluminare" mistică.

În finalul evoluției ei, filozofia tolstoiană a iubirii se naște din eșecul ideii de familie, din credința scriitorului în imposibilitatea „fericirii casnice", pe care o propunea *Fericirea vieții de familie* și pe care o accepta ca una dintre soluții *Război și pace*. *Anna Karenina*, romanul din pragul crizei, aduce ideile lui Tolstoi despre dragoste și familie într-un punct-limită, derutant, exploziv.

Sonata Kreutzer este romanul acestei stări de spirit și, în acest sens, romanul deziluziilor, al exaltării mistice, al revoltei metafizice și al soluțiilor absurde.

Tolstoi va acuza amorul fizic, socotind iubirea sexuală în afara ordinii umane, „un lucru groaznic, murdar, de care este dezgustător și josnic să vorbim și să ne amintim". Relațiile sexuale dintre bărbat și femeie, pe care societatea le crede necesare și inevitabile, pervertesc puritatea ființei umane, declasînd-o și împingînd-o în spațiul animalic al instinctelor. Patriarhalismul concepției tolstoiene va învinovăți cu violență valorile civilizației și știința, ale cărei principii sînt apărate în numele unor interese mercantile și murdare, puse în slujba societății care a devenit „de la un capăt la altul... o casă de toleranță". Industria și civilizația materială nu sînt factori ai progresului umanității, ci diabolice întreprinderi care slugăresc desfrîul : „Milioane de oameni, generații de robi care cad victimă muncii silnice din fabrici numai pentru a satisface capriciile femeilor". Cochetăria feminină, eleganța, grația sînt mijloace perverse ale decăderii. Toate femeile sînt potențial pensionare de bordel. Tolstoi vorbește în numele „inocenței pierdute", dar dincolo de ea irumpe un misoginism fără dubii. „Judecățile sale asupra femeii mi-au displăcut totdeauna, mărturisea Gorki. Era asupra acestui punct exagerat plebeu : cuvintele sale aveau ceva afectat, nesincer... S-ar fi spus c-ar fi fost rănit și nu putea nici uita, nici ierta." Prin ochii lui Pozdnîșev, Tolstoi vede cum lumea ascunsă a instinctelor înaintează pustiitor, devastînd totul, ca în vechime norii negri și groși ai lăcustelor. Oameni atîțați de poftele trupești se dăruie desfrîului cu voluptate, într-o societate care a consfințit de fapt (căci dreptul e fals) poligamia și poliandria. Viața e o continuă orgie și toate puterile civilizației concură spre a-i spori desfătările. În urma festinului, o armată de femei infirme ori isterice devin povara unei lumi care

susține că se îndreaptă spre progres. Procreația, socotită un obstacol în calea plăcerii, e abolită, iar atunci cînd se naște, copiii sînt calvarul părinților subjugați egoismului. Căsnicia, slugă a iubirii pasionale, va fi o existență întreruptă de convulsii, împărțită între frenezii carnale și perioade de liniște, adică de ură egoistă care surpă tot mai mult „abisul fără fund" dintre soți. Muzica și arta sînt demonii răi ai depravării, mercenarii civilizației împotriva virtuții și idealurilor.

Critica lui Tolstoi nu mai e îndreptată acum doar spre o anume organizare socială, cum atît de fals a putut înțelege chiar un critic marxist comprehensiv cum e Lukacs. Agonia căsniciei lui Pozdnîșev e agonia fatală a oricărei familii și, în general, a societății care a „înlocuit idealul lui Isus cu rînduieli exterioare", negînd „puritatea lui neîntinată". „Învățătura creștină a idealului este singura capabilă să călăuzească omenirea." Tolstoi va predica în numele lui Hristos idealul castității absolute, în celibat și în căsătorie. Omenirea are un singur ideal, „idealul binelui care poate fi realizat prin abstinență și puritate". Perspectiva acestui ideal este însă de un pesimism dureros: „Se va stinge specia umană? se întreabă Pozdnîșev, și continuă sumbru: Dar acest lucru e tot atît de sigur ca și moartea." Oamenii sînt condamnați la ascetism și la dispariție. Cu aceeași voluptate și uitare de sine cu care omenirea s-a aruncat în brațele desfrîului, Tolstoi o aruncă în apocalips\ printr-un gest absurd.

Nu ne interesează cît de adevărată ori cît de greșită e întreaga pledoarie a lui Pozdnîșev. (Ar fi o naivitate să polemizăm cu Tolstoi. De aceea *postfața* cărții — căreia scriitorul a vrut să-i dea o autoritate științifică prin sistematizarea ideilor și bogăția argumentelor biblice — publicată după un an, ca răspuns la scrisorile numeroșilor cititori care-l interpelau, rămîne doar un document, neinteresant prin statutul lui metaliterar. La

fel ca și dezbaterea reluată într-o broșură de mai tîrziu, intitulată *Problema sexuală*). Singurul lucru adecvat comentariului nostru este sensul filozofic al teoriei și coerența ei. Indiferent de cît adevăr și cîtă eroare cuprinde, ea rămîne o meditație gravă despre viață și moarte. Prin unele din sensurile ei, *Sonata Kreutzer* devine un roman existențialist înaintea existențialismului. „Nu există — și îl citățm pe Albert Camus — decît o singură problemă filozofică cu adevărat serioasă : sinuciderea. A judeca dacă viața merită sau nu să fie trăită înseamnă a răspunde la problema fundamentală a filozofiei."

Și pentru ce să trăim ? se întreabă Pozdnîșev. Dacă viața n-are nici un țel, dacă ne e dată numai pentru a fi trăită, ca scop în sine, n-avem pentru ce trăi.

Țelul umanității este Binele. A-l atinge înseamnă a renunța la condiția degradantă a omului supus pasiunilor și a accepta idealul castității absolute. Împlinirea lui va duce la dispariția omenirii. Faptul este, în coerența doctrinei tolstoiene, normal : în acel moment umanitatea își pierde idealul cucerindu-l și existența ei devine inutilă și fără sens. Pozdnîșev, alias Tolstoi, se revoltă împotriva alienării omului, a degradării lui în arderile pasiunilor. Pledoaria lui merge, aparent, spre un răspuns pozitiv al brutalei întrebări : Viața merită să fie trăită ? — dăruind lumii în dezagregare un ideal. A accepta însă acest ideal, care aduce un sens existenței, înseamnă — paradoxal — a-ți nega existența și menirea ei. Contradicția tolstoiană e esențială și absurdă : a răspunde cu DA întrebării „Viața merită să fie trăită ?" e totuna cu a-ți alege drept țel sinuciderea.

Opunînd răului o utopică „revoltă metafizică", Pozdnîșev poate fi o ipostază, *avant la lettre*, a camusianului „om revoltat." Dar Tolstoi este un Camus creștin. Dacă revoltatul lui Camus opune „principiului nedreptății pe care îl vede în acțiune, în lumea din jur" „principiul jus-

tiţiei care este *în el*", Pozdnîşev va opune (ca şi alţi eroi tolstoieni) principiul dogmei creştine, care este *în afara şi împotriva lui.*

Sonata Kreutzer ar fi trebuit să fie cartea unei soluţii ; ea este, neîndoielnic, romanul tragic al unui eşec.

PĂRINTELE SERGHI, *idealul ascetic al umilinţei.* Tolstoi începe să scrie nuvela în anul imediat următor definitivării şi publicării *Sonatei Kreutzer*. Părintele Serghi e o altă ipostază tolstoiană din anii tentativelor spre echilibru, nereuşite de sufletul său revoltat şi îndoliat de neputinţă. Stepan Kasatski, numele lumesc al călugărului de mai tîrziu, singurul personaj al nuvelei, este un prinţ frumos, distins prin aptitudini strălucite şi ambiţie, fire iute şi năvalnică ; un tînăr pornit să cucerească lumea şi pentru care împlinirea tuturor visurilor nu era decît o problemă de formă şi de timp. El, care nu era nici bogat, nici curtean, are vanitatea să cucerească înalta societate şi să pătrundă acolo cu toate drepturile şi toate onorurile, fără cîrjc creditare, impresionînd doar prin statura lui frumoasă, virilă şi încăpăţînată. Pentru viitorul aghiotant al împăratului, căsătoria poate fi una dintre cele mai tentante şi mai sigure posibilităţi. Contesa Korotkova, „o rară frumuseţe din anturajul curţii", devine, însă, dintr-un simplu mijloc al parvenirii un ideal al iubirii pure. Numai că Stepan Kasatski trăieşte în lumea „libertinajului sexual" din *Sonata Kreutzer*, într-o societate care a înlocuit principiile morale cu jocul mincinos şi rafinat al plăcerilor, pervertind sentimentele sub paravanul aurit al convenienţelor alese. Kasatski e un naiv sentimental ; un ins contradictoriu, care, calculîndu-şi cu răceală şi ambiţie burgheză parvenirea, păstrează în fiinţa sa intimă o oază de lumină din care irumpe „extazul de îndrăgostit" pentru ţar (modelul de perfecţie spre care tinde) şi din care priveşe

ochii curați ai adolescentului capabil să mai divinizeze iubirea. El e un arivist fără vocație, un actor care și-a acceptat rolul din orgoliu și, aureolat de succese, l-a păstrat din vanitate. Nepregătit pentru lupta fățarnică de culise și refuzînd compromisul, Kasatski va acuza în plin lovitura dură care-i strivește iluziile : logodnica lui — amanta țarului — e un lucru prea surprinzător, prea trist și prea urît. În forul său interior, cutremurul e brutal, și colonadele albe de marmură elină se prăbușesc dureros și definitiv. Hotărîrea lui intransigentă n-are nevoie de timp și nu e supusă îndoielilor ; se săvîrșește brusc și cumplit de firesc. În avanpremiera unui spectacol care trebuia să-i consfințească succesul cel mare, prințul părăsește, din amor propriu și mîndrie, scena pe care a slujit-o din vanitate : „...la sfîrșitul verii nu se mai înapoie la Petersburg, ci plecă la o mînăstire și se călugări". Cu sufletul răvășit și disperat în hotărîrea lui, Kasatski își descoperă „credința din...' copilărie, care-i rămăsese neatinsă" ; izolîndu-se de lume, se îndreaptă spre Dumnezeu, dorind și închipuindu-și că se regăsește pe el însuși dezbrăcat de costum și de fard, părăsind decorul și sunetele amăgitoare ale aplauzelor. Prea slab ca să fie destul de sincer, prea mîndru ca să-și recunoască slăbiciunea, prințul Kasatski se va înșela pe el însuși. Părintele Serghi e tot un rol, tot o mască, cu singura deosebire că el și-o va asuma acum conștient și pentru totdeauna. Sora lui, care-l înțelegea, „își dă seama că el se călugărise pentru a se ridica deasupra acelora care vroiseră să-i arate că sînt mai presus de el".

Părintele Serghi este un Julien Sorel. Mai puțin cinic și energic decît acesta, dar cu nervii sensibilizați ; mai puțin lucid, dar profund problematic ; un Julien Sorel mai interiorizat, mai creștin, care-și trădează destinul negîndu-și-l din mîndrie. Oprit să-și împlinească existența în fastul strălucitor al gloriei militare (în altă conjunctură și din cu totul alte cauze), personajul lui Tolstoi

nu mai are nici forța și nici cinismul unei recidive. Îmbrăcînd sutana, Julien Sorel mai juca încă o dată la ruleta destinului, hotărît să învingă, chiar dacă va ocoli pe alte drumuri : Kasatski, devenit părintele Serghi, va păși pe aceeași cale, urmînd însă o cu totul altă direcție în aspirația lui de a fi învingătorul propriului său ideal. Disprețuind lumea de care s-a izolat, el vizează tot o victorie, care rămîne însă o iluzie, fiind adevărată doar din punctul lui de vedere. Disprețuind lumea, Kasatski-călugărul se disprețuiește pe el însuși, flagelîndu-se în asceză și rugăciuni ; un ideal născut din mîndrie și hrănit cu orgoliu se împlinește în umilință.

Și la Stendhal și la Tolstoi, eroii ambițioși eșuează în tentativa lor de a deveni, de a învinge. Dacă în *Roșu și Negru* sfîrșitul e mai dramatic și mai spectaculos, în *Părintele Serghi* eșecul se recunoaște după îndelungi furtuni, care au stîrnit fluxul și refluxul nesfîrșit al patimii ; finalul e mai calm, mai firesc : aparent senin în substratul lui tezist, privit în oglinda vie a ființei învingătoare și învinsă totodată, eșecul e neîndurător. Idealul la care se ajunge prin asceză și umilință se află la capătul unui drum unde omul iese învingător, oprindu-și slăbiciunile prin voință și patimile prin rațiune : victoria e fără strălucire, cîștigată împotriva lui însuși și în numele unui țel care e împotriva ordinii normale a umanului. Fuga în necunoscut a părintelui Serghi semnifică fragilitatea ei, lipsa unui ideal activ, lașitatea păcătosului, teama de răspundere și slăbiciunea. Părintele Serghi, ins măcinat de mîndrie, e un Narcis care, urîțindu-și chipul împotriva adevărului său mitologic, trăiește extazul vanității crezînd că lucriul apei îi mai oglindește totuși contururile dintîi. În această bucurie și durere, el își cîștigă dimensiunea tragică, iar zbaterea lui singulară și prozaică devine umană și reprezentativă.

Dramă etică așezată în orizont metafizic. *Părintele Serghi* este și ea o carte despre condiția umană.

Aparenta similitudine de structură a romanului lui Stendhal cu nuvela lui Tolstoi este semnificativă doar ca pretext. Avînd ca punct de plecare idealul parvenirii lui Kasatski, nuvela lui Tolstoi devine prin părintele Serghi o *dramă a vanității*.

Ambiția mîndră a lui Kasatski, cel ce și-a renegat lumea de care a fost ultragiat, va trebui să învingă prin părintele Serghi. Vanitatea lui Kasatski, care s-a izolat de lume, se revitalizează — paradoxal — prin lipsa de orgoliu a călugărului ; vanitatea mireanului se hrănește din umilința ascetului, așa cum mucegaiul își suge seva din materia putrezindă. Nuvela lui Tolstoi începe, de fapt, o dată cu lupta istovitoare și înspăimîntată a lui Kasatski cel mîndru, care vrea să trăiască bucuria umilinței ; a omului cu firea iute și năvalnică, ce trebuie să fie blajin și stăpînit ; a tînărului energic și încăpățînat, care vrea să cunoască plăcerea subjugării voinței ; a insului vioi și inteligent, care-și propune să nu mai gîndească ; a tînărului frumos și elegant, care vrea să displacă fizic și să se dăruie mizeriei ; a omului viguros, care vrea să ocolească cu ură și scîrbă dorințele lumești ; a omului veșnic nemulțumit de sine, care caută mulțumirea lîncedă a smereniei. Tolstoi sugerează chinul omului devenit propriul lui dușman, al omului care iubind își neagă iubirea, care dorind urăște dorințele, care voind își interzice voința.

Părintele Serghi e cartea dureroasă a unei „metamorfoze". Tolstoi este aici un Kafka realist. Nu vom întîlni stările unei lumi onirice, dar vom regăsi sensul tragic al înstrăinării unui om de el însuși. Helmuth Richter afirmă, într-un studiu despre Kafka, că în *Metamorfoza* „se transformă un om care a refuzat misiunea umană" ; în *Părintele Serghi* se transformă un om care-și neagă condiția umană.

Tolstoi surprinde tocmai procesul acesta mortificant, siluitor, stăpînit de frică, de nesiguranță, îmbîcsit de

remuşcări, erodat de tentaţii, mistuit de visul unui echilibru niciodată atins. Cînd limanul pare să fie mai aproape ca oricînd, cînd se părea că din Kasatski n-a mai rămas decît o palidă amintire, părintele Serghi, devenit profet împotriva voinţei lui, începe să trăiască vanitatea nelumească a sfîntului. Orgoliul pătimaş al lui Kasatski se metamorfozează în trufia ascunsă a slujitorului lui Hristos. Eşecul este inevitabil şi paşii lui grei se aud tot mai aproape. Kasatski şi-a asumat exilul pentru a învinge. (Nu ne putem opri să nu vedem similitudinea de poziţie cu personajul kafkian din *Convorbirea cu cel care se roagă.* Tînărul din această povestire — observă un critic — „care se roagă cu o falsă ardoare, undeva într-o biserică, nu este un fanatic, ci un exilat în existenţă, pentru care rugăciunea e unica modalitate de a se face privit de oameni" ; de a-şi satisface vanitatea, vom completa noi.) Kasatski, prin eşecul părintelui Serghi se vede exilat din propriul lui exil. Înstrăinat de el însuşi şi de veleităţile lui, Kasatski ajunge pe marginea prăpastiei şi se vede obligat să aleagă saltul în abis. Fuga părintelui Serghi e simbolul acestui act disperat. A fugi anonim în necunoscut înseamnă a-ţi accepta înstrăinarea şi neantul, ca mod şi loc existenţial ; ceea ce e acelaşi lucru cu moartea. Finalul *Părintelui Serghi* e o sinucidere morală (sfîrşitul tezist impus de Tolstoi e evident arbitrar şi neinteresant).

Născută dintr-o dramă a arivismului, *Părintele Serghi* este o carte a exilului şi înstrăinării.

HAGI-MURAD, orgoliul morţii eroice. Cartea lui Tolstoi, inspirată din faptele şi personalitatea luptătorului cecen Hagi-Murad, aparţine — indiferent de epoca în care a fost scrisă — unui teritoriu de graniţă, situat la limita dintre cele două perioade distincte de creaţie

înainte și după 1880. Reluarea unei tematici din tinerețe, interesul reînnoit pentru perspectiva social-umană largă, de frescă, minuțiozitatea recompunerii epocii și importanța redată amănuntului în descripție, pe de o parte; structura închegată a cărții, lipsa cunoscutelor digresiuni, sobrietatea stilului și prezența acelui personaj central, polarizant, semnificativ prin destinul său particular, pe de altă parte — sînt numai cîteva din posibilele opoziții care ne îngăduie să vedem în *Hagi-Murad* o operă a *perioadei de trecere*. Pentru că, în geografia operei tolstoiene, această carte are relieful unui masiv care, aflat la frontieră, nu desparte ci unește, nu delimitează ci relaționează; nu surprind peisajele distonante ale celor doi versanți, ci numeroasele rîuri, care, izvorînd din aceeași inimă a muntelui, curg fiecare în altă direcție, de o parte și de alta a acestuia. În structura bivalentă a cărții remarcăm unitatea unei opere și nu ruptura ei. Povestirile și marile romane dinaintea crizei, ca și nuvelele „stilului tîrziu" poartă semnătura aceluiași scriitor. *Hagi-Murad* e reprezentativă pentru fiecare din ele.

Aventura caucaziană a fertilizat deseori inspirația lui Tolstoi, și cîteva titluri din primele scrieri — *Incursiunea*, *Tăierea pădurii*, *Prizonierul din Caucaz* — aparțin direct acestei experiențe. *Cazacii*, poate una dintre cele mai poetice scrieri ale lui Tolstoi, cu peisaje pitorești și oameni romantici, este aproape un jurnal al visurilor. Romanul e confesiunea unor fapte care trebuiau să se întîmple, iar Olenin este un Tolstoi închipuit de el însuși dintr-o dorință de evadare, de purificare și libertate. *Hagi-Murad* reprezintă, dimpotrivă, o întoarcere în timp, o revitalizare a amintirilor de tinerețe. Bătrînul Tolstoi, călătorind prin aceleași locuri, își va regăsi probabil și vîrstele trecute, dar ceea ce reține va fi privirea rece și detașată a martorului. Din această posibilitate de obiectivare se naște *Hagi-Murad*, care trebuie să înfă-

țișeze — în intenția mărturisită a scriitorului — un episod din istoria Caucazului decimat ani la rînd de lupte sîngeroase în care triburile muntenilor își apărau libertatea și independența de lăcomia nesăbuită a țarismului cuceritor. Tolstoi se arată interesat să aplice metoda realismului la romanul istoric, chiar mai explicit și mai programatic decît o făcuse în *Război și pace*. Demersurile lui sînt similare cu cele ale lui Flaubert, autorul lui *Salammbô*, sau ale poloneZului B. Prus din *Faraonul*. Cercetează muzeul Rumeanțev din Moscova, arhivele statului din Petersburg și Tiflis, citește colecții vechi de ziare, se întîlnește cu martori ai luptelor din Caucaz, strînge un imens material istoric. „Am tot ce s-a publicat despre Hagi-Murad", va mărturisi într-o scrisoare din 1903. Romanul resimte minuțiozitatea documentării în reconstrucția de precizie științifică a aulelor cecene, a forturilor rusești de pe frontul caucazian ; în rescrierea corectă și savuroasă a limbajului ; în reînvierea cu exactitate a unor fapte aflate în analele reci ale istoriei. Se reface în detaliu o epocă și o umanitate, cu existența ei cotidiană, cu întîmplări obișnuite ori excepționale, cu oameni importanți ori simpli martori ai timpului, cu lupte, cu iubiri, cu morți, cu beții, cu crime, cu intrigi. În această lume recompusă din materialul amorf al documentelor oamenii se mișcă și vorbesc cu o naturalețe cuceritoare. Scriitura amintește, prin simplitatea stilului, de eleganța prozei lui Pușkin. Notații laconice au o excepțională relevanță : „Printre jucători se afla însăși gazda, colonelul Vorontov, un om cu fața lunguiață și cu părul blond, purtînd cifru și epoleți de aghiotant imperial..." Descrierile surprind prin pitoresc și prin montajul artist al amănuntelor : „Hagi-Murad era îmbrăcat într-o cerchează lungă, albă, peste un beșmet de culoare cafeniu închisă, aproape neagră, cu un galon subțire de argint la guler. În picioare purta jambiere negre și ciuveaci strînși ca o mănușă pe talpa piciorului, iar pe

capul ras o căciulă caucaziană cu turban..." În *Hagi-Murad*, Tolstoi se dovedește un portretist desăvîrșit și nu ne putem sustrage plăcerii de a rememora chipul lui Nicolae I, desigur, unul din cele mai remarcabile din întreaga lui operă :

Îmbrăcat într-un veston negru, cu contraepoleți, Nicolae ședea la birou, într-o poziție comodă. Trupul său mătăhălos era strîns încins peste mijlocul pîntecului ieșit în afară. Privea cu ochi fără viață la cei doi vizitatori. Fruntea mare și teșită ieșea de sub părul de pe tîmple pieptenat cu grijă și adus cu multă iscusință pe lîngă peruca ce-i acoperea chelia, iar fața sa, lunguiață și albă, era astăzi deosebit de rece și încremenită. Ochii îi păreau și mai spălăciți ca de obicei, iar buzele încreștite sub mustățile răsucite în sus, obrajii puhavi, proaspăt rași, sprijiniți într-un guler înalt, favoriții în formă de cîrnați și bărbia strîns lipită de guler îi dădea un aer nemulțumit și chiar supărat."

Aparent o pictură exactă, obiecte aglomerate de natură moartă, culori neutre, plasticizante. Sub fiecare cuvînt însă cititorul intuiește o uimitoare concretețe : sub vestonul negru pipăim moliciunea cărnii, în nemișcarea trupului simțim temperamentul leneș și flegmatic. Și ochii — „ochii fără viață", „ochii spălăciți" — dezvăluie un caracter, o filozofie și o istorie întreagă. Tolstoi a urmărit să întruchipeze prin Nicolaie, ca și prin Șamil, nu numai niște oameni, ori cît de importanți ar fi fost ei, ci niște simboluri ale despotismului, „cei doi poli ai absolutismului autoritar ; asiatic și european". Destinul acestei „istorii" trăiește în umbra groasă și umedă a voințelor despotice. Criticismul realismului tolstoian, dacă nu are amplitudinea din marile romane, rămîne prezent prin aceeași intensitate, exprimată în modalități diferite de la simpla observație iritată, pînă la ironia acidă și acuza directă, sarcastică.

Istorie a unei epoci — ca *Război și pace* și *Anna Karenina* — *Hagi-Murad* exemplifică, totuși, o altă modalitate literară, caracteristică ultimei perioade de creație. „Știi dumneata, mărturisea Tolstoi în timpul redactării *Annei Karenina*, că de cele mai multe ori mă așez să scriu un lucru și deodată trec pe drumuri mai largi: opera se amplifică." În *Hagi-Murad* Tolstoi se ridică deasupra operei, dominînd-o. El se sustrage digresiunii, știe să stăvilească inundația gîlgîitoare a vieții. Noile opere se caracterizează prin concentrare, concizie, structuri echilibrate și armonioase; lumile largi din marile romane, libere în extensie și complexitate ca natura însăși, se regăsesc acum reduse la un microcosm al fragmentului. Dacă în *Părintele Serghi*, în *Moartea lui Ivan Ilici* fragmentul e semnificativ prin el însuși, el fiind chiar opera, *Hagi-Murad* — scriere a perioadei de trecere — își reface unitatea dintr-o discontinuitate fragmentară. Nu suma fragmentelor îi redă totalitatea, ci suma semnificațiilor acestora. Personajele devin simboluri ca Nicolaie și Șamil, ori prezențe dominante, dictatoriale, ca Hagi-Murad. Istoria se supune acestora devenind posibilă ori veridică numai prin prezența ori voința lor. În același timp, personajul se sustrage istoriei ființînd prin el însuși, ca ins „excepțional". Romanul istoric devine existențial, romanul unei epoci devine romanul unui om. În această carte el se numește Hagi-Murad.

Este unul din reprezentanții cei mai autorizați ai poporului cecen, care își apără libertatea. Pe Tolstoi îl va interesa îndeosebi destinul lui ca *ins*, adică tocmai în acea ipostază detașată din istorie, chiar dacă ea se regăsește în aceasta. „Ce bine ar fi să scriu o operă de artă în care să redau limpede nestabilitatea firii umane, faptul că unul și același individ este cînd un nelegiuit, cînd un înger, cînd un înțelept, cînd un idiot, cînd un atlet, cînd cea mai slabă făptură..., nota Tolstoi

în *Jurnalul* său la 1898. Uite așa trebuie să-l arăt și eu pe omul Hagi-Murad : soțul, fanaticul..." Scriitorul își împlinește acest deziderat și Hagi-Murad este într-un fel un personaj caleidoscopic, „un paradoxal amestec de curaj, de noblețe, de cruzime, de vicleniе și de candoare copilărească", amestec de ură și dragoste, de trădare și patriotism, de brutalitate și nebunie fanatică, de grijă și nesăbuință, de liniște și calm, de speranță și scepticism, de siguranță și îndoieli. Fiecare din acțiunile lui, oricît ar fi de contradictorii, devin perfect explicabile în funcție de o anumită conjunctură. Dușmanul neîmpăcat al rușilor cotropitori, el devine aliatul acestora mînat de ura față de Șamil. Omul primitiv, crescut în mijlocul naturii știe să-și susțină interesele cu diplomație de curtean. Ostașul crud care ucide cu sînge rece este un tată și un soț afectuos, un suflet cu nebănuite disponibilități pentru tandrețe și candoare. Și totuși Hagi-Murad nu este personajul multiform, amoebic, intenționat de Tolstoi. Statura lui e dominată de cîteva trăsături esențiale, prezente în orice împrejurare, cărora nu li se poate sustrage nicicum și prin care destinul lui se explică și se justifică : voința de putere, setea de libertate și dragostea de viață. Ceea ce a exprimat Tolstoi cu o măiestrie desăvîrșită este omeneșcul cuceritor al personajului, în ciuda acelor dominante acaparatoare ale sufletului, care împing spre schemă. Poate și datorită faptului că visul de putere al lui Hagi-Murad nu învinge niciodată fanatica lui dragoste de viață și libertate, mîndria lui de om integru și viteaz. El nu acceptă compromisul. Trădîndu-l pe Șamil din ură, Hagi-Murad nu poate fi un trădător desăvîrșit ; ori, din acest moment înțelegem și înțelege el însuși că drumul spre moarte e singurul și fără întoarcere. Faptele îi vor confirma temerile. El se află transfug la ruși, neacceptînd despotismul lui Șamil, dar se vede victima „despotului alb" de la Moscova. De acum fiecare opțiune a lui va fi

o rezolvare parțială : a-l învinge pe Șamil înseamnă a-și ucide familia, a se devota țarului, înseamnă să-și piardă libertatea mizată la murdare jocuri politice ; a lupta împotriva cotropitorilor alături de Șamil înseamnă să-și accepte singur decapitarea. Strateg și luptător desăvîrșit, curajos, destoinic, inteligent Hagi-Murad este indispensabil și țarului și lui Șamil în măsura în care fiecare vrea să încline de partea sa balanța victoriei. Ei nu luptă împotriva acestui Hagi-Murad, ci a lui Hagi-Murad omul — cel mîndru, cel nesupus, cel liber. Destinul politic și istoric al eroului devine un destin omenesc : visul de putere și setea de răzbunare vor fi voință de a trăi și hotărîre de a lupta. Ceea ce rămîne pînă la urmă fascinant în existența lui Hagi-Murad este neverosimilul spectacol al unei lupte inegale pentru viață ; căci el nu luptă în ultimă instanță nici împotriva lui Șamil, nici a lui Ahmed-Han, nici a strajei rusești, ci împotriva Morții. El e stăpînit ca și Kasatski de o mîndrie dezagregantă. Dacă acesta acceptă orgoliul rafinat și metafizic al părintelui Serghi, dăruit idealului ascetic al umilinței, Hagi-Murad are orgoliul primitiv și viril al morții eroice. A iubi viața nu înseamnă a trăi oricum ; a muri eroic e — pentru Hagi-Murad — ultima șansă de a trăi cu adevărat. Și mîndria e ultima care moare în inima eroului, „Mă-ngheață moartea, dar n-am fost oare stăpînul ei sălbatic pînă ieri ?“ spun cuvintele unui cîntec popular cecen.

Această carte despre luptă și eroism, despre iubirea frenetică a vieții este uimitoare pentru Tolstoi, apostolul nonviolenței, pentru autorul *Părintelui Serghi* sau al *Diavolului*, ori pentru predicatorul acelui dezumanizant ideal din *Sonata Kreutzer*. *Hagi-Murad* e mai degrabă romanul tînărului Tolstoi, plin de energie nechelluită, iradiind vitalitate ; autorul ei e Nehliudov, din *Tinerețea*, cel stăpînit de „încăpățînare sălbatică“ ; ea aparține lui Olenin, aristocratul evadat în Caucaz, în căutarea unor

orizonturi largi firii lui impetuoase; autorul ei e tot atît de bine bătrînul Tolstoi, cel decimat de frămîntări și mărturisit în atît de contradictoriile lui *Confesiuni* în această frază dezarmantă pentru predicator: „Nu poți trăi decît dacă ești îmbătat de viață"; e cartea lui Tolstoi chinuit de boală și bătrînețe, niciodată obosit de viață. „Mi se pare, notează în 1902 Alexandra Tolstoi, că dorința lui de a se bucura de viață, de flori, de arbori, de copii, de tot ce-l înconjoară a devenit după boală mai puternică." ***Hagi-Murad*** e scris de un Tolstoi plecat în căutarea timpului trecut. Născut din nostalgia întoarcerii, el este romanul regăsirii tinereții și bucuriei de a trăi. ***Hagi-Murad***, cartea cea mai sinceră dintre ultimele opere tolstoiene, e — din această perspectivă — un roman sentimental.

Dacă *Sonata Kreutzer* poate fi opera reprezentativă a „stilului tîrziu", *Moartea lui Ivan Ilici* este apogeul lui artistic.

Cu o remarcabilă forță a concizici, cu o exprimare laconică, într-o structură densă și echilibrată, nuvela lui Tolstoi refăce un tablou al societății ruse, descoperind existența ternă a unei întregi pături sociale, aceea a funcționarilor de stat. Doar eroul nuvelei, Ivan Ilici, se desprinde din existența sa prozaică; împins în moarte el ia pentru prima oară cunoștință de sine ca om. Asemenea lui Pozdnîșev ori Kasatski, cunoaște un moment unic, „o situație extremă în mijlocul cotidianului", din care se sustrage, integrîndu-se cosmicului, ca spațiu infinit și atemporal al umanității. Izolat în camera lui ca într-o insulă robinsoniană a spaimei, el trăiește realitatea ireală, necunoscută și neînchipuită, a morții. Realismul lui Tolstoi ne dă în acest roman al agoniei măsura posibilităților lui. O mare finețe a nuanțelor, a descoperirii amănuntului revelator, de la precizia analizei clinice a bolii pînă la marile convulsii ale dramei interioare prezidează regia uluitorului spectacol al morții.

Ca și în *Sonata Kreutzer* ori în *Părintele Serghi*, Tolstoi își va depăși însă realismul, împingîndu-l în zone care, obișnuit, nu-i aparțineau. Agonia lentă a morții trupului devine tragică prin zvîrcolirea omului lovit de brutalele întrebări existențiale pe care acum le recunoaște și și le pune întîi — întrebări similare cu cele ale lui Pozdnîșev, Kasatski ori chiar Hagi-Murad : Cum să trăiești ? Cum trebuia să trăiești ? Viața a fost ceea ce ar fi trebuit să fie ? Am trăit cum se cuvenea ? Ele își converg, aici, meditația într-un sens ultimativ. Moartea este ceasul judecății și al bilanțurilor. Ivan Ilici, împăcat în durerea și neputința lui fizică, e zdrobit de sentimentul nimicniciei : „...se vedea pe sine, tot ce însemnase pentru el viața și vedea limpede că nu era ceea ce trebuie, că nu era decît o minciună uriașă, groaznică, care nu-ți îngăduia să vezi nici viața, nici moartea". ...Trupul secătuit de puteri își dorește liniștea, dar omul se înspăimîntă la gîndul implacabil „că îndoielile lui au rămas fără dezlegare și vor rămîne pe veci nedezlegate". ...Ivan Ilici nu poate muri fiindcă nu-și poate justifica viața. Moartea e aproape, trebuie să se întîmple, dar actul ei e fără sens și imposibil : „...se zbătea în sacul acela negru în care îl îndesa acea putere nevăzută, de neînfrînt. Simțea că suferă din pricină că vor să-l bage în această gaură neagră și în același timp simțea că suferințele sale sînt și mai cumplite pentru că nu poate intra în ea." *Moartea lui Ivan Ilici* e drama vidului existențial, fiindcă judecătorul nu mai poate propune un ideal ca Pozdnîșev, nu mai poate căuta unul ca părintele Serghi, nici cel puțin nu mai are posibilitatea opțiunii ca Hagi-Murad. Tezist, ca în toate creațiile „stilului tîrziu", Tolstoi îi va dărui totuși lui Ivan Ilici această ultimă șansă, descoperindu-i — *deus ex machina* — un ideal : acela al iertării și al iubirii fra-

terne. *Moartea lui Ivan Ilici* devine, în acest context, un roman al morții și al învierii, romanul extincției trupești și al iluminării spirituale.

*

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, pe drumurile guberniei Tula, din Rusia, se întîlneau cortegii stranii de eretici, de nemulțumiți și aventurieri, de scăpătați, de curioși, oameni de toate rasele și de toate națiile, din toate păturile sociale și de toate credințele : erau credincioșii unei noi religii și ziditorii unui nou mit, întruchipat de Tolstoi, gînditorul de la Iasnaia Poliana. Scriitorul l-a păstrat posterității, dăruindu-i sufletul marilor creații. *Război și pace* e „un secret pierdut". Alte opere desprinse din umbrele mitului, coboară în plină zi pe străzile moderne ale orașelor și noi ne recunoaștem în ele, cu visurile, cu bucuriile și cu tragediile noastre. Tolstoi e în același timp un mit și un contemporan al nostru, pentru că opera lui e o imensă carte cu oameni, legați între ei în suprema aventură a eternității.

ION VASILE ȘERBAN

TABEL CRONOLOGIC

1353 Strămoșul patern al scriitorului, cavalerul Indros, vine, din ținuturile nemțești, în Rusia, în fruntea a 3 000 de soldați. Se oprește la Cernigov unde se botează în credința pravoslavnică. Un strănepot al lui primește de la marele cneaz Vasile cel Orb numele de Tolstoi (om corpolent, masiv). Scriitorul aparține celei de a 20-a generații.

1683 Piotr Andrievici Tolstoi, unul din membrii familiei, în succesiunea generațiilor, este numit șambelan al curții.

1717 Sprijinindu-l pe Petru cel Mare, P. A. Tolstoi ajută la arestarea și întemnițarea țareviciului Alexei, potrivnic reformelor inițiate de țar.

1727 Sub domnia lui Petru al II-lea, fiul țareviciului Alexei, P. A. Tolstoi intră în dizgrație. Din ordinul Ecaterinei I i se ia titlul de conte.

1760 Andrei Ivanovici Tolstoi, străbunicul scriitorului, este reprimit la curte și i se înapoiază titlul de conte.

1790 *10 noiembrie:* Se naște Maria Nikolaevna Volkonskaia, mama scriitorului. Era o intelectuală. Cunoștea patru limbi străine, cînta la pian, avea o mare capacitate imaginativă și un deosebit dar al povestirii. Fără să fie frumoasă, era o femeie distinsă, discretă, tristă, cu un suflet blînd.

1794 *26 iunie:* Se naște Nikolai Ilici Tolstoi, tatăl scriitorului. Era un om instruit. Avea o bibliotecă formată îndeosebi din clasici francezi. S-a înrolat de tînăr în armată, participînd la campaniile din 1813—1814, cînd a căzut prizonier, rămînînd timp de un an la Paris. O dată cu întoarcerea din prizonierat va părăsi armata. „Tatăl meu, notează scriitorul, era de statură mijlocie, bine legat, sangvin și foarte vioi : avea o față plăcută și ochii totdeauna triști."

1822 *19 iulie:* Căsătoria Mariei Nikolaevna cu Nikolai Ilici Tolstoi. O căsătorie convențională a unui tînăr ruinat și a unei femei dezamăgite în dragoste. Căsnicia lor, după amintirile scriitorului, va fi însă fericită.

Pușkin, *Prizonierul din Caucaz.*
Se naște D. V. Grigorovici.

1823 *21 iunie:* Se naște Nikolai, fratele cel mai mare al scriitorului, acela care însuflețea la Iasnaia Poliana toate jocurile copiilor. Era o fire imaginativă, cu un suflet bogat ; inventa

povești hazlii și întîmplări cu tîlhari. Turgheniev, care l-a cunoscut, afirma că „nu-i lipseau decît defectele necesare pentru a deveni un mare scriitor". Nikolenka le vorbea tainic lui Levocica și fraților săi despre secretul fericirii care se afla înscris pe un toiag verde îngropat undeva în pădurea de la Iasnaia Poliana. Această poveste l-a urmărit pe L. N. Tolstoi toată viața și el credea cu hotărîre în existența magică a toiagului.

1824 După moartea bunicului, Ilia Andreievici Tolstoi, fost guvernator al guberniei Kazan, părinții scriitorului se mută la Iasnaia Poliana. Moșia aparținea Mariei Nikolaevna, descendentă din familia princiară Volkonski.

Se naște A. V. Drujinin.
Karamzin, *Istoria statului rus.* vol. 10, 11.
Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele.*

1826 *17 februarie* : Se naște Serghei, al doilea copil al familiei Tolstoi, față de care Lev nutrea o mare admirație și o continuă dorință de a-l imita în comportare.

Moare N. M. Karamzin.

1827 *23 aprilie* : Se naște Dmitri, cel de al treilea frate mai mare, fire ciudată, cu o conduită contradictorie. Fiindu-i cel mai apropiat ca vîrstă, scriitorul îl va simți ca pe un prieten. Pentru ceilalți, Dmitri era un om retras, închis în sine, dar indiferent cu propria-i per-

soană. L-au atras toată viața sufletele umile și nefericite, de care se apropia și cărora le căuta prietenia.
Pușkin, *Arapul lui Petru cel Mare.*
Ia ființă la București „Societatea literară".
Apare primul ziar românesc, *Fama Lipskii.*

*

1828 *28 august/9 septembrie :* se naște Lev Nikolaievici Tolstoi la Iasnaia Poliana, în gubernia Tula. Iasnaia Poliana era o așezare pitorească, situată pe un deal, unde scriitorul își va petrece cei mai mulți ani din viață. (Locurile le vom regăsi în *Război și pace*, sub denumirea de Lîsîie Gorî.)

1799 : Se naște A. S. Pușkin.
1802 : Se naște I. Heliade Rădulescu.
1803 : Se naște F. I. Tiutcev.
1808 : Se naște C. Negruzzi.
1809 : Se naște N. V. Gogol.
1810 : Se naște Gr. Alexandrescu.
1811 : Se naște V. G. Belinski.
1812 : Se naște I. A. Goncearov.
1814 : Se naște M. I. Lermontov.
1818 : Se naște I S. Turgheniev.
1819 : Se nasc A. Russo, N. Bălcescu, N. Filimon.
1822 : Se nasc F. M. Dostoievski, N. A. Nekrasov.
1823 : Se naște A. N Ostrovski
1828 : Pușkin — *Poltava*
I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească.*
Apare *Curierul românesc.*

1830 *4 august :* Moare Maria Nikolaevna, în urma nașterii fetiței care-i va purta numele. Lev Tolstoi nu avea decît doi ani și nu va ști niciodată cum arăta chipul mamei. După

moartea ei, un rol deosebit în viața scriitorului îl are o rudă îndepărtată, Tatiana Alexandrovna Ergolskaia, care-i va rămîne și mai tîrziu confidentă. (Era o femeie foarte frumoasă. Copilărise cu Nikolai Ilici, care o iubise și voia să se căsătorească cu ea.)

1836 Nikolai Ilici hotărăște plecarea familiei la Moscova pentru a da copiilor mai mari posibilitatea să meargă la școală. (Lev a învățat la Iasnaia Poliana cu perceptorul casei Fedor Ivanovici Ressel.) Vor locui în strada Pliușciha. Sosirea în capitală va însemna pentru copil o bruscă deschidere de orizont într-un univers opus izolării de la Iasnaia Poliana.

Se naște N. A. Dobroliubov.

Apare primul număr al revistei lui Pușkin, *Sovremennik*.

1837 Vara, moare subit, la Tula, tatăl scriitorului. Tolstoi avea 9 ani și va fi adînc impresionat de această nouă experiență a morții.

Moare Pușkin în urma duelului cu Dantes.

Se naște Ion Creangă.

1839 Moare bunica lui Tolstoi, iar copilul de 10 ani se vede cu totul orfan. Mătușa, Alexandra Ilinișna Osten-Saken, o ființă pioasă pînă la bigotism, va deveni tutorele copiilor. Ei vor rămîne însă tot în grija Tatianei Alexandrovna Ergolskaia, care se va întoarce cu cei mai mici la Iasnaia Poliana.

Se naște Bogdan Petriceicu Hasdeu.

1840 Prima „operă literară" : Tolstoi scrie niște versuri de felicitare pentru T. A. Ergolskaia, pe care le intitulează *Scumpei mătușici.*

Lermontov : *Un erou al timpului nostru.*
Apare la Iași primul număr al *Daciei literare.*
Se naște Titu Maiorescu.

1841 Moare, la mînăstirea din pustiul Optina, mătușa Alexandra I. Osten-Saken. Copiii vor trece sub tutela altei surori a lui Nikolai Ilici, Pelagheia Ilinișna Iușkova, care locuia la Kazan. Aceasta nu era în relații bune cu Tatiana Ergolskaia ; va lua copiii la Kazan, iar Tatiana se va retrage la sora ei din Petrovskoie. Despărțirea de Erkolskaia întunecă și mai mult condiția de orfan a lui Tolstoi. În noiembrie se mută la Kazan.

Moare M. I. Lermontov.

1842 Tolstoi se pregătește fără prea multă sîrguință pentru examenele de intrare la universitate, dar continuă să citească mult. După mărturisirile făcute biografului său, Biriukov, scriitorul face pentru acest an următorul bilanț, socotind importanța lecturilor sale : „considerabilă" (Istoria lui Iosif din *Biblie,* povestiri populare și bîline rusești) ; „foarte mare" *(Găina neagră* de Pogorilski) ; „mare" *(Povestea celor patruzeci de hoți* și *Prințul Kamer-al-Zaman* din *1001 de nopți, Napoleon* de Pușkin.

Gogol : *Suflete moarte.*

1844 Se prezintă la examenul de admitere la Universitatea din Kazan, dar nu reușește. După o reexaminare va fi admis la Facultatea de orientalistică, limbile arabă și turcă.

Moare I. A. Krîlov.

1845 Nu acordă mare importanță studiilor, fiind atras mai mult de viața mondenă. Vădește însă un viu interes pentru filozofie; crede în metempsihoză. — Cade la examenul din vară; renunță la repetarea anului și se înscrie la Facultatea de drept. Orgoliul său suferă o înfrîngere dureroasă (capitolul *Mă prăbușesc* din *Tinerețea*).

Dostoievski : *Oameni sărmani.*
Nekrasov publică antologia scriitorilor „școlii naturale", *Fiziologia Petersburgului.*

1846 Duce aceeași viață dezordonată. Va fi încarcerat pentru nefrecventarea cursurilor, dar își trece examenul primului an. În timpul vacanței citește *Evgheni Oneghin.*

Dostoievski : *Dublul.*
Nekrasov : *Antologia petersburgheză.*

1847 Tolstoi nu se adaptează vieții universitare. Cauzele sînt multiple și explicațiile există în volumul autobiografic *Tinerețea.* În același timp, viața mondenă îl aduce într-o stare tulbure, de vid sufletesc. La 19 ani renunță la universitate și se reîntoarce la Iasnaia Poliana obosit, dar cu o mare dorință de muncă și purificare morală. Ne aflăm în fața primului impas existențial al scriitorului.

— *17 aprilie :* In *Jurnal* își notează un program de lucru. Citește pe J. J. Rousseau și *Faust*. Face proiecte de îmbunătățire a vieții țăranilor (experiența este redată în *Dimineața unui moșier).* Aceste gînduri efervescente de muncă („Obligă-ți spiritul să lucreze cu toată puterea de care este capabil") nu durează decît o vară. Îl atrage mirajul orașului și, toamna, evadează la Moscova.

Gogol : *Pagini alese din corespondența cu prietenii.*
Dostoievski : *Gazda.*
D. Bolintineanu : *Colecție din poeziile domnului...*

1848 La Moscova trăiește o viață mondenă, de plăceri ușoare. Pierde la jocurile de cărți sume enorme, pentru plata cărora apelează la frații săi și își amanetează proprietatea de la Iasnaia Poliana. Locuiește într-un apartament luxos, ducînd o existență „fără nici o grijă, fără slujbă, fără preocupări, fără nici un țel".

Dostoievski : *Nopți albe.*
Moare V. G. Belinski.
Se naște Ion Slavici.

1849 Pleacă la Petersburg cu gîndul să-și găsească o slujbă. — Va încerca să-și dea examenele de candidat în științe juridice, dar, deși trece două din ele cu rezultate excelente, renunță înainte de a le fi absolvit pe toate. Acest test de echilibrare se dovedește insuficient. — Se întoarce la Iasnaia Po-

liana. — Toamna, înființează o școală pentru copiii țăranilor, aceasta fiind începutul unor constante preocupări pedagogice.

Dostoievski : *Netoșka Nezvanova.*

Dostoievski este arestat și condamnat la moarte. V. Alecsandri : *In numele Moldovei, al omenirii și al lui Dumnezeu.*

1850 De acum datează proiectul (pierdut) al unei povestiri din viața țiganilor, care atestă interesul pentru literatură.

Se naște Mihai Eminescu.

1851 Scrie nuvela *Povestea zilei de ieri.* Notează din nou lecturile pe care le consideră influente pentru formarea sa : „considerabilă" — *Confesiunile* lui Rousseau, *Émile, Evanghelia* lui Matei, *Predica de pe munte, David Copperfield* ; „foarte mare" — *Noua Heloiză, Evgheni Oneghin, Hoții, Suflete moarte, Însemnările unui vînător, Un erou al timpului nostru* etc. ; „mare" — *Vii* de Gogol, *Cucerirea Mexicului* de Prescott. — Viața dezordonată din ultimii ani îl obsedează. Singura posibilitate de echilibru o întrezărește într-o evadare. Vrea să plece cu cumnatul său în Siberia, dar renunță în ultimul moment. — *20 aprilie :* Pleacă în Caucaz, împreună cu fratele său Nikolai, care era ofițer. Călătorește prin Kazan, Saratov și Starogladovskaia pînă la satul fortificat Starîi Iurt. Scrie Tatianei Ergolskaia : „Sînt foarte schimbat sufletește. Acum un an credeam că voi găsi fericirea în plăcere, în mișcare ; acum, dimpotrivă, doresc odihna fizică

și morală". — *Octombrie :* pleacă la Tiflis. — *31 decembrie :* Cere să fie înrolat în armată. — Începe să lucreze la romanul *Copilăria.*

1852 *3 ianuarie :* Trece examenul de iunker și în aceeași lună e trimis în calitate de combatant la Starogladovskaia. — *Februarie :* Ia parte la lupte. — Scrie povestirea *Incursiunea.* — *Mai :* Obține un concediu medical pe care îl petrece la băile sulfuroase de la Piatigorsk, unde lucrează la *Copilăria ;* romanul va fi prima parte dintr-o trilogie care cuprinde un itinerar literar al vieții sale. — *30 mai :* Scrie Tatianei Ergolskaia : „Am refăcut de trei ori o lucrare pe care am început-o de multă vreme și pe care socotesc să o mai refac încă o dată pentru a fi mulțumit. Poate că va fi ca lucrul Penelopei, dar faptul nu mă descurajează. Nu lucrez din ambiție, ci din plăcere. Îmi găsesc în lucru plăcere și folos și de aceea lucrez." *4 iunie :* Întors din concediu, trimite revistei *Sovremennik* manuscrisul *Copilăriei.* Manuscrisul e citit de Nekrasov care îl găsește interesant și cere autorului urmarea. — *6 septembrie :* În nr. 9 al revistei *Sovremennik* apare *Copilăria,* prima lui operă. — Începe să lucreze la *Romanul unui moșier rus* pe care nu-l va termina niciodată. Redactează *Adolescența,* a doua parte a trilogiei autobiografice.

Mor N. V. Gogol, S. T. Absakov și V. A. Jukovski Se naște I. L. Caragiale.

1853 Participă la expediții și lupte împotriva cecenilor, conduși de imamul Șamil (personaj din *Hagi Murad*). — Scrie povestirea

Însemnările unui crupier. Începe lucrul la romanul *Cazacii* și la povestirile *Tăierea pădurii* și *Fugarul*.

Se naște V. G. Korolenko.

V. Alecsandri : *Doine și lăcrămioare*, Paris.

1854 *13 ianuarie* : După o așteptare enervantă primește gradul de ofițer. În aceeași lună primește ordinul de prezentare la Brigada 12 artilerie care lupta pe Dunăre împotriva turcilor. Părăsește Caucazul și pleacă spre Principatele Române. — *14 martie* : Sosește la București, unde rămîne pînă la 3 septembrie. În acest interval vizitează Iașii, Oltenița, Giurgiu. — *Mai* : Participă la asediul Silistrei. — Proiectează publicarea unei reviste militare, *Soldatski vestnik-Voenii listok (Buletinul soldatului-Foaie de război)*, pentru care scrie povestirile *Unchiul Jdanov*, *Cavalerul Cernov* și *Cum știu să moară soldații ruși*. Cît timp rămîne în Principate termină de scris *Adolescența* pe care o și trimite revistei *Sovremennik*. — *Septembrie* : Primește ordinul de detașare în Crimeea. — În nr. 10 din *Sovremennik* apare *Adolescența*. — *Noiembrie* : Sosește la Sevastopol. Scrie fratelui său Serghei : „La 1 noiembrie am cerut îngăduința de a merge în Crimeea, în parte pentru că vreau să evadez... dar mai mult încă din patriotism, sentiment care, o mărturisesc, mă stăpînește destul de puternic.“

Se naște Al. Macedonski.

1855 *17 ianuarie* : Primește o scrisoare de la Nekrasov care-i vestește succesul de care se bucură *Adolescența* în cercurile literare din Petersburg. — Ia parte la asediul Sevastopolului, luptînd în cel mai primejdios sector, la apărarea bastionului 4. — Scrie cîteva din *Povestirile din Sevastopol* : *Sevastopolul în decembrie*, *Sevastopolul în mai*, *Sevastopolul în august 1855*. Publică *Tăierea pădurii*. Începe să lucreze la *Tinerețea*, ultima parte a trilogiei. — *27 octombrie* : „Trebuie să ies neapărat din făgașul nefast pentru mine, al existenței militare." — *Noiembrie* : Sosește la Petersburg în calitate de curier militar. Cunoaște acum pe scriitorii : Turgheniev, Nekrasov, Goncearov, Fet, Tiuteev, Cernîșevski, Drujinin, Saltîkov-Scedrin, A. N. Ostrovski. Participă efectiv la viața literară. Pentru el, războiul ia sfîrșit.

1856 Este avansat locotenent și detașat la o unitate din Petersburg. Publică *Dimineața unui moșier*, fragment din lucrarea neterminată *Romanul unui moșier rus*, în nr. din decembrie al revistei *Otecestvennîie zapiski (Analele patriei)*. Apare volumul *Povestiri din campanie*. Scrie *Viscolul*, *Doi husari*. În nr. 12 al revistei *Sovremennik* apare articolul lui Cernîșevski despre *Copilăria*, *Adolescența* și povestirile din război. — Întîlnirea cu Valeria Arsenieva, cu care Tolstoi, îndrăgostit, vrea să se căsătorească (punctul de plecare al romanului *Fericirea vieții de familie*).

Se naște V. G. Plehanov.

Pisemski : *Schițe din viața țăranilor*, *O mie de suflete*.

S. T. Axakov : *Cronica de familie*

1857 *13 ianuarie*: Părăsește definitiv armata în urma demisiei prezentate în luna septembrie 1856. În nr. 1 al revistei *Sovremennik* se publică partea a treia a trilogiei autobiografice, *Tinerețea*. *29 ianuarie*: Pleacă în prima sa călătorie în Europa — Franța (Paris, Fontainebleau, Dijon), Elveția (Geneva, Lucerna, Zürich), Italia (Torino), Germania (Baden-Baden, Frankfurt). La Paris îi întîlnește pe Turgheniev și Nekrasov. Audiază cursuri la Sorbona, vizitează muzee. — Întîlnirea cu contesa Alexandra Tolstoi, rudă îndepărtată, cu care leagă o prietenie sentimentală. — La Baden-Baden își pierde toți banii la ruletă și ratează itinerarul de întoarcere pe Mediterană. *August*: Sosește la Petersburg. — Scrie povestirea *Lucerna*. Începe să lucreze la povestirea *Albert*.

1858 Scrie nuvela *Trei morți*. În nr. 8 al revistei *Sovremennik* apare povestirea *Albert*.

Se nasc Barbu Delavrancea, Alexandru Vlahuță și Duiliu Zamfirescu.

1859 Începe o perioadă de contradicții, inconsecvențe și amărăciuni, de o acută nevoie de echilibru. — *1 ianuarie*: „Mă voi însura în cursul acestui an sau nu mă voi însura niciodată“ *(Jurnal)*. — În revista *Biblioteca dlia citeniia (Biblioteca de lectură)*, dizident al *Sovremennik*-ului, publică nuvela *Trei morți*. Termină de scris și publică romanul *Fericirea vieții de familie*, care în același an apare tradusă în franceză în *Journal de St. Pétersbourg*. — E frămîntat de suferința țăranilor. Elaborează proiecte pentru eman-

ciparea iobagilor, aprobate de guvern, care rămîn însă fără rezultate. Înființează școala de la Iasnaia Poliana, dar nici ea nu dă roade. Fratele său Nikolai se îmbolnăvește de tuberculoză. Scriitorul începe să se teamă el însuși de boală.

Turgheniev : *In ajun.*
Goncearov : *Oblomov.*

1860 Lucrează la povestirile din viața țărănească : *Idila, Tihon și Melania* (rămasă neterminată. — *Iulie* : Pleacă din nou în străinătate, împreună cu Nikolai ; se opresc la Berlin pentru a consulta medicii. Rezultatul e defavorabil numai pentru Nikolai, care e trimis în sudul Franței, unde va și muri (lîngă Toulon). Moartea lui Nikolai îl va obseda mult timp pe Tolstoi. Revine la Berlin, unde vizitează școli și instituții publice, audiază cursuri ; la Kissingen se întîlnește cu Serghei. Pleacă în Italia, la Florența. Aici îl întîlnește pe decembristul S. G. Bolkonski, întors din Siberia în urma unei amnistii.

Turgheniev : *Părinți și copii.*
Se naște A. P. Cehov.
N. Filimon : *Friederich Staaps* și *Mateo Cipriani.*
Al. Odobescu : *Scene istorice din cronicile românești.*

1861 Continuă călătoria în Italia (Livorno, Neapole, Roma). Aici face cunoștință cu pictorul N. N. Ghe. Revine la Paris, unde îl vizitează pe Turgheniev. Un timp se află la Londra ; aici se întîlnește deseori cu Herzen. „Mă văd adesea cu Tolstoi : ne-am și certat. Este

încăpățînat și spune prostii, dar e un om candid și bun" (dintr-o scrisoare a lui Herzen către Turgheniev). În drum spre țară, este primit de Proudhon, la Bruxelles, în urma unei recomandații a lui Herzen. — Trece prin Germania (Frankfurt-pe-Main, Weimar, Jena, Dresda, Berlin). Peste tot vizitează școli și grădinițe de copii, se întreține cu profesorii, cumpără numeroase cărți de pedagogie. — *Aprilie :* Sosește la Iasnaia Poliana. Începe să scrie romanul *Decembriștii*, rămas neterminat. Lucrează la nuvela *Polikușka.* Se ocupă asiduu de școala de la Iasnaia Poliana. *Mai :* Este judecător de pace, un fel de mediator, la sectorul 4 din județul Krapivensk (timp de un an), între țărani și proprietari după reforma din 1861. — Întîlnirea la Iasnaia Poliana cu Fet și Turgheniev, cînd o discuție violentă cu acesta din urmă va pune capăt pentru multă vreme relațiilor dintre cei doi scriitori.

Dostoievski : *Umiliți și obidiți.*
Moare N. A. Dobroliubov.

1862 Lucrează la nuvela *Holstomer.* — Editează revista *Iasnaia Poliana* (apare pînă în septembrie), al cărei prim număr este recenzat de Cernîșevski în *Sovremennik.* — *Mai :* Renunță la funcția de judecător de pace din motive de sănătate. Pleacă în provincia Samara și de acolo la Karalîk, în Bașkiria, pentru a se îngriji. — *Iulie :* Poliția secretă țaristă îl suspectează pe Tolstoi de „orientare liberală" și în lipsa lui face o descindere la Iasnaia Poliana, cercetînd școala, locuința, cărțile. Scriitorul reacționează cu vehemență.

— *August* : Intilnirea la Iasnaia Poliana cu Sofia Bers (reluată în *Anna Karenina*, scena declarației lui Levin către Kitty). Însoțește familia Bers la Moscova, unde după nesfîrșite șovăieli și drame o cere în căsătorie pe Sofia Andreevna. — *23 septembrie* : Are loc căsătoria, celebrată la Kremlin.

Dostoievski : *Amintiri din Casa morților*.

1863 Primii ani de căsnicie înseamnă începutul unei vieți echilibrate, prielnice muncii. Scrie contesei Alexandra Tolstoi : „Sînt în prezent scriitor cu toate puterile sufletului. Scriu și meditez cum nu am făcut-o niciodată pînă acum.“ Începe lucrul la romanul *Război și pace*. — Se naște primul copil al lui Tolstoi, Serghei (23 iunie).

N. Filimon : *Ciocoii vechi și noi*.

Ia ființă, la Iași, „Junimea“.

1864 Iese de sub tipar prima serie de opere, în două volume, editată la Petersburg de F. Stellovski.

Moare Drujinin.

1865 În revista *Russki vestnik (Buletinul rus)* apar primele două părți ale romanului *Război și pace*, sub denumirea *1805*.

B. P. Hasdeu : *Ursita, Ioan Vodă cel Cumplit*.

Moare N. Filimon.

1863 Îl cunoaște pe pictorul M. S. Bașilov căruia îi încredințează ilustrarea romanului *Război și pace*. — *Mai* : Se naște Ilia, cel de al doilea băiat.

Suprimarea revistei *Sovremennik*.

Dostoievski : *Crimă și pedeapsă*.

1867 Lucrează în continuare la *Război și pace*. Strînge material documentar. Călătorește la Borodino.

Apare, la Iași, revista *Convorbiri literare*.
Titu Maiorescu : *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*.

1868 Apare partea a treia a romanului *Război și pace*. „Succesul romanului lui Tolstoi este într-adevăr extraordinar. Toți îl citesc și nu numai atît : sînt cu toții entuziasmați" (Botkin către Fet). Revista *Russki arhiv (Arhiva rusă)* publică articolul lui Tolstoi *Cîteva cuvinte despre „Război și pace"* în care încearcă să explice sensul filozofic al romanului : „...am ajuns la certitudinea că principiile evenimentelor istorice sînt inaccesibile înțelegerii noastre".

Moare Pisarev.
Se naște Maxim Gorki.
Dostoievski : *Idiotul*.

1869 *Ianuarie* : Apare partea a patra din *Război și pace*. — *12 aprilie* : Turgheniev — „Sînt aici lucruri de nesuportat și lucruri uimitoare și acestea domină. Ele sînt atît de frumoase, încît nimeni la noi nu a scris ceva mai bun. Mă îndoiesc dacă s-a scris vreodată ceva care să fie tot atît de bun". — *Mai* : Se naște Lev, cel de al treilea băiat. — *Decembrie* : Apare partea a cincea a romanului *Război și pace*.

1870 În *Moskauer Deutsche Zeitung (Ziarul german din Moscova)* apare traducerea în

limba germană a primelor trei părți ale romanului. — Începe să lucreze la un nou roman istoric despre epoca lui Petru I, pe care însă nu-l va termina.

Se naște I. A. Bunin.
Moare la Paris A. I. Herțen.
M Eminescu : *Veneră și madonă, Epigonii*

1871 Terminînd *Război și pace,* Tolstoi trăiește senzația unei adevărate eliberări. — Se îndepărtează, pentru un timp, de preocupările literare. — Redeschide școala de la Iasnaia Poliana. Notează în *Jurnal :* „Sînt preocupat de pedagogie ca și acum 15 ani.“

Se naște L. N. Andreev.
Saltîkov-Scedrin : *Domnii din Tașkent*
Se nasc Garabet Ibrăileanu și Nicolae Iorga

1872 Redactează *Abecedarul,* care dacă la început nu are prea mult succes, va cunoaște mai tîrziu editări în milioane de exemplare — Ține cursuri pentru institutori. — Se interesează de literatura antică. Învață limba greacă, făcînd progrese uimitoare. Citește din Sofocle, Euripide etc.

Dostoievski : *Posedații.*
Titu Maiorescu : *Direcția nouă în poezia și proza română.*

1873 Începe să lucreze la un nou roman, viitorul *Anna Karenina.* — Pictorul I. A. Kramskoi îi face portretul la Iasnaia Poliana. — Vara pleacă din nou în provincia Samara, printre bașkiri. — Publică în *Moscovskie vedomosti*

(Ştiri din Moscova) o scrisoare despre calamităţile foametei, iniţiind o colectă publică. — O nouă despărţire dureroasă pentru scriitor : moare T. A. Ergolskaia.

Se naşte poetul V. V. Briusov.
Moare F. I. Tiutcev.
B. P. Hasdeu : *Poezii.*

1874 Continuă activitatea pedagogică. Scrie articolul *Despre învăţămîntul popular.* Alcătuieşte *Noul abecedar* şi cele patru *Cărţi ruse de citire.* — Este ales membru corespondent al Academiei de ştiinţe. Începe să se gîndească la *Confesiunile* pe care le va scrie mai tîrziu. Citeşte *Proverbele* lui Solomon, *Ecleziastul, Cartea înţelepciunii,* Pascal etc.

Al. Odobescu : *Pseudokynegheticos.*
M. Eminescu : *Împărat şi proletar.*

1875 *Russki vestnik (Curierul rusesc)* începe să tipărească romanul *Anna Karenina.* În revista franceză *Le Temps* apare traducerea nuvelei *Doi husari,* cu o introducere de Turgheniev.

Se naşte A. V. Lunacearski.
Dostoievski : *Adolescentul.*

1876 Îl cunoaşte pe P. I. Ceaikovski. Continuă publicarea romanului *Anna Karenina.*

Se naşte Hortensia Papadat-Bengescu.

1877 În urma divergenţelor cu editorul revistei *Russki vestnik,* ultima parte, a VIII-a, a ro-

manului *Anna Karenina* apare separat. N. N. Strahov : „E un succes nemaipomenit, nebun."

Saltîkov-Scedrin : *Domnii Golovliov.*
Ion Creangă : *Povestea lui Harap Alb.*

1878 *Anna Karenina* apare în volum. — Face cunoștință cu decembriștii P. N. Svistunov, M. I. Muraviov-Apostol, A. P. Beliaev. Lucrează la vechiul roman *Decembriștii.* Îl cunoaște la Petersburg pe criticul V. V. Stasov. Scrie *Primele amintiri.*

Moare poetul P. A. Viazemski.

1879 Apare, la Paris, prima traducere a romanului *Război și pace.* Flaubert : „Mi se pare că uneori se întîlnesc în acest roman lucruri demne de Shakespeare ! În timpul lecturii — care e lungă — scoteam strigăte de admirație." — Se întîlnește la Iasnaia Poliana cu povestitorul popular V. P. Scegolionok. — Lungul și durerosul proces lăuntric ce se întrevede în notațiile din *Jurnal* și scrisori începe să se cristalizeze. Își reneagă trecutul cu violență.

Dostoievski : *Frații Karamazov.*
I. L. Caragiale : *O noapte furtunoasă* sau *Numărul 9.*

1880 Face cunoștință cu pictorul I. E. Repin, cu care va purta o îndelungată corespondență. Scrie *Spovedania* și lucrează la *Critica teologiei dogmatice,* vrînd să dovedească contradicția dintre spiritul creștin și dogmele Bisericii ortodoxe. — Este obsedat de ideea

sinuciderii : „Năzuiam din toate puterile să mă despart de viață. Ideea sinuciderii îmi deveni tot atît de firească, pe cît îmi fusese înainte ideea perfecționării vieții."

Se naște poetul A. A. Blok.
Se nasc Tudor Arghezi și M. Sadoveanu.

1881 Scrie povestirea populară *Cu ce trăiesc oamenii.* Trimite țarului Alexandru al III-lea o scrisoare în care cere grațierea celor ce au săvîrșit atentatul împotriva lui Alexandru al II-lea. — *15 septembrie :* Tolstoi se mută cu familia la Moscova, în locuința prințului Volkonski, o casă impunătoare, așezată în cartierul de sud-vest al orașului. — Accentuarea disensiunilor familiale. Începe să se intereseze de activitatea molokanilor, sectanți din districtul Samara. Pleacă în gubernia Tver unde îl întîlnește pe iluminatul Siutaev, cu care discută pe teme religioase și care va reveni în casa scriitorului ca invitat al său.

Mor Dostoievski și Pisemski.
Ion Creangă : *Amintiri din copilărie.*
M. Eminescu : *Scrisorile.*
I. Slavici : *Nuvele.*

1882 Ia parte la recensămîntul populației din Moscova și e îngrozit de mizeria din cartierele mărginașe. Scrie articolul *Ce trebuie să facem? — 26 august :* Mărturisește într-o scrisoare nevoia de eliberare : „Vreau să fug." — Cumpără, la Moscova, o casă pe străduța Dolgo-Homovniceski, astăzi Casa-

muzeu „L. N. Tolstoi". Începe redactarea nuvelei *Moartea lui Ivan Ilici.*

1883 Îi cunoaște pe V. G. Certkov și pe P. Biriukov, care vor deveni discipolii scriitorului și biografii lui. Prin ei disensiunile familiale se adîncesc și tolstoismul prinde contur. — Scrie studiul *În ce constă credința mea?* Se întîlnește cu mujicul Bondarev, din secta sabatiștilor, care propovăduiau desăvîrșirea morală a oamenilor prin munca manuală. — Turgheniev îl conjură, de pe patul de moarte, să nu părăsească literatura.

Moare Turgheniev.

1884 Pictorul N. N. Ghe îi face portretul. Tolstoi citește din Confucius, Lao Tzî etc. Începe să scrie *Însemnările unui nebun*, povestire rămasă neterminată. — Necăpătînd aprobarea cenzurii, studiul *În ce constă credința mea?* începe să circule în manuscris. Prima încercare de a fugi de la Iasnaia Poliana. Fondează, împreună cu Certkov, editura „*Posrednik*" („Mediatorul"). Propune soției, după o discuție violentă, să cedeze toate bunurile sale.

M. Eminescu : *Poezii.*
I. L. Caragiale : *O scrisoare pierdută.*

1885 La Paris apare studiul *În ce constă credința mea?* Editura „*Posrednik*" publică primele patru volume conținînd povestiri populare scrise de Tolstoi : *Cu ce trăiesc oamenii, Dumnezeu vede adevărul, dar nu-l spune curînd, Doi bătrîni, Unde e iubire, acolo e și*

Dumnezeu, Cît pămînt îi trebuie unui om, Povestea lui Ivan cel prost etc. — Întreprinde o călătorie în Crimeea. — În revista *Contemporanul* din 15 mai-15 iunie apare prima tălmăcire românească din opera lui Tolstoi : *Trei morţi.* La Paris se traduce *Anna Karenina.* — Se adresează ţăranilor prin conferinţe împotriva alcoolismului şi fumatului.

Se nasc Liviu Rebreanu şi Matei I. Caragiale.

1886 Studiul *Ce trebuie să facem* apare în revista *Obşcee delo (Cauza generală). — Aprilie :* Revista *Russkoe bogatstvo (Bogăţia Rusiei)* publică povestirea *Cît pămînt îi trebuie unui om ?* Apare al XII-lea volum din scrierile contelui Tolstoi în care vom găsi şi povestirea *Moartea lui Ivan Ilici.* — Primeşte o scrisoare de la Romain Rolland. Lucrează la piesa de teatru *Puterea întunericului.* Începe comedia *Roadele învăţăturii.* Face cunoştinţă cu scriitorul V. G. Korolenko.

1887 *21 ianuarie :* Cenzura interzice drama *Puterea întunericului. 24 ianuarie :* apare ştirea reprezentării piesei la teatrul Alexandrovski din Petersburg. *22 martie :* O nouă interzicere a dramei. — Face cunoştinţă cu N. S. Leskov. — Povestirile populare sînt şi ele interzise de cenzură. — Începe să lucreze la *Sonata Kreutzer.*

1888 *10 februarie :* La Paris are loc premiera piesei *Puterea întunericului,* la *Théatre libre. — 31 martie :* Se naşte al 13-lea copil al lui Tolstoi. — *3 octombrie :* În ziarul *Drepturile*

omului apare articolul lui O. Carp despre romanul *Anna Karenina*. — Începe să scrie povestirea *Bancnota falsă*.

1889 Lucrează la *Sonata Kreutzer* și la povestirea *Diavolul*. Neînțelegeri familiale pe care scriitorul le notează amănunțit în *Jurnal*. — *30 decembrie*: Familia și cîteva cunoștințe reprezintă, la Iasnaia Poliana, piesa *Roadele învățăturii*. — Începe *Povestirea lui Koni* (după relatarea judecătorului A. F. Koni), care va deveni cunoscutul roman *Învierea*.

Moare Saltîkov-Scedrin.
Se naște Anna Ahmatova.
Mor M. Eminescu și Ion Creangă.

1890 *10 ianuarie*: Se reprezintă drama *Puterea întunericului* de către un grup de tineri amatori din Petersburg. — *Roadele învățăturii* și *Sonata Kreutzer* încep să circule în manuscris. — Interzicerea publicării *Sonatei Kreutzer*. — Prima variantă a povestirii *Părintele Serghi*, într-o scrisoare către V. G. Certkov.

Se naște Boris Pasternak.
Moare V. Alecsandri.

1891 La clubul german din Moskova, membrii societății de artă și literatură, sub conducerea lui K. S. Stanislavski, reprezintă *Roadele învățăturii*. — *Aprilie*: Primește aprobarea să publice *Sonata Kreutzer* în seria de *Opere*. Lucrează la *Părintele Serghi*. Pe scena teatrului Alexandrovski din Petersburg are loc premiera comediei *Roadele învățăturii*. — Se ocupă de ajutorarea înfo-

metaţilor din gubernia Riazan. — Apare prima traducere românească, în volum, a *Sonatei Kreutzer*. — Termină cu multă greutate formalităţile juridice de împărţire a averii sale membrilor familiei.

Moare I. A. Goncearov.

1892 Tolstoi asistă la spectacolul cu *Roadele învăţăturii* de la Teatrul Mic. — În *Convorbiri literare* apare, în mai multe numere, studiul lui Duiliu Zamfirescu despre Leon Tolstoi.

1893 Scrie o prefaţă la operele lui Guy de Maupassant. Face cunoştinţă cu K. S. Stanislavski.

Se naşte V. V. Maiakovski.

1894 Lucrează la povestirea *Stăpîn şi slugă*.

Se nasc : Gib Mihăiescu, Camil Petrescu.

1895 Cenzura ţaristă interzice publicarea unor broşuri cu povestirile *Umblaţi în lumină pînă cînd e lumină*, *Religia şi moralitatea*, *Trei parabole*, care apăruseră în volumul al XVI-lea din *Scrieri*. — Cunoaşte pe Cehov, care-l vizitează la Iasnaia Poliana. — La Teatrul Mic se reprezintă *Puterea întunericului*. — Scrie articolul *Ruşine !*, protest împotriva pedepselor corporale aplicate ţăranilor. Apare în traducere românească *Stăpîn şi slugă*.

Se naşte S. A. Esenin.

N. Iorga : *Amintiri din Italia*.

Se nasc : Ion Barbu şi Lucian Blaga.

Cehov : *Pescăruşul*.

1896 Lucrează la romanul *Învierea.* Citește pe Platon. Începe nuvela *Hagi-Murad.*

1897 Lucrează la studiul *Ce este arta?* (cartea a surprins prin violența atacului și a deziluzionat pe mulți admiratori). Se întîlnește cu pictorii Repin și Iaroșenko.

Cehov : *Unchiul Vania.*

1898 Lucrează la *Învierea* și *Hagi-Murad.* Primește la Iasnaia Poliana vizita lui V. V. Stasov, Rimski-Korsakov, I. E. Repin. Organizează o campanie de ajutorare a înfometaților din gubernia Tula. Scrie articolul *Foamete și înfometați.* La hotărîrea de a tipări *Părintele Serghi* și *Învierea* în folosul rascolnicilor duhobori. Cunoaște la Iasnaia Poliana pe L. O. Pasternak, care a ilustrat romanul *Învierea.*

1899 Lucrînd la romanul *Învierea,* Tolstoi vizitează multe închisori, discută cu supraveghetorii. — *13 martie :* Revista *Niva (Ogorul)* începe publicarea romanului. — Apare parțial în românește, în ziarele *Epoca* și *Tribuna,* romanul *Învierea.*

Gorki : *Foma Gordeev.*
Se naște G. Călinescu.

1900 Scrie articolul *Sclavia modernă.* Lucrează la *Hagi-Murad* și la piesa *Cadavrul viu.* Îl cunoaște pe Gorki care îl vizitează la Iasnaia Poliana. Asistă, la Teatrul de Artă, la spectacolul cu piesa *Unchiul Vania* de Cehov.

La ființă editura „Znanie" fondată de Maxim Gorki.

1901 *20—22 februarie :* Se dă publicității hotărîrea Sinodului de excomunicare a contelui Tolstoi. — Manifestări de simpatie de pretutindeni. Scrie articolul *Răspuns la hotărîrea Sinodului :* „Biserica este, teoretic vorbind, o minciună vicleană și vătămătoare ; practic, un întreg șir de superstiții grosolane și vrăjitorii, sub care dispare în întregime sensul doctrinei creștine."

Cehov : *Trei surori.*

1902 Scrie țarului Nicolae al II-lea, cerîndu-i lichidarea proprietății private asupra pămîntului. Se îmbolnăvește de febră tifoidă.

Gorki : *Azilul de noapte.*
Al. Davila : *Vlaicu Vodă.*

1903 Lucrează la articolul *Către poporul muncitor.* — Apare ediția a XI-a din *Scrieri alese în 14 volume.* — Scrie povestirea *După bal.*

Mihail Sadoveanu : *Amintirile caporalului Gheorghiță.*

1904 Scrie articolul despre războiul ruso-japonez : *Treziți-vă !*

Moare Cehov.
Sadoveanu : *Povestiri, Șoimii, Dureri înăbușite.*

1905 *9 ianuarie :* Duminica sîngeroasă. — Scrie lui Certkov : „E o naștere, o creștere a conștiinței sociale la o treaptă superioară..." — Tolstoi nu se va afla însă, printre cei ce revendicau o răsturnare a regimului de

opresiune. — Scrie postfața la povestirea lui Cehov *Sufleţelul*. Termină povestirile *Kornei Vasiliev*, *Alioșa Gorșok*, *Însemnările postume ale stareţului Feodor Kuzmici*. Scrie articolul *Toiagul verde*. — Apare în limba română, în broșură, *Sclavia modernă*.

Blok, *Poemele frumoasei doamne*.

1906 Termină de scris nuvela *Pentru ce?* — Apare în limba rusă (retradusă din engleză) povestirea *Ceresc și pămîntesc*. — În limba română, apare în volum *Moartea lui Ivan Ilici*.

Leonid Andreev, *Viața omului*.

1907 Scrisoare către P. A. Stolîpin, ministrul de interne, în care arată situația grea a poporului rus și necesitatea desființării proprietății private asupra pămîntului. — Este publicat articolul *Ce trebuie să facem?* — La Iasnaia Poliana, pictorul M. V. Nesterov îi face portretul.

Gorki, *Mama*.
Moare B. P. Hasdeu.

1908 Scrie articolul *Nu mai pot tăcea!* îndreptat împotriva pedepsei cu moartea. Lucrează la povestirea *Nu sînt pe lume vinovaţi*. Cenzura confiscă articolul *Despre importanţa revoluţiei ruse* (scris în 1906), publicat într-o broșură de editura „*Posrednik*“, și nuvela *Ceresc și pămîntesc*. Are loc jubileul de 80 de ani, cu ecouri imense în Rusia și în întreaga lume. În nr. 35 al ziarului *Prole-*

tarul, Lenin publică articolul *Lev Tolstoi ca oglindă a revoluției ruse*. — Se tipărește pentru prima oară *Amintirile din Sevastopol*.

1909 Citește din Anatole France, Turgheniev, Maupassant, Leonid Andreev, Gorki. Scrie schițele *Visul*, *Trei zile la țară*. Liviu Rebreanu începe tălmăcirea, rămasă neterminată, a romanului *Război și pace*.

1910 Scrie povestirea *Hodînka*. Reușește să redacteze în prezența a patru martori-discipoli, în ascuns, un testament prin care fiica sa Alexandra, adeptă a tolstoismului, devine legatara operelor lui, cu condiția să renunțe la drepturile de autor în favoarea publicului. — Trimite o scrisoare lui V. G. Korolenko, arătîndu-și entuziasmul pentru articolul acestuia împotriva pedepsei cu moartea. — Neînțelegeri cu soția. — Pregătește un referat pentru Congresul păcii de la Stockholm. *28 octombrie*: Hotărăște să-și părăsească familia, plecînd în spre gara Scekino, însoțit de doctorul Makovițki. Merge mai întîi la Samardino pentru a-și vizita sora, călugăriță la mînăstirea Optina. *31 octombrie*: se îmbolnăvește de congestie pulmonară și este găzduit de șeful gării Astapovo. Moare la 7/20 noiembrie, dimineața, la orele 6 și 5 minute. La 9/21 noiembrie, orele 15, este înmormîntat în pădurea de lîngă Iasnaia Poliana, pe locul indicat de el, acolo unde credea că se află toiagul verde din povestirile fratelui său Nikolenka. În ziarul *Social-Democratul*, nr. 18, apare articolul-necrolog al lui Lenin, intitulat *L. N. Tolstoi*. În presa

din țara noastră apar necroloage semnate de G. Ibrăileanu, N. Iorga, Al. Vlahuță, M. Sadoveanu ș.a.

In numărul din 14 noiembrie, *Neamul românesc* însera articolul *La moartea lui Tolstoi*, sub semnătura directorului său, N. Iorga : „Filozoful cel mare și dușmanul cel mare al filozofiei, cugetătorul adînc și tăgăduitorul cugetării, creștinul cel entuziast și provocatorul creștinismului... a fugit din mijlocul gloriei, și a uitat că fuge din mijlocul datoriei..."

I. V. S.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

1. Traducerea *Sonatei Kreutzer* se reeditează după volumul 12 al seriei L. Tolstoi, *Opere* în 14 volume. București, Cartea rusă — E.S.P.L.A., 1958 (pp. 7—62).

Postfața autorului la *Sonata Kreutzer*, care apare pentru întîia oară în limba română, s-a tradus după volumul al 12-lea al ediției. L. N. Tolstoi, *Sobranie socinenii, v dvadțați tomah*, publicată în 1964 de editura „Hudojestvennaia literatura", din Moscova.

2. Traducerea povestirii *Părintele Serghi*, aceea a povestirii *Hagi-Murad* se reeditează în forma în care au apărut în volumul al 2-lea al culegerii Lev Tolstoi *Nuvele și povestiri*, București, E.L.U., 1965 (pp. 266—316 și pp. 401—533).

3 Notele explicative au fost revăzute și completate, iar casetele bibliografice au fost alcătuite de redacție, folosindu-se aparatul ediției L. N. Tolstoi, *Sobranie socinenii v dvadțați tomah*, apărută în 1964 la Moscova.

„Biblioteca pentru toți"

SONATA KREUTZER

în românește de
CEZAR PETRESCU
și
S. RECEVSCHI

După volumul 12 al ediției:

Л. Н. Толстой
Собрание сочинений
в двадцати томах
„Художественная литература"
Москва, 1964

Eu, însă, vă spun vouă că oricine se uită la o femeie, poftind-o, a şi preacurvit cu ea în inima lui.

(Matei, 5, 28)

Zicu-i atunci ucenicii : Dacă astfel este starea omului cu femeia, nu este de folos să se însoare.

Iar el le zise lor : Nu toţi pricep cuvîntul acesta, dar aceia cărora le este dat.

Că sînt fameni, cari s-au născut aşa chiar din pîntecele maicii lor ; sînt fameni pe care oamenii i-au făcut fameni şi sînt fameni care s-au făcut fameni pe sine pentru împărăţia cerurilor. Cine poate să înţeleagă, înţeleagă.

(Matei 19, 10—12)

I

Era pe la începutul primăverii. Călătoream de două zile. În vagonul nostru urcau şi coborau pasageri, care mergeau pe distanţe mici ; erau însă trei care, ca şi mine, se urcaseră chiar din staţia de pornire a trenului : o doamnă care fuma, nici tînără şi nici frumoasă, cu faţa obosită, cu un palton de croială mai curînd bărbătească, şi cu o căciuliţă pe cap ; un bărbat vorbăreţ de vreo patruzeci de ani care se cunoştea cu doamna aceasta, foarte îngrijit în hainele lui noi-nouţe şi, în sfîrşit, ţinîndu-se deoparte, un domn mai degrabă scund, cu mişcări repezite, ai cărui ochi cu o sclipire neobişnuită fugeau de la un obiect la

altul și al cărui păr creț — deși omul era în puterea vîrstei -- albise de bună seamă înainte de vreme. Purta un palton vechi, ieșit însă, după cum se vedea, din mîna unui croitor bun, cu guler de astrahan și căciulă de astrahan. Cînd își descheia paltonul, se vedea pe dedesubt o *podiovcă* [1] și o *rubașcă* [2] brodată. Domnul acesta mai avea ceva deosebit și anume din cînd în cînd slobozea niște sunete ciudate, ca un fel de tuse sau hohot de rîs ce se întrerupe brusc.

Domnul acesta evitase cu grijă în tot timpul drumului orice contact și cunoștință cu ceilalți pasageri. De cîte ori vecinii de compartiment încercau să intre în vorbă cu el, le răspundea scurt și tăios și apoi se cufunda în lectură, ori fuma privind pe fereastră sau, scoțîndu-și merindele dintr-un sac de voiaj ponosit, începea să mănînce ori să bea ceai.

Am avut impresia că această singurătate îl apăsa, așa că de mai multe ori m-am simțit îndemnat să leg o discuție cu el, dar de cîte ori ni se întîlneau privirile, ceea ce se întîmpla adesea, deoarece stam aproape față în față, el întorcea capul ori își relua lectura, ori se uita pe geam.

În cea de-a doua zi a călătoriei noastre, către seară, cînd ne-am oprit într-o gară mare, domnul cel nervos coborî să-și ia apă clocotită și își făcu ceai. Domnul cel îngrijit, cu hainele noi-nouțe, avocat, după cum am aflat mai tîrziu, și vecina sa, doamna care fuma și purta palton de

---

[1] *Podiovcă* (rus.) — vestă.

[2] *Rubașcă* (rus.) — cămașă rusească, închisă într-o parte.

formă mai degrabă bărbătească, s-au dus să bea ceai în gară.

În lipsa lor, se iviră în vagon cîteva figuri noi, printre care un bătrîn înalt, cu obrazul ras și zbîrcit, pesemne vreun negustor, purtînd șubă de dihor și o șapcă de postav cu un cozoroc enorm. Negustorul se așeză pe locul din fața doamnei și a avocatului, care în clipa aceea lipseau, și intră numaidecît în vorbă cu un tînăr care după înfățișare părea să fie funcționar comercial și se urcase și el în vagon la aceeași gară.

Eu ședeam mai deoparte și, cum trenul sta pe loc, puteam să prind frînturi din discuția lor, cînd nu se vîntura nici un călător printre noi. Dintru început negustorul îl înștiință pe celălalt că se duce la moșia sa, care se găsea chiar la prima stație ; apoi ca de obicei, porniră a vorbi mai întîi despre prețuri, despre negoț, după aceea, ca totdeauna, despre felul cum merge comerțul la Moscova, iar la urmă intrară într-o discuție despre tîrgul de la Nijni-Novgorod. În legătură cu aceasta, funcționarul porni să istorisească ce chefuri trăgea la acest tîrg cu un anume negustor, bogat putred, pe care-l cunoșteau amîndoi, dar bătrînul, luîndu-i vorba din gură, începu să povestească ce chefuri se făceau pe vremuri la tîrgul din Kunavin, la care luase și el parte. Se vede că se simțea și acum mîndru de isprăvile ce săvîrșise la unele din aceste chefuri, căci istorisi cu vădită încîntare cum o dată, îmbătîndu-se cu negustorul acela pe care-l cunoșteau amîndoi, făcuseră o asemenea năzdrăvănie la Kunavin, încît nu putea s-o spună decît la ureche, la care funcționarul izbucni în hohote de rîs de răsună

tot vagonul, iar bătrînul rîse și el, descoperindu-și doi dinți galbeni.

Văzînd că din discuția lor nu puteam să aștept nimic interesant, m-am ridicat cu gîndul să mă plimb pe peron pînă la plecarea trenului. În ușă mă lovii cu avocatul și cu doamna, care se întorceau prinși într-o discuție aprinsă.

— Nu mai aveți timp, îmi spuse avocatul cel comunicativ, acu are să sune clopotul a doua oară.

Și, într-adevăr, n-apucai să ajung pînă la capătul trenului, că se auzi clopoțelul. Cînd m-am întors, doamna și avocatul discutau cu aceeași aprindere. Bătrînul negustor sta tăcut în fața lor, cu privirea severă ațintită înainte și, din cînd în cînd, mestecînd ceva printre dinți, cu un aer nemulțumit.

— După aceea dînsa i-a declarat bărbatului ei, zise zîmbind avocatul în momentul cînd treceam pe lîngă el, că nu poate și nici nu vrea să mai stea cu el, deoarece...

Și își continuă povestirea, din care nu putui deslușI nimic. În urma mea trecură și alți călători, trecu conductorul, intră zorit un hamal, așa că huietul dură destul de multă vreme, împiedicîndu-mă să urmăresc discuția. Cînd se așternu liniștea și auzii din nou glasul avocatului, discuția trecuse, pe cît se părea, de la acel caz particular la considerațiuni de ordin general.

Avocatul spunea că problema divorțului preocupă în prezent nespus de mult opinia publică a Europei și că asemenea cazuri se ivesc și la noi din ce în ce mai des. Dîndu-și seama că nu se auzea decît glasul său, avocatul își întrerupse discursul și se adresă bătrînului.

— Pe vremuri nu se întîmpla așa ceva, nu-i așa ? spuse el cu un zîmbet amabil.

Bătrînul voi să răspundă ceva, dar tocmai atunci trenul se urni din loc și bătrînul, scoțîndu-și șapca, începu să se închine și să se roage în șoaptă. Avocatul îndreptîndu-și privirea în altă parte, aștepta cu un aer politicos. După ce-și isprăvi rugăciunea și își făcu de trei ori semnul crucii, bătrînul își îndesă șapca pe cap, potrivind-o drept, se așeză mai bine pe locul său și începu vorba :

— Ba se întîmpla și pe vremuri, domnule, dar mai rar, zise el. În ziua de azi, însă, nici nu s-ar putea să fie altfel. De, prea e lumea învățată !

Trenul, mergînd tot mai iute, huruia cînd trecea peste încheieturile șinelor și cu greu izbuteam să deslușesc ceva, dar cum voiam totuși să aud, m-am tras mai aproape. Discuția stîrnise de bună seamă și curiozitatea vecinului meu, domnul cel nervos cu ochii sclipitori, care fără să se scoale de la locul său, trăgea cu urechea.

— Și ce rău vedeți în învățătură ? întrebă doamna cu un zîmbet abia schițat. Credeți oare cu adevărat că ar fi mai bine ca oamenii să se căsătorească, așa cum se făcea pe vremuri, cînd logodnicii nu se cunoșteau nici măcar din vedere ? urmă ea, după obiceiul multor femei, care nu răspund la cuvintele interlocutorului, ci la cuvintele pe care se așteptă ca el să le rostească. Fără să știe dacă se iubesc, dacă pot să se iubească, luau pe primul om care le ieșea în cale, și apoi toată viața o duceau într-un chin ; va să zică după părerea dumneavoastră așa e mai bine ? întrebă ea, întorcîndu-se mai mult spre mine și spre avocat, decît spre bătrîn, deși vorbea cu el.

— Da, lumea e prea învățată, repetă bătrînul, uitîndu-se la dînsa cu dispreț și lăsînd întrebarea fără răspuns.

— Aș dori să știu ce legătură vedeți dumneavoastră între învățătură și neînțelegerile dintr-o căsnicie, zise avocatul cu un zîmbet aproape imperceptibil.

Negustorul vru să spună ceva dar doamna îi tăie vorba :

— Nu, au trecut timpurile acelea, spuse ea.

Dar avocatul o întrerupse :

— Vă rog, îngăduiți domnului să-și exprime gîndul.

— Asta e, fac prostii din pricina învățăturii, spuse bătrînul pe un ton categoric.

— Se căsătoresc tineri care nu se iubesc și apoi te miri de ce nu se împacă, se repezi doamna cu vorba, plimbîndu-și privirea de la avocat la mine și chiar la funcționarul care, ridicîndu-se de pe locul său, se rezemase cu coatele de speteaza banchetei și asculta zîmbind. Numai animalele pot fi împerecheate după voia stăpînului, oamenii însă își au înclinațiile, afecțiunile lor, spuse ea cu dorința clară de a-l înțepa pe bătrîn.

— Degeaba vorbiți așa, cucoană, zise bătrînul, dobitocul e dobitoc, omului însă i-a fost dată legea.

— Bine, bine, dar cum poți trăi cu un om dacă nu-l iubești ? se grăbi doamna să-și expună părerile, care pesemne i se păreau cu totul noi.

— Înainte vreme lumea nu se gîndea la asemenea lucruri, zise bătrînul pe un ton convingător, numai acuma a venit moda asta. Nici una, nici două o auzi pe dumneaei spunînd : „Te las și plec". Pînă și la mujici a prins moda asta. „Na, zice, iacătă-ți cămășile și nădragii, că eu mă duc cu Vanka, fiindcă are părul mai cîrlionțat ca al tău". Poftim, mai zi ceva dacă poți. Frica, iaca ce trebuie să sălășuiască mai strașnic în sufletul femeii.

Funcţionarul se uită şi la avocat, şi la doamna care vorbise, şi la mine, stăpînindu-şi vădit zîmbetul şi gata să ia în derîdere sau să aprobe vorbele negustorului, după felul cum aveam să le primim noi.

— Adică ce înseamnă frica ? întrebă doamna.

— Uite aşa : să ştie de frica bărba-a-atului ei. Asta înseamnă frică.

— Ehei, frate, s-a dus vremea aceea, zise doamna cu oarecare răutate.

— Nu, cucoană, vremea aceea nu-i îngăduit să treacă. Precum Eva, femeia a fost făcută din coasta bărbatului, aşa o să rămînă şi vremea aceea în veţii vecilor, spuse bătrînul însoţindu-şi cuvintele cu o mişcare atît de gravă şi convingătoare a capului, încît funcţionarul hotărî pe dată că izbînda e de partea negustorului şi pufni într-un rîs zgomotos.

— De bună seamă aşa judecaţi dumneavoastră bărbaţii, zise doamna, fără să se dea bătută şi întorcîndu-şi privirea spre noi, v-aţi luat singuri libertatea, iar femeia vreţi s-o ţineţi închisă în turn. Lasă că vouă vă îngăduiţi orice.

— Cît despre îngăduinţă, nimeni nu ne-o dă; numai că de la bărbat nu-ţi pică nimic în casă, pe cîtă vreme femeia, nevasta e un vas cam şubred, urmă negustătorul cu teoriile sale.

Tonul convingător al negustorului părea să cîştige auditoriul, dar doamna, deşi se simţea înfrîntă, totuşi nu capitula.

— Să zicem că-i aşa, cred însă că veţi fi de acord cu mine că femeia este şi ea o fiinţă omenească, şi că îşi are simţămintele ei ca şi bărbatul. Şi atunci ce să facă dacă nu-şi iubeşte soţul ?

— Nu-şi iubeşte soţul ! repetă negustorul pe un ton ameninţător, mişcîndu-şi sprîncenele o dată cu buzele. Las' că învaţă ea să-l iubească !

Acest neaşteptat argument fu cu osebire pe placul funcţionarului care scoase un chicot de încuviinţare.

— Ba nu, nu va învăţa să-l iubească, reluă doamna, şi dacă nu-l iubeşte, dragoste cu sila nu se poate.

— Ei, dar dacă nevasta îşi înşală bărbatul, ce te faci ? întrebă avocatul.

— Aşa ceva nu se cade, spuse bătrînul. În privinţa asta trebuie să fii cu ochii în patru.

— Şi dacă totuşi se întîmplă, atunci ce-i de făcut ? Că doar se întîmplă.

— O fi aşa pe unde-o fi, la noi însă nu se întîmplă, zise bătrînul.

Toţi tăcură. Funcţionarul se mişcă, dîndu-se mai aproape şi, de bună seamă, nevrînd să rămînă mai prejos de ceilalţi, începu zîmbind :

— Da, dom'le, chiar un băiat de la noi a păţit o asemenea ruşine. Şi în chestia asta e greu de judecat. A nimerit şi el o femeie dezmăţată. Şi ea s-a apucat să-şi facă de cap. El însă era băiat aşezat şi cu şcoală. Femeia a petrecut mai întîi cu contabilul. Băiatul a căutat s-o aducă cu binişorul pe calea cea bună. Ea nu s-a potolit şi-i făcea tot felul de pozne. S-a apucat să-i fure bani. Atunci a început şi el s-o bată, dar de ce o bătea, de ce se făcea mai rea. S-a dat în dragoste, să am iertare, cu un păgîn, un ovrei. Ei, ce era să facă omul ? A lăsat-o de tot. Acu el trăieşte holtei, iar dînsa bate drumurile.

— Fiindcă e un neghiob, zise bătrînul. Ia să nu-i fi dat nas dintru începutul începutului, ci s-o fi muştruluit cum scrie la carte, să vezi cum

ar fi stat cu el. Femeia trebuie s-o ţii în frîu din capul locului. Să nu-i dai femeii frîu liber în casă, cum nu laşi calul slobod pe drumul mare.

Tocmai atunci veni conductorul şi ceru biletele pentru prima gară. Bătrînul îi întinse biletul.

— Da, dom'le, neamul muieresc trebuie să-l ţii din scurt la vreme, altfel se duce totul de rîpă.

— Bine, bine, dar după cum ai povestit chiar dumneata mai adineauri, cum rămîne cu bărbaţii însuraţi care petrec la tîrgul din Kunavin ? am întrebat eu, nemaiputîndu-mă stăpîni.

— Asta-i altă chestie, răspunse negustorul şi se cufundă în tăcere.

Cînd fluieră locomotiva, negustorul se sculă, îşi scoase sacul de sub banchetă, se înfăşură în şubă şi, ridicîndu-şi şapca, ieşi pe culoarul vagonului.

II

Abia plecase bătrînul, că se şi auziră mai multe glasuri :

— Unchiaşul e de modă veche, spuse funcţionarul.

— *Domostroi*-ul [1] în persoană, zise doamna. Ce concepţie barbară despre femeie şi căsătorie !

— Mda, sîntem încă departe de vederile europenilor asupra căsătoriei, adăugă avocatul.

— Şi doar esenţialul e tocmai ceea ce oamenii aceştia nu pricep, spuse doamna, şi anume că fără dragoste căsătoria nu e căsătorie, că numai dra-

[1] *Domostroi* — cod al relaţiilor de familie, sociale şi economice ale orăşanului rus înstărit, datînd din secolul al XV-lea sau al XVI-lea ; la baza lui stă principiul puterii nelimitate a capului de familie asupra tuturor membrilor ei.

gostea sfințește căsătoria și că adevărata căsătorie este numai aceea care sfințește dragostea.

Vînzătorul de prăvălie surîdea și era numai urechi, străduindu-se să-și întipărească în minte cît mai multe din aceste vorbe înțelepte, spre a le folosi la vreun prilej.

În timp ce doamna își debita discursul, auzii în spatele meu un sunet ce aducea cu un hohot de rîs sau de plîns brusc întrerupt și, întorcîndu-ne privirile într-acolo, am zărit pe vecinul meu, domnul cel singuratic cu părul cărunt și ochii sclipitori, care, atras pesemne de discuție, se apropiase pe nesimțite de noi. Sta în picioare, cu mîinile prinse de speteaza banchetei și părea foarte tulburat : fața îi era înfierbîntată, iar unul din obraji avea o zvîcnire nervoasă.

— Și care-i acea dragoste... dragoste... dragoste... care sfințește căsătoria ? întrebă el, înecîndu-se.

Văzînd tulburarea interlocutorului ei, doamna se sili să-i răspundă cît mai blînd și pe îndelete :

— Dragostea adevărată... Dacă între bărbat și femeie există această dragoste, atunci și căsătoria e cu putință, spuse doamna.

— Da, da, dar ce înțelegeți prin dragoste adevărată ? întrebă domnul cu ochii sclipitori, zîmbind stînjenit și rușinat parcă.

— Știm cu toții ce este dragostea, spuse doamna cu dorința vădită de a pune capăt discuției.

— Iată că eu unul nu știu, zise domnul. V-aș ruga să definiți ce înțelegeți...

— Cum așa ? e foarte simplu, răspunse doamna, dar rămase pe gînduri. Dragostea ? Dragostea este preferința exclusivă ce dăm unui bărbat sau unei femei față de toate celelalte ființe omenești, spuse ea.

— Preferință pentru cît timp ? Pentru o lună ? Pentru două zile, sau pentru o jumătate de oră ? făcu domnul cu părul cărunt și izbucni în rîs.

— Nu-i așa, domnule, probabil că nu vorbim despre același lucru.

— Ba despre același lucru.

— Dumneaei spune, interveni avocatul, arătînd spre doamna de lîngă el, că o căsătorie trebuie să decurgă în primul rînd din afecțiune, din dragoste, dacă vreți, și numai dacă aceasta există, căsătoria reprezintă ceva, ca să zicem așa, sfînt. Apoi, doamna spune de asemenea că orice căsătorie care nu are la bază o afecțiune firească — o dragoste, dacă vreți — n-are în ea nimic din ceea ce am putea numi obligații morale. V-am înțeles bine ? întrebă el, adresîndu-se doamnei.

Doamna încuviință cu o mișcare a capului explicația dată ideii sale.

— Pe urmă... își continuă avocatul cuvîntarea. dar domnul cel nervos, ai cărui ochi aruncau văpăi acum, se stăpînea de bună seamă cu greu și tăind vorba avocatului, începu :

— Ba nu, și eu mă refer la același lucru, la preferința pe care o dăm unui bărbat sau unei femei față de toate celelalte ființe omenești, numai că vă întreb : preferință pentru cît timp ?

— Pentru cît timp ? Pentru mult timp, uneori pentru toată viața, răspunse doamna ridicînd din umeri.

— Vedeți însă că așa ceva nu întîlnești decît în romane, în viață niciodată. În viață această preferință exclusivă poate să dureze cîțiva ani de zile, ceea ce se întîmplă foarte rar, căci mai adeseori ține numai cîteva luni, dacă nu chiar cîteva săptămîni, zile sau ore, spuse el, de bună

seamă conștient că părerea sa îi surprinde pe toți și mulțumit de faptul acesta.

— Vai, cum puteți spune una ca asta ! Da' de unde ! Nu-i așa ! dați-mi voie ! am răspuns tustrei în cor. Pînă și funcționarul scoase un sunet prin care își manifesta dezaprobarea.

— Da, știu, strigă mai tare decît noi toți domnul cel cărunt, dumneavoastră vorbiți despre un lucru pe care lumea îl consideră existent, pe cîtă vreme eu vorbesc despre ceea ce există într-adevăr. Orice bărbat simte față de orice femeie frumoasă ceea ce dumneavoastră numiți dragoste.

— Vai, e groaznic ce spuneți : dar nu există oare între oameni acel sentiment pe care-l numim dragoste și pe care nu-l dăruim numai pentru cîteva luni sau ani, ci pentru toată viața ?

— Nu, nu există. Chiar dacă am admite că un bărbat ar prefera toată viața lui o anumită femeie, atunci după toate probabilitățile femeia va prefera pe altul, căci așa a fost și așa este de cînd lumea, spuse el și, scoțîndu-și tabachera, își aprinse o țigară.

— Totuși, nu este exclusă reciprocitatea, spuse avocatul.

— Ba este exclusă, ripostă el, tot așa cum este exclus ca într-o căruță cu mazăre să cadă alături două boabe însemnate de mai înainte. Afară de asta, aici nu e vorba numai de o improbabilitate, ci, desigur, de un fenomen de saturație. A spune că iubești toată viața numai un bărbat sau o femeie, e ca și cum ai afirma că toată viața vei arde o singură lumînare, zise el, trăgînd cu nesaț din țigară.

— Dar dumneata vorbești numai de iubirea trupească. Se poate să nu admiți că există o dra-

goste, întemeiată pe identitate de idealuri, pe o afinitate spirituală ? întrebă doamna.

— Afinitate spirituală ! Identitate de idealuri ! repetă el, emiţînd sunetul său caracteristic. În acest caz nu văd de ce s-ar culca împreună (iertaţi-mi brutalitatea). Căci oamenii nu se culcă împreună pentru că au aceleaşi idealuri, răspunse el, izbucnind într-un rîs nervos.

— Daţi-mi-voie, dar faptele contrazic spusele dumneavoastră, obiectă avocatul. Noi vedem că există căsnicii, că toată omenirea sau majoritatea ei trăieşte într-o convieţuire conjugală şi că numeroşi oameni rămîn cinstiţi de-a lungul vieţii conjugale, care durează ani şi ani de zile.

Domnul cu părul cărunt izbucni iarăşi în rîs :

— Mai întîi susţineţi că la baza căsniciei stă dragostea, iar atunci cînd îmi exprim îndoiala în privinţa dragostei ca fapt existent, cu excepţia celei sexuale, îmi demonstraţi existenţa dragostei, aducîndu-mi drept argument faptul că există căsnicii. Numai că în vremurile noastre căsnicia nu-i decît minciună !

— Vă cer iertare, dar nu-i aşa, spuse avocatul, am spus numai că au existat şi că există căsnicii.

— Da, există. Întrebaţi-mă însă de ce există ? Ele au existat şi există pentru oamenii care văd în căsătorie un nu ştiu ce misterios, o sfîntă taină, care le impune anume îndatoriri în faţa lui Dumnezeu. Într-adevăr, pentru aceştia ele există, pentru noi însă nu. La noi oamenii se căsătoresc fără să vadă în căsătorie altceva decît o împerechere şi rezultatul este fie înşelăciunea, fie silnicia. Înşelăciunea e mai uşor de suportat. Bărbatul şi soţia înşală numai lumea, lăsînd să se creadă că ar fi monogami, cînd în realitate trăiesc în poligamie sau poliandrie. Şi asta e destul de rău,

dar mai merge. Cînd însă — şi lucrul acesta se întîmplă cel mai adesea — soţul şi soţia şi-au asumat obligaţia formală de a trăi toată viaţa împreună şi chiar din a doua lună a căsniciei încep a se urî unul pe altul, doresc să se despartă şi totuşi stau laolaltă, atunci ajung la acel infern îngrozitor, care-i duce la beţie, care-i face să se împuşte, să se omoare sau să-şi otrăvească fiecare viaţa lui şi pe a celuilalt, spuse el, vorbind din ce în ce mai repede, fără a îngădui cuiva să spună un cuvînt şi înfierbîntîndu-se din ce în ce mai mult. Toţi tăceam. Era o linişte penibilă.

— Da, fără îndoială, intervin şi episoade critice în viaţa conjugală, spuse avocatul, vrînd să pună capăt unei discuţii care devenise neplăcut de aprinsă.

— Mi se pare că aţi aflat cine sînt ? întrebă domnul cel cărunt cu glas scăzut şi în aparenţă calm.

— Nu, n-am avut plăcerea.

— Plăcerea n-ar fi prea mare. Eu sînt Pozdnîşev, acela care a trecut printr-unul din acele episoade critice de care vorbeaţi adineaori, episod în care şi-a ucis soţia, răspunse el şi ne cuprinse pe toţi cu privirea, trecîndu-şi repede ochii de la unul la altul.

Nimeni dintre noi nu găsi ceva de spus şi toţi tăcurăm.

— Eh, totuna e, spuse el, slobozind sunetul său caracteristic. De altfel, vă cer scuze ! Da !... N-o să vă mai stingheresc.

— Nicidecum, vă rog... spuse avocatul, neştiind nici el la ce se referea acest „vă rog".

Dar Pozdnîşev, fără să-i dea ascultare, se întoarse cu o mişcare bruscă şi se duse la locul său. Domnul şi doamna începură a vorbi în

şoaptă. Eu şedeam alături de Pozdnîşev şi tăceam, negăsind nimic de spus. Era prea întuneric ca să pot citi şi de aceea am închis ochii, făcîndu-mă că vreau să dorm. Am mers astfel în tăcere pînă la staţia următoare.

La această staţie domnul şi cu doamna treceră în alt vagon, după cum aranjaseră încă dinainte cu conductorul. Funcţionarul se instală pe banchetă şi adormi. Cît despre Pozdnîşev, fuma tot timpul şi bea din ceaiul pe care şi-l pregătise la gara precedentă.

Cînd am deschis ochii şi l-am privit, îmi spuse deodată pe un ton hotărît şi enervat :

— Poate că tovărăşia mea vă este neplăcută, acum, cînd ştiţi cine sînt ? În acest caz, pot pleca.

— O, de loc, domnule, vă rog...

— În cazul acesta nu doriţi şi dumneavoastră un ceai ? Numai că e cam tare. Şi-mi turnă şi mie un ceai.

— Ei pretind... Şi toţi mint... spuse el.

— La ce vă referiţi ? întrebai.

— La acelaşi lucru : La dragostea asta a lor şi la ceea ce este ea în realitate. Nu vi-i somn ?

— Nu, deloc.

— Atunci, dacă vreţi, vă voi povesti cum chiar dragostea asta m-a dus acolo unde am ajuns.

— Bineînţeles, dacă nu vă vine greu.

— Nu, mai degrabă îmi vine greu să tac. Dar de ce nu beţi ceaiul ? Sau e prea tare ?

Într-adevăr, ceaiul era ca berea, totuşi am băut un pahar. Între timp trecu conductorul. El îl petrecu cu ochii plini de ciudă, fără a scoate o vorbă şi nu-şi începu povestirea decît în clipa în care celălalt dispăru.

III

— Așadar, să-ți povestesc... Dar te interesează cu adevărat ?

Am repetat că mă interesează foarte mult. După cîteva clipe de tăcere, își frecă fața cu palmele și începu :

— Dacă e vorba să povestesc, atunci trebuie să iau totul de la început : trebuie să-ți spun cum și de ce m-am însurat și cum am fost pînă la căsătorie.

Pînă a mă însura am trăit ca toată lumea, mai bine zis ca toți cei din mediul nostru. Sînt moșier, am terminat studiile cu titlul de candidat [1], am fost și mareșal al nobilimii. Am trăit pînă la nuntă așa cum trăiesc toți, adică în desfrîu și, aidoma celor din mediul nostru, deși duceam o viață desfrînată, eram convins că trăiesc cum se cuvine. Mă socoteam un băiat de zahăr și un om cît se poate de moral. Nu eram un seducător, nu aveam gusturi nefirești, nu făceam din desfrîu principalul scop al vieții, cum făceau mulți din cei de seama mea, căci mă dedam desfrîului, păstrînd acea măsură decentă pe care o necesită păstrarea sănătății. Evitam femeile care m-ar fi putut lega prin nașterea unui copil sau prin afecțiunea ce ar fi avut-o pentru mine. De altfel, se prea poate să fi fost și copii și afecțiuni, dar mă purtam ca și cum n-ar fi existat. Și socoteam purtarea mea nu numai morală, dar chiar mă mîndream cu ea.

---

[1] *Candidat* — titlu dat în Rusia țaristă celor care treceau examenele de licență cu calificative foarte bune.

Se opri, slobozind sunetul lui obişnuit, ceea ce făcea ori de cîte ori îi venea, de bună seamă, un gînd nou.

— Şi tocmai asta e ticăloşia cea mare, strigă el. Căci desfrîul nu stă în actul fizic, deoarece nici măcar perversitatea fizică nu este desfrîu ; desfrîul, adevăratul desfrîu, constă tocmai în faptul că ne lepădăm de orice raporturi morale faţă de femeia cu care intrăm în raporturi fizice. Iar eu îmi făceam un merit tocmai din această lepădare. Mi-aduc aminte cît m-a torturat odată gîndul că n-apucasem să plătesc o femeie care mi s-a dăruit, probabil fiindcă mă îndrăgise. Nu mi-am recăpătat liniştea decît atunci cînd i-am trimis banii, arătînd prin gestul meu că moralmente nu mă socoteam cu nimic legat de ea. Ce dai din cap, de parcă ai fi de acord cu mine, strigă el deodată. Las' că cunosc eu prea bine sistemul acesta. Toţi, şi dumneata, da, dumneata, în cazul cel mai bun, dacă nu eşti vreo excepţie rară, ai exact concepţiile pe care le-am avut eu. În sfîrşit, e totuna, te rog să mă ierţi, continuă el, dar fapt e că lucrul acesta este îngrozitor, îngrozitor, îngrozitor !

— Ce este îngrozitor ? am întrebat eu.

— Abisul acesta al rătăcirilor, în care trăim, în ceea ce priveşte femeile şi atitudinea noastră faţă de ele. Da, domnule, nu pot vorbi calm despre aceasta şi nu fiindcă am fost prada acelui episod, cum zicea dînsul, ci fiindcă din clipa în care mi s-a întîmplat acel episod, mi s-au deschis ochii şi toate mi-au apărut în altă lumină. Totul e pe dos, totul e pe dos !...

Îşi aprinse o ţigară şi, sprijinindu-şi coatele de genunchi, reluă şirul vorbei.

Nu-i zăream fața în întuneric, îi auzeam doar glasul plăcut și convingător, acompaniat de huruitul vagonului.

IV

— Da, domnule, numai după ce am îndurat toate chinurile prin care am trecut, numai datorită lor am priceput unde se ascunde rădăcina întregului rău, am priceput ce ar trebui să fie, și astfel mi-am dat seama de toată grozăvia.

Așadar vezi și dumneata cum și cînd a început tot ceea ce m-a adus la episodul meu. A început pe cînd nici nu împlinisem șaisprezece ani. Faptul s-a petrecut cînd eram încă la liceu, iar fratele meu mai mare era student în anul întîi. Încă nu cunoscusem femeile, dar ca toți copiii nefericiți din mediul nostru, nu mai eram băiețandru nevinovat : ceilalți băieți mă stricaseră cu un an înainte ; femeia, și nu o anumită femeie, ci femeia, ca o făptură dulce, femeia, orice femeie, goliciunea ei, începuse să mă chinuiască încă de pe atunci. Mă izolam în visuri lipsite de puritate. Eram torturat așa cum sînt torturați nouăzeci și nouă la sută din băieții noștri. Mă cuprindea groaza, sufeream, mă închinam și cădeam în păcat. Deși stricat în închipuire și în fapt, încă nu făcusem ultimul pas. Păcătuiam de unul singur, fără a întinde deocamdată mîna către o altă ființă omenească. Dar iată că un coleg al fratelui meu, student și băiat de viață, băiat bun, cum se zice la noi, adică o secătură de prima clasă, care ne învățase să bem și să jucăm cărți, ne-a convins după o beție să ne ducem acolo. Și m-am dus și eu. Fratele meu era și el încă inocent și a

căzut în aceeaşi noapte. Şi eu, băieţandru de cincisprezece ani, m-am pîngărit şi am contribuit la pîngărirea unei femei, complet inconştient de cele ce săvîrşeam. Căci nu auzisem pe nici unul dintre cei vîrstnici spunînd că ceea ce făceam era rău. De altfel nici astăzi nu va auzi cineva una ca asta. Ce-i drept, lucrul acesta stă scris în cele zece porunci, dar cele zece porunci nu le învăţăm decît pentru a răspunde părintelui la examen şi, de altfel, chiar la examen ele nu sînt nici pe departe atît de necesare ca regula folosirii lui *ut* condiţional.

Prin urmare nu auzisem de la nici unul dintre oamenii mai în vîrstă, ale căror păreri le respectam, că ceea ce făceam ar fi rău. Dimpotrivă chiar, - auzeam pe oamenii pe care-i respectam spunînd că e bine. Auzeam că după aceea luptele şi suferinţele mele se vor potoli ; auzeam şi citeam lucrul acesta, cum auzeam de la cei mari că e folositor sănătăţii ; iar de la colegi auzeam că ar fi chiar un merit, un act de bravură. Aşa că, în general, nimeni nu vedea în asta decît un lucru de laudă. Primejdia de a te îmbolnăvi ? Dar şi aceea e prevăzută. Căci guvernul atoateocrotitor are grijă şi de asta. El veghează ca activitatea caselor de toleranţă să se desfăşoare organizat şi asigură desfrîul pentru elevii de liceu. Iar doctorii veghează asupra acestui lucru, în schimbul lefii ce primesc. Aşa se şi cuvine. Căci ei susţin că desfrîul foloseşte sănătăţii şi ei sînt aceia care instituie un desfrîu ordonat, îngrijit. Cunosc mame care se îngrijesc în acest sens de sănătatea fiilor lor. Şi ştiinţa îi trimite de asemenea la casele de toleranţă.

— De ce tocmai ştiinţa ? întrebai eu.

— Dar ce sînt doctorii ? Slujitorii științei. Cine-i strică pe tineri, afirmînd că lucrul acesta e necesar sănătății ? Ei. Iar după aceea te tratează de sifilis cu niște aere de o importanță teribilă.

— Și, mă rog, de ce n-ar trata sifilisul ?

— Fiindcă, dacă ar depune pentru stîrpirea desfrîului unu la sută din eforturile pe care le depun pentru tratarea sifilisului, demult n-ar mai fi rămas nici urmă de sifilis. Cînd colo toate sforțările lor nu converg spre stîrpirea desfrîului, ci spre încurajarea lui, spre garantarea lipsei de primejdie a desfrîului. Eh, dar nu despre asta-i vorba. Vorba e că mi s-a întîmplat și mie ceea ce se întîmplă cu nouăzeci la sută, dacă nu mai mult, dintre tinerii nu numai din clasa noastră, dar din orice mediu, chiar și țărani, mi s-a întîmplat acel fapt îngrozitor și anume să cad, nu fiindcă aș fi fost sedus, ispitit în mod firesc de farmecele unei anumite femei. Nu, nu mă ispitise nici o femeie, ci am căzut, fiindcă ceea ce era un păcat în mediul meu, apărea în ochii unora drept cel mai legitim și folositor exercițiu pentru sănătate, iar în ai altora ca distracția cea mai firească pentru un tînăr, o distracție nu numai scuzabilă, dar chiar nevinovată. Nici nu mi-am dat seama că e vorba de o cădere, ci pur și simplu am început să mă dedau acestui desfrîu, care în parte era plăcere, în parte necesitate, caracteristică — după concepțiile ce mi se vîrîseră în cap — unei anumite vîrste ; am început să mă dedau acestui desfrîu, după cum începusem să beau și să fumez. Totuși această cădere dintîi avea în ea ceva deosebit și mișcător. Îmi amintesc că acolo, pe loc, înainte de a părăsi odaia, m-a cuprins o tristețe atît de adîncă, încît mi-a venit să plîng, să plîng inocența pierdută și atitudinea mea față de femeie,

ratată pentru totdeauna. Da, pierdusem pentru totdeauna atitudinea simplă, firească faţă de femeie. De atunci, n-am mai avut şi nici nu am putut avea raporturi curate cu femeia. Am devenit ceea ce se cheamă un dezmăţat.

Or, dezmăţul este o stare fizică asemănătoare cu starea morfinomanului, a beţivului, a fumătorului. După cum morfinomanul, beţivul, fumătorul nu mai este un om normal, tot aşa şi omul care a cunoscut mai multe femei pentru satisfacerea plăcerii sale nu mai este normal, ci un om stricat pentru totdeauna, un dezmăţat. După cum recunoşti numaidecît pe beţiv şi pe morfinoman după expresia feţei şi după purtări, tot aşa îl recunoşti şi pe omul dezmăţat. Dezmăţatul se poate stăpîni, poate lupta ; dar niciodată nu va mai avea faţă de femeie o conduită simplă, clară, curată, frăţească. Îl poţi recunoaşte numaidecît după felul cum priveşte o femeie tînără, după felul cum o măsoară. Şi eu am devenit şi am rămas dezmăţat, şi asta m-a dus la pieire.

V

— Da, va să zică aşa a fost. Apoi lucrurile au mers tot aşa înainte, iar după aceea s-au ivit alte alunecări de tot felul. Doamne, Dumnezeule ! cînd îmi amintesc de toate ticăloşiile mele în această direcţie, mă apucă groaza ! Da, mă apucă groaza cînd îmi amintesc de mine însumi, de care camarazii mei îşi băteau joc pentru aşa-zisa mea inocenţă. Ce să mai zici cînd auzi toate năzdrăvăniile tineretului de altă dată, ale ofiţerilor, ale parizienilor ! Şi cînd te gîndeşti ce viziune splendidă ofereau toţi domnii aceştia, şi

eu împreună cu dînșii, niște desfrînați, ajunși la vîrsta de treizeci de ani, avînd pe conștiință sute de crime odioase, dintre cele mai felurite, comise împotriva femeilor, atunci cînd ne făceam intrarea într-un salon ori într-o sală de bal spălați lună, bărbieriți, parfumați, în cămăși impecabile, în frac sau uniformă — emblemă a curățeniei, nu alta !

Gîndește-te numai la ceea ce ar trebui să fie și la ce este. Atunci cînd un asemenea domn intră în societatea surorii sau fiicei mele, eu, care îi cunosc felul de viață, ar trebui să mă duc la el, să-l iau deoparte și să-i șoptesc la ureche : „Drăguțule, eu știu ce viață duci, cum și cu cine îți petreci nopțile. N-ai ce căuta aici, unde-s fete curate la suflet, nevinovate. Pleacă !“ Așa ar trebui să fie ; ce se întîmplă însă ? Atunci cînd un asemenea domn își face apariția și dansează cu sora sau cu fiica mea, cuprinzînd-o în brațe, noi jubilăm dacă respectivul este un om bogat și cu relații. Mai știi, poate că după Rigolboche [1] va binevoi s-o onoreze și pe fie-mea. Chiar dacă i-au rămas urme, semne de boală, nu face nimic. În ziua de astăzi există tratamente de nădejde. Cunosc personal cîteva fete din înalta societate ai căror părinți au fost încîntați să le mărite cu niște sifilitici. Ah ! ce mișelie ! Dar va veni o dată timpul cînd toată mișelia și toată minciuna aceasta vor fi date în vileag !

Scoase de cîteva ori sunetu-i ciudat și se apucă să toarne ceai. Ceaiul era nemaipomenit de tare și n-aveam apă fiartă ca să-l facem mai slab.

[1] *Rigolboche* — porecla dansatoarei Marguerite Baudel (1810—1860) ; aici e folosită la figurat în sensul de femeie de moravuri ușoare.

Mă simțeam grozav de surescitat din cauza celor două pahare pe care le băusem. Pesemne că își făcuse efectul și asupra lui, fiindcă era din ce în ce mai agitat. Glasul său căpătă inflexiuni din ce în ce mai expresive. Își schimba neîncetat poziția, ba își scotea căciula, ba și-o punea la loc, și figura i se schimba într-un mod bizar în semiîntunericul în care ședeam.

— Ei, iaca așa am dus-o pînă la vîrsta de treizeci de ani, fără a renunța o clipă la intenția de a-mi întemeia o viață de familie, cît mai curată și mai înălțătoare cu putință, și mînat de acest gînd ocheam cîte o fată care să corespundă scopului meu, continuă el. Mă bălăceam în mocirla desfrîului și în același timp căutam fete care prin puritatea lor desăvîrșită să fie vrednice de mine. Pe multe din ele le-am înlăturat din gîndul meu tocmai pentru motivul că nu mi se păreau destul de pure pentru mine ; în cele din urmă am găsit una, pe care am socotit-o demnă de mine. Era una din cele două fete ale unui moșier din gubernia Penza, odinioară foarte bogat, dar care pe vremea aceea era ruinat.

Într-o seară, după o plimbare cu barca, pe cînd ne întorceam acasă pe clar de lună și, stînd alături de ea, îi admiram buclele și trupul zvelt, mulat într-un jerseu, am hotărît dintr-o dată că ea este. În seara aceea mi s-a părut că înțelege tot, tot ce simt și gîndesc eu, și că ceea ce simt și gîndesc eu sînt cele mai înălțătoare lucruri din lume. De fapt însă, nu era altceva decît că jerseul ca și buclele o prindeau de minune și că după ziua aceea petrecută în apropierea ei, doream o apropiere și mai mare.

Te miri cum frumusețea ne dă iluzia deplină a binelui. Cînd o femeie frumoasă îndrugă prostii,

o asculţi şi nu-i observi prostia, ci tot ce spune ţi se pare inteligent. Vorbeşte şi se poartă oribil, iar tu vezi în asta ceva drăgălaş. Dacă însă nici nu spune prostii, nici nu face lucruri urîte şi mai e şi frumoasă, te convingi numaidecît că e un miracol de deşteptăciune şi de moralitate.

M-am înapoiat acasă entuziasmat şi încredinţat că fata aceasta este culmea perfecţiunii morale şi că tocmai de aceea este vrednică să-mi fie soţie şi a doua zi i-am cerut mîna.

Vai, ce confuzie ! Din o mie de bărbaţi care se însoară, şi nu numai în cercurile noastre, dar din păcate şi în popor, nu ştiu dacă găseşti unul singur care să nu fi făcut nuntă de zece ori înainte de căsătorie, sau poate chiar de o sută sau de o mie de ori ca Don Juan. (Astăzi, ce-i drept, aud şi observ că există tineri curaţi, care îşi dau seama şi ştiu că aceasta nu-i glumă, ci un lucru de seamă. Să le ajute Dumnezeu ! Dar pe timpul meu nu găseai nici măcar unul de ăştia la zece mii.) Şi toţi ştiu asta, dar se prefac a nu şti. În toate romanele se descriu în cele mai mici amănunte simţămintele eroilor, heleşteiele şi tufişurile pe lîngă care se plimbă ; dar deşi se descrie marea lor iubire pentru o fată oarecare, nu se scrie nici o iotă despre ceea ce se întîmpla înainte cu el, cu interesantul nostru erou ; nici un cuvînt despre vizitele pe care le făcea la bordeluri, jupîneselor, bucătăreselor, soţiilor altora. Iar dacă există asemenea romane indecente, ele sînt oprite mai cu seamă acelora care ar trebui să cunoască aceste lucruri mai mult ca oricine — anume fetelor. Mai întîi ne prefacem în faţa lor, spunîndu-le că dezmăţul, care umple jumătate din viaţa oraşelor şi chiar a satelor noastre, nici nu există. Apoi ne obişnuim atît de bine cu prefăcătoria asta, în-

cît în cele din urmă, aidoma englezilor, începem noi înșine să credem cu toată sinceritatea că sîntem cu toții oameni morali și că trăim într-o lume morală. Iar fetele, sărmanele, cred cu toată seriozitatea în aceste afirmații. Așa a crezut și nefericita mea soție. Mi-aduc aminte că, pe cînd eram logodiți, i-am arătat jurnalul meu intim, din care putea spicui cîte ceva din trecutul meu, îndeosebi despre ultima mea legătură, despre care ar fi putut afla de la alții și tocmai de aceea mă simțeam obligat să i-o împărtășesc. Îmi amintesc de groaza, deznădejdea ei, mi-aduc aminte cum și-a pierdut capul cînd a aflat și a înțeles. Am văzut că a vrut să mă lase atunci. De ce nu m-a lăsat!

Scoase din nou sunetul lui obișnuit, tăcu cîteva clipe și mai sorbi o înghițitură de ceai.

VI

— Dar nu, e mai bine așa, e mai bine așa! strigă el. Am ce mi se cuvine! Dar nu despre asta e vorba. Voiam să spun că în toată afacerea asta amăgite sînt numai bietele fete. Mamele însă o știu, mai cu seamă mamele educate de soții lor o știu prea bine. Și, prefăcîndu-se a crede în curățenia bărbaților, de fapt ele procedează tocmai pe dos. Ele cunosc foarte bine momeala cu care pot prinde în mreje bărbații atît pentru ele, cît și pentru fiicele lor.

Căci numai noi, bărbații, nu știm, și fiindcă nu vrem să știm, pe cîtă vreme femeile știu foarte bine că cea mai sublimă, cea mai poetică dragoste, cum îi spunem noi, nu depinde de însușirile morale ale femeii, ci de apropierea fizică și totodată de pieptănătură, de culoarea și cro-

iala rochiei. Întrebați o femeie cochetă și cu experiență, care și-a propus să cucerească un bărbat, ce anume preferă să rişte : să fie învinuită de minciună, cruzime și chiar dezmăț în prezența aceluia pe care vrea să-l ademenească, ori să apară în fața lui într-o rochie urîtă și prost cusută — și oricare din ele va da întotdeauna precădere primei propuneri. Ea știe că noi, bărbații, mințim ori de cîte ori vorbim despre simțăminte înalte, căci în fond nu ne trebuiește decît trupul, și de aceea îi vom ierta toate ticăloșiile, dar nu-i vom ierta un costum urît, lipsit de gust și eleganță. Femeia cochetă este conștientă de lucrul acesta, dar chiar și fata cea mai nevinovată îl știe în mod instinctiv ca și animalul.

De aci aceste jerseuri ticăloase, aceste *tournure* [1] mai jos de șale, acești umeri despuiați, aceste brațe dezgolite, acești sîni aproape goi. Femeile, mai ales acelea care au trecut prin școala bărbaților, știu prea bine că discursurile despre subiectele înalte nu-s decît vorbe goale și că bărbatul nu dorește decît trupul și tot ceea ce îl expune în lumina cea mai atrăgătoare ; și procedează în consecință. Căci dacă ne-am lepăda numai de obișnuința pe care am prins-o față de această neobrăzare și care a devenit pentru noi o a doua natură și am privi viața claselor noastre de sus așa cum este în realitate, cu toată nerușinarea ei, am recunoaște că de la un capăt la altul nu-i decît o casă de toleranță. Nu ești de aceeași părere ? Dă-mi voie să ți-o dovedesc, spuse el, preîntîmpinînd orice obiecție a mea. Dumneata vei susține că femeile din societatea noastră au alte preo-

[1] *Tournure* (fr.) — perniță purtată odinioară de femei la spate sub rochie, mai jos de talie.

cupări decît femeile din casele de toleranţă, iar eu îţi spun că nu-i aşa şi am să ţi-o dovedesc. Dacă oamenii s-ar deosebi prin ţinta vieţii lor, prin conţinutul lăuntric al acestei vieţi, această deosebire s-ar oglindi fără doar şi poate şi în înfăţişarea lor, prin urmare şi înfăţişarea lor ar fi diferită. Dar uită-te la nenorocitele acelea dispreţuite şi uită-te şi la doamnele din cea mai înaltă societate : aceleaşi toalete, aceleaşi modele, aceleaşi parfumuri, aceeaşi modă de a-şi dezgoli braţele, umerii, sînii, şi de a-şi mula, de a-şi scoate în afară dosul, aceeaşi pasiune pentru pietrele preţioase, pentru lucrurile scumpe, sclipitoare, aceleaşi distracţii, dansuri, muzică şi cîntece. Cum acelea recurg la toate mijloacele de ademenire, tot aşa fac şi acestea. Nici o deosebire. Ca să le definesc cît mai exact, e de ajuns să spun că prostituatele pe termen scurt îndeobşte au parte de dispreţul tuturor, iar prostituatele pe termen lung se bucură de respectul lumii.

VII

— Da, aşadar aceste jerseuri, şi bucle, şi *tournure* m-au înhăţat şi pe mine. Şi nu era greu să mă înhaţe, fiindcă fusesem crescut în condiţiile în care, ca şi castraveţii în seră, cresc toţi tinerii care se îndrăgostesc uşor. Căci hrana noastră prea abundentă şi excitantă, ca şi totala inactivitate fizică în care trăim nu constituie altceva decît o sistematică aţîţare a poftelor trupeşti. Poate că te uimeşte ceea ce-ţi spun, totuşi aşa este. Nu mi-am dat seama de toate acestea pînă în vremea din urmă. Acum însă văd. Tocmai de aceea mă chinuieşte atît de cumplit gîndul că nimeni nu

știe lucrul acesta și în schimb oamenii îndrugă nerozii, cum făcea cucoana de adineauri.

Da, domnule, astă-primăvară niște mujici au lucrat prin părțile noastre la un terasament de cale ferată. Hrana obișnuită a unui flăcău de la țară se compune din cvas și din apă și el trăiește, e vioi, sănătos, lucrează la cîmp, ceea ce este o muncă mai lesnicioasă. Cînd vine la calea ferată, merindele lui sînt păsatul și un funt de carne. În schimb își cheltuiește carnea asta în cele șaisprezece ore de lucru, cînd cară cu tărăboanța o greutate de treizeci de puduri. Și revine tot acolo. Pe cîtă vreme la noi, cari consumăm cîte două funturi de carne, vînat și alte bucate și băuturi excitante — pe ce se duc toate astea ? Pe excese ale simțurilor. Și dacă se duc astfel și supapa de siguranță e deschisă, atunci totul e în perfectă regulă ; dar ia încearcă să închizi supapa, cum am închis-o eu un anumit timp și pe dată vei ajunge la o stare de excitație care, trecînd prin prisma vieții noastre nefirești, va îmbrăca expresia celei mai neîntinate iubiri, curată ca lacrima, uneori chiar platonică. M-am îndrăgostit, cum se îndrăgostesc toți. Nu lipsea nimic : nici accesele de extaz, nici înduioșarea, nici poezia. În fond această dragoste care ne copleșește, nu e decît opera mămicăi și a croitoreselor pe de o parte, iar pe de alta a prisosului de hrană și a vieții de trîntori pe care o ducem. Dacă n-ar fi fost, pe de o parte, plimbările cu barca, croitoresele și rochiile, corsajele colante și multe altele, dacă nevasta mea ar fi purtat un halat prost cusut și ar fi stat acasă, iar pe de altă parte dacă eu aș fi trăit în condițiile normale ale omului care mănîncă numai atît cît îi este necesar pentru munca

lui, și dacă aș fi avut supapa de siguranță deschisă, căci prin nu știu ce întîmplare se închisese în timpul acela — nu-m-aș fi îndrăgostit și nu s-ar fi produs nimic din toate acestea.

VIII

— Ei, aici însă toate s-au potrivit parcă dinadins : și starea mea, și rochia ei frumoasă, și plimbarea cu barca, pe scurt totul a izbutit. De douăzeci de ori nu reușise și de astă dată a reușit. Întocmai ca o capcană. Nu glumesc. Căci acuma căsătoriile se aranjează ca niște capcane. Ce, nu-i firesc ? Fata e coaptă, deci trebuie măritată. Pare foarte simplu cînd fata nu-i slută și sînt bărbați dornici să se însoare. De altfel așa se proceda și pe vremea bătrînilor. Cum ajungea fata la vîrsta măritișului, părinții puneau la cale căsătoria. Așa se obișnuia și așa se obișnuiește peste tot : la chinezi și la indieni, la mahomedani și la noi în popor ; așa se obișnuiește cel puțin la nouăzeci și nouă la sută din oameni. Numai noi, desfrînații, adică unu la sută sau chiar mai puțin decît atît, ne-am găsit să spunem că sistemul e vicios și am născocit unul nou. Mă vei întreba ce este nou aici ? Ei bine, nou este aceea că fetele stau, iar bărbații umblă încolo și încoace și aleg ca la piață. Iar fetele așteaptă și gîndesc, dar nu cutează să spună : „Frate, alege-mă pe mine, frățioare ! Nu, pe mine. Nu pe dînsa, ci pe mine : uite ce umeri și ce frumuseți am eu.“ Iar noi, bărbații, umblăm de colo-colo, ne uităm ici, colea, și sîntem foarte mulțumiți : „Știu bine că pe mine nu mă agață nimeni“, par a zice ei. Umblă, se uită și sînt foarte mulțumiți că toate astea-s rînduite pentru ei. Dar uite că o dată nu s-a ferit și pac, s-a agățat !

— Deci, care e soluţia ? l-am întrebat. Doar n-oi fi vrînd ca femeia să facă cererea în căsătorie ?

— Vezi, nu ştiu ce să-ţi răspund ; dar de vreme ce este egalitate, egalitate să fie. Dacă oamenii au hotărît că petitoria este umilitoare, apăi aşa e de o mie de ori mai rău. În primul caz drepturile şi şansele sînt egale, pe cîtă vreme în ultimul caz femeia este ori sclavă expusă în piaţă, ori momeală la capcană. Spune-i unei mame sau chiar fetei adevărul şi anume că singura ei preocupare e să vîneze un mire. Doamne, ce ofensă ! Or, ele nu fac decît asta şi nici nu pot să facă altceva. Şi e îngrozitor să vezi sărmanele fete inocente, uneori tinere de tot, ocupîndu-se cu aşa ceva. Şi repet, măcar dacă ar face-o deschis, aşa însă totul nu-i decît înşelătorie. „Vai, originea speciilor, ce interesant ! Vai, Liza se interesează îndeaproape de pictură ! Dumneata vei veni la expoziţie ? Cît e de instructiv ! Dar plimbările cu troica, dar spectacolele, dar simfonia ? Ah, ce minune ! Liza mea e nebună după muzică. Dar de ce nu împărtăşeşti şi dumneata aceste convingeri ? Dar plimbările cu barca !“... Toate au însă unul şi acelaşi gînd : „Ia-mă, ia-mă pe mine ! sau : Ia-o pe Liza mea ! Nu, pe mine ! Haide, încearcă măcar !“... Vai, ce josnicie ! Ce minciună ! încheie el şi, după ce bău cel din urmă ceai, se apucă să strîngă ceştile şi vesela.

IX

— Cunoşti, desigur, reluă el şirul povestirii, în timp ce băga în sac ceaiul şi zahărul, cunoşti dominaţia femeilor, care aduce atîtea suferinţe lumii ; ei bine, toate se trag de aici.

— Cum dominația femeilor ? întrebai eu. Știu că drepturile, privilegiile aduse de aceste drepturi sînt apanajul bărbaților.

— Da, da, asta e, mă întrerupse el, asta e tocmai ceea ce voiam să-ți spun, asta explică acest fenomen extraordinar că, pe de o parte, e foarte adevărat că femeia este adusă pînă la ultima treaptă a înjosirii, și, pe de altă parte, ea domină. Întocmai ca evreii, adică după cum evreii se răzbună prin puterea lor financiară, pentru asuprirea la care sînt supuși, tot astfel și femeile. „Aha, vreți să ne reduceți numai la negoț ? Prea bine, atunci noi, neguțătorii, vă vom dicta", zic evreii. „Aha, vreți să fim numai un obiect care să vă satisfacă simțurile ? Prea bine, dar ca obiect de satisfacere a simțurilor vă vom subjuga", zic femeile. Lipsa de drepturi a femeii nu stă în faptul că ea nu poate vota, sau nu poate deține funcția de judecător — aceste îndeletniciri nu-ți dau nici un fel de drepturi ; a avea drepturi înseamnă pentru femeie să fie egala bărbatului în relațiile sexuale, înseamnă să poată accepta sau respinge după voia ei solicitarea bărbatului, să-și aleagă bărbatul după dorința ei și nu să fie aleasă. Susțineți că așa ceva este oribil. Bine. Atunci nici bărbatul să nu se bucure de aceste drepturi. În momentul de față însă femeia este lipsită de dreptul acordat bărbatului. Și iată, ca să se răzbune de acest drept, ea acționează asupra simțurilor bărbatului și prin simțuri îl supune în așa fel, încît alegerea lui nu mai este formală și în realitate ea este aceea care alege. Or, însușindu-și acest mijloc, femeia abuzează de el și dobîndește o putere înspăimîntătoare asupra oamenilor.

— Dar unde se vădește, mă rog, această putere nemaipomenită ? l-am întrebat eu.

— Unde se vădește puterea? Păi peste tot și în toate. Ia fă dumneata ocolul magazinelor în orice oraș mare. Milioane sînt îngrămădite acolo, nici nu poți evalua munca depusă acolo, și vezi dacă în nouăzeci la sută din aceste magazine se află un singur obiect pentru uzul bărbaților. Tot luxul vieții este cerut și întreținut de femei. Gîndește-te la fabrici. Cele mai multe dintre ele produc podoabe inutile, mobile, trăsuri, nimicuri destinate femeilor. Milioane de oameni, generații de robi care cad victima muncii silnice din fabrici numai pentru a satisface capriciile femeilor. Femeile, aidoma unor regine, țin nouăzeci la sută din omenire în captivitatea lor și în sclavia muncii grele. Și asta numai fiindcă au fost înjosite, văduvite de drepturi egale cu bărbații. Ele se răzbună, acționînd asupra simțurilor noastre, prinzîndu-ne în mrejele lor. Da, totul purcede de aici. Femeile au făurit din ele însele o atît de puternică armă de acționare asupra simțurilor, încît bărbatul nu se poate purta calm față de femeie. E de ajuns ca bărbatul să se apropie de femeie, ca să cadă pradă vrajei ei și să-și piardă capul. Și odinioară mă simțeam totdeauna prost, stingherit cînd vedeam o doamnă gătită de bal; acum însă mă cuprinde de-a dreptul o groază, văd în ea pur și simplu o primejdie pentru oameni, o nelegiuire, și-mi vine să chem poliția, să strig după ajutor împotriva pericolului, să cer ca obiectul primejdios să fie luat, îndepărtat.

Da, dumneata rîzi! strigă el la mine, dar eu nu glumesc de fel. Sînt convins că va veni clipa și poate chiar foarte curînd, cînd oamenii vor înțelege acest lucru și se vor mira că a putut exista o societate în care s-au îngăduit fapte ce tulburau crunt liniștea publică, ca aceste găteli ale trupu-

lui, care atît simţurile şi sînt îngăduite femeilor din lumea noastră. E ca şi cum s-ar înţesa locurile şi aleile de plimbare publică cu tot felul de capcane, ba şi mai rău ! De ce adică sînt interzise jocurile de noroc şi nu s-a interzis femeilor să poarte rochii provocatoare, de prostituate ? Ele sînt de o mie de ori mai periculoase !,

X

— Da, uite aşa m-au prins şi pe mine. Eram îndrăgostit, cum obişnuim noi să spunem. Nu numai că vedeam în ea culmea perfecţiunii, dar şi pe mine mă socoteam o culme a perfecţiunii în tot timpul cît am fost logodit. Căci orice netrebnic, dacă va căuta bine, va găsi alţi netrebnici mai răi decît el într-o anumită privinţă şi datorită acestui fapt va afla motive de a fi mîndru şi mulţumit de sine. Aşa şi eu : nu mă căsătoream pentru bani — la mine nu putea fi vorba de interes, ca la majoritatea cunoştinţelor mele care se căsătoreau pentru bani sau relaţii — eu eram bogat, iar ea săracă. Asta e una la mînă ! Apoi mă mîndream cu faptul că alţii se căsătoreau, pornind din capul locului cu gîndul de a continua viaţa de poligamie, pe care o duseseră înaintea nunţii, pe cîtă vreme eu aveam intenţia fermă de a respecta monogamia după nuntă, ceea ce mă umplea de o mîndrie fără margini. Da, eram un porc nemaipomenit, dar îmi închipuiam că sînt un înger.

Logodna noastră n-a ţinut mult. Acum, ori de cîte ori îmi aduc aminte de perioada aceea, roşesc de ruşine. Ce ticăloşie ! Doar ea presupune o dragoste spirituală, şi nu fizică. Ei, de vreme ce

e vorba de dragoste spirituală, de comuniune spirituală, această comuniune spirituală trebuie să se exprime prin cuvinte, conversații, discuții. Dar nimic din toate acestea. Cînd rămîneam singuri, abia puteam lega cu chiu, cu vai cîteva vorbe. Era o adevărată stîncă a lui Sisif. Abia născoceai ceva de spus și spuneai acel lucru, că iarăși se așternea tăcerea și iarăși trebuia să te frămînți ca să născocești altceva. Nu găseam subiecte de conversație. Tot ce aveam să ne spunem despre viața care ne aștepta, despre felul cum ne vom aranja, despre planurile noastre de viitor, ne spusesem. Și după aceea ? Căci dacă am fi fost animale, am fi știut că nu ne e dat să vorbim ; așa însă, dimpotrivă, trebuia să vorbim și n-aveam ce, fiindcă ne preocupau lucruri ce nu pot fi rezolvate prin discuții. Iar pe lîngă toate, obiceiul ăsta stupid de a mînca bomboane, de a te îndopa cu dulciuri, și toate pregătirile acestea dezgustătoare în vederea nunții : discuții despre locuință, dormitor, așternut, capoate, halate, rufărie, toalete. Căci, vezi dumneata, dacă te căsătorești după legea *Domostroi*-ului, cum ziceau bătrînii, atunci pilotele, zestrea, așternutul, în sfîrșit toate acestea nu sînt decît amănuntele care însoțesc sfînta taină. Dar la noi, unde din zece candidați la însurătoare, nu știu dacă găsești unul care să creadă nu în sfînta taină, dar măcar că actul său impune o anumită obligație ; la noi, unde dintr-o sută de bărbați nu știu dacă este unul care să nu fi fost însurat dinainte și din cincizeci măcar unul care să nu aibă de gînd dintru început să-și înșele soția ori de cîte ori va găsi o ocazie prielnică ; la noi, unde majoritatea consideră drumul la biserică numai ca o condiție specială pentru a poseda o anumită femeie — gîndește-te ce odioasă

semnificaţie capătă toate aceste amănunte într-o asemenea situaţie. Aşadar, toată chestiunea nu se rezumă decît la asta. Astfel, lucrurile devin un fel de tîrg, în care o fată inocentă este vîndută unui stricat, îmbrăcînd acest act de vînzare în haina unor anumite formalităţi.

XI

— Aşa se însoară toţi bărbaţii, aşa m-am însurat şi eu şi a început multlăudata lună de miere. Cînd te gîndeşti cît de josnică pînă şi denumirea aceasta prin ea însăşi ! şuieră el printre dinţi cu necaz. Într-un rînd, la un bîlci din Paris am trecut pe lîngă tot felul de distracţii şi atras de un afiş am intrat să văd femeia cu barbă şi cîinele de mare. În realitate nu era nimic altceva decît un bărbat într-o rochie decoltată de femeie şi un cîine obişnuit, băgat într-o piele de morsă şi care înota într-o cadă cu apă. Spectacolul a fost cu totul lipsit de interes, dar cînd am ieşit, patronul m-a petrecut reverenţios şi, adresîndu-se publicului de la intrare, a spus arătînd spre mine: „Vă rog, întrebaţi-l pe domnul dacă face de văzut ! Intraţi, intraţi, un franc de căciulă !“ M-am jenat să spun că nu face de văzut şi de bună seamă pe aceasta se bizuise patronul în socotelile sale. Tot astfel se întîmplă, pesemne, şi cu aceia care au simţit pe propria lor piele toată mîrşăvia lunii de miere şi care nu se îndură să dezamăgească pe ceilalţi. Nici eu n-am dezamăgit pe nimeni, acum însă nu văd de ce n-aş spune adevărul. Ba socot chiar că e de datoria noastră să spunem tot adevărul în această privinţă. Nu simţi

decît stînjenire, ruşine, scîrbă, regrete şi mai cu seamă plictiseală, o plictiseală ucigătoare ! E ceva în genul senzaţiei pe care am încercat-o cînd am învăţat să fumez, cînd îmi venea să vărs şi-mi curgea saliva, iar eu o înghiţeam, făcîndu-mă că simt o negrăită plăcere. Desfătarea pe care ţi-o dă fumatul, ca şi aceasta, dacă există, vine mai tîrziu : soţii trebuie mai întîi să cultive în ei acest viciu, pentru a sorbi apoi plăcerea din el.

— Cum adică viciu ? am întrebat eu. Doar vorbeşti despre facultatea umană cea mai firească.

— Firească ? spuse el. Firească ? Nu, dimpotrivă, îţi voi spune că am ajuns la convingerea că lucrul acesta nu-i... firesc. Aşa-i, nu e de loc... firesc. Întreabă copiii, întreabă fetele neprihănite. Sora mea s-a măritat foarte tînără cu un bărbat care avea de două ori vîrsta ei, şi pe deasupra era şi un desfrînat. Îmi amintesc cît de surprinşi am rămas în noaptea nunţii, cînd a fugit de la el şi, palidă, înecîndu-se în lacrimi, tremurînd vargă, spunea că pentru nimic în lume, pentru nimic în lume nu poate să ne spună ce i-a cerut el.

Dumneata zici : facultate firească ! Firesc e să mănînci. Şi e plăcut să mănînci, e agreabil, e uşor şi chiar de la bun început funcţia aceasta nu-ţi produce ruşine ; aici însă e ceva josnic, şi ruşinos, şi dureros. Nu, lucrul acesta nu e firesc ! Şi m-am convins că o fată neprihănită are totdeauna oroare de el.

— În cazul acesta, am întrebat eu, cum s-ar perpetua specia umană ?

— Vai, ferit-a sfîntul să piară specia umană ! spuse el cu o ironie răutăcioasă, ca şi cum s-ar fi aşteptat la această obiecţiune de rea-credinţă, ce-i era familiară. Poţi predica abţinerea de a face copii, pentru ca lorzii englezi să se poată

ghiftui cît poftesc — asta e îngăduit. Poţi predica abţinerea de a face copii, pentru ca plăcerea să fie mai mare — asta e îngăduit ; dar ia încearcă să spui numai o vorbă ca oamenii să se abţină de a face copii în numele moralităţii ! Dumnezeule, ce larmă se stîrneşte ! Nu cumva să se curme specia umană, fiindcă zece sau douăzeci de inşi refuză să mai fie porci. Dar te rog să mă ierţi. Mă supără lumina aceasta, ai ceva împotrivă dacă o acopăr ? mă întrebă el, arătînd către lampă.

I-am răspuns că mi-e totuna, şi atunci s-a urcat zorit pe banchetă, de altfel aşa cum făcea orice lucru, şi a tras perdeluţa de stofă asupra lămpii.

— Totuşi, am spus, dacă toată lumea ar recunoaşte acest precept drept lege, s-ar stinge neamul omenesc.

Nu mi-a răspuns numaidecît.

— Mă întrebi cum se va perpetua specia umană ? spuse el, aşezîndu-se din nou în faţa mea şi rezemîndu-şi coatele pe picioarele răşchirate. Dar pentru ce să se perpetueze specia asta umană ? întrebă el.

— Cum pentru ce ? Păi altfel n-am exista !

— Şi pentru ce să existăm ?

— Cum aşa, pentru ce ? Pentru a trăi.

— Şi pentru ce să trăim ? Dacă viaţa n-are nici un ţel, dacă ne e dată numai pentru a fi trăită, ca scop în sine, n-avem pentru ce trăi. Şi dacă aşa stau lucrurile, atunci toţi cei de-alde Schopenhauer şi Hartmann [1], ca şi toţi budiştii au dreptate. Ei, dar dacă viaţa are un ţel, atunci ea trebuie să înceteze în momentul cînd ţelul e realizat. Aşa e logic, spuse el vădit emoţionat,

[1] *Eduard Hartmann* (1842—1906) — filozof german.

pesemne fiindcă ţinea nespus de mult la ideea lui. Aşa e logic, gîndeşte-te şi dumneata : dacă ţelul omenirii este fericirea, binele, dragostea, orice vrei din acestea, dacă ţelul omenirii este, după cum spun profeţii — ca oamenii să fie strîns uniţi prin dragoste, ca lăncile să fie prefăcute în seceri şi aşa mai departe, atunci ce împiedică realizarea acestui ţel ? Pasămite, ele, pasiunile, sînt piedica. Şi din toate pasiunile cea mai puternică, mai rea şi mai îndărătnică este dragostea trupească, senzuală ; de aceea, dacă pasiunile vor fi stîrpite şi o dată cu ele va fi stîrpită şi cea din urmă, cea mai puternică dintre ele, dragostea trupească, atunci profeţia se va împlini. Oamenii vor fi uniţi. Omenirea îşi va atinge ţelul şi, ca atare, nu va mai avea pentru ce să trăiască. Deocamdată, însă, omenirea trăieşte, avînd în faţa ei un ideal care, firește, nu este idealul iepurilor sau al porcilor, adică de a se înmulţi la nesfîrşit şi nici idealul maimuţelor sau al parizienilor, adică de a profita în modul cel mai rafinat posibil de plăcerile pasiunii sexuale, ci idealul binelui, care poate fi realizat prin abstinenţă şi puritate. Oamenii au aspirat dintotdeauna şi aspiră către el. Şi uite rezultatul.

Rezultatul e că dragostea trupească reprezintă supapa de siguranţă. Dacă generaţia actuală nu şi-a atins ţelul, apoi nu l-a atins fiindcă e stăpînită de pasiuni, dintre care cea mai puternică este patima sexuală. Dar dacă există patimă sexuală va exista şi o generaţie nouă, deci există şi posibilitatea ca această nouă generaţie să atingă ţelul. Dacă nici aceasta nu l-a atins, urmează alta şi tot aşa pînă se va realiza ţelul, pînă se va împlini profeţia, pînă ce oamenii vor fi uniţi. Altfel ce ar ieşi ? Să admitem că Dumnezeu a creat oa-

menii pentru realizarea unui țel anume și că i-a creat sau muritori, fără patimă sexuală, sau nemuritori. Ce s-ar fi întîmplat dacă oamenii ar fi fost muritori, dar lipsiți de pasiunea sexuală? Ei ar fi trăit cîtva timp și ar fi murit fără să-și fi atins țelul; și ca țelul să fie atins, Dumnezeu ar fi trebuit să creeze alți oameni noi. Dacă însă ei ar fi nemuritori, să presupunem (deși e mai greu ca aceiași oameni, iar nu generațiile noi să îndrepte greșelile și să se apropie de perfecțiune), să presupunem că după multe milenii ei ar atinge țelul, dar atunci la ce mai sînt buni? Ce să faci cu ei? Deci, situația existentă este încă cea mai bună... Poate că îți displace însă forma în care mi-am înfățișat ideile, poate ești evoluționist? Dar și în acest caz rezultatul este același. Specia umană, specia animalică superioară, ca să se mențină în lupta împotriva celorlalte animale, trebuie să fie strîns unită, să fie una ca roiul de albine și nu să se înmulțească la infinit; la fel ca albinele ea trebuie să crească elemente asexuate, adică trebuie iarăși să tindă spre abstinență și nicidecum spre atîțarea poftelor trupești, spre care aspiră întreaga structură a vieții noastre. După cîteva clipe de tăcere, își reluă vorba: se va stinge specia umană? Cum poate cineva să se îndoiască de faptul acesta, indiferent de concepția sa despre lume? Căci acest lucru e tot atît de sigur ca și moartea. Dar toate scrierile bisericești prezic sfîrșitul lumii, după cum toate teoriile științifice îl consideră inevitabil. Prin urmare de ce ți se pare ciudat că teoria etică ajunge la același rezultat?

Apoi tăcu mai multă vreme, mai bău ceai, își fumă țigara pînă la capăt și, scoțînd altele din sac, le așeză în tabachera sa veche și pătată.

— Am înțeles gîndul dumitale, i-am spus eu. Cam același lucru îl susțin și *shaker*-ii [1].

— Da, da, și au dreptate, spuse el. Pasiunea sexuală, oricît am deghiza-o, este un rău, un rău cumplit, împotriva căruia trebuie să luptăm, iar nu să-l încurajăm, așa cum se întîmplă la noi. Cuvintele din *Evanghelie*, care spun că bărbatul care se uită la o femeie ca s-o poftească, a și preacurvit cu ea, nu se referă numai la soțiile altora, ci tocmai, și mai cu seamă, la propria lui soție.

XII

— În lumea noastră se întîmplă însă tocmai dimpotrivă : dacă pe un om l-a mai bătut vreodată gîndul abstinenței pînă s-a însurat, o dată căsătorit, fiecare socoate că acum abstinența este inutilă. Căci toate aceste călătorii de nuntă, izolarea în care pleacă tinerii însurați, cu învoirea părinților, toate astea nu-s altceva decît o încuviințare a desfrîului. Dar legea morală își ia singură revanșa, atunci cînd este încălcată. În ciuda tuturor străduințelor mele de a aranja cît mai bine luna de miere, nu m-am ales cu nimic. Tot timpul m-a obsedat o senzație de silă, rușine și plictiseală. Iar după foarte scurt timp s-a adăugat și o chinuitoare apăsare. Situația aceasta începu foarte curînd. După cît mi se pare, a treia sau a patra zi mi-am găsit soția tristă, am întrebat-o care era motivul, am îmbrățișat-o, ceea ce după părerea mea era

[1] *Shaker* — membru al unei secte religioase care, în secolul al XVIII-lea, s-a răspîndit în Anglia și în America de Nord ; propovăduia celibatul și un soi de comunism primitiv.

singurul lucru pe care ea îl putea dori, dar ea mi-a dat mîna la o parte și au podidit-o lacrimile. De ce ? Nu era în stare să-mi explice. Dar era tristă și își simțea inima grea. Se vede că nervii ei istoviți o făcuseră să priceapă adevărul asupra murdăriei raporturilor noastre ; dar nu știa ce să spună. Am început s-o descos : ea îmi spuse ceva, cum că i-ar fi dor de maică-sa. Mi s-a părut că nu-mi mărturisea adevărul. Am căutat s-o consolez, trecînd peste cele ce-mi spusese în legătură cu maică-sa. N-am înțeles că-i era inima grea și că dorul de mamă nu era decît un pretext. Dar ea s-a supărat numaidecît fiindcă nu pomenisem nimic despre maică-sa, ca și cum n-aș fi dat crezare vorbelor ei. Mi-a spus că vede bine că n-o iubesc. Am dojenit-o, zicîndu-i că e capricioasă, iar dînsa s-a schimbat deodată la față, din tristă a devenit iritată și a început să-mi arunce cuvintele cele mai veninoase, învinuindu-mă de egoism și cruzime. M-am uitat la ea. Fața ei exprima o răceală și o dușmănie totală, aproape ură față de mine. Îmi amintesc de groaza care m-a cuprins cînd am zărit această expresie. „Cum ? Pentru ce ? mă întrebam eu. Știam că dragostea unește sufletele, cînd colo uite ce se întîmplă ! Dar e cu neputință, asta nu-i ea !“ Am încercat s-o îmbunez, dar m-am izbit de un zid inexorabil de glacială și veninoasă ostilitate, încît nici n-am apucat să-mi dau seama că enervarea m-a cuprins și pe mine și ne-am aruncat unul altuia o grămadă de cuvinte neplăcute. Această cea dintîi ceartă a noastră mi-a produs o impresie îngrozitoare. Am numit-o ceartă, dar de fapt n-a fost o ceartă, ci exteriorizarea acelei prăpăstii care de fapt se căsca între noi. Satisfacerea poftelor senzuale secătuise iubirea și ne trezisem față în față în adevăratele relații dintre noi, adică doi

egoiști, cu desăvîrșire străini unul de altul, fiecare dorind a dobîndi pentru sine cît mai multă plăcere prin celălalt. Eu am numit ceartă ceea ce se petrecuse între noi : dar n-a fost o ceartă, ci numai adevărata atitudine a unuia față de celălalt, atitudine care ieșise la iveală după potolirea simțurilor. Nu-mi dădeam seama că această atitudine rece și dușmănoasă era atitudinea noastră normală și nu-mi dădeam seama de acest fapt, fiindcă la început această atitudine dușmănoasă s-a ascuns din nou de ochii noștri, sub avalanșa unui nou val de neînfrînată senzualitate, cu alte cuvinte sub avalanșa amorului.

Am crezut deci că fusese numai o ceartă, după care a urmat împăcarea și că asta nu se va mai repeta. Dar tot în cursul lunii de miere, anume la foarte scurt timp, surveni o nouă perioadă de saturație, din nou am încetat de a simți nevoia unul de celălalt și din nou am avut o ceartă. Această a doua ceartă a fost pentru mine o surpriză și mai dureroasă decît cea dintîi. Așadar, prima nu fusese întîmplătoare, ci așa trebuia să fie și așa va fi și în viitor, îmi ziceam eu. Cea de a doua ceartă m-a uluit cu atît mai mult cu cît izbucnise dintr-un motiv cu totul absurd. Ceva din cauza banilor pe care niciodată nu-i precupețeam și cu atît mai mult nu-i puteam precupeți acum, cînd era vorba de soția mea. Îmi amintesc numai că ea a întors lucrurile în așa fel, încît reieșea că nu știu ce remarcă pe care o făcusem vădea dorința mea de a o domina cu ajutorul banilor asupra cărora m-aș fi decretat, chipurile, stăpîn exclusiv, în sfîrșit un lucru absurd, stupid, josnic, ce nu se potrivea nici cu mine, nici cu ea. Eu m-am enervat și i-am reproșat că ar fi lipsită de delicatețe. Ea m-a învinuit de același lucru și povestea s-a repetat întocmai.

Atît în cuvintele, cît și în expresia feței și ochilor ei am zărit aceeași ostilitate glacială și crudă, care mă izbise atît de neplăcut rîndul trecut. Îmi aminteam că mă sfădeam cu fratele meu, cu prietenii, cu părintele meu, dar între noi nu intervenea niciodată această furie veninoasă, deosebită, care se manifesta acum. După o vreme însă, această ură reciprocă s-a ascuns iarăși sub vălul dragostei, adică al senzualității, dar mă mai mîngîiam cu gîndul că aceste două certuri au fost greșeli ce puteau fi îndreptate. Dar iată că au intervenit a treia și a patra ceartă și am înțeles că faptul nu era întîmplător, ci că așa trebuia să fie și că așa va fi mereu și m-am îngrozit, gîndindu-mă la viitorul ce mă aștepta. Totodată mă obseda și gîndul chinuitor că numai eu duc un trai atît de urît cu soția mea, un trai atît de diferit de acela la care mă așteptasem, pe cînd în alte căsnicii nu se întîmplă așa ceva. Pe atunci încă nu știam că aceasta este soarta tuturora, dar că toți, ca și mine, cred că numai ei au parte de o nefericire exclusivă și ascund această nefericire exclusivă și rușinoasă nu numai de ochii altora, dar și de ei înșiși, refuzînd să și-o mărturisească chiar lor.

Această stare de lucruri a început din primele zile ale căsniciei noastre și a continuat tot timpul, sporind mereu în intensitate și înverșunare. În fundul sufletului simțisem chiar din cele dintîi săptămîni că am nimerit-o prost, că lucrurile au ieșit altfel decît m-am așteptat, că însurătoarea nu numai că nu este o fericire, dar e ceva foarte greu, dar, ca și toți ceilalți, nu voiam s-o recunosc nici în sinea mea (și n-aș fi recunoscut-o în sinea mea nici acum, dacă nu s-ar fi sfîrșit) și o ascundeam nu numai de alții, dar și de mine însumi. Acum mă mir că nu mi-am dat seama de adevă-

rata mea situație. Și mi-aș fi putut da seama de ea, chiar numai din faptul că certurile izbucneau din motive atît de neînsemnate, încît după aceea, cînd ne potoleam, mi-era cu neputință să-mi amintesc de unde pornise totul. Nu izbuteam să dibui cu rațiunea destule motive pentru a justifica neîncetata dușmănie ce se stîrnise între noi. Dar și mai surprinzătoare era lipsa unor pretexte temeinice de împăcare. Uneori se rosteau cuvinte, explicații, ba apăreau chiar și lacrimi, dar alteori... — of ! și acum mă apucă scîrba cînd îmi amintesc — după ce ne aruncam unul altuia cuvintele cele mai necruțătoare, din chiar senin schimbam priviri mute, zîmbete, sărutări, îmbrățișări... Pfui, ce mîrșăvie ! Cum de n-am văzut atunci toată ticăloșia faptelor acestora !...

XIII

În vagon intrară doi călători și porniră a se instala pe o banchetă mai depărtată. El tăcu pînă cînd aceștia se așezară, dar îndată ce s-au astîmpărat, își reluă povestirea, fără a pierde o clipă firul gîndurilor sale :

— Căci ce e mai rău, începu el, e că în teorie se presupune că dragostea e ceva ideal, sublim, pe cîtă vreme în practică dragostea este ceva josnic, porcesc, de care ți-e scîrbă și rușine chiar numai cînd îți amintești și vorbești de ea. Doar nu degeaba natura a făcut așa fel, încît lucrul acesta să fie scîrbos și rușinos. Iar de vreme ce-ți produce scîrbă și rușine, lucrurile trebuie luate așa cum sînt. Oamenii, dimpotrivă, se fac însă a crede că acest ceva scîrbos și rușinos este sublim și înălțător. Care a fost cel dintîi indiciu al dragostei

mele ? Acela că m-am dedat excceselor animalice, nu numai fără a roşi de ele, dar dimpotrivă, nu ştiu pentru care motive, simţindu-mă mîndru de potenţa acestor excese fizice şi fără a mă gîndi cîtuşi de puţin nu numai la viaţa spirituală a nevestei mele, dar nici măcar la viaţa ei fizică. Mă întrebam uimit de unde provenea ostilitatea noastră reciprocă, deşi lucrurile erau cît se poate de limpezi : această ostilitate nu era decît protestul firii omeneşti împotriva elementului animalic care o copleşea.

Mă uimea ura noastră reciprocă. Dar nici nu se putea să fie altfel. Această ură nu era altceva decît ura reciprocă dintre complicii unei crime — atît pentru instigarea cît şi pentru participarea la crimă. Şi cum să nu-i spun crimă, de vreme ce ea, sărmana, a rămas gravidă chiar din prima lună şi totuşi legătura noastră porcească a urmat mai departe ? Crezi că mă abat de la subiect ? Cîtuşi de puţin ! Nu fac altceva decît să-ţi povestesc cum mi-am ucis soţia. La proces m-au întrebat cu ce, în ce fel mi-am omorît nevasta ? Proştii ! Ei îşi închipuiau că am omorît-o atunci, în ziua de 5 octombrie, cu cuţitul. Dar eu n-am omorît-o atunci, ci cu mult înainte. Aşa cum îşi ucid soţiile, toţi, toţi...

— Şi cu ce ? l-am întrebat eu.

— Uite, tocmai asta e partea surprinzătoare, că nimeni nu vrea să vadă un lucru atît de limpede şi vădit, un lucru pe care doctorii sînt datori să-l ştie şi să-l propage, dar pe care-l trec sub tăcere. Căci faptul e nespus de simplu. Bărbatul şi femeia sînt făcuţi ca şi animalele, aşa încît, după dragostea trupească începe sarcina, apoi alăptatul, stări în timpul cărora atît femeii cît şi copilului le este dăunătoare dragostea trupească. Numărul femei-

lor este egal cu al bărbaţilor. Ce urmează de aici ? E limpede, după părerea mea. Şi nu trebuie să fii cine ştie ce filozof, ca să tragi de aici concluzia la care ajung animalele, adică abstinenţa. Dar, nu ! Ştiinţa a mers atît de departe, încît a găsit nu ştiu ce leucocite care aleargă prin sînge, şi tot felul de alte prostii inutile, dar n-a fost în stare să priceapă atîta lucru. În orice caz, n-am auzit ca ştiinţa să fi spus ceva în acest sens.

Prin urmare, femeii nu-i rămîn decît două alternative : una — să facă din ea însăşi un monstru, să nimicească deodată, sau să desfiinţeze treptat, în măsura necesităţii, facultatea ei de a fi femeie, adică mamă, pentru a-i da bărbatului posibilitatea de a se dărui netulburat şi neîncetat desfrînării, sau cealaltă alternativă, care nici măcar nu este o alternativă, ci pur şi simplu o încălcare grosolană, directă, a legilor naturii, care se săvîrşeşte în toate familiile aşa-zise oneste. Mă refer la faptul că femeia, contrar firii sale, trebuie să fie totodată şi însărcinată, şi doică, şi ibovnică, trebuie adică să accepte o situaţie, la care nu se coboară nici un animal. Firește că n-o pot ţine puterile. De aceea vedem la femeile din lumea noastră istericale, nervi, iar la cele din popor hachiţe, cum se spune în mod obişnuit. Observaţi că acest soi de sminteală nu se întîlneşte printre fete, fecioare, ci numai printre femei şi anume printre femeile măritate. Aşa e la noi. Tot aşa este şi în Europa. Toate spitalele pentru isterici sînt pline de femei care nesocotesc legea naturii. Numai că istericele de la ţară şi pacientele lui Charcot [1], sînt cu desăvîrşire infirme, pe cînd femeile pe jumătate in-

[1] *Jean Martin Charcot* (1825—1893) — medic francez vestit prin cercetările sale în domeniul bolilor nervoase.

firme mișună cu duiumul în lumea întreagă. Dacă ne-am opri doar o clipă gîndul la fenomenul măreț ce se săvîrșește în trupul femeii atunci cînd își poartă plodul sau cînd alăptează pruncul pe care l-a născut ! Crește elementul menit să ne continue pe noi, „schimbul" care ne va lua locul. Și acest lucru sfînt e nesocotit — prin ce anume ? Mi-e groază numai cînd mă gîndesc ! Iar lumea sporovăiește despre libertate, despre drepturile femeilor. Parcă am fi niște canibali, care-și îndoapă prizonierii pentru ca după aceea să-i mănînce, declarînd însă că se îngrijesc numai de drepturile și de libertatea lor.

Toate acestea erau pentru mine lucruri noi și m-au pus pe gînduri.

— Cum vine asta ? Din cele ce spui dumneata, am zis eu, reiese că îți poți iubi soția la doi ani o dată, pe cînd bărbatul...

— Bărbatul are această necesitate, mi-o luă el înainte : iarăși slujitorii științei, drăguții de ei, care au convins toată lumea. Eu unul i-aș pune pe magii aceștia să îndeplinească ei funcția femeilor care, după părerea lor, sînt necesare bărbaților. Atunci să-i văd pe dumnealor ce-or să spună ? Sădiți în mintea omului ideea că are nevoie de votcă, tutun, opium și ele îi vor deveni necesare. Așadar, Dumnezeu nu și-a dat seama de ceea ce este necesar, și fiindcă nu i-a consultat pe acești magi, a orînduit prost lumea. După cum vezi, lucrurile nu prea se leagă. Bărbatul are nevoie și trebuie, după cum au hotărît dumnealor, să-și satisfacă poftele, și cînd colo în toată povestea asta s-a băgat nașterea și alăptarea copiilor, care împiedică satisfacerea acestei nevoi. Așa stînd lucrurile, ce-i de făcut ? Nu-ți rămîne decît să te adresezi magilor, căci ei au să găsească soluția. De

altfel, au și găsit-o. Of, cînd vor fi demascați o dată magii ăștia cu toate minciunile lor ? Ar fi timpul ! Uite unde am ajuns ! Oamenii își ies din minți și se împușcă, și toate numai din această pricină. Și cum ar putea fi altfel ? Animalele par a ști că urmașii le perpetuează specia și respectă o anume lege în această privință. Numai omul nu o știe și nu vrea să țină seamă de ea. Singura lui grijă e să-și procure cît mai multe plăceri. Și cine mă rog face aceasta ? Omul, regele naturii. Băgați de seamă că animalele se împreunează numai atunci cînd pot rodi urmași ; iar regele naturii, scîrnavul, o face oricînd, numai de dragul plăcerii. Mai mult decît atît, el ridică această îndeletnicire de maimuță la rangul de mărgăritar al creației, la rangul de iubire. Și în numele acestei iubiri, adică al acestei mîrșăvii, distruge — ce anume ? — jumătate din specia umană. Din totalul femeilor care ar trebui să-i fie ajutoare în mersul omenirii către adevăr și fericire, el — de dragul plăcerii — nu-și face din ele ajutoare, ci vrăjmașe. Gîndește-te, cine frînează pretutindeni progresul omenirii ? Femeile. Și de ce anume ? Numai din această cauză. Da, da, domnule, repetă el de mai multe ori și iarăși porni să se agite, își scoase țigările și începu să fumeze, de bună seamă în dorința de a se liniști în oarecare măsură.

XIV

— Uite așa, porcește, am trăit și eu, își reluă povestirea, revenind la tonul de mai înainte. Cel mai rău era însă faptul că deși duceam această viață abjectă, îmi închipuiam că de vreme ce nu mă las ispitit de alte femei, duc o viață de familie

cinstită, că sînt un om moral și că mi-e cugetul curat ; iar dacă se ivesc certuri între noi, apoi de vină este ea, caracterul ei.

Dar, bineînțeles, nu ea purta vina. Ea era la fel cu toate femeile sau cu majoritatea lor. Primise educația potrivită cu situația femeii din societatea noastră, prin urmare fusese crescută așa cum sînt crescute, fără excepție, toate femeile din clasele avute și care nu pot să fie crescute altfel. Lumea vorbește despre nu știu ce nouă educație a femeilor. Vorbe de clacă : educația femeii corespunde perfect adevăratei concepții despre femeie, concepției generale, existente și nu celei afișate.

Și educația femeii va corespunde totdeauna concepției bărbatului despre femeie. Căci cunoaștem cu toții felul în care bărbatul privește femeia : *Wein, Weib und Gesang* [1], și tot astfel grăiesc poeții în versurile lor. În toată poezia, toată pictura, sculptura, de la versurile erotice și Venerele și Frineele [2] goale și vei vedea că femeia este un instrument de desfătare ; așa apare în Truba [3] și în Graceovka [4], și tot așa la balurile curții. Și bagă de seamă diavoleasca viclenie : de, dacă e vorba de desfătare, de plăcere, barem să știm că e o plăcere, că femeia e o bucățică bună. Dar nu, mai întîi cavalerii susțineau că ei divinizează femeia (o divinizau, și totuși o considerau un instrument de desfătare). Astăzi, bărbații susțin că stimează femeia. Unii îi cedează locul, îi ridică batista ; alții îi recunosc dreptul de a ocupa orice funcție,

---

[1] Vin, femeie și cîntec (germ.).

[2] *Frine* (sec. al IV-lea î.e.n.) hetairă atenian ă ; a servit de model vestiților sculptori Praxitele și Appelles ; acuzată de nelegiuire a fost apărată de Hiperide.

[3-4] Cartiere deocheate ale vechii Moscove.

de a participa la cîrmuire etc. Toate astea se fac, totuşi femeia este privită ca şi odinioară. Ea a rămas un instrument de desfătare. Trupul ei este un mijloc de plăcere. Şi ea ştie lucrul acesta. E aidoma sclaviei. Căci sclavia nu este altceva decît folosul unora de pe urma muncii forţate a celor mulţi. Prin urmare, ca să dispară sclavia trebuie să ajungem ca oamenii să nu mai dorească a se bucura de munca forţată a altora, ci să considere asemenea dorinţă drept păcat sau ruşine. Oamenii au abrogat forma exterioară a sclaviei, au suprimat orice posibilitate de a se purcede la vînzări şi cumpărări de robi, astfel că dumnealor îşi închipuie şi se conving pe ei înşişi că sclavia a fost desfiinţată şi nu văd sau nu vor să vadă că sclavia dăinuie mai departe, fiindcă oamenilor le place, acum ca şi odinioară, şi socotesc că e bine şi just să se folosească mai departe de strădaniile altora. Şi de vreme ce socot că aşa e bine, se va găsi totdeauna un număr de oameni mai puternici sau mai isteţi decît ceilalţi care vor şti să profite. Tot aşa se întîmplă şi cu emanciparea femeii. Căci sclavia femeii stă în aceea că oamenii doresc şi consideră extrem de lăudabil să profite de ea ca de un instrument de desfătare. Da, şi drept urmare se acordă femeii libertate, tot felul de drepturi egale cu ale bărbatului, dar, întocmai ca odinioară, este privită ca un instrument de desfătare. Aceasta este educaţia care i se dă în copilărie şi apoi de către opinia publică. În concluzie, ea a rămas aceeaşi roabă umilită şi pervertită, iar bărbatul acelaşi stăpîn de sclavi, pervertit şi el.

Se îngăduie femeii să pătrundă în şcolile superioare şi în parlament, dar e socotită o unealtă de plăcere. Învaţ-o, aşa cum e învăţată la noi, să se privească în felul acesta, şi va rămîne tot-

deauna o ființă inferioară. Sau va preîntîmpina cu ajutorul vreunor medici ticăloși zămislirea plodului, cu alte cuvinte, va fi prostituată sută la sută, care a decăzut nu la treapta de animal, ci la treapta de obiect, sau va fi ceea ce este în majoritatea cazurilor — o ființă cu sufletul bolnav, o isterică, o nenorocită, așa cum sînt toate, fără posibilitatea unei evoluții spirituale.

Liceele și facultățile nu pot schimba această situație. O poate schimba numai o nouă concepție a bărbaților despre femei și a femeilor despre ele însele. Această situație nu se va schimba decît atunci cînd femeia va considera castitatea drept o stare superioară, și nu ca astăzi, cînd ea socoate această stare superioară a ființei omenești drept o rușine, o infamie. Atîta timp cît această concepție lipsește, idealul oricărei fete, indiferent de gradul ei de cultură, va fi totuși acela de a atrage cît mai mulți bărbați, cît mai mulți masculi, pentru a avea putința de a alege.

Faptul că una știe mai multă matematică, iar alta știe să cînte la harpă nu va aduce nici o schimbare. Femeia se simte fericită și socoate că a atins tot ce-și poate dori dacă a izbutit să vrăjească un bărbat. Și de aceea, principala ei preocupare este să știe să-l vrăjească. Așa a fost și așa va fi. Așa se întîmplă în viața fetelor din lumea noastră și tot astfel continuă în viața femeilor măritate. Fetele trebuie să ajungă la această situație, ca să-și poată alege soțul, femeile căsătorite — ca să-l poată domina.

Numai copiii pot pune capăt, ori cel puțin pot înăbuși pentru cîtva timp această viață și asta numai atunci cînd femeia nu este un monstru, adică atunci cînd își alăptează singură pruncul. Dar uite că și aici intervin doctorii.

Nevastă-mea, care a vrut să alăpteze singură și a alăptat pe următorii cinci copii, s-a îmbolnăvit la primul născut. Doctorii ăștia care o dezbrăcau și o pipăiau peste tot locul în chipul cel mai cinic, pentru care ispravă mai trebuia să le mulțumesc și să le dau și bani, drăguții ăștia de doctori au găsit cu cale că nu trebuie să alăpteze și astfel i-au răpit la început singurul mijloc care ar fi putut s-o scape de cochetărie. Am angajat o doică, cu alte cuvinte am profitat de sărăcia, nevoile și ignoranța unei femei, ademenind-o de la copilul ei la al nostru, și drept răsplată i-am împodobit capul cu o bonetă cu panglici. Dar nu despre asta e vorba. Fapt e că în această perioadă, în care nu era gravidă și nici nu alăpta, s-a manifestat la ea cu deosebită forță cochetăria feminină, pînă atunci în stare latentă. Și legat de aceasta, la mine s-au manifestat cu aceeași intensitate neobișnuită chinurile geloziei, care m-au torturat neîncetat în tot timpul căsniciei mele, cum de altfel nici nu se poate să nu tortureze pe toți soții care trăiesc cu soțiile lor așa cum am trăit și eu cu soția mea, adică în chip imoral.

XV

— Cît timp am fost căsătorit, n-a fost o clipă în care să nu îndur chinurile geloziei. Totuși în unele perioade suferam mai aprig ca de obicei. Și una din aceste perioade a fost aceea care a urmat după nașterea primului copil, cînd doctorii i-au interzis nevesti-mi să alăpteze. Eram nespus de gelos pe vremea aceea, mai întîi fiindcă soția mea trecea prin acea neliniște caracteristică ori-

cărei mame, neliniște stîrnită de această nesocotire lipsită de orice temei a mersului normal al vieții ; în al doilea rînd fiindcă, văzînd cu cîtă ușurință se lepădase de îndatorirea ei morală, ca mamă, am dedus, îndriduit, deși inconștient, că tot așa de lesne ar fi gata să se lepede și de îndatoririle conjugale, cu atît mai mult cu cît era perfect sănătoasă și, în pofida interzicerii drăguților de doctori, a alăptat chiar ea pe ceilalți copii și cu rezultate admirabile.

— Mi se pare că nu ți-s dragi doctorii, am spus eu, băgînd de seamă inflexiunile deosebit de răutăcioase ale glasului său, ori de cîte ori pomenea de ei.

— Aici nu-i vorba dacă mi-s dragi sau nu ; ei mi-au distrus viața după cum au distrus și distrug mii, sute de mii de vieți și nu pot să nu fac legătura între cauză și efect. Înțeleg prea bine că ei, ca și avocații și alții profesioniști vor să facă avere și le-aș fi dat bucuros jumătate din veniturile mele și crede-mă că fiecare om, dacă și-ar da seama de isprăvile lor, ar face bucuros același lucru, numai ca să nu-și vîre nasul în viața ta de familie, să nu se apropie niciodată de tine. Firește, n-am făcut statistici, dar cunosc zeci de cazuri — și trebuie să fie nenumărate — în care ba au omorît copilul în pîntecele mamei, sub pretextul că mama nu poate naște, deși după aceea mama a născut foarte bine, ba au omorît mama prin cine știe ce intervenții chirurgicale. Căci nimeni nu ține socoteala acestor omoruri, cum nu s-a ținut socoteala asasinatelor săvîrșite de Inchiziție în credința că ele se săvîrșesc spre binele omenirii. Nenumărate sînt crimele făptuite de doctori. Dar toate aceste crime nu înseamnă nimic

în comparație cu fermentul materialist de descompunere morală pe care ei îl introduc în viață, îndeosebi prin intermediul femeilor. Nu mai spun că dacă ar fi să urmăm indicațiile ce ne dau, atunci din cauza pericolului de infecție care sălășluiește peste tot și în toate cele, oamenii n-ar trebui să tindă spre unire, ci spre izolare : după teoria lor, oamenii ar trebui să trăiască izolați unul de altul și să nu mai scoată din gură gargara cu acid fenic (de altfel s-a descoperit că nici ea nu face două parale). Dar nici asta n-ar fi nimic. Otrava cea mai cumplită rezidă în desfrînarea oamenilor și îndeosebi a femeilor.

Astăzi nu mai putem spune : „Duci o viață urîtă, caută să trăiești mai frumos", nu poți să ți-o spui nici ție însuți, nici altora. Iar dacă duci o viață urîtă, apoi de vină este anomalia funcțiunilor nervoase ș.a.m.d. Deci ești obligat să ceri avizul medicilor, dumnealor îți prescriu leacuri de treizeci și cincizeci de copeici de la spițerie, iar tu le iei. Te vei simți și mai rău, și atunci iarăși chemi doctorii și iarăși iei leacuri. Strașnică afacere !

Dar nu despre asta-i vorba. Voiam doar să-ți spun că dînsa și-a alăptat de minune copiii și că numai sarcinile pe care le-a purtat și alăptatul copiilor mă scăpau de chinurile geloziei. Fără asta, cele ce s-au întîmplat în urmă s-ar fi petrecut mai demult. Copiii ne salvau și pe mine și pe ea. În opt ani a născut cinci copii. Și pe toți i-a alăptat singură.

— Și unde sînt acuma copiii dumitale ? am întrebat eu.

— Copiii ? repetă el întrebarea cu o expresie speriată.

— Iartă-mă, poate că amintirea lor te tulbură.

— Nu, nu face nimic. Pe copii i-au luat sora și fratele soției mele. Nu mi i-au dat. Le-am lăsat toată averea mea, dar ei nu mi i-au dat. Căci mă socotesc un fel de nebun. Acuma vin de la ei. I-am văzut, dar n-o să mi-i dea. Fiindcă i-aș crește așa fel, încît să nu semene cu părinții lor. Și pare-se că trebuie cu orice chip să iasă la fel cu ei. De, ce pot să fac? Bineînțeles că n-au să mi-i dea, n-au să mi-i încredințeze. De altfel nici eu nu știu dacă aș fi în stare să-i cresc. Cred că nu. Sînt o epavă, un schilod. Am o singură calitate. Știu. Da, e drept că știu un lucru pe care ceilalți nu-l vor ști încă multă vreme.

Da, copiii mei trăiesc și cresc tot așa ca niște sălbatici, la fel cu toți cei din jurul lor. I-am văzut, i-am văzut de trei ori. Nu pot face nimic pentru ei, nimic. Acum plec în Sud. Am acolo o căsuță cu grădiniță.

Așa-i, o să mai curgă multă apă pe gîrlă pînă ce oamenii vor afla ceea ce eu știu. Cît fier și ce alte metale se găsesc în soare și în stele, asta se poate afla ușor; în schimb, ceea ce dezvăluie ticăloșia noastră, asta e greu să afli, îngrozitor de greu...

Dumneata ai cel puțin bunătatea să mă asculți, îți sînt recunoscător și pentru asta.

XVI

— Uite, adineauri ai pomenit de copii. Ce minciună sfruntată circulă și pe seama lor! Copiii sînt, dragă Doamne, o binecuvîntare divină, o bucurie. Dar astea nu-s decît minciuni. O fi fost poate, cîndva, pe vremuri, acum însă nici pome-

neală de așa ceva. Copiii nu sînt decît un chin și atîta tot. Cele mai multe mame au acest simțămînt, iar uneori îl și mărturisesc, de-a dreptul, cînd le ia gura pe dinainte. Întreabă majoritatea mamelor din mediul nostru de oameni avuți și au să-ți spună că nu vor să aibă copii, de teamă că aceștia pot să se îmbolnăvească și să moară ; iar dacă i-au născut, nu vor să-i alăpteze ca nu cumva să se atașeze de ei și să sufere mai tîrziu. Desfătarea pe care le-o oferă copilul cu farmecul său, al mînuțelor, al piciorușelor, al trupușorului său, plăcerea oferită de copii atîrnă mai ușor în balanță decît suferința pe care le-o pricinuiește — nu spun boala sau pierderea reală a copilului — ci pur și simplu teama de o eventuală boală și moarte a sa. Punînd în cumpănă foloasele și inconvenientele, pare-se că cele din urmă cîntăresc mai greu și de aceea preferă să nu aibă copii. Ele o spun pe șleau, fără ocol, închipuindu-și că simțămintele acestea iau naștere în sufletul lor sub impulsul dragostei materne, simțămînt frumos și vrednic de laudă cu care se mîndresc. Nu-și dau seama că prin acest fel de a judeca contestă dragostea maternă și, tocmai dimpotrivă, confirmă egoismul lor. Ele găsesc că plăcerea pe care le-o dă farmecul copilului nu răsplătește suferința provocată de temerea pentru viața lui, și de aceea socot că nu trebuie să aducă pe lume copilul pe care-l vor îndrăgi. Nu se sacrifică de dragul unei ființe iubite, ci sacrifică ființa pe care ar fi iubit-o, de dragul propriei lor persoane.

E limpede că aceasta nu este dragoste, ci egoism. Și totuși nu poți ridica mîna ca să arunci osînda asupra acestor mame din familiile ce trăiesc în belșug cînd îți amintești cît se frămîntă de grijă pentru sănătatea copiilor lor din cauza

acelorași doctori, care fac parte din viața noastră, a boierilor. Și acum mă cuprinde groaza de cîte ori mi-aduc aminte de traiul și de starea nevestei mele la începutul căsniciei, cînd aveam trei-patru copii, care o absorbeau cu totul. Viața noastră personală era cu desăvîrșire inexistentă. Trăiam într-o veșnică primejdie, stăpîniți de grija de a scăpa de ea și apoi de cine știe ce nouă primejdie ce ne pîndea, urmată de alte sforțări deznădăjduite și de o nouă salvare, ca și cum ne-am fi aflat tot timpul pe o corabie care se scufundă. Uneori aveam impresia că o făcea într-adins, că juca teatru, prefăcîndu-se alarmată din cauza copiilor, numai ca să mă înfrîngă. Căci aceasta rezolva în mod simplu, ispititor, toate problemele în favoarea ei. Cîteodată mi se părea că tot ce se făcea și spunea în asemenea împrejurări făcea și spunea intenționat. Dar nu, și ea se chinuia cumplit și se canonea mereu cu copiii, cu sănătatea și bolile lor. Era o tortură pentru ea, ca și pentru mine. Și cum era să nu se chinuiască! Fiindcă nutrea o dragoste pătimașă pentru copii, nevoia animalică de a-i alăpta, de a-i dezmierda, de a-i apăra, ca și cele mai multe femei, dar fără a avea trăsătura specifică animalelor — anume absența imaginației și rațiunii. Găina nu tremură de frica celor ce se pot întîmpla puilor ei, ea nu cunoaște toate acele boli care îi pîndesc, nu cunoaște toate acele mijloace prin care oamenii cred că pot scăpa de boli și de moarte. De aceea, pentru ea, pentru găină, copiii nu reprezintă un chin. Ea face pentru puișorii ei ceea ce îi poruncește natura și o face cu plăcere; pentru ea copiii constituie o bucurie. Iar atunci cînd puiul ei bolește, grijile ei sînt bine definite: ea îl încălzește, îl hrănește. Și făcînd aceasta, știe că face tot ce trebuie să facă.

Dacă puiul moare, ea nu se întreabă de ce a murit și unde s-a dus, ci cîrîie cîtva timp, apoi încetează și-și reia traiul obișnuit. Dar altfel stau lucrurile cu nefericitele noastre de femei, cum s-a întîmplat și cu nevastă-mea. Fără să mai vorbesc de boli și de faptul cum trebuie tratate, de educația, de creșterea copiilor, ea auzea peste tot și citea sisteme infinit de variate și care se schimbau mereu. Alimentarea se face așa și pe dincolo : nu, nu așa, ci altminteri, uite așa și pe dincoace ; în fiecare săptămînă aflam și mai cu seamă ea afla noi reguli despre felul în care copiii trebuie îmbrăcați, scăldați și culcați, cum trebuie plimbați și scoși la aer, ce să li se dea de băut. Ca și cum copiii ar fi început să vină pe lume abia de ieri. Iar dacă nu a hrănit, nu a îmbăiat copilul cum scrie la carte sau n-a făcut-o la timpul indicat și micuțul s-a îmbolnăvit, însemna că ea era vinovată, fiindcă n-a făcut ceea ce trebuia să facă.

Aceasta cînd erau sănătoși. Și totuși era un chin. Dacă însă se mai și îmbolnăvea cîte unul din ei, asta punea capac la toate. Iadul pe pămînt ! Se presupune că boala poate fi tratată și că există o știință și niște oameni, medicii, care știu ce au de făcut. Nu chiar toți, dar cei mai buni își cunosc meseria, și uite că s-a îmbolnăvit copilul și tu trebuie să nimerești doctorul cel mai bun, pe acela care îl poate salva, și atunci copilul va fi salvat ; iar dacă n-ai izbutit să pui mîna pe doctorul acela, ori dacă nu stai în localitatea unde stă acel doctor, gata, copilul e pierdut. Și aceasta nu era numai convingerea ei, ci a tuturor femeilor din cercul ei, și peste tot nu auzea decît unul și același lucru : că Ecaterina Semionovna a pierdut doi copii, fiindcă n-a chemat la timp pe Ivan Zaharîci, care i-a salvat Mariei Ivanovna pe fetița mai mare ;

că uite, Petrovii urmînd sfatul medicului, s-au împrăștiat la timp pe la hoteluri și copiii au scăpat cu viață, iar dacă nu s-ar fi împrăștiat, ar fi fost pierduți. Că cutare și cutare aveau un copil plăpînd, dar urmînd sfatul medicului s-au mutat în Sud și au salvat copilul. Cum naiba să nu se fi chinuit femeia și cum să nu se fi frămîntat clipă cu clipă, cînd viața copiilor, de care o lega un instinct animalic, depindea de faptul dacă va afla la timp părerea lui Ivan Zaharîci. Or, nimeni nu cunoaște părerea lui Ivan Zaharîci, și el mai puțin ca oricare altul, fiindcă el știe prea bine că nu știe nimic și că nu poate să ajute cu nimic, dar dumnealui umblă cu șoalda, la nimereală, numai ca să întrețină credința că știe ceva. Căci dacă nevastă-mea n-ar fi fost decît un animal și atîta tot, nu s-ar fi chinuit în halul acesta ; iar dacă ar fi fost un om adevărat, ar fi crezut în Dumnezeu și ar fi gîndit și vorbit așa cum vorbesc femeile cucernice de la țară : „Domnul a dat, Domnul a luat, facă-se voia Domnului". Ar fi gîndit că viața și moartea copiilor ei, ca și a tuturor oamenilor, nu stă în puterea omului, ci numai în puterea lui Dumnezeu și n-ar mai fi chinuit-o gîndul că ar fi în puterea ei să prevină boala și moartea copiilor, dacă nu a făcut-o. Așadar, pentru ea situația era următoarea : îi erau încredințate făpturi slabe, cît se poate de plăpînde și supuse unor primejdii fără număr. Or, pe ea o lega o afecțiune pătimașă, animalică, de aceste făpturi. Afară de asta, aceste făpturi i-au fost încredințate, dar în același timp mijloacele de a păstra aceste făpturi ne sînt ascunse, ele fiind cunoscute de mii de oameni cu desăvîrșire străini, ale căror servicii și sfaturi nu le poți dobîndi decît pentru sume importante, și chiar în cazul acesta, nu totdeauna.

Prin urmare, viața noastră ca părinți a fost pentru soția mea, și, implicit și pentru mine, un calvar și nicidecum o bucurie. Și cum să nu fie un calvar ? De altfel se și chinuia mereu. Uneori, abia apucam a ne potoli după o scenă de gelozie, sau după o sfadă oarecare și ne puneam în gînd să ne bucurăm de viață, să mai citim ceva și să mai meditățm ; tocmai porneam și noi să facem vreo treabă cu rost și deodată eram înștiințați că Vasia a vărsat sau că Maşa a ieșit cu sînge, sau că Andriușa are o erupție, și atunci, gata : viața nu mai era viață. Unde să alerg, ce doctor să aduc, unde să izolez copilul ? Și începeau clismele, temperatura, doctoriile și medicii. Nu apuca bine să se sfîrșească una, că începea alta. Și așa n-am avut niciodată parte de o viață de familie temeinică, normală. Ci după cum îți spuneam, trăiam într-o veșnică goană pentru a ne salva de primejdii imaginare și reale. E ceea ce se întîmplă acum în majoritatea familiilor. Cît despre familia mea, faptul acesta lua forme deosebit de acute. Nevasta mea era o mamă pe cît de iubitoare, pe atît de credulă.

Așadar, prezența copiilor nu numai că n-a îmbunătățit viața noastră, dar ne-a otrăvit-o. Pe lîngă aceasta, copiii erau pentru noi un nou motiv de discordie. Din momentul în care s-au născut și pe măsură ce creșteau, au devenit cu atît mai adesea un mijloc și un subiect de discordie. Și erau nu numai un subiect de discordie, ci și o armă de luptă ; parcă ne războiam între noi prin intermediul copiilor. Fiecare din noi își avea copilul preferat, care era totodată arma lui de bătaie. Eu loveam mai mult cu Vasia, cel mai mare, iar dînsa cu Liza. Pe lîngă aceasta, cînd copiii au început a crește și caracterele lor au prins a se con-

tura, s-au transformat în aliați, pe care fiecare dintre noi căuta să-i atragă de partea sa. Sărăcuții de ei sufereau cumplit din această pricină, dar noi, încleștați cum eram în războiul nostru neîncetat, nu ne sinchiseam de ei. Fetița ținea partea mea ; în schimb băiatul cel mare, care semăna cu dînsa și era favoritul ei, adeseori mi-era nesuferit.

XVII

— Ei, și uite-așa ne duceam viața. Relațiile noastre erau din ce în ce mai dușmănoase. În cele din urmă am ajuns pînă acolo, încît nu discordia stîrnea vrăjmășia, ci vrăjmășia trezea discordia ; orice ar fi spus ea, eu dinainte eram împotrivă, și tot așa și dînsa.

În cel de al patrulea an de căsnicie ajunsesem amîndoi, oarecum de la sine, la concluzia că nu ne putem înțelege unul pe altul, că între noi nu poate fi armonie. Renunțasem la orice încercare de a ne explica pînă la capăt. Chiar dacă era vorba de lucrurile cele mai simple, mai cu seamă în legătură cu copiii, rămînea fiecare neschimbat la părerea lui. Acum cînd îmi amintesc toate acestea, îmi dau seama că nici nu țineam atît de mult la părerile pe care le apăram, încît să nu fi putut renunța la ele ; dar ea susținea părerea contrarie, și a renunța la părerile mele ar fi însemnat a-i ceda dar cum puteam să-i cedez ? La fel și ea. Socotea, de bună seamă, că totdeauna dreptatea era de partea ei, iar eu mă consideram totdeauna un sfînt față de ea. Cînd rămîneam între patru ochi, eram, ca să zic așa, condamnați la tăcere sau la discuții de așa natură, încît sînt convins că și animalele le pot purta între ele :

„Cît e ceasul ? E timpul să ne culcăm. Ce avem de mîncare la prînz ? Unde mergem astăzi ? Ce mai scrie la gazetă ? Să trimitem după doctor. Pe Maşa o doare gîtul.“ Dacă ieşeam cît un fir de păr din această sferă de discuţii, redusă la ultima limită, cearta izbucnea pe loc. Ajungeam la cioroväieli şi cuvinte încărcate de ură pentru o cafea, pentru un şervet, pentru o droşcă sau pentru cine ştie ce fleac la jocul de cărţi — în sfîrşit tot lucruri care nu puteau avea nici o însemnătate atît pentru unul, cît şi pentru celălalt. Cel puţin în ce mă priveşte, simţeam adesea clocotind în mine o ură năpraznică împotriva ei ! Uneori, privind cum îşi ducea linguriţa la gură, cum plescăia sorbind ceaiul, o uram pentru aceste lucruri, ca pentru cea mai infamă faptă. Pe atunci nu observasem că perioadele mele de furie se repetau cu o perfectă regularitate şi egalitate, corespunzînd perioadelor cărora noi le ziceam de dragoste. O perioadă de dragoste intensă atrăgea o lungă perioadă de furie, o manifestare mai slabă de dragoste atrăgea o perioadă mai scurtă de vrajbă. Pe atunci, nici unul din noi nu-şi dădea seama că această dragoste deopotrivă cu ura erau, în fond, cei doi antipozi ai aceluiaşi simţămînt animalic. Viaţa noastră ar fi fost îngrozitoare dacă am fi înţeles adevărata noastră situaţie ; dar noi n-o înţelegeam şi nu ne dădeam seama de ea. De altfel, salvarea ca şi chinul omului constau în faptul că ducînd o viaţă greşită, el se poate amăgi singur, pentru a nu desluşi mizeria situaţiei sale. Aşa am procedat şi noi. Ea căuta uitarea în treburi veşnic arzătoare, încordate, în legătură cu gospodăria, cu mobilatul casei, cu toaletele ei şi cu hainele copiilor, în învăţătura şi sănătatea copiilor. La rîndul meu şi eu îmi aveam beţia mea —

beţia slujbei, a vînătorii, a jocului de cărţi. Amîndoi eram mereu ocupaţi. Amîndoi simţeam că, cu cît vom fi mai ocupaţi, cu atît mai înverşunaţi vom putea fi unul împotriva celuilalt. „Cred şi eu că-ţi vine la îndemînă să faci mofturi — îmi ziceam despre dînsa — toată noaptea m-ai chinuit cu scenele tale, iar astăzi am şedinţă.“ „Ţie ce-ţi pasă — nu numai că gîndea ea, dar o şi spunea — eu însă n-am închis ochii toată noaptea din cauza copilului.“

Şi uite aşa trăiam, învăluiţi necontenit într-o negură, care ne împiedica să vedem situaţia în care ne aflam. Şi dacă nu s-ar fi întîmplat ceea ce s-a întîmplat, aş fi dus-o astfel pînă la bătrîneţe şi aş fi murit convins că am trăit o viaţă bună, poate nu prea bună dar nici prea rea, în sfîrşit o viaţă ca a tuturor celorlalţi ; n-aş fi priceput nesfîrşita suferinţă şi minciuna josnică în care mă bălăceam.

Eram ca doi prizonieri legaţi cu acelaşi lanţ, şi roşi de ură unul împotriva celuilalt şi ne înveninam unul altuia viaţa, străduindu-ne să nu vedem lucrul acesta. Pe atunci încă nu ştiam că în nouăzeci şi nouă la sută din căsnicii oamenii trăiesc acelaşi infern ca şi mine şi că nici n-ar putea fi altfel. Pe atunci încă nu ştiam toate acestea nici despre alţii, nici despre mine.

E surprinzător cîte coincidenţe survin într-o viaţă normală şi chiar într-una anormală ! Şi ca un făcut, cînd părinţii îşi fac viaţa nesuferită, tocmai atunci se impune pentru educaţia copiilor necesitatea de a trăi la oraş. Şi uite că a trebuit să ne mutăm la oraş.

El tăcu, slobozind de vreo două ori sunetele-i ciudate, care de astă dată semănau aidoma cu nişte hohote de plîns înăbuşit. Ne apropiam de o gară.

— Cît e ceasul ? mă întrebă el.

M-am uitat la ceas. Era ora două.

— N-aţi obosit ? mă întrebă iarăşi.

— Nu, dar dumneata ai obosit.

— Mă înăbuş. Iartă-mă, te rog : mă duc să iau aer şi să beau apă.

Şi porni de-a lungul vagonului, clătinîndu-se pe picioare. Am rămas singur ; am reluat în gînd tot ce îmi spusese şi atît de mult m-am adîncit în reflecţiile mele, încît nici n-am băgat de seamă că s-a întors, intrînd pe uşa cealaltă.

XVIII

— Da, mă las mereu antrenat de altele, reîncepu el. Am frămîntat multe gînduri în minte şi multe lucruri îmi apar acum în altă lumină şi aş vrea să le spun pe toate. Aşadar ne-am statornicit la oraş. Pentru oamenii nefericiţi e preferabilă viaţa de oraş. Aici poţi să trăieşti o sută de ani fără să-ţi dai seama că ai murit şi ai putrezit de mult. Nimeni n-are timp să stea de vorbă cu sine însuşi, toată lumea e ocupată ; treburi, relaţii sociale, grija sănătăţii, spectacole, sănătatea şi educaţia copiilor. Ba trebuie să primeşti pe cutare şi cutare, ba să te duci la unul ori la altul, ba trebuie s-o vezi pe cutare actriţă, sau să auzi pe cutare cîntăreţ sau cîntăreaţă. Căci în oraş găseşti în orice moment şi în acelaşi timp una sau chiar două şi trei celebrităţi, pe care nu se poate să le pierzi. Ba trebuie să-ţi cauţi sănătatea, ba să vezi de unul sau altul din copii, ba eşti în căutare de profesori, de meditatori, de guvernantă şi cu toate astea viaţa îţi trece deşartă. Aşa o duceam şi noi, şi acum convieţuirea ne pricinuia mai

puțină suferință. Pe lîngă aceasta, la început am avut o îndeletnicire minunată — aceea de a ne instala într-un oraș, într-o locuință nouă, și apoi altă îndeletnicire — aceea de a ne duce din cînd în cînd la țară și de-a ne întoarce după aceea la oraș.

Așa a trecut iarna, iar în iarna următoare s-a petrecut un alt fapt după toate aparențele neînsemnat și neluat în seamă de nimeni, dar care a dezlănțuit tot ceea ce s-a întîmplat după aceea. Nevasta mea s-a îmbolnăvit și ticăloșii de medici au oprit-o să nască și au învățat-o ce trebuie să facă. Mie mi-era scîrbă de lucrul acesta. Am încercat să mă împotrivesc, dar ea a stăruit cu o îndărătnicie ușuratică și m-am supus. Astfel am înlăturat din viața noastră porcească cea din urmă justificare — copiii, și traiul nostru deveni și mai murdar.

Mujicul, muncitorul are nevoie de copii, deși îi vine greu să-i hrănească, dar are nevoie de ei și de aceea raporturile sale conjugale au o justificare. Nouă însă, celor care avem copii, nu ne mai trebuie alții, fiindcă aceasta înseamnă griji și cheltuieli în plus, comoștenitori, într-un cuvînt sînt o povară. Astfel că pentru noi, viața porcească nu are nici o justificare. Ori ne descotorosim de copii pe căi artificiale, ori îi socotim o pacoste, urmarea unei imprudențe, ceea ce e și mai dezgustător. Nu avem nici o justificare. Dar am căzut atît de jos moralmente, încît nici măcar nu vedem necesitatea unei justificări. Majoritatea lumii culte din zilele noastre se dedă acestei perversități fără cea mai mică mustrare de cuget.

De altfel ce-ți să te mustre, de vreme ce cugetul e cu desăvîrșire inexistent în mediul nostru, cu excepția, dacă se poate numi astfel, a conștiinței

opiniei publice și a legii penale. Dar, în cazul de față, nici una și nici cealaltă nu sînt încălcate : nu avem motive să ne creăm din aceasta o problemă de conștiință în fața societății, deoarece toți fac la fel — și Maria Pavlovna, și Ivan Zaharîci. La ce bun să mai înmulțim numărul săracilor, ori să ne lipsim de plăcerile unei vieți mondene ? De asemenea nu avem motive să ne creăm o problemă de conștiință din punctul de vedere al legii penale, ori să ne temem de ea. Numai fetele deșucheate de la țară și nevestele soldaților plecați la oaste își leapădă pruncii în iazuri și fîntîni ; firește că acelea trebuie aruncate în temniță. La noi, însă, totul se face la timp și curat.

Am trăit astfel încă doi ani. Metoda ticăloșilor de medici începuse, pesemne, să dea roade ; nevastă-mea se împlini la trup și se făcu mai frumoasă, ca zilele din urmă ale verii. Își da seama de aceasta și se îngrijea. Dobîndise acea frumusețe provocătoare care îi tulbură pe bărbați. Avea farmecul plin al femeii de treizeci de ani, care nu mai face copii, care e ghiftuită și excitată. Prezența ei era tulburătoare. Cînd trecea pe lîngă bărbați atrăgea asupră-și toate privirile lor. Era ca un cal bine hrănit, căruia, după ce l-ai ținut multă vreme înhămat, îi scoți frîul. De fapt, nu purtase niciodată frîu, cum nu poartă nouăzeci și nouă la sută din femeile noastre. Eu simțeam aceasta și mă stăpînea o frică cumplită.

XIX

Pozdnîșev se ridică brusc și trecu la fereastră.

— Iartă-mă, te rog, spuse el și, ațintindu-și privirea pe geam, rămase așa, tăcut, vreo trei minute.

Apoi oftă adînc și se așeză din nou în fața mea. Chipul lui avea acum cu totul altă expresie, ochii îi erau plini de durere și ceva ce aducea cu un zîmbet ciudat îi încreța buzele. Am obosit puțin, dar am să-ți istorisesc mai departe. Mai e mult pînă să se lumineze de ziuă. Da, reluă el firul povestirii, după ce aprinsese o țigară. Se îngrășase de cînd nu mai năștea și boala aceea — veșnica grijă din cauza copiilor — începuse să-i treacă. Mai bine zis s-a trezit parcă dintr-o beție, s-a dezmeticit și a văzut lumea din jur, cu toate bucuriile ei, o lume despre care uitase și în care nu știa să trăiască, o lume pe care n-o înțelegea de fel. „Nu cumva să pierd ceva! Vremea trece și n-o poți întoarce!“ Așa îmi închipuiam că gîndea sau, mai degrabă, simțea dînsa și nici n-ar fi putut gîndi și simți altfel: fusese crescută în credința că pe lume nu există decît un singur lucru vrednic de luare-aminte — dragostea. Se măritase, gustase ceva din această dragoste, dar numai ceva, care era departe de ceea ce făgăduia să fie dragostea, de ceea ce așteptase ea, ceva ce cuprindea și multe dezamăgiri, multe suferințe și totodată un martiraj neașteptat — copiii! Acest martiraj îi sleise puterile. Și uite că, mulțumită doctorilor celor îndatoritori, aflase că nașterea copiilor se poate evita. S-a bucurat, a încercat metoda și a prins puteri noi pentru singurul lucru pe care-l cunoștea — pentru dragoste. Dar dragostea cu bărbatul înveninat și de gelozie și de alte rele de tot felul nu mai era același lucru. Începu să aspire la o altă dragoste cu totul nouă, curată, cel puțin aceasta era impresia mea. Și astfel prinse a se uita în jurul ei, ca și cum ar fi așteptat ceva. Eu vedeam toate astea și nu-mi puteam înăbuși neliniștea.

Nu era prilej în care discutînd cu mine după vechiul nostru obicei prin mijlocirea altora, adică vorbind cu terțe persoane, dar de fapt adresîndu-mi-se mie, să nu spună cu îndrăzneală, fără a-și aminti că numai cu o oră mai înainte afirmase contrariul, să nu spună mai în serios, mai în glumă, că e o greșală să te lași copleșit de grijile materne, că nu face să-ți închini viața copiilor cînd ești tînără și te poți bucura de viață. Acum se ocupa mai puțin de copii, în orice caz nu mai arăta disperarea de altădată ; în schimb se ocupa din ce în ce mai mult de persoana ei, de înfățișarea ei ; deși nu chiar fățiș, se ocupa de plăcerile și chiar de propria ei desăvîrșire. Se dărui din nou cu pasiune pianului, pe care-l neglijase cu totul pînă atunci. De aici a și început totul.

Pozdnîșev își întoarse din nou privirea obosită spre geam, dar după o vădită sforțare de a-și recăpăta stăpînirea de sine, își urmă imediat povestirea :

— M-da, s-a ivit omul acela. Rămase întrucîtva tulburat și scoase de două ori pe nas sunetele sale specifice.

Vedeam că era un chin pentru el să pronunțe numele acestui om, să-și amintească, să vorbească despre el. Dar făcu un efort și, doborînd parcă obstacolul ce-i sta în cale, continuă pe un ton hotărît :

— În ochii mei, după aprecierea mea, era un omuleț de nimic. Și nu o spun din cauza rolului pe care l-a jucat în viața mea, ci pentru că acesta este adevărul. De altfel, faptul că el era o nulitate dovedește numai cît de iresponsabilă a fost ea. De nu era el, ar fi fost un altul, căci aceasta trebuia să se întîmple. Din nou tăcu cîteva clipe. Da, era muzician, violonist. Nu muzicant profe-

sionist, ci jumătate profesionist, jumătate om de societate.

Tatăl său fusese moşier şi vecin cu tatăl meu. El — adică tatăl — se ruinase, iar copiii — trei băieţi — s-au rostuit cu toţii ; numai unul, mezinul — cel despre care îţi vorbesc — a fost trimis la Paris, la naşa lui. Acolo l-au dat la conservator, deoarece vădea talent pentru muzică ; a ieşit violonist şi cînta la concerte. Ca om, era... De bună seamă, vrînd să spună ceva rău despre el, interlocutorul meu se stăpîni şi rosti repede : Ei, nu ştiu ce viaţă o fi dus acolo, ştiu numai că în anul acela a răsărit în Rusia şi şi-a făcut apariţia în viaţa mea.

Avea ochii umezi şi migdalaţi, buzele roşii şi zîmbitoare, o mustăcioară pomădată, pieptănătura după ultima modă, faţa frumoasă dar banală — cu alte cuvinte era, cum spun femeile, un băiat drăguţ ; avea o constituţie firavă, deşi nu era rău făcut, cu şoldurile foarte dezvoltate, ca la femei sau ca la hotentoţi, după cum se spune. Se zice că şi aceştia au înclinaţii muzicale. Cu tendinţa de a deveni cît mai familiar, dar sensibil şi oricînd gata a se opri la cel mai mic semn de răceală, păstra respectul demnităţii aparente ; purta botine cu nasturi, cravate ţipătoare şi alte nimicuri caracteristic pariziene pe care străinii le adoptă la Paris şi care, prin nota lor aparte şi prin noutatea lor, fac întotdeauna impresie asupra femeilor. Arbora o veselie căutată, exterioară. Ştii, avea maniera aceea de a vorbi mereu în aluzii şi frînturi de fraze ca şi cum tu ai cunoaşte dinainte tot ce vrea să spună, aşa că, înregistrînd toate astea, poţi să le completezi singur.

Şi, iacătă că omul acesta, cu muzica lui, a stîrnit tot ce a urmat. Căci la proces chestiunea a

fost înfățișată ca și cum totul s-ar fi întîmplat din cauza geloziei. Dar n-a fost deloc așa, adică n-aș putea spune că n-a fost deloc așa, dar este și nu este așa. La proces s-a ajuns la concluzia că am fost un soț înșelat și că am ucis spre a-mi apăra onoarea pîngărită (căci așa se cheamă asta pe limba lor). Și de aceea m-au achitat. În timpul procesului eu m-am străduit să lămuresc adevăratul sens al faptelor, dar ei au înțeles din cele spuse de mine că vreau să reabilitez onoarea soției mele.

Raporturile ei cu acest muzicant, ori care ar fi fost ele, sînt fără importanță pentru mine și de asemenea pentru ea. Important este ceea ce ți-am povestit, adică viața mea porcească. Totul s-a petrecut numai pentru că între noi se căsca acel abis fără fund, despre care ți-am vorbit, pentru că trăiam în acea cumplită încordare la care ne adusese ura noastră reciprocă, încît era suficient să se ivească cel mai neînsemnat pretext ca să se declanșeze criza. Certurile noastre deveniseră înspăimîntătoare în vremea din urmă, erau deosebit de înverșunate și alternau cu o patimă animalică. Tot așa de neînfrînată și ea.

Dacă nu s-ar fi ivit el, s-ar fi ivit un altul. Dacă n-ar fi existat pretextul geloziei, s-ar fi găsit un alt pretext. Stăruiesc asupra faptului că toți soții care duc viața pe care am dus-o eu trebuie ori să se dedea dezmățului, ori să se despartă, ori să se sinucidă, ori să-și omoare nevestele, așa cum am făcut eu. Dacă există cîte unii cu care nu se întîmplă așa, aceasta este o excepție rară. Căci și eu, înainte de a isprăvi așa cum am isprăvit, am fost de cîteva ori pe punctul de a mă sinucide, iar ea, de asemenea, a încercat să se otrăvească.

— Da, așa s-a întîmplat, și nu cu mult înaintea deznodămîntului.

Trăiam parcă într-un fel de armistițiu, pe care nu aveam motive să-l călcăm; de pildă, începeam deodată o discuție și eu ziceam că cutare cîine a fost medaliat la expoziție. Ea mă corectează: „N-a fost medaliat, ci premiat". Și gata, se isca o controversă. Începeam să sărim de la un subiect la altul, să ne aruncăm învinuiri: „Firește, astă se știe demult, totdeauna a fost așa: tu ai spus că..." „Nu, nu am spus asta niciodată!" „Va să zică, eu mint!..." Simți că uite acu-acu izbucnește cearta aceea cumplită, cînd îți vine ori să te omori, ori s-o omori pe ea. Știi că va începe îndată și te temi de ea ca de foc și de aceea ai vrea să te stăpînești, dar îți simți ființa toată pradă furiei. Ea, în aceeași stare de spirit sau poate într-o stare și mai rea, tălmăcește și răstălmăcește dinadins fiecare cuvînt al meu, denaturîndu-i sensul; fiecare cuvînt rostit de dînsa e îmbibat de venin: unde știe că mă doare mai mult, acolo mă împunge. Și cu cît trece timpul, cu atît mai vîrtos. Eu urlu: „Taci!" sau ceva asemănător. Ea iese din cameră ca o vijelie și se repede spre odaia copiilor. Eu încerc s-o reții, ca să sfîrșesc ce am de spus și să-i dovedesc că am dreptate și o apuc de mînă. Ea se preface că o doare și țipă: „Copii, tatăl vostru mă bate!" La rîndul meu răcnesc: „Nu minți!" „Și asta nu-i întîia oară!" strigă ea sau cam așa ceva. Copiii se reped spre ea. Ea îi liniștește. Eu zic: „Nu te preface!" Ea zice: „Pentru tine, totul e prefăcătorie; tu ești în stare să omori omul și apoi să spui că se preface. Acum te-am înțeles. Asta urmărești!" „Of, de-ai crăpa o dată!" urlu eu. Îmi

aduc aminte și astăzi cum m-au îngrozit aceste cuvinte înfiorătoare. Nu-mi trecuse nicicînd prin minte că aș fi în stare să rostesc vorbe atît de crude și de grosolane și mă mir că au putut să-mi scape din gură. Urlu aceste cuvinte înfiorătoare și fug în birou, mă așez într-un jilț și aprind o țigară. Deodată o aud că iese în coridor și se pregătește de plecare. O întreb unde se duce. Ea nu-mi răspunde. „Ducă-se dracului", îmi zic eu, mă întorc în birou, mă întind pe sofa și iarăși fumez. Îmi trec prin minte mii de planuri diferite cum să mă răzbun și să scap de ea, și totodată cum să îndrept lucrurile, făcînd așa de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic. Cuget într-una la toate astea și fumez, fumez, fumez într-una. Mă gîndesc să fug de ea, să mă ascund, să plec în America. Ajung pînă acolo, încît visez cum am să scap de ea și ce bine o să fie, cum am să mă căsătoresc cu alta, cu o femeie minunată, cu desăvîrșire nouă. Ca să scap de ea trebuie ori să moară, ori să divorțez și chibzuiesc cum să fac. Văd că încep să încurc iețele, că gîndurile mele o iau razna, dar ca să nu bag de seamă lucrul acesta fumez mereu.

Viața în casă își urmează însă cursul. Vine guvernanta și mă întreabă : „Unde e *madame* ? Cînd se întoarce ?" Valetul mă întreabă dacă să servească ceaiul. Mă duc în sufragerie ; copiii, mai cu seamă Liza, cea mai mare, care a început să priceapă, mă privește cu un aer întrebător și răuvoitor. Bem ceaiul în tăcere. Ea tot nu s-a întors. Trece toată seara și ea nu-i, și în sufletul meu încolțesc rînd pe rînd două simțăminte : unul de furie împotriva ei pentru că mă chinuiește și pe mine și pe copii cu absența ei fără rost, căci pînă la urmă tot se va întoarce, și un simțămînt de groază că nu va veni și că o să-și pună capăt zi-

lelor. M-aș duce s-o iau. Dar unde s-o caut ? La soră-sa ? Totuși e stupid să vin acolo și să întreb unde mi-e nevasta. Dar ducă-se în plata Domnului ; dacă-i arde de chinuit, apoi să se chinuiască pe sine. Căci asta și vrea dumneaei. Și data viitoare o să fie și mai rău. Dar dacă cumva nu e la soră-sa și își face seama, sau poate și-a și făcut ?... E ceasul unsprezece, douăsprezece, unu. Nu intru în iatac, mi se pare stupid să mă culc singur și să aștept, dar nu mă culc nici aici, în birou. Încerc să-mi găsesc de lucru, să-mi fac corespondența, să citesc ; dar nu sînt în stare să fac nimic. Stau singur în cabinet, cînd chinuit, cînd înciudat, și trag cu urechea la cel mai mic zgomot. E trei, e patru — ea tot n-a venit. Către ziuă mă fură somnul. Mă trezesc — ea încă n-a venit.

În casă viața își urmează cursul obișnuit, dar toți sînt nedumeriți și toți mă privesc întrebător și cu dojană în ochi, presupunînd că eu sînt izvorul tuturor necazurilor. Iar în pieptul meu se dă mereu aceeași luptă : ciudă împotriva ei pentru că mă torturează și neliniște din pricina ei.

Pe la vreo unsprezece sosește soră-sa ca sol trimis de ea. Și începe obișnuitul dialog : „E într-o stare groaznică. Ce înseamnă asta ?“ „Dar nu s-a întîmplat nimic !“ Îi spun că are un caracter imposibil, și că eu n-am nici o vină.

— Bine, bine, dar lucrurile nu pot rămîne așa, spune sora ei.

— Totul e isprava ei, nu a mea, răspund eu. Nu eu am să fac primul pas. Dacă e vorba să ne despărțim, atunci să ne despărțim.

Cumnata mea pleacă fără să fi ajuns la vreun rezultat. Vorbind cu dînsa, i-am declarat țanțoș că nu eu voi face primul pas, dar îndată după

plecarea ei, cînd ies din odaie și văd copiii speriați și nenorociți de-ți vine să le plîngi de milă, sînt gata să-l fac. Și l-aș face bucuros, dar nu știu cum. Din nou încep să umblu de colo-colo, să fumez, la dejun am băut votcă și vin, și am realizat ceea ce îmi doream în subconștientul meu, anume să nu văd neghiobia și josnicia situației în care mă aflam.

Pe la ceasul trei sosește și ea. Dă cu ochii de mine, dar nu rostește nici o vorbă. Eu, închipuindu-mi că s-a căit, încep a-i spune că din pricina reproșurilor ei am depășit măsura. Ea, cu aceeași figură gravă și îngrozitor de chinuită, îmi spune că n-a venit ca să aibă o explicație cu mine, ci ca să-și ia copiii, căci nu mai putem trăi laolaltă. Eu pornesc să-i arăt că n-am nici o vină și că dînsa m-a scos din sărite. Ea mă privește cu un aer grav, solemn și apoi îmi zice :

— Nu mai stărui, are să-ți pară rău.

Îi răspund că nu pot suferi comediile astea. Atunci ea țipă ceva ce nu pot desluși și fuge în cameră la ea. În urma ei aud cum întoarce cheia în broască. S-a încuiat. Bat la ușă, dar ea nu-mi răspunde și mă retrag furios. După o jumătate de oră Liza vine în goană, cu ochii înecați în lacrimi.

— Ce-i ? S-a întîmplat ceva ?

— În cameră la mama nu se aude nici o mișcare.

Ne ducem la ușă. O zgîlțîi din răsputeri. Zăvorul nu e bine pus și cele două canaturi se deschid. Mă apropiai de pat. Ea e culcată incomod, îmbrăcată cu rochia și cu botinele ei înalte în picioare ; zace în nesimțire. Pe noptieră văd un flacon de opiu gol. O readucem în simțiri. Alte lacrimi și în cele din urmă împăcarea. Și totuși nu este o împăcare adevărată, căci în sufletul fiecăruia din noi dospește aceeași veche dușmănie, la care s-a

adăugat și iritarea pentru suferința pricinuită de această ceartă, pentru care fiecare din noi aruncă vina în întregime asupra celuilalt. Totuși trebuie să sfîrșim o dată cu toată povestea asta și viața își reia cursul dinainte. Și astfel de certuri, ba unele și mai rele, se iscau mereu, cînd o dată pe săptămînă, cînd o dată pe lună, cînd în fiecare zi. Și mereu la fel. Într-un rînd mi-am scos și pașaport pentru străinătate — cearta ținuse atunci două zile în șir — apoi a urmat iarăși o discuție — nici explicație, nici împăcare — și-am rămas.

XXI

— Așadar, iată care erau relațiile noastre în momentul cînd s-a ivit omul acesta. Abia sosit la Moscova, omul acesta — îl cheamă Truhacevschi — a venit acasă la mine. Era într-o dimineață. L-am primit. Pe vremuri ne tutuiam. El, jonglînd cu fraze ce șovăiau între „tu" și „dumneata" a încercat să rămînă la „tu", dar eu i-am vorbit din capul locului cu „dumneata", dîndu-i să înțeleagă de-a dreptul tonul pe care doream să-l păstrez de aci înainte, iar el s-a supus numaidecît. Îmi displăcuse cu totul, chiar de la prima vedere. Dar, curios lucru, nu știu ce forță bizară, nu știu ce fatalitate mă îmboldea să nu-l resping, să nu-l îndepărtez, ci dimpotrivă, să mi-l apropii. Căci ce putea fi mai simplu decît să-i vorbesc cu răceală și să-mi iau rămas bun de la el, fără să-l prezint nevesti-mi. Dar nu, ca un făcut, m-am pornit să-i vorbesc despre arta lui și i-am spus că auzisem că se lăsase de vioară. El mi-a răspuns că acum, dimpotrivă, cîntă mai mult decît înainte. Apoi își aminti că și eu cîntam pe vremuri. I-am spus că

am renunțat la muzică, dar că soția mea e o bună pianistă.

Lucru uimitor : atitutinea mea față de dînsul a fost din prima zi, din prima oră a întrevederii noastre aceea pe care ar fi trebuit s-o iau numai după cele ce s-au întîmplat. În relațiile mele cu el era o nelămurită tensiune : înregistram fiecare cuvînt, fiecare expresie rostită de el sau de mine și le atribuiam o anume importanță.

L-am prezentat soției mele. Discuția a trecut numaidecît la muzică și el s-a oferit să cînte cu ea. Soția mea, ca de obicei în vremea din urmă, era foarte elegantă, ispititoare și tulburător de frumoasă. Pesemne că el i-a plăcut de la prima aruncătură de ochi. Pe lîngă aceasta, o bucura perspectiva de a acompania pe cineva care cînta din vioară, ceea ce îi plăcea atît de mult, încît mai înainte angajase în acest scop un violonist din orchestra teatrului, și această bucurie se întipări pe chipul ei. Dar, uitîndu-se la mine, înțelese pe loc sentimentele mele și își schimbă expresia feței, începînd jocul cunoscut, care consta în a ne minți unul pe altul. Eu afișai un zîmbet amabil, prefăcîndu-mă că sînt foarte încîntat. El uitîndu-se la nevastă-mea, așa cum se uită toți bărbații depravați la femeile frumoase, voia să pară interesat numai de subiectul discuției, adică tocmai de ceea ce nu-l mai interesa de fel. Ea căuta să pară indiferentă, dar falsul surîs de soț gelos întipărit pe figura mea — expresie ce-i era bine cunoscută — precum și privirea lui lacomă, pesemne, o aținau. Am băgat de seamă cum i s-au aprins ochii ca niciodată, chiar din primul moment, și cum probabil ca un reflex al geloziei mele, între el și ea s-a stabilit pe dată nu știu ce fluid, care stîrnea

expresii identice, priviri și zîmbete identice. Roșea dînsa — roșea și el ; zîmbea dînsa — zîmbea și el. Am discutat despre muzică, despre Paris, despre tot felul de fleacuri. El s-a sculat ca să-și ia rămas bun și, surîzător, ținîndu-și pălăria pe șoldul care i se legăna, sta uitîndu-se cînd la ea, cînd la mine, așteptînd parcă să vadă ce vom face. Această clipă mi-a rămas întipărită în minte, căci tocmai în această clipă aveam latitudinea să nu-l mai poftesc la noi și atunci nu s-ar fi întîmplat nimic din tot ce a urmat după aceea. Dar mi-am aruncat ochii întîi asupra lui, apoi asupra ei. „Nici prin gînd să-ți dea că aș fi gelos pe tine, i-am spus nevesti-mi în gînd, sau că m-aș teme de tine", i-am spus lui, tot în gînd, și l-am invitat să vină într-o seară cu vioara ca să cînte împreună cu soția mea. Ea m-a privit mirată, s-a îmbujorat la față și, speriată parcă, a încercat să se împotrivească, motivînd că nu cîntă destul de bine. Refuzul ei m-a întărîtat și mai mult, așa că am stăruit cu atît mai vîrtos. Îmi amintesc și acum simțămîntul ciudat cu care mă uitam la ceafa lui, la gîtul lui alb care contrasta cu părul negru pieptănat cu cărare, pe cînd ieșea de la noi cu mersul lui săltăreț, ca de pasăre. Nu puteam să-mi ascund că prezența acestui om mă chinuia. „Nu depinde decît de mine — îmi ziceam — ca să fac în așa fel încît să nu-l mai văd niciodată." Făcînd aceasta, însă, aș fi mărturisit că mi-e frică de el. „Nu, nu mi-e frică de el ! Ar fi prea înjositor, îmi spuneam în sinea mea." Și acolo, pe loc, în vestibul, știind că nevastă-mea mă aude, am insistat să vină cu vioara chiar în seara aceea. El îmi făgădui și apoi plecă.

Seara a venit cu vioara și au cîntat împreună. Dar multă vreme nu au izbutit să se pună la

unison, deoarece le lipseau notele de care aveav nevoie, iar pe cele pe care le aveam la îndemînă nevastă-mea nu putea să le interpreteze fără să se fi pregătit de mai înainte. Eu eram pe vremea aceea mare meloman şi retrăiam laolaltă cu ei muzica executată ; am aranjat pupitrul lui şi-i întorceam filele. Au cîntat totuşi ceva — nişte cîntece fără cuvinte şi o sonatină de Mozart. El cînta admirabil şi poseda în cel mai înalt grad ceea ce numim ton. Pe lîngă aceasta avea gust subţire şi ales, cu totul străin de caracterul său.

Era de bună seamă un interpret mult superior soţiei mele şi o ajuta lăudînd în acelaşi timp foarte curtenitor felul ei de a cînta. Avea o conduită ireproşabilă. Nevastă-mea părea că nu se interesează decît de muzică şi se purta cît se poate de simplu şi firesc. Eu, însă, deşi mă străduiam să par că mă interesez de muzică, m-am chinuit necontenit toată seara din pricina geloziei.

Din cea dintîi clipă cînd privirea lui s-a încrucişat cu a soţiei mele, mi-am dat seama că fiara care zăcea în fiecare din ei, în ciuda situaţiei de fapt şi a tuturor convenţiilor sociale, întreba : „E voie !“ şi răspundea : „o, da, nici vorbă !“ Îmi dădeam seama că el nu se aşteptase de fel ca nevasta-mea, o moscovită, să fie o femeie atît de atrăgătoare, şi că aceasta îi făcea o deosebită plăcere. Căci nu se îndoia cîtuşi de puţin de încuviinţarea ei. Esenţialul era doar ca soţul nesuferit să nu-i stingherească. Dacă aş fi fost un om neîntinat, n-aş fi priceput lucrul acesta, dar asemenea celor mai mulţi dintre bărbaţi, tot aşa gîndisem şi eu despre femei pînă m-am însurat şi de aceea citeam în sufletul lui ca într-o carte deschisă. Mă chinuia îndeosebi faptul de care îmi dădeam seama cu toată claritatea, că ea nu simte

față de mine decît o neîncetată iritare, întreruptă doar cînd și cînd de obișnuitele accese de senzualitate, pe cîtă vreme omul acesta, atît prin înfățișarea-i elegantă și prin noutatea sa, cît mai cu seamă prin marele și netăgăduitul său talent muzical, prin apropierea născută între ei din interpretarea în comun, prin înrîurirea pe care o exercită muzica și îndeosebi vioara asupra firilor impresionabile — trebuie nu numai să-i placă, ci fără îndoială s-o și subjuge, s-o zdrobească, s-o joace pe degete, s-o sucească și s-o răsucească întocmai ca pe o sfoară, putînd să facă din ea tot ce dorea. Era cu neputință să nu văd aceasta, și sufeream cumplit. Dar cu toate acestea, sau poate că tocmai de aceea, nu știu ce forță mă silea împotriva voinței mele să mă port cu el nu numai deosebit de politicos, dar chiar afabil. Nu știu dacă o făceam pentru nevastă-mea sau pentru el, ca să arăt că nu mi-e teamă de dînsul, sau pentru mine, ca să mă înșel singur, știu numai că de la începutul relațiilor noastre nu m-am simțit în stare să mă port firesc cu el. Ca să nu mă las pradă tentației de a-l ucide pe loc, trebuia să-l răsfăț. La cină l-am îmbiat cu vinul cel mai scump, am ridicat în slăvi felul său de a cînta, i-am vorbit arborînd zîmbetul cel mai prietenos și l-am poftit să vină duminica următoare la masă, ca să mai cînte cu nevastă-mea. I-am spus că voi invita și cîțiva cunoscuți de-ai mei, iubitori de muzică, ca să-l asculte. Și așa ne-am despărțit.

Și Pozdnîșev, stăpînit de o puternică emoție, își schimbă poziția, scoțînd sunetul său caracteristic.

— Foarte ciudat felul cum acționa asupra mea prezența acestui om, reîncepu el, sforțîndu-se în mod vădit să-și păstreze calmul. A doua sau a treia zi după asta, întorcîndu-mă de la o expo-

ziție, intru în vestibul și simt deodată o greutate ca o piatră pe inimă și nu-mi pot explica de unde provine această senzație. Pricina era că, trecînd prin vestibul, zărisem un obiect care-mi adusese aminte de el. Abia ajuns în cabinetul meu, mi-am dat seama ce anume era, și m-am înapoiat în vestibul ca să mă controlez. În adevăr nu mă înșelasem : era paltonul lui. Știi, un palton după ultima modă. (Fără să-mi dau seama, aveam un foarte ascuțit spirit de observație pentru tot ceea ce-l privea.) Am întrebat și într-adevăr era la noi. Mă îndrept spre salon, dar nu trec prin salonaș, ci prin camera de studiu a copiilor. Liza, fiică-mea, citea o carte, iar dădaca, stînd cu micuța la masă, se juca împreună cu ea, învîrtind nu știu ce căpăcel. Ușa dinspre salon e închisă, dar dinlăuntru aud niște arpegii uniforme și glasul lui și al ei. Trag cu urechea, însă nu izbutesc a deslușî nimic. De bună seama sunetele pianului sînt dinadins menite să acopere cuvintele, poate chiar sărutările lor. Doamne ! Ce furtună s-a dezlănțuit în pieptul meu ! Numai cînd îmi amintesc de fiara care sălășluia în mine, mă apucă groaza. Inima mi s-a strîns deodată, s-a oprit, și apoi a pornit să bată ca un ciocan. Ca totdeauna cînd mă cuprindea mînia, sentimentul predominant fu mila de mine însumi. „De față cu copiii, de față cu dădaca !“ îmi spuneam. Se vede că aveam o figură înspăimîntătoare, fiindcă Liza mă privea cu niște ochi ciudați. „Ce să fac ? m-am întrebat. Să intru ? Nu pot, căci Dumnezeu știe ce aș fi în stare să fac.“ Totuși nu puteam nici să plec. Dădaca se uita la mine cu un aer, de parcă înțelegea situația. „Dar trebuie să intru“, mi-am spus și am deschis ușa cu o mișcare grăbită. El sta la pian și executa acele arpegii cu degetele lui albe și lungi, arcuite

în sus. Ea stătea la colțul pianului, aplecată peste niște note deschise. M-a zărit, sau m-a auzit cea dintîi, și își întoarse privirile spre mine. Nu știu dacă s-a speriat ori nu, dacă s-a prefăcut sau chiar într-adevăr nu s-a speriat, în orice caz, n-a tresărit, nu s-a clintit din loc, ci a roșit numai, și asta abia mai tîrziu.

— Ce bine îmi pare că ai venit ! Nu ne-am hotărît încă ce să cîntăm duminică, îmi spuse ea pe un ton, pe care nu mi-ar fi vorbit dacă am fi fost între patru ochi. Tonul acesta, precum și faptul că spusese „noi" referindu-se la ea și la el, m-a indignat. M-am îndreptat spre el și i-am dat mîna fără să scot o vorbă.

El mi-a strîns mîna și, cu un zîmbet care mi s-a părut de-a dreptul batjocoritor, a început să-mi explice că a adus notele pe care urmează să le exerseze pentru duminică, dar că nu izbutesc să se pună de acord : să cînte o piesă clasică mai grea și anume sonata lui Beethoven pentru pian și vioară, ori cîteva piesete ? Totul era atît de firesc și de simplu, încît n-aveam de ce să mă leg, și totuși aveam certitudinea că toate astea erau minciuni și că se înțeleseseră cum să mă înșele.

Una dintre cele mai chinuitoare torturi pentru geloși (or, în societatea noastră toți sîntem geloși) o constituie acele așa-numite convenții mondene care admit o apropiere foarte mare și foarte primejdioasă între bărbat și femeie. Ai ajunge să te faci de rîsul lumii dacă ai încerca să împiedici apropierea aceasta la baluri, apropierea medicului de pacienta lui sau apropierea ce se produce în îndeletnicirile legate de artă, de pictură și mai cu seamă de muzică. Oamenii se îndeletnicesc în doi cu cea mai nobilă dintre arte, cu muzica — ceea

ce impune o anumită apropiere, care n-are în ea nimic blamabil, şi numai un soţ stupid, gelos poate să vadă în ea ceva nedorit. Dar toţi ştiu că tocmai aceste îndeletniciri şi îndeosebi muzica, sînt pricina majorităţii adulterelor din societatea noastră. Pesemne că-i tulburase şi pe ei emoţia ce se citea pe faţa mea : multă vreme n-am fost în stare să scot un cuvînt. Eram ca o sticlă întoarsă cu gîtul în jos, din care apa nu curge fiindcă este prea plină. Aş fi vrut să-l insult, să-l alung, dar din nou simţeam că trebuie să fiu amabil şi drăguţ cu el. Şi chiar aşa am procedat. M-am făcut că încuviinţez totul şi iarăşi, împins de acelaşi straniu sentiment, care mă silea să mă port cu el cu atît mai prietenos, cu cît mă chinuia mai rău prezenţa lui, i-am spus că mă bizui pe gustul său, sfătuind-o şi pe ea să facă la fel. El a mai rămas atît cît trebuia, ca să şteargă impresia neplăcută pe care o creasem cînd am intrat brusc în cameră cu figura răvăşită şi fără să scot o vorbă ; apoi ne-a părăsit, prefăcîndu-se că, în sfîrşit, hotărîseră ce aveau să cînte a doua zi. Cît despre mine, eram deplin încredinţat că alegerea programului le era cu desăvîrşire indiferentă, alta fiind adevărata lor preocupare.

Cu o deosebită politeţe l-am petrecut pînă în vestibul (cum să nu petreci un om care vine cu gîndul să destrame liniştea şi să distrugă fericirea unei familii !). I-am strîns cu deosebită amabilitate mîna albă şi molatică.

XXII

— N-am vorbit cu ea toată ziua — era peste puterile mele. Apropierea ei răscolea în sufletul meu o ură atît de năprasnică împotrivă-i, încît

mă temeam de mine însumi. La masă m-a întrebat în prezența copiilor cînd plec. Trebuia să plec în județ ca să iau parte la sesiunea zemstvei, care urma să aibă loc săptămîna viitoare. I-am spus ziua cînd hotărîsem să plec. M-a întrebat dacă n-am nevoie de ceva pentru drum. Nu i-am răspuns nimic ; cît a ținut masa am tăcut și apoi m-am retras în biroul meu, de asemenea fără a scoate o vorbă. În vremea din urmă, ea nu venea niciodată în biroul meu, mai ales la ora aceea. M-am trîntit pe sofaua din birou și stam întins, fierbînd de mînie. Deodată aud pașii ei, atît de cunoscuți. Și-mi vine în minte un gînd înfiorător, monstruos, anume că asemenea soției lui Urie [1], vrea să tăinuiască păcatul pe care l-a și săvîrșit și de aceea vine la mine la o oră atît de nepotrivită. „Oare, într-adevăr vine la mine ?“ mă întrebam ascultînd pașii care se apropiau. Dacă vine la mine, înseamnă că am dreptate. Și simt cum mi se ridică în suflet un val de ură năprasnică împotriva ei. Pașii răsună mai aproape, tot mai aproape. Oare nu va trece prin fața ușii, îndreptîndu-se spre salon ? Nu, se aude scîrțîitul ușii și în prag apare silueta ei înaltă, frumoasă și citesc pe față, în ochii ei, o sfială și lingușire pe care ea caută să le ascundă, dar eu le văd și le cunosc semnificația. Îmi ținusem atît de îndelung respirația, încît era aproape să mă înăbuș, și, fără să-mi iau ochii de la ea, am scos tabachera cu un gest repezit și mi-am aprins o țigară.

— Ce înseamnă asta, vine omul să mai stea cu tine, iar tu te apuci să fumezi, spuse ea și se așează alături pe divan, rezemîndu-se de mine.

[1] *Urie* — personaj biblic, soțul dintîi al Bat-Șebei, soție a regelui David (vezi *Samuel II*, 11).

M-am tras deoparte, ca să-i evit atingerea.

— Văd că eşti nemulţumit pentru că vreau să cînt duminică, spuse ea.

— Nicidecum, am răspuns.

— Parcă eu nu văd !

— Atunci te felicit că vezi. În schimb eu nu văd altceva decît că te porţi ca o cocotă...

— Dacă ai chef să înjuri ca un birjar, atunci mă duc.

— Du-te, dar să ştii că dacă ţie nu-ţi pasă de cinstea familiei, nici mie nu-mi pasă de tine (lua-te-ar naiba să te ia), dar la cinstea familiei ţin.

— Dar ce e, ce vrei să spui ?

— Cară-te, pentru Dumnezeu, cară-te.

Nu ştiu dacă se prefăcea că nu pricepe despre ce e vorba, ori în adevăr nu pricepea. În orice caz luă un aer de femeie jignită şi supărată. Se sculă în picioare, dar nu plecă, ci se opri în mijlocul camerei.

— Hotărît lucru, te-ai făcut un om imposibil, începu ea. Ai un caracter, încît înger de-aş fi, tot nu ţi-aş putea intra în voie şi, ca de obicei, străduindu-se să mă lovească cît mai dureros cu putinţă, îmi aminti de purtarea-mi faţă de soră-mea (s-a întîmplat o dată să-mi ies din fire şi să-i torn surorii mele tot felul de grosolănii ; ea ştia că asta mă roade şi de aceea mă înţepase în acest punct nevralgic). După asemenea întîmplare, nimic nu mă mai miră din partea ta, spuse dînsa.

„Iată, mă jigneşte, mă înjoseşte, mă umileşte, şi tot pe mine mă scoate vinovat", mi-am spus şi deodată m-a cuprins o mînie atît de aprigă împotriva ei, cum nu încercasem încă niciodată.

Era întîia oară cînd simțeam dorința să-mi manifest în chip fizic această furie. Am sărit de pe canapea și m-am repezit către dînsa, dar chiar în clipa cînd am sărit, îmi amintesc că am devenit conștient de furia mea și m-am întrebat dacă e bine să mă las pradă acestui sentiment și imediat mi-am răspuns că e bine, că asta o va băga în sperieți, și cît ai clipi din ochi, în loc să mă împotrivesc acestei furii, m-am apucat s-o stîrnesc și mai mult în sufletul meu și să mă bucur că se aprinde tot mai tare.

— Cară-te sau te omor ! am răcnit, apropiindu-mă de ea și apucînd-o de mînă. Rostind acestea am întărit înadins intonația de mînie din glasul meu. Se vede că aveam o figură fioroasă, deoarece o cuprinse o asemenea frică, încît nici măcar n-avu puterea să plece, ci spuse doar atît :

— Vasia, vino-ți în fire, ce-i cu tine ?

— Pleacă ! am răcnit și mai tare. Numai tu reușești să mă aduci în halul ăsta de turbare. Nu mai răspund de mine !

Dînd frîu liber purtării mele, mă lăsam îmbătat de ea și mă simțeam îmboldit să fac ceva cu totul neobișnuit, ceva care să-i arate că, sub impulsul acestei turbări, îmi pierdusem orice măsură. Grozav aș fi vrut s-o bat, s-o ucid, dar știam că nu se cade și de aceea, ca să dau totuși curs turbării mele, am apucat tamponul de pe birou și, răcnind din nou : „Pleacă !“, l-am azvîrlit pe podea lîngă dînsa. Am țintit dinadins alături. Atunci dădu să iasă din odaie, dar se opri în pragul ușii. Și pe dată, în clipa cînd putea încă să vadă (am făcut-o anume ca să vadă ea), am înșfăcat rînd pe rînd obiectele de pe birou, sfeșnicele, călimara, și le-am trîntit de pămînt, urlînd într-una :

— Du-te, cară-te ! Nu mai răspund de mine !

Ea a plecat, iar eu m-am domolit numaidecît. După un ceas a venit dădaca și mi-a spus că nevastă-mea are un acces de isterie. M-am dus la ea : ba plîngea în hohote, ba rîdea, nu putea rosti nici un cuvînt și tremura din tot trupul. Nu se prefăcea, ci era într-adevăr bolnavă.

Către ziuă s-a potolit și ne-am împăcat, sub imperiul sentimentului pe care noi îl numeam dragoste.

Dimineața, după împăcare, cînd i-am mărturisit că eram gelos pe Truhacevski, nu s-a simțit cîtuși de puțin stînjenită și a început să rîdă cît se poate de firesc. Atît de bizară i se părea, după cum zicea ea, chiar și numai ideea că ar putea face o pasiune pentru un om ca el.

— Cum ar putea o femeie cumsecade să simtă pentru un om ca el altceva decît plăcerea pe care i-o dă muzica ? Dacă vrei, sînt gata să nu-l mai văd niciodată. Nici chiar duminică, deși am invitat atîta lume. Scrie-i că sînt bolnavă, și gata ! Un singur lucru îmi repugnă și anume că cineva — mai ales el — ar putea să creadă că prezintă pericol. Sînt prea mîndră pentru a îngădui cuiva să creadă așa ceva.

Și nu mințea, credea în cele ce spunea ; nădăjduia ca prin aceste cuvinte să-și stîrnească în suflet un simțămînt de dispreț față de el și cu ajutorul acestui dispreț să se apere de el, dar n-a izbutit. Toate se învoiseră parcă împotriva ei și îndeosebi blestemata asta de muzică. Așa s-a isprăvit cearta noastră, iar duminică au venit oaspeții și ei au cîntat iarăși împreună.

XXIII

— Cred că e de prisos să mai spun că eram foarte vanitos, căci dacă nu ești vanitos în această viață a noastră de toate zilele, n-ai pentru ce să mai trăiești. Prin urmare, și în duminica aceea, am pus tot sufletul ca să orînduiesc masa și serata muzicală. Am cumpărat chiar eu diferite lucruri pentru masă și am poftit oaspeții.

Pe la ora șase s-au adunat musafirii și a apărut și el în frac și cu niște butoni cu briliante, de prost gust. Avea o ținută degajată, răspundea tuturor grăbit, cu un zîmbet de înțelegere și încuviințare, știi, cu aceea expresie aparte care vrea să te asigure că tot ce faci sau spui e tocmai lucrul la care se aștepta. Remarcam acum cu deosebită mulțumire tot ce era necinstit în atitudinea lui, căci toate acestea trebuiau să mă liniștească, dovedindu-mi că în ochii soției mele el se situase atît de jos, încît — după cum mărturisise singură — ea nu se putea coborî pînă la el. De astă dată îmi interzisesem orice pornire de gelozie. În primul rînd, chinul ăsta mă istovise peste măsură și simțeam nevoia să mă odihnesc. În al doilea rînd, voiam să dau crezare asigurărilor nevestei mele și în adevăr credeam în ele. Dar, cu toate că nu mă mușca gelozia, m-am purtat nefiresc atît față de el, cît și față de ea, și în timpul mesei, și în prima jumătate a serii, pînă în momentul cînd a început muzica. Tot mai urmăream gesturile și privirile amîndurora.

Masa, ca toate mesele, a fost plicticoasă, de o voie bună forțată. Muzica a început destul de devreme. Vai, cît de adînc mi s-au întipărit în minte toate amănuntele acestei seri! Îmi amintesc cum și-a adus el vioara, cum a deschis cutia, cum a

tras învelitoarea brodată desigur de vreo doamnă anume pentru el, cum a scos instrumentul și a început să-l acordeze. Îmi amintesc și de soția mea cum s-a așezat la pian, afectînd un aer de indiferență, sub care simțeam că ascunde o mare sfială — sfială pricinuită mai cu seamă de îndoiala ce avea în privința felului ei de a cînta: îmi amintesc, așadar, cum s-a așezat cu un aer prefăcut și cum au început la pian obișnuitul *la*, și obișnuitul *pizzicato* al viorii, cum și-au rînduit notele. Mi-aduc aminte apoi cum s-au uitat unul la altul, cum și-au întors privirile spre musafirii care se instalau pe scaune, pe urmă cum și-au spus ceva și cum au început să cînte. Ea a luat primul acord. El își făcu o față serioasă, gravă, simpatică și, atent la sunetele viorii, a atins ușor coardele cu degetele răspunzînd pianului. Și au început...

Pozdnîșev se opri și slobozi de cîteva ori în șir sunetul său caracteristic. Dădu să vorbească, dar fornăi pe nas și se opri iarăși.

— Au cîntat *Sonata Kreutzer* de Beethoven. Cunoști primul *presto*? Îl cunoști? strigă el. Uf!... Înspăimîntătoare bucată e sonata asta! Mai ales partea aceasta. Și în genere, muzica e un lucru înspăimîntător. Ce anume este înspăimîntător? Nu-mi dau seama. Ce este muzica însăși? Ce face ea? Și de ce face ceea ce face? Se zice că are o influență înălțătoare asupra sufletului. Da' de unde! Prostii! E drept că acționează, ba chiar acționează grozav asupra sufletului, cel puțin în ceea ce mă privește, dar influența ei nu-i de fel înălțătoare. Ea nici nu înalță sufletul, nici nu-l coboară, ci îl aține. Cum să-ți spun? Muzica mă face să uit de mine însumi, de adevărata mea situație; ea mă strămută în altă lume, care în

orice caz nu este lumea mea. Sub influența muzicii mi se pare că simt ceea ce de fapt nu simt, că înțeleg ceea ce nu înțeleg, că pot face ceea ce nu pot să fac. Îmi explic fenomenul acesta prin aceea că muzica acționează la fel cu căscatul ori cu rîsul : nu mi-e somn, dar încep să casc cînd mă uit la cineva care cască ; n-am motiv să rîd și totuși mă pornesc pe rîs cînd aud pe altul rîzînd.

Ea, muzica, mă transpune fulgerător și nemijlocit în starea sufletească în care se găsea acela care a compus-o. Mă contopesc sufletește cu el și împreună cu dînsul trec de la o stare de spirit la alta, dar de ce fac asta nu știu. Căci, bunăoară, compozitorul *Sonatei Kreutzer*, Beethoven, știa pentru care motiv se găsea în starea de spirit respectivă ; această stare i-a impus să facă anumite fapte și de aceea pentru el starea aceasta avea un sens, pe cîtă vreme pentru mine nu are nici unul. Prin urmare muzica te stîrnește numai, și atît. Uite, dacă se cîntă un marș războinic, soldații se avîntă în sunetele lui și muzica și-a făcut efectul ; dacă se cîntă o melodie de dans și eu trag un joc, muzica și-a făcut efectul ; să zicem că s-a cîntat o mesă și eu mă împărtășesc, deci și de astă dată muzica avu efect ; pe cînd altfel e numai aștîtare, iar fapta pe care ar trebui să o săvîrșești în această stare de surescitare nu se produce. De aceea muzica exercită uneori o influență atît de înspăimîntătoare, atît de teribilă. În China muzica este considerată un monopol de stat. Și chiar așa trebuie să fie. Într-adevăr, cum se poate admite ca oricine vrea să poată hipnotiza pe un alt individ, sau pe mai mulți și apoi să-i manevreze după voia lui ? Și mai cu seamă

este inadmisibil ca un astfel de hipnotizator să fie cel dintîi om imoral care-ţi iese în cale.

Dar iată că acest instrument înfricoşător se află în mîinile oricui. Bunăoară chiar această *Sonată Kreutzer*, primul *presto*. Se cuvine oare ca acest *presto* să fie cîntat într-un salon, între nişte doamne îmbrăcate în rochii decoltate ? Adică, îl asculţi şi aplauzi, apoi mănînci îngheţată şi trăncăneşti ultimele cancanuri. Aceste bucăţi n-ar trebui cîntate decît în anumite împrejurări importante, deosebite, şi numai atunci cînd urmează să se săvîrşească anumite acţiuni importante, corespunzătoare acestei muzici. Să se cînte, dar în acelaşi timp să traduci în fapt îndemnurile pe care ţi le-a transmis această muzică. Altminteri, stimularea nepotrivită, nici cu locul, nici cu timpul, a unei energii sau a unui simţămînt care nu-şi află nicăieri manifestarea, nu poate avea decît o influenţă dezastruoasă. Cel puţin asupra mea, bucata aceasta a avut o înrîurire cumplită ; aveam impresia că am descoperit simţăminte cu totul noi, posibilităţi noi, care îmi fuseseră cu desăvîrşire necunoscute pînă atunci. „Care va să zică nu-i de fel aşa cum am crezut şi am trăit pînă acum, ci uite cum e“, îmi şoptea parcă cineva în suflet. Nu puteam să-mi dau seama ce anume era acel nu ştiu ce nou pe care-l aflasem, dar mă bucura conştiinţa acestei noi stări de spirit. Aceleaşi figuri, printre care şi soţia mea, şi el, mi-au apărut într-o lumină cu totul nouă.

După acest *presto* au interpretat *andante*-le, admirabil, dar comun, nicidecum nou, cu variaţiunile lui banale şi, în sfîrşit, finalul foarte slab.

Pe urmă au mai cîntat, la cererea oaspeţilor, o elegie de Ernst [1] şi alte cîteva bucăţi. Nimic de zis. Toate au fost frumoase, dar toate la un loc n-au produs asupra mea nici a suta parte din impresia pe care mi-o făcuse cea dintîi bucată. Toate se desfăşurau numai pe fondul impresiei produse de bucata cîntată la început. Toată seara m-am simţit vesel şi cu inima uşoară. Pe nevastă-mea nu o mai văzusem niciodată aşa cum era în seara aceea. Acei ochi sclipitori, acea expresie gravă, severă, în timp ce cînta, şi un fel de topire totală parcă, apoi zîmbetul acela gingaş, umil, plin de beatitudine, după ce au isprăvit... Vedeam toate astea, dar nu le-am atribuit altă semnificaţie decît aceea că trăia aceeaşi senzaţie pe care o trăiam şi eu, că şi ea ca şi mine, descoperise, îşi amintise parcă simţăminte noi, încă neîncercate. Seara s-a sfîrşit cu bine şi toţi s-au dus la casele lor.

Ştiind că peste două zile trebuia să plec la sesiunea zemstvei, Truhacevski a spus la despărţire că nădăjduia să repete plăcerea acelei seri îndată ce voi reveni la Moscova. De aici am conchis că nu socotea cu putinţă să vină la mine în casă în lipsa mea, ceea ce mi-a făcut plăcere. Întrucît nu aveam să mă înapoiez pînă la plecarea lui, însemna că n-o să ne mai revedem.

Pentru prima oară i-am strîns mîna într-adevăr bucuros şi i-am mulţumit pentru plăcerea pe care ne-a făcut-o. Şi-a luat rămas bun definitiv şi de la soţia mea. Despărţirea lor mi s-a părut cît se poate de firească şi cuviincioasă. Totul a fost admirabil. Amîndoi, şi eu şi nevastă-mea, eram încîntaţi de seara aceea.

---

[1] *Heinrich Wilhelm Ernest* (1814—1868) — violonist şi compozitor austriac.

XXIV

— Două zile mai tîrziu am plecat în județ, după ce mi-am luat rămas bun de la soția mea în cea mai bună, în cea mai senină dispoziție sufletească. În capitala județului mă așteptau, ca totdeauna, o mulțime de treburi și o viață cu totul deosebită, un mic univers cu totul diferit. Timp de două zile am stat cîte zece ceasuri la zemstvă. A doua zi mi s-a adus în ședință o scrisoare de la soția mea. Am citit-o imediat. Îmi scria despre copii, despre un unchi, despre dădacă, despre niște cumpărături și, printre altele, vorbind ca despre lucrul cel mai firesc, îmi spunea că Truhacevski a trecut pe la noi ca să-i aducă notele făgăduite și că a promis să mai vină spre a cînta, dar că ea l-a refuzat. Nu-mi aduceam aminte ca el să fi făgăduit că-i va aduce note : mi se păruse că atunci și-a luat definitiv rămas bun și de aceea comunicarea aceasta m-a izbit în mod neplăcut. Dar aveam atîta de lucru, încît n-am avut vreme să mă gîndesc, și abia seara, înapoindu-mă la hotel, am recitit scrisoarea. Pe lîngă faptul că Truhacevski venise încă o dată în lipsa mea, tonul întregii scrisori mi s-a părut nefiresc. Fiara turbată a geloziei începu să mîrîie în bîrlogul ei și voi să țîșnească afară, dar mă temeam de această fiară, așa că m-am grăbit s-o încui înăuntru. „Josnic simțămînt mai e și gelozia asta ! mi-am spus. Ce poate fi mai firesc decît ceea ce îmi scrie dînsa ?“

M-am culcat și am început să mă gîndesc la treburile care mă așteptau a doua zi. În timpul acestor sesiuni ale zemstvei adormeam totdeauna anevoie, din pricină că schimbam locul. De astă dată însă, am adormit foarte repede. Și știi cum

se întîmplă uneori, că parcă te trece deodată un curent electric și te trezești. Așa m-am deșteptat și eu, și m-am deșteptat cu gîndul la ea, la dragostea mea trupească pentru dînsa, la Truhacevski, și la faptul că între ea și el totul s-a consumat. Mi s-a strîns inima de groază și de ciudă. Dar am început a mă dăscăli singur, ca să-mi bag mințile-n cap. „Ce prostii, îmi ziceam eu, n-am nici un fel de temei, nu este și n-a fost nimic. Și apoi, cum pot s-o înjosesc și pe ea și pe mine însumi, bănuind asemenea grozăvii ? Cine-i omul ăsta ? Un scripcar plătit, cunoscut ca o secătură și nici una, nici două, să bănuiesc o femeie cinstită, o mamă de familie, vrednică de stimă, soția *mea* ! Ce inepție !“ gîndeam eu pe de o parte. „Dar cum putea să nu se întîmple ?“ îmi spuneam, pe de altă parte. Cum putea să nu se întîmple lucrul acela simplu și de înțeles, pentru care m-am însurat cu ea, lucrul acela pentru care trăiam cu ea, singurul lucru pe care pînă și eu îl rîvneam la ea, și pe care tocmai de aceea îl rîvneau și alții și chiar muzicantul ăsta ? E holtei, bărbat sănătos (îmi aminteam cum îi trosnea între dinți zgîrciul unui cotlet, cum buzele lui roșii prindeau cu poftă paharul de vin), bine hrănit, sătul și nu numai lipsit de principii, ci fără îndoială profesînd principiul că trebuie să tragă folos de pe urma oricărei plăceri care-i iese în cale. Iar între ei s-a înfiripat și legătura creată de muzică, cea mai subtilă expresie a voluptății. Prin urmare, ce poate să-l rețină ? Nimic. Dimpotrivă, totul îl atrage. Ea ? Dar cine este ea ? O enigmă ; cum a fost, așa a rămas. Eu nu o cunosc. Cunosc doar animalul din ea. Iar pe animal nimic nu poate, nu trebuie să-l rețină.

De-abia atunci mi-am amintit chipurile lor din seara aceea cînd, după *Sonata Kreutzer*, au cîntat o bucată pătimașă, nu mai țin minte de cine, o piesă atît de senzuală, încît ajungea pînă la obscenitate. „Cum de am putut pleca ?“ mă întrebam, amintindu-mi de figurile lor. Oare nu era limpede că totul s-a săvîrșit între ei în seara aceea ? Și parcă nu se vedea că încă din seara aceea nu numai că dispăruse orice stavilă între ei, dar amîndoi, și îndeosebi ea, s-au simțit oarecum rușinați după ceea ce se petrecuse cu dînșii ? Mi-am amintit cum zîmbea dînsa cu un aer gingaș, umil și plin de beatitudine, în timp ce-și ștergea sudoarea de pe fața încinsă, cînd m-am apropiat de pian. După aceea ochii lor s-au evitat tot timpul și numai la cină, cînd el i-a turnat apă în pahar, privirile lor s-au încrucișat iarăși și buzele au schițat un zîmbet aproape imperceptibil. Mi-am amintit atunci cu groază ,această privire a lor, însoțită de acel zîmbet abia perceptibil. „Da, totul s-a sfîrșit“, îmi șoptea un glas, și pe dată celălalt glas îmi șoptea contrariul. „Ce te-a găsit ? Asta nu-i cu putință !“ spunea glasul cestălalt. Mi-era frică să stau în întuneric, am aprins un chibrit și nu știu cum, dar parcă am simțit un fior de groază în odăița aceea cu tapetul galben. Mi-am aprins o țigară și, cum se întîmplă de obicei, cînd te învîrți în unul și același cerc de contradicții, ce nu pot fi rezolvate, am fumat țigară după țigară, ca să-mi întunec judecata și să nu mai văd aceste contradicții.

N-am închis ochii toată noaptea și pe la ceasul cinci, văzînd că nu mai puteam rămîne pradă acestei tensiuni, am hotărît să plec numaidecît. M-am sculat, am trezit omul de serviciu și l-am trimis să aducă o trăsură. Apoi am trimis un bilet

la zemstvă, arătînd că am fost chemat la Moscova pentru o chestiune urgentă și de aceea rugam ca un membru al zemstvei să-mi țină locul. La ora opt m-am urcat în *tarantas*[1] și am pornit la drum.

XXV

Veni conductorul și, văzînd că lumînarea noastră abia mai pîlpîia, o stinse, fără a pune alta în loc. Afară se crăpa de ziuă. Pozdnîșev oftă adînc și cît timp zăbovi conductorul în compartiment tăcu. Își reluă povestirea numai după plecarea acestuia și cînd în semiîntunericul în care ne aflam nu se mai auziră decît geamurile vagonului zdrăngănind în mers și sforăitul ritmic al funcționarului comercial, care dormea mai departe. În lumina difuză a zorilor nu-l mai vedeam de fel. Îi auzeam doar glasul din ce în ce mai tulburat, mai îndurerat :

— Aveam de făcut treizeci și cinci de verste cu *tarantas*-ul și apoi opt ore cu trenul. Drumul cu *tarantas*-ul fu minunat. Era o vreme rece de toamnă, cu soare strălucitor. Știi, tocmai vremea cînd caielele se întipăresc în pămîntul moale ca untul. Drumu-i neted, lumina limpede și aerul înviorător. Da, am călătorit bine cu *tarantas*-ul. Cînd s-a făcut ziuă și am întins-o la drum, mi-am simțit inima mai ușoară. Tot privind ba caii, ba ogoarele, ba drumeții ce-mi ieșeau în cale, uitasem unde mă duc. Uneori mi se părea că merg așa pur și simplu, și că nimic din ceea ce mă stîrnise, nimic din toate acestea nu exista și mă

[1] *Tarantas* (rus.) — trăsură cu coviltir folosită pentru călătorii mai lungi.

bucuram nespus, lăsîndu-mă legănat de această uitare. Cînd îmi aminteam însă unde mă duc, îmi spuneam : „Ai să vezi atunci, deocamdată nu te gîndi la nimic.". Pe lîngă aceasta, la jumătatea drumului a mai intervenit o întîmplare care m-a întîrziat, abătîndu-mă și mai mult de la gîndurile mele : *tarantas*-ul s-a stricat și a trebuit să-l reparăm. Această întîrziere a avut o mare însemnătate, căci din pricina ei n-am prins expresul și a trebuit să iau personalul, așa că n-am sosit la Moscova la ora cinci, cum socotisem, ci la ceasul douăsprezece, iar acasă la unu. Căutarea unei telegi, reparația, plata reparației, ceaiul pe care l-am luat la han, discuția cu hangiul, toate astea laolaltă m-au depărtat și mai mult de gîndurile mele. Către seară totul era gata și am pornit iarăși la drum, iar noaptea am călătorit mai bine ca ziua. Era lună nouă, se lăsase un pui de ger, șoseaua era minunată, caii așijderea, surugiul mucalit, într-un cuvînt călătoria era o desfătare, încît aproape nu mai cugetam la ceea ce mă aștepta, sau poate tocmai de aceea mă desfătam mai cu osebire, fiindcă știam ce mă așteaptă și-mi luam rămas bun de la bucuriile vieții. Dar această stare de liniște, putința de a-mi înăbuși zbuciumul lăuntric a luat sfîrșit o dată cu călătoria cu *tarantas*-ul. Îndată ce am pășit în vagon, s-a întors foaia. Cele opt ore de drum cu trenul au fost pentru mine o grozăvie, pe care n-am s-o uit cît oi trăi. Nu știu dacă era din pricină că, instalat în vagon, m-am și văzut ajuns acasă, ori că trenul are o acțiune atît de surescitantă asupra oamenilor ; dar fapt este că, din momentul în care m-am așezat în vagon, n-am mai izbutit să-mi stăpînesc fantezia, care prinse a-mi zugrăvi neîncetat, cu o nemaipomenită claritate, unul după altul, tablouri

care de care mai cinice, ce-mi aţîţau gelozia, toate despre acelaşi lucru, despre ceea ce se petrecea acasă, în lipsa mea, cum mă înşela ea. Fierbeam de revoltă şi mînie şi mă îmbătam parcă de propria mea umilinţă, contemplînd aceste tablouri, şi nu-mi puteam smulge gîndul de la ele ; mi-era cu neputinţă să nu le privesc, mi-era cu neputinţă să le alung, mi-era cu neputinţă să nu le provoc. Cu cît contemplam mai mult aceste tablouri plăsmuite, cu atît mai neclintit credeam în realitatea lor. Claritatea cu care îmi apăreau venea parcă să-mi arate că ceea ce-mi închipuiam era adevărat. Ca un făcut, nu ştiu ce demon născocea şi îmi şoptea împotriva voinţei mele cele mai odioase ticluiri. Mi-am adus aminte de o discuţie pe care o avusesem cîndva cu fratele lui Truhacevski şi, stăpînit de-o inexplicabilă exaltare, îmi sfîrtecam inima, punînd această discuţie pe seama lui Truhacevski şi a soţiei mele.

Lucrul se întîmplase cu foarte multă vreme în urmă, dar mi-a răsărit deodată în minte. Într-un rînd, mi-am amintit, fratele lui Truhacevski, întrebat dacă frecventează casele de toleranţă, a răspuns că un bărbat care se respectă nu se duce acolo unde se poate îmbolnăvi şi unde pe deasupra e murdar şi dezgustător, cînd poate găsi oricînd o femeie de treabă. Şi uite că el, frate-său, a găsit-o pe nevastă-mea. „Ce-i drept, nu mai e în prima tinereţe, îi lipseşte un dinte într-o parte şi s-a cam îngrăşat, îmi ziceam eu, punîndu-mă în locul lui, dar ce să-i faci, trebuie să iei ce găseşti..." Da, îi face o favoare că o ia de ibovnică, îmi spuneam. Şi apoi, ea nu prezintă nici un pericol. „Nu, e cu neputinţă ! Ce-mi vine în minte ! îmi ziceam îngrozit. Nu, nu-i adevărat nimic. Şi n-am nici un motiv ca să bănuiesc aşa ceva. Nu mi-a

mărturisit singură că se simte înjosită numai la gîndul că aș putea fi gelos pe el ? Da, așa-i, dar minte, minte într-una !“ strigam în sinea mea, și o luam iarăși de la început... În vagonul în care călătoream, nu se aflau decît doi pasageri — o bătrînică cu bărbatul ei, amîndoi foarte tăcuți, dar și aceștia au coborît la o gară și am rămas singur. Eram ca o fiară în cușcă : ba săream de pe banchetă și mă duceam la fereastră, ba clătinîndu-mă pe picioare, începeam să umblu încoace și încolo, căutînd parcă să zoresc vagonul ; dar vagonul cu toate băncile și geamurile lui se zgîlțîia mereu la fel, cum se zgîlțîie și al nostru...

Și Pozdnîșev sări în sus și făcu cîțiva pași ; apoi se așeză din nou :

— O, ce teamă mi-e, ce teamă mi-e de vagoanele astea de cale ferată, ce groază îmi stîrnesc ! Da, mi-e groază de ele ! urmă el. Îmi spuneam : „Să mă gîndesc la altceva. Bunăoară la stăpînul hanului unde am băut ceai.“ Și uite că în fața ochilor minții îmi apare hangiul cu barba lui lungă și nepotul său — un băiat de vîrsta lui Vasia al meu.“ Vasia al meu ! O să vadă cum scripcarul o sărută pe maică-sa. Ce se va petrece oare în bietul lui suflet ? Iar ei puțin îi pasă ! Ea iubește...“ Și în sufletul meu se ridică iarăși aceeași furtună. „Nu, nu... Hai să mă gîndesc la inspecția pe care am făcut-o la spital. Da, ieri un bolnav s-a plîns de doctor. De doctorul acela care are mustața la fel cu a lui Truhacevski. Și cu cîtă neobrăzare spunea el... Amîndoi mă înșelau, cînd zicea că va pleca.“ Și iarăși începea... Orice-mi trecea prin gînd avea legătură cu dînsul. Sufeream năprasnic. Și suferința mea izvora mai cu seamă din necunoașterea adevărului, din îndoielile

ce mă sfîșiau, din dedublare, din faptul că nu știam dacă trebuie s-o iubesc, ori s-o urăsc. Atît de adîncă era această suferință, încît îmi amintesc că mi-a venit o idee care mă ispitea: să cobor din tren, să mă întind pe șine, sub roți, și să sfîrșesc. Atunci cel puțin n-o să mai șovăi, n-o să mai am îndoieli. Singurul lucru care mă împiedica s-o fac era mila de mine însumi, care adusese după sine ura împotriva ei. Față de el aveam un sentiment ciudat, în care intrau deopotrivă ura și conștiința înjosirii mele și a victoriei lui; față de ea, însă, nutream o ură cumplită. „Nu mi-e îngăduit să isprăvesc cu mine și s-o cruț pe ea; să sufere și ea măcar cît de cît, să-și dea seama cîtă suferință am îndurat eu", mi-am zis. Coboram în toate gările ca să-mi mai împrăștii gîndurile negre. Într-o gară am văzut niște oameni bînd la bufet și numaidecît m-am apucat să beau și eu votcă. Alături de mine sta un evreu care bea și el. Intră în vorbă cu mine și ca să nu stau singur în vagonul meu, m-am dus cu el în vagonul lui de clasa a III-a, murdar, îmbîcsit de fum și plin de coji de semințe. Acolo m-am așezat lîngă dînsul și el începu să flecărească vrute și nevrute și să-mi povestească anecdote. Îl ascultam, dar nu izbuteam să înțeleg ce spune, fiindcă eram cu gîndul la ale mele. El băgă de seamă și îmi ceru să fiu atent la cele ce-mi spunea; atunci m-am ridicat și m-am înapoiat în vagonul meu. „Trebuie să cumpănesc dacă este adevărat ceea ce cred, îmi ziceam eu, și dacă am motive să mă torturez." M-am așezat cu intenția să chibzuiesc liniștit lucrurile, dar în locul unei chibzuințe liniștite, se porniră iarăși aceleași și

aceleași lucruri : în loc de raționamente — tablouri și viziuni. „De cîte ori nu m-am chinuit ca și acum, îmi spuneam (amintindu-mi de accese similare de gelozie din trecut), și pînă la urmă, nu se întîmpla nimic. Tot așa și acum, poate, ba chiar sigur că o voi găsi dormind liniștită ; se va trezi, se va bucura că mă vede, și din cuvintele ei, din privirea ei, îmi voi da seama că n-a fost nimic și că totul nu-i decît o aiureală. Ah, ce bine ar fi ! Dar nu, prea adesea s-au petrecut lucrurile așa, de data asta are să fie altfel", îmi șoptea un glas necunoscut și iar începea totul de la capăt. Da, era un adevărat canon ! Nu într-un spital de sifilitici l-aș duce pe un tînăr ca să-i treacă pofta de femei, ci l-aș adînci în sufletul meu ca să vadă diavolii care mi-l sfîșiau ! Căci era odios faptul că-mi luam dreptul deplin și neîndoielnic de a mă socoti stăpîn pe trupul ei, ca și cum ar fi fost propriul meu trup, și în același timp simțeam că nu pot domina acest trup, că el nu-mi aparține și că ea poate dispune de el după vrerea ei și că vrea să dispună de el altfel decît voiam eu. Și n-aveam putere să le fac nimic nici lui, nici ei. El, era aidoma chelarului Vanka din povestirea populară, care, în fața spînzurătorii, cîntă cum a sărutat gurița ei de zahăr etc. Și astfel, a lui e izbînda ! Cît despre ea, am și mai puțini sorți de a birui. Dacă n-a făcut încă pasul hotărîtor, dar vrea să-l facă, iar eu știu că vrea, atunci e și mai rău : aș prefera să-l fi făcut ca să știu să nu mai bîjbîi în neștire. N-aș putea spune ce anume voiam. Voiam ca ea să nu dorească ceea ce era fatal să dorească. A fost o adevărată nebunie !

XXVI

La penultima gară, cînd conductorul veni să strîngă biletele, mi-am adunat lucrurile și am ieșit pe culoarul vagonului și conștiința că deznodămîntul se apropie, că e în fața mea, îmi spori tulburarea. Mă luă cu frig și fălcile începură să-mi tremure în așa hal, încît îmi clănțăneau dinții. Am ieșit din gară ca un automat, amestecat în mulțimea călătorilor, m-am urcat într-o droșcă și am pornit. Mergeam fără a mă gîndi la ceva, privind trecătorii rari, portarii caselor și umbrele pe care le aruncau felinarele și birja, cînd în fața mea, cînd în urmă. După vreo jumătate de verstă, am simțit că mi-e frig la picioare și mi-am adus aminte că-mi scosesem ciorapii de lînă în vagon și că-i pusesem în servietă. Dar unde o fi servieta ? E aici oare ? Da, aici. Dar coșul unde o fi ? Mi-am dat seama atunci că uitasem cu totul de bagaje, dar amintindu-mi de chitanță și scoțînd-o din buzunar, m-am gîndit că nu face să mă întorc pentru atîta lucru și mi-am urmat drumul.

Oricît mă căznesc acum, mi-e cu neputință să-mi amintesc starea mea de atunci ; ce gîndeam ? ce voiam ? habar n-am. Țin minte doar atît, că eram conștient că se pregătește ceva cumplit și extrem de important în viața mea. Nu știu dacă acel ceva important s-a produs fiindcă gîndeam așa, sau fiindcă îl presimțeam. Se prea poate ca, după ce faptul s-a săvîrșit, toate momentele anterioare să fi căpătat o nuanță sinistră în amintirea mea. M-am oprit în fața casei mele. Era ora unu. Pe stradă staționau cîțiva birjari, în așteptarea mușteriilor din spatele ferestrelor luminate. (Erau ferestrele de la salonul și salonașul locuinței noastre.) Nedîndu-mi seama de ce mai arde lumina atît de

tîrziu la ferestrele noastre, am urcat treptele și am sunat în aceeași stare pe care mi-o da presimțirea unei groaznice nenorociri. Mi-a deschis valetul Egor, un om bun, zelos și tare sărac cu duhul. În vestibul, cel dintîi lucru care mi-a sărit în ochi fu paltonul lui, agățat în cuier printre alte haine. Normal era să mă mir, dar nu m-am mirat, ca și cum m-aș fi așteptat la asta. „Așadar, asta e !“ mi-am spus. Cînd l-am întrebat pe Egor cine e în casă, iar el l-a numit pe Truhacevski, l-am întrebat apoi dacă mai sînt și alți musafiri. El mi-a răspuns :

— Nimeni.

Îmi amintesc că mi-a dat răspunsul acesta pe un ton de parcă ar fi vrut să-mi facă o bucurie și să-mi spulbere bănuiala că ar mai fi și altcineva. „Nimeni, da, da“, parcă-mi ziceam eu.

— Dar copiii ?

— Slavă Domnului, sănătoși. Îs culcați demult.

Mi s-a tăiat respirația și nu-mi mai puteam opri tremurul fălcilor. „Da, prin urmare nu-i așa cum am crezut : altă dată mă temeam să nu se fi întîmplat o nenorocire și, cînd ajungeam, totul era în bună regulă, ca înainte. Acum, însă, uite că nu mai e ca înainte, ci tot ceea ce mi-am închipuit și am crezut că-i numai închipuire, totul e adevărat. Absolut totul...“

N-a lipsit mult să izbucnesc în plîns, dar deodată diavolul îmi șopti : „Tu — plînge, fă pe sentimentalul, iar ei au să se despartă liniștiți, nu vei avea nici o dovadă și cît ai să trăiești te vor roade îndoielile și te vei chinui.“ Și cît ai clipi din ochi, dispăru mila pe care o simțeam față de mine însumi, făcînd loc unui sentiment bizar — n-o să mă crezi — unui sentiment de bucurie că acum va lua sfîrșit chinul meu, că acum voi

putea s-o pedepsesc, voi putea să scap de ea, voi putea să dau frîu liber furiei mele. Şi am dat frîu liber furiei — am devenit o fiară, o fiară crudă şi vicleană.

— Lasă, nu-i nevoie, i-am spus lui Egor, care voia să intre în salonaş, dar uite ce să faci : ia repede o birjă şi du-te la gară : iată chitanţa, scoate-mi bagajul. Du-te.

El porni pe coridor ca să-şi ia paltonul. Temîndu-mă să nu le trezească atenţia, l-am petrecut pînă la cămăruţa lui şi am aşteptat pînă s-a îmbrăcat. Din salonul, de care mă despărţea o singură cameră, se auzea vorbă şi zăngănit de cuţite şi farfurii. Mîncau şi nu auziseră scneria. „Numai de n-ar ieşi acum", îmi spuneam eu. Egor îşi îmbrăcă paltonul cu guler de astrahan şi plecă. L-am dus pînă la uşă, am întors cheia în urma lui şi m-a cuprins frica în clipa cînd m-am simţit singur şi cînd ştiam că trebuie să trec îndată la acţiune. În ce fel — asta încă nu ştiam. Ştiam numai că acum totul s-a sfîrşit, că nu mai poate exista nici o îndoială în privinţa vinovăţiei ei, că am s-o pedepsesc şi voi pune capăt legăturii noastre.

Pînă atunci mai avusesem unele îndoieli şi-mi ziceam : „Cine ştie, poate că nu-i adevărat. Poate că mă înşel". Acum însă era altceva. Totul era hotărît definitiv şi irevocabil. În ascuns de mine, singură cu el, noaptea ! Înseamnă că a uitat de toţi şi de toate ! Sau şi mai rău : recurge înadins la atîta îndrăzneală, la atîta sfruntare în făptuirea crimei, pentru ca această sfruntare să-i servească drept dovadă de nevinovăţie. Totul e clar. Nu mai încape nici o îndoială. Mă temeam numai ca nu cumva să o şteargă cine ştie unde, să născocească vreo nouă minciună, lipsindu-mă prin

aceasta de dovada vădită, și răpindu-mi putința de a-i pedepsi. Și, ca să-i surprind cît mai degrabă, m-am îndreptat în vîrful picioarelor spre salon, unde se aflau, dar nu prin salonaș, ci prin coridor și odăile copiilor.

În prima odaie dormeau băieții. În cea de a doua, dădaca se întoarse în pat, păru că se trezește, și în clipa aceea mi-am imaginat ce va spune cînd va afla adevărul, și la gîndul acesta m-a prins o asemenea milă de mine însumi, încît nu mi-am putut stăpîni lacrimile și, ca să nu deștept copiii, am fugit afară pe coridor, în vîrful picioarelor și de acolo la mine în birou, unde m-am prăbușit pe divan și am izbucnit în plîns.

„Eu, om cinstit, din părinți cumsecade, eu, care totdeauna am visat la fericirea vieții de familie, eu, bărbatul care n-am înșelat-o niciodată... Și uite! Are cinci copii și se duce în brațele unui scripcar, de dragul buzelor lui rumene! Nu, nu e ființă omenească! E o cățea, o cățea ticăloasă! Alături de camera copiilor, după ce s-a prefăcut toată viața că-i iubește. Și să-mi scrie ce mi-a scris! Și apoi să se arunce cu atîta nerușinare de gîtul lui! Ce știu eu? Poate că totdeauna a făcut așa. Poate că toți copiii sînt făcuți cu valeții și trec drept copiii mei. Dacă veneam mîine, m-ar fi întîmpinat cu coafura ei, cu talia și cu mișcările ei grațioase, lenește (îi vedeam în toate amănuntele făptura fermecătoare, pe care o uram), și această fiară a geloziei ar fi zăcut pentru vecie în inima mea și ar fi sfîșiat-o Ce au să creadă dădaca, Egor! Și biata Lizocika! Ea începe să priceapă cîte ceva. Și obrăznicia asta! Minciuna asta! Și senzualitatea asta animalică, pe care o cunosc atît de bine“, îmi spuneam eu.

Voiam să mă scol, dar nu eram în stare. Inima îmi zvîcnea atît de tare, încît nu puteam să mă țin pe picioare. Da, am să mor de apoplexie. Ea are să mă omoare. De altfel asta și caută. Cum, adică să mă ucidă ea pe mine ? Nu, prea i-ar veni la îndemînă, și n-o să-i dau această satisfacție. Așa-i, eu stau aici, ea dincolo, ei mănîncă și rîd, și... Da, măcar că nu mai e în prima tinerețe, el nu i-a dat cu piciorul : este totuși o femeie frumoasă și — fapt esențial — nu prezintă nici o primejdie pentru prețioasa lui sănătate. „De ce n-am gîtuit-o atunci ? mă întrebam, amintindu-mi de clipa cînd, cu o săptămînă în urmă, o dădusem afară din biroul meu, trîntind în urma ei cu lucrurile de pe masă. Retrăiam aidoma în minte starea de spirit în care mă aflam atunci ; și nu numai că o retrăiam, dar simțeam aceeași nevoie de a bate, de a distruge, pe care o simțisem atunci. Îmi amintesc cum m-a cuprins deodată o imperioasă nevoie să acționez și cum mi-au pierit din minte orice alte considerațiuni, afară de cele necesare pentru a acționa. Am trecut la acea stare de surescitare fizică proprie fiarei, sau omului încolțit de primejdie, cînd acționează cu precizie, fără grabă, dar și fără a pierde o clipă din ochi țelul său bine definit.

XXVII

— Primul lucru pe care l-am făcut a fost să-mi scot cizmele și, rămînînd în ciorapi, m-am apropiat de peretele din spatele divanului, pe care atîrnau arme și pumnale, și am luat un pumnal încovoiat de Damasc, foarte ascuțit, pe care nu-l folosisem niciodată. L-am scos din teacă. Țin minte că teaca s-a rostogolit după divan și mai

ţin minte că mi-am spus : „O să trebuie s-o caut pe urmă, ca să nu se piardă". Apoi mi-am dezbrăcat paltonul pe care-l purtasem tot timpul şi, păşind fără zgomot, numai în ciorapi, m-am îndreptat către salonaş.

După ce m-am furişat tiptil, am deschis brusc uşa. Mi-amintesc de expresia feţelor lor. Ţin minte această expresie, fiindcă mi-a stîrnit o bucurie atroce. Era o expresie de groază. Tocmai asta voiam. N-am să uit niciodată expresia de groază cumplită, care s-a zugrăvit pe feţele amîndurora chiar din prima clipă cînd m-au zărit. El sta, mi se pare la masă, dar văzîndu-mă ori auzindu-mă, a sărit în picioare şi a rămas cu spatele spre bufet. Chipul lui nu exprima decît groaza, o groază care nu lăsa nici umbră de îndoială. Pe faţa ei am citit aceeaşi expresie de groază, dar mai era şi altceva. Dacă n-ar fi fost decît groaza, poate că nu s-ar fi întîmplat ceea ce s-a întîmplat ; dar expresia feţei ei, cel puţin aşa mi s-a părut în primul moment, vădea şi mîhnire, supărare pentru că-i era tulburată idila amoroasă şi fericirea pe care o resimţea alături de el. S-ar fi zis că nu voia nimic altceva decît să fie lăsată să-şi guste fericirea acelor clipe. Şi o expresie şi cealaltă n-au ţinut decît o clipă pe feţele lor. Groaza de pe chipul lui s-a schimbat numaidecît în întrebare : „Pot să mint, sau nu ? Dacă pot, atunci trebuie să încep. Dacă nu, are să înceapă altceva. Dar ce anume ?" Se uita la ea cu un aer întrebător. Ciuda şi mîhnirea de pe chipul ei cînd îşi aruncă privirea asupra lui, după cum mi s-a părut, s-a schimbat în grijă pentru el.

M-am oprit o clipă în pragul uşii, cu pumnalul la spate. În aceeaşi clipă el zîmbi şi pe un ton nepăsător pînă la ridicol, rosti :

— Cum vezi, făceam muzică...

— Ce surpriză ! începu și ea, supunîndu-se tonului său.

Dar nici unul, nici celălalt nu apucară să-și sfîrșească vorba căci aceeași turbare pe care o încercasem, în urmă cu o săptămînă, puse iarăși stăpînire pe mine. Simții din nou aceeași nevoie de a distruge, de a săvîrși acte de violență, de a sorbi beția turbării și mă lăsai pradă acestui sentiment.

Nici unul nu și-a sfîrșit vorba... A început acel altceva, de care se temea el, și care curma din capul locului tot ce aveau ei de spus. M-am repezit mai întîi spre ea, mereu cu pumnalul ascuns, pentru ca el să nu mă împiedice cumva s-o lovesc între coaste, sub piept. Mi-am ales acest loc de la început. În clipa cînd m-am repezit spre ea, el a zărit pumnalul și, lucru la care nu mă așteptam din partea lui, m-a apucat de braț și a strigat :

— Vino-ți în fire, ce-i cu dumneata ! Săriți, oameni buni !

Mi-am smuls brațul și m-am aruncat asupra lui fără să scot un cuvînt. Privirea lui s-a încrucișat cu privirea mea și deodată s-a făcut alb ca varul, pînă și buzele i-au pălit, ochii i-au scînteiat într-un fel neobișnuit și iarăși un lucru la care nu mă așteptasem de fel din partea lui, s-a furișat pe sub pian și a zbughit-o pe ușă afară. M-am repezit după el, dar deodată am simțit o greutate atîrnată de brațul stîng. Era ea. M-am avîntat din nou. Ea se agăță însă și mai greu de mine și nu-mi dădu drumul. Această piedică neașteptată, această povară și atingerea ei care mă umplea de scîrbă m-au întărîtat și mai rău. Simțeam că turbez de-a binelea și că trebuie să am,

probabil, o înfățișare înspăimîntătoare, ceea ce îmi făcea plăcere. Mi-am smucit din răsputeri brațul stîng și am izbit-o cu cotul în obraz. Ea scoase un țipăt și-mi slobozi mîna. Am vrut să pornesc în urmărirea lui, dar mi-am dat seama că ar fi fost ridicol să fug în ciorapi după ibovnicul soției mele, și nu voiam să fiu caraghios, ci năprasnic. În pofida turbării cumplite ce mă stăpînea, eram tot timpul conștient de impresia pe care o produceam asupra celorlalți și chiar această impresie mă călăuzea într-o oarecare măsură. M-am întors spre ea. Se prăbușise pe canapea, ținînd mîna la ochiul lovit și se uita la mine. Fața ei arăta și spaimă și ură față de mine, dușmanul ei, cum arată guzganul cînd ridici capcana în care s-a prins. Cel puțin, întrucît mă privește, nu vedeam pe chipul ei decît această spaimă și ură față de mine. Era tocmai spaima și ura pe care trebuia să le stîrnească în mine dragostea ei pentru celălalt. Dar încă poate m-aș fi stăpînit și n-aș fi făcut ceea ce am făcut, dacă ea ar fi tăcut. Dar dintr-o dată a început să vorbească, încercînd să-mi apuce mîna în care țineam pumnalul.

— Vino-ți în fire, ce-i cu tine ? Nu s-a întîmplat nimic, nimic, nimic... Ți-o jur !

Poate că aș mai fi așteptat, dar aceste cuvinte din urmă, din care am dedus contrariul, cu alte cuvinte că totul fusese comis, cereau un răspuns. Și răspunsul trebuia să fie pe măsura stării de spirit pe care mi-o creasem singur, și care mergea într-un necontenit *crescendo* și era fatal să crească mai departe în același ritm. Turbarea își are și ea legile ei.

— Nu minți, ticăloaso ! am răcnit, și cu mîna stîngă am apucat-o de braț, dar ea s-a smuls din strînsoarea mea. Atunci, fără să slobozesc pum-

nalul, i-am înfipt mîna stîngă în gît, am răsturnat-o pe spate și am început s-o sugrum. Ce tare îi era gîtul... S-a agățat cu amîndouă mîinile de mîinile mele, încercînd să le desprindă de la gîtul ei, iar eu, ca și cînd atîta aș fi așteptat, am lovit-o din răsputeri cu pumnalul în partea stîngă, mai jos de coaste.

Cînd oamenii spun că nu știu ce au făcut într-un ceas de furie, mint, nu-i adevărat. Eu am fost conștient de tot ce am făcut și nici o secundă n-am încetat de a fi conștient. Cu cît stîrneam mai mult în mine vîlvătaia turbării, cu atît mai vie ardea înlăuntrul meu lumina conștiinței, încît ar fi fost cu neputință să nu-mi dau seama de ceea ce făceam. Clipă cu clipă știam ce fac. N-aș putea afirma că știam dinainte ce voi face, dar în secunda în care acționam, ba cred că chiar cu cîteva secunde mai devreme știam ce fac, parcă anume ca să mă pot căi, ca să-mi pot spune după aceea că aș fi putut să mă opresc. Știam că o lovesc sub coaste și că pumnalul va pătrunde adînc. În clipa în care făceam asta, eram conștient de grozăvia faptei mele. O faptă pe care n-o mai săvîrșisem niciodată și care trebuia să aibă urmări înfiorătoare. Dar conștiința acestui fapt îmi scăpără în minte cu iuțeala fulgerului și după ea urmă numaidecît fapta. Și fapta am trăit-o cu extraordinară claritate. Am auzit și am reținut în minte cum a rezistat corsetul și încă ceva vreme de o clipă, și apoi cum cuțitul a pătruns în ceva moale. Ea s-a prins de pumnal cu ambele mîini și s-a rănit, dar n-a izbutit să-l oprească. Mai tîrziu, în temniță, după ce s-a petrecut în mine o răsturnare morală, am cugetat îndelung la această clipă, căutînd să-mi reamintesc tot ce-mi puteam aminti și să înțeleg. Țin minte că

o clipă, dar într-adevăr numai o clipă premergătoare faptei, m-a străfulgerat conștiința teribilă că ucid și că am ucis o femeie lipsită de apărare, pe soția mea. N-am uitat grozăvia acestui moment de luciditate și de aceea deduc și chiar îmi amintesc vag că, după ce am înfipt pumnalul, l-am tras odată afară, vrînd să îndrept fapta și s-o opresc. Am stat nemișcat vreme de o secundă, așteptînd să văd ce va urma, să văd dacă mai pot îndrepta ceva. Ea a sărit în picioare și a strigat :

— Dădaco, m-a omorît !

Dădaca, auzind desigur zgomot, se ivi în pragul ușii. Eu tot mai stam în așteptare și nu-mi credeam ochilor. Dar de sub corsetul ei țîșni îndată sîngele. Abia atunci am înțeles că nu mai poate fi îndreptat nimic și pe loc am hotărît că nici nu e nevoie de așa ceva, că asta voiam și tocmai asta trebuiam să fac. Am așteptat pînă cînd s-a prăbușit la pămînt și dădaca s-a repezit la ea strigînd : „Doamne sfinte !“ și atunci am azvîrlit pumnalul și am ieșit din cameră.

„Să nu mă frămînt, trebuie să știu ce fac“, mi-am spus evitînd să mă uit la ea și la dădacă. Dădaca țipa, chema fata din casă. Am luat-o de-a lungul coridorului și, după ce am trimis fata în salonaș, am intrat în odaia mea. „Ce-mi rămîne de făcut acum ? m-am întrebat și mi-am dat seama numaidecît ce anume trebuie să fac. Intrînd în birou m-am îndreptat spre peretele pe care spînzuram armele, am desprins un revolver, l-am controlat — era încărcat — și l-am pus pe masă. Apoi am scos teaca de dedesubt și m-am așezat pe divan.

Am stat astfel îndelungă vreme. Nu mă gîndeam la nimic și nu-mi aminteam nimic. Auzeam mișcare dincolo. Apoi l-am auzit și l-am văzut pe

Egor, care a adus în cabinet coșul meu. Parcă mai avea cineva nevoie de el !

— Ai auzit ce s-a întîmplat ? l-am întrebat eu. Spune-i portarului să anunțe poliția.

El plecă fără să rostească o vorbă. M-am ridicat, am încuiat ușa și scoțîndu-mi țigările și chibriturile, am început să fumez. N-am apucat să isprăvesc țigara, că m-a prins și m-a doborît somnul. Am dormit probabil vreo două ceasuri. Îmi amintesc ce am visat, se făcea că eram în raporturi bune cu ea, ne certasem, dar eram gata să ne împăcăm și cu toate că ceva ne stingherea oarecum, eram totuși în raporturi bune. M-a trezit o bătaie în ușă. „Poliția, mi-am spus eu deșteptîndu-mă. Se pare că am ucis. Dar poate că e dînsa și n-a fost nimic." Bătaia în ușă se repetă. N-am răspuns, ocupat să dezleg problema : a fost sau n-a fost ? Da, a fost. Mi-am adus aminte de rezistența corsetului și cum s-a împlîntat cuțitul, și am simțit un fior între spete. „Da, a fost. Da. acum e rîndul meu", mi-am spus gînd. O spuneam, dar știam că nu mă voi sinucide. Totuși m-am sculat și am luat revolverul în mînă. Dar, lucru ciudat. Îmi aminteam că înainte fusesem de multe ori gata să mă sinucid, ca și în ziua aceea, în tren, cînd lucrul mi se păruse ușor — ușor fiindcă îmi închipuiam că astfel o voi năuci pe dînsa. Acum însă nu eram de fel în stare nu numai să mă omor, dar nici să mă gîndesc la asta. „La ce bun s-o fac ?", m-am întrebat eu, dar nu-mi veni în minte nici un răspuns. Auzii o nouă bătaie în ușă. „Da, mai întîi să aflu cine bate. Mai am timp." Am pus revolverul pe masă și l-am acoperit cu un ziar. M-am dus la ușă și am tras zăvorul. Era sora soției mele, văduva, o femeie bună și proastă.

— Vasia ! Ce înseamnă asta ? spuse ea şi o podidiră lacrimile, oricînd gata să curgă.

— Ce vrei ? am întrebat-o brutal. Îmi dădeam seama că nu e cazul şi că nici n-aveam motiv să mă port grosolan faţă de ea, dar nu izbuteam să găsesc alt ton.

— Vasia, ea moare ! Aşa spune Ivan Fiodorovici — Ivan Fiodorovici era doctorul — doctorul şi sfetnicul ei.

— Dar ce, e aici ? am întrebat eu şi iarăşi mă cuprinse furia împotriva ei. Ei şi ?

— Vasia, du-te la dînsa. Vai, e groaznic ! spuse ea.

„Să mă duc oare la dînsa ?“ m-am întrebat eu. Şi mi-am răspuns îndată că trebuie să mă duc, că, de bună seamă, totdeauna se procedează în felul acesta, că atunci cînd un soţ îşi omoară soţia, cum am făcut eu, trebuie neapărat să se ducă la ea. „Dacă aşa se obişnuieşte, atunci trebuie să mă duc, îmi spuneam eu. De altfel, dacă o să trebuiască, voi avea timp orişicînd, mi-am zis apoi, în legătură cu intenţia mea de a mă împuşca, şi am pornit în urma cumnatei mele. Acu au să urmeze fraze, strîmbături, dar n-o să mă las“, gîndeam în clipa aceea.

— Stai niţel, am spus către soră-sa. E idiot să merg în ciorapi, aşteaptă să-mi pun măcar papucii.

XXVIII

— Şi, lucru extraordinar ! Din nou, cînd am ieşit din cameră şi am trecut prin odăile cu care eram deprins, din nou s-a aprins în sufletul meu nădejdea că n-a fost nimic, dar m-a izbit mirosul porcăriei ăleia de medicament — iodoform, acid

fenic. Nu, totul e adevărat. Trecînd pe coridor, pe lîngă odaia copiilor, am zărit-o pe Lizocika. Mă privea cu niște ochi speriați. Mi s-a părut chiar că erau acolo cîteșicinci copiii, și că toți se uitau la mine. M-am apropiat de ușă : jupîneasa mi-a deschis dinăuntru și a ieșit. Cel dintîi lucru care mi-a sărit în ochi fu rochia ei de un cenușiu-deschis, aruncată pe scaun și acum înnegrită de sînge. Pe patul nostru dublu, aș spune chiar pe locul unde de obicei dormeam eu, și care era mai aproape, era culcată ea, cu genunchii ridicați. Sta cu capul foarte jos, numai pe o pernă, cu bluza descheiată. Avea ceva pus pe locul rănii. În odaie stăruia un miros greu de iodoform. Înainte de toate și mai mult ca orice m-a izbit fața ei umflată și cu umflăturile învinețite, pe o parte a nasului și sub un ochi. Erau urmele loviturii pe care i-o dădusem cu cotul, atunci cînd voise să mă rețină. Nu mai păstra nici urmă din frumusețea ei, ci mi s-a părut că era ceva dezgustător în ea. M-am oprit în prag.

— Du-te, du-te la ea, mă îmbia sora ei.

„Da, vrea desigur să se căiască, mi-am zis eu. S-o iert oare ? Da, moare, așa că pot s-o iert", mă gîndeam, căutînd să fiu mărinimos. M-am apropiat de pat. Ea și-a înălțat anevoie ochii spre mine, dintre care unul era învinețit, și a rostit cu greu, întretăiat :

— Ți-ai ajuns scopul, m-ai omorît... Și pe fața ei, printre suferințele fizice și chiar prin expresia morții apropiate, răzbătu aceeași ură animalică, glacială, pe care o cunoșteam de demult. Copiii... totuși... n-am să ți-i dau... Ea (sora ei) îi va lua...

Cît despre ceea ce era esențial pentru mine, despre vina, despre înșelăciunea ei, parcă socotea că nici nu face să amintească.

— Da, admiră-ți opera, spuse ea cu ochii către ușă și scoase un sughiț de plîns. În ușă sta soră-sa cu copiii ! Da, uite ce-ai făcut !

M-am uitat la copii, la fața ei stîlcită și plină de vînătăi, și pentru întîia dată am uitat de mine însumi, de drepturile mele, de mîndria mea, pentru întîia oară am văzut în ea o ființă omenească. Și tot ce mă jignise — toată gelozia mea — mi s-a părut atît de neînsemnat și pe de altă parte ceea ce săvîrșisem mi s-a părut atît de însemnat, încît m-am simțit îndemnat să îngenunchez, să-mi lipesc obrazul de mîna ei și să-i spun : „Iartă-mă !“ — dar n-am cutezat.

Ea tăcea cu ochii închiși, căci, de bună seamă, n-o mai ajutau puterile să vorbească. Apoi fața ei descompusă începu să tremure și se crispă. M-a împins la o parte cu mîna vlăguită.

— De ce toate astea ? De ce ?

— Iartă-mă, i-am spus eu.

— Iartă-mă ? Mai are vreun rost ?... Numai de aș trăi !... strigă ea ridicîndu-se puțin și pironindu-și asupra mea privirea ochilor sclipind de febră. Da, ți-ai ajuns scopul !... Te urăsc !... Vai ! Of ! strigă apoi, pesemne în delir, speriată de ceva. Haide, omoară, omoară, nu mă tem... Dar pe toți, pe toți, și pe el. S-a dus, s-a dus !

A delirat tot timpul. Nu mai cunoștea pe nimeni. A murit în aceeași zi, către amiază. Pe mine m-au ridicat înainte de a-și da sufletul, la 8 dimineața, și m-au dus la secție, iar de acolo la închisoare. Și, acolo, în timpul celor unsprezece luni cît am stat în așteptarea procesului, m-am cercetat și pe mine și trecutul meu, și am înțeles. Am început să înțeleg în a treia zi. În a treia zi m-au dus acolo...

Voi să mai spună ceva, dar neputîndu-și stăpîni plînsul, se opri. Adunîndu-și puterile, reluă firul povestirii :

— Am început să înțeleg numai atunci cînd am văzut-o în sicriu... Scoase un sughiț de plîns, dar urmă numaidecît grăbit : Abia cînd i-am văzut fața moartă, am înțeles tot ce făcusem. Am înțeles că eu, eu, am ucis-o, că din pricina mea, ea, care fusese vie, care se mișca și era caldă, acum stătea nemișcată ca ceara, rece, și că asta nu se mai poate îndrepta niciodată, nicăieri, nici într-un fel.

Cine n-a trăit așa ceva, nu poate să înțeleagă... Uf ! Uf ! Uf ! izbucni el de mai multe ori și amuți.

Am rămas îndelung cufundați în tăcere. Sta mut în fața mea, cutremurat de hohote de plîns.

— Da, iartă-mă...

Îmi întoarse spatele și se întinse pe banchetă, acoperindu-se cu pledul. Ajungînd la gara unde trebuia să cobor — era dimineața, pe la ceasul opt — m-am apropiat de el ca să-mi iau rămas bun. Nu mi-am dat seama dacă dormea ori se făcea că doarme, în orice caz nu se mișca. L-am atins cu mîna. Și-a dat pledul la o parte și am văzut că nu dormise de fel.

— Cu bine, i-am spus, întinzîndu-i mîna.

Mi-o strînse și zîmbi aproape imperceptibil, dar cu un aer atît de nenorocit, încît îmi venea să plîng.

— Da, iartă-mă, repetă el cuvîntul, cu care își încheiase întreaga povestire.

Sonata Kreutzer (în original : *Kreițerova sonata)*, scrisă între 1887 și 1889, a văzut lumina tiparului în 1890 în volumul al XIII-lea al ediției operelor lui L. N. Tolstoi.

POSTFAŢA AUTORULUI LA SONATA KREUTZER

în românește de *S. Recevschi*

Am primit şi primesc scrisori nenumărate de la necunoscuţi care mă roagă să explic în cuvinte simple şi clare ce cred despre obiectul povestirii pe care am publicat-o sub titlul *Sonata Kreutzer.* Voi încerca s-o fac, adică să exprim cît mai concis esenţa celor ce am vrut să spun în povestirea amintită, precum şi concluziile care, după părerea mea, se pot trage din aceasta.

Am vrut să spun, *în primul rînd,* că în societatea noastră s-a înrădăcinat convingerea fermă, practicată de toate păturile sociale şi susţinută de aşa-zisa ştiinţă, că relaţiile sexuale reprezintă un lucru indispensabil pentru sănătate ; şi întrucît căsătoria nu este totdeauna posibilă, relaţiile sexuale în afara căsătoriei, care nu impun bărbatului nici o altă obligaţie în afara aceleia de a plăti, sînt cu desăvîrşire firești şi că, prin urmare, ele se cuvin încurajate. Această convingere a devenit generală şi atît de puternică, încît urmînd sfatul medicilor, părinţii pun la cale desfrîul copiilor lor ; încît guvernele, al căror unic rost este să se îngrijească de bunăstarea morală a cetăţenilor lor, organizează desfrîul,

recrutînd armate de femei sortite decăderii trupești și sufletești, numai spre a satisface presupusele necesități ale bărbaților, iar holteii se dedau depravării cu cugetul perfect împăcat.

Așadar, voiam să spun că asta nu e bine, fiindcă este inadmisibil ca unii oameni să fie siliți să plătească cu trupul și sufletul lor pentru sănătatea altora, după cum inadmisibil este ca unii oameni să trăiască din sîngele altora.

Ar fi deci firesc să tragem concluzia că se cuvine să nu cădem în această greșeală și să nu ne lăsăm înșelați de această minciună. Și ca să nu cădem în greșeală trebuie, înainte de toate, să respingem teoriile imorale, oricare ar fi științele și pseudoștiințele pe care s-ar sprijini ; apoi se impune neapărat să înțelegem că legătura sexuală în care bărbatul sau se scutură de eventualele ei urmări — copiii — sau aruncă asupra femeii întreaga povară a acestor urmări, sau ia măsuri pentru a preveni nașterea copiilor, constituie o crimă împotriva celei mai elementare cerințe de moralitate, că ea este o mîrșăvie, și că de aceea holteii care nu vor să ducă o viață ticăloasă au datoria să evite asemenea legături.

Pentru ca să se poată înfrîna, ei trebuie să ducă o viață normală : să nu bea, să nu se ghiftuiască, să nu mănînce carne, să nu fugă de efort (nu mă refer la gimnastică, ci la o muncă obositoare, și nu de joacă), și pe deasupra să alunge orice gînd că ar putea întreține legături cu femei străine, la fel cum alungă gîndul unor asemenea legături cu mama, cu surorile și rudele sale sau cu soțiile prietenilor săi.

Orice bărbat va găsi în jurul său sute de cazuri care fac dovada că înfrînarea este posibilă, că ea primejduiește și dăunează sănătatea mai puțin decît neînfrînarea.

Acesta-i primul punct.

În rîndul al doilea, am vrut să spun că în societatea noastră, unde legătura amoroasă este considerată nu

numai drept o condiţie necesară sănătăţii şi o plăcere, ci şi drept fericirea supremă a vieţii, infidelitatea conjugală a devenit un fenomen extrem de obişnuit în toate păturile sociale (şi mai ales printre ţărani, din cauza serviciului militar [1])

Eu unul cred că nu e bine. Iar concluzia care decurge de aici este că-i neapărat necesar să-i punem capăt.

Şi ca să-i punem capăt trebuie să ne schimbăm concepţia despre dragostea trupească; bărbaţii şi femeile să fie astfel crescuţi în familie şi de către opinia publică încît nici înainte, nici după căsătorie să nu privească amorul şi dragostea trupească legată de el drept o stare sublimă şi poetică, aşa cum se întîmplă în prezent, ci ca pe o stare animalică, degradantă pentru om; şi se impune ca opinia publică să sancţioneze încălcarea de către soţi a jurămîntului de credinţă cel puţin cu aceeaşi străşnicie cu care sancţionează nerespectarea obligaţiilor băneşti şi înşelăciunea în relaţiile comerciale; şi ca această încălcare să nu mai fie ridicată în slăvi, cum se obişnuieşte în zilele noastre, închinîndu-i-se romane, versuri, cîntece, opere etc.

Acesta-i cel de-al doilea punct.

În al treilea rînd, am vrut să spun că, datorită aceleiaşi semnificaţii false ce se atribuie iubirii trupeşti, procrearea şi-a pierdut sensul în societatea noastră, şi în loc să reprezinte ţelul şi justificarea raporturilor conjugale, ea a devenit un obstacol ce stinghereşte agreabila continuare a relaţiilor amoroase. De aceea, atît în căsnicie cît şi în afara ei, urmîndu-se sfaturile slujitorilor ştiinţei medicale, se recurge tot mai des la mijloace care răpesc femeii putinţa de a procrea, sau se transformă în obicei şi deprindere un năravv care nu se practica şi nici astăzi nu se practică în familiile ţărăneşti patriar-

[1] În Rusia ţaristă serviciul militar dura 25 de ani.

hale, și anume năravul de a continua raporturile conjugale în timpul sarcinii și al alăptării.

Eu unul cred că nu e bine. Nu e bine să folosești mijloace împotriva procreării, întîi, fiindcă această acțiune scutește oamenii de grijile și de greutățile inerente creșterii copiilor, care răscumpără iubirea trupească, apoi fiindcă ea este indeaproape înrudită cu fapta ce repugnă în cel mai înalt grad conștiinței umane — cu asasinatul. Cît despre neînfrînarea în timpul sarcinii și al alăptării e rea fiindcă distruge forțele fizice și mai ales cele sufletești ale femeii.

Încheierea ce se desprinde este că nu se cade să facem una ca asta. Și ca să n-o mai facem, este neapărat necesar să înțelegem că înfrînarea, care reprezintă o condiție a demnității umane a celor necăsătoriți, este cu atît mai vîrtos obligatorie în căsnicie.

Acesta-i al treilea punct.

În rîndul al patrulea am vrut să spun că în societatea noastră — în care copiii sînt priviți ca un obstacol în calea desfătării sau ca un accident nefericit, sau ca un fel de plăcere *sui generis* atunci cînd se nasc în limita numărului dinainte hotărît — copiii nu sînt educați spre a deveni făpturi raționale și iubitoare capabile să dezlege problemele vitale ce le stau în față, ci numai pentru a oferi satisfacție părinților lor. În consecință, puii de om cresc ca puii de animal, căci principală grijă a părinților nu este să-și pregătească odraslele pentru o activitate vrednică de ființa umană, ci să-i alimenteze cît mai substanțial, să-i ridice cît mai înalți, mai frumoși, mai curați, mai albi și mai sătui. Faptul că această atitudine, care e încurajată de pseudoștiința numită medicină, nu se observă la clasele de jos se datorează numai condițiilor de viață, căci mentalitatea nu e întru nimic deosebită. La copiii alintați, întocmai ca la orice animal de îngrășătorie, apare la o vîrstă extrem de precoce o nestăpînită senzualitate, care le pricinuiește apoi în ado-

lescență suferințe teribile. Îmbrăcămintea, lecturile, spectacolele, muzica, dansurile, dulciurile, tot cadrul existenței lor — de la pozele de pe cutii și pînă la romane, nuvele și poeme — excită și mai mult această senzualitate ; în consecință, cele mai odioase vicii și maladii devin condiții obișnuite ale educației copiilor de amîndouă sexele, menținîndu-se adeseori și la maturitate.

Eu unul cred că nu e bine. De aici se poate trage concluzia, că e neapărat necesar să încetăm a crește puii de om ca pe niște pui de animal și să ne propunem drept scop al educației alte obiective decît făurirea unui corp frumos și bine îngrijit.

Acesta-i punctul al patrulea.

În al cincilea rînd, am vrut să spun că în societatea noastră — unde amorul între un tînăr bărbat și o tînără femeie, avînd la bază totuși dragostea trupească, este ridicat la rangul de țel poetic suprem al aspirațiilor umane, dovadă întreaga artă și poezie a societății noastre — tinerii își irosesc partea cea mai frumoasă a vieții lor : bărbații căutînd să găsească și să cucerească cele mai atrăgătoare femei pentru o legătură amoroasă ori pentru căsătorie, iar fetele și femeile căutînd să ispitească și să atragă bărbații într-o legătură amoroasă sau într-o căsătorie.

De aceea oamenii își risipesc cele mai bune forțe desfășurînd o activitate care e nu numai neproductivă, dar de-a dreptul dăunătoare. De aici provine în cea mai mare parte luxul exorbitant al vieții noastre, de aici trîndăvia bărbaților și nerușinarea femeilor care, adoptînd moda suratelor lor, stricatele notorii, nu se sfiesc să pună în evidență acele părți ale corpului care atîță simțurile.

Eu unul cred că nu e bine.

Nu e bine, fiindcă împreunarea, înăuntrul ori în afara căsătoriei, cu femeia iubită, măcar că poartă aura poeziei, rămîne totuși un țel nevrednic de ființa umană,

după cum nevrednică de ea este și îndestularea cu mîncăruri abundente și gustoase, cu toate că mulți oameni își află în ea țelul vieții și fericirea supremă.

De aici putem trage concluzia că trebuie să încetăm a socoti dragostea trupească drept un simțămînt deosebit de înălțător, și se impune să înțelegem că țelul demn de ființa omenească, fie el slujirea omenirii, a patriei, a științei sau a artei, fie el slujirea lui Dumnezeu, nu poate fi atins prin împreunarea cu omul iubit nici înăuntrul, nici în afara căsătoriei. Dimpotrivă, iubirea și împreunarea cu omul iubit — în pofida tuturor strădaniilor, în versuri și în proză, de a dovedi contrariul — nu înlesnesc niciodată înfăptuirea unui scop demn de ființa omenească, ci totdeauna o îngreunează.

Acesta-i cel de-al cincilea punct.

Iată adevărul important pe care am vrut să-l spun și credeam că l-am spus în povestirea mea. Am crezut că lumea va cugeta poate cum să îndrepte răul pe care îl arată aceste teze, dar nicidecum că nu va fi de acord cu ele.

Și socoteam că este exclus ca lumea să nu fie de acord cu ele, în primul rînd, fiindcă tezele expuse concordă întru totul cu progresul omenirii, care s-a orientat întotdeauna de la dezmăț către o puritate mereu crescîndă, fiindcă ele concordă cu conștiința morală a societății, cu cugetul nostru care înfierează totdeauna depravarea și prețuiește neprihănirea ; și, în al doilea rînd, fiindcă aceste teze nu reprezintă altceva decît corolare de neînlăturat ale învățăturii *Evangheliei*, pe care le profesăm, sau în orice caz le recunoaștem, măcar și inconștient, drept temelia ideilor noastre despre moralitate.

Dar altfel s-au întîmplat lucrurile.

E drept, nimeni nu contestă în mod deschis teza mea că nu se cade să ne dedăm desfrîului nici înainte, nici după căsătorie, că nu este iertat să împiedicăm prin

mijloace artificiale procrearea, că nu se cuvine să facem din copii un divertisment și să așezăm unirea prin dragoste mai presus de orice ; într-un cuvînt, nimeni nu tăgăduiește că înfrînarea este preferabilă dezmățului. Dar se obiectează : „Dacă celibatul este mai bun decît căsătoria, nu încape îndoială că dintre acestea, oamenii trebuie să aleagă celibatul. Dacă vor alege această cale, neamul omenesc se va stinge, dar dispariția speței umane nu poate deveni idealul ei."

Dispariția speței umane nu reprezintă o noțiune nouă pentru lumea noastră : ea este o dogmă pentru oamenii evlavioși, iar savanții o consideră drept o consecință inevitabilă a răcirii soarelui ; obiecția se bazează însă pe o veche, răspîndită și gravă confuzie.

Se spune : „Dacă oamenii vor atinge idealul castității absolute, vor pieri ; prin urmare idealul acesta e vicios". Dar cei ce fac această afirmație confundă, cu sau fără știință, două noțiuni diferite — aceea de regulă sau prescripție și aceea de ideal.

Castitatea nu este o regulă sau o prescripție, ci un ideal sau, mai degrabă, una din condițiile lui. Iar idealul nu e ideal decît atunci cînd poate fi înfăptuit numai în gînd, în idee, cînd ni-l închipuim realizabil doar în infinit și cînd, din această pricină, posibilitatea de a ne apropia de el este infinită. Dacă idealul ar putea fi atins, mai mult chiar, dacă măcar ne-am putea imagina realizarea sa, el ar înceta să mai fie ideal. Să ne gîndim la idealul lui Christos — zidirea împărăției Domnului pe pămînt, prorocită încă de profeți, care au prezis că va veni timpul cînd toți oamenii vor urma învățătura Domnului, și vor schimba palosul pe plug, iar sulița pe seceră, cînd leul va sta alături cu mielul și cînd toate făpturile Domnului vor fi unite prin iubire. Întreg sensul vieții omenești rezidă în strădania omului de a se apropia de acest ideal și de aceea năzuința către idealul creștin în totalitatea lui, și către castitate, care este una

dintre condiţiile lui, nu numai că nu exclude putinţa de viaţă, ci dimpotrivă absenţa idealului creştin ar zădărnici progresul şi, prin urmare, posibilitatea de a trăi.

Părerea potrivit căreia speţa umană va dispare, dacă oamenii vor tinde din răsputeri către puritate, este asemănătoare cu părerea, eventuală sau de-a dreptul curentă, potrivit căreia speţa se va stinge, dacă oamenii în loc să lupte pentru existenţă se vor strădui din răsputeri să-i iubească deopotrivă pe prieteni şi pe vrăjmaşi, într-un cuvînt, să iubească tot ce e făptură vie. Asemenea opinii decurg din faptul că oamenii nu fac deosebire între cele două metode de îndrumare etică.

După cum există două mijloace de a indica unui călător drumul pe care-l caută, tot astfel există şi două metode de îndrumare morală a omului frămîntat de căutarea adevărului. Una dintre ele constă în a descrie omului ce anume va întîlni în cale, urmînd ca el să se ghideze după aceste jaloane.

Potrivit celeilalte metode nu arătăm omului decît direcţia pe care, cu ajutorul busolei ce-o poartă asupra sa, o poate urma, dîndu-şi seama implicit de orice abatere de la ea.

Prima metodă de îndrumare morală constă în a defini nişte elemente exterioare ; ea este metoda regulilor de conduită : i se dau omului semnalmentele precise atît ale faptelor pe care se cuvine să le săvîrşească precum şi a celor pe care se cuvine să nu le săvîrşească.

„Cinsteşte ziua a şaptea, nu fura, nu fi desfrînat, să nu ucizi, să dai zeciuiala săracilor, să nu doreşti femeia altuia, spală-te şi închină-te de cinci ori pe zi, să-ţi faci cruce, să te împărtăşeşti" ş.a.m.d. Aceste porunci ţin de rînduielile cu caracter exterior ale religiei brahmane, ale budismului, ale mahomedanismului, ale mozaismului sau ale bisericii în mod eronat numită biserica creştină.

A doua metodă constă în a descrie omului perfecţionarea spre care năzuieşte dar pe care n-o va atinge

niciodată ; cu alte cuvinte, i se propune omului un ideal, ceea ce-i permite să-şi dea seama în orice moment cît de departe se află acest ideal.

„Iubeşte din toată inima pe Domnul Dumnezeul tău, şi iubeşte-l pe aproapele tău ca pe tine însuţi, din tot sufletul şi cu tot cugetul tău. Fiţi desăvîrşiţi ca şi tatăl vostru cel din ceruri".

Aceasta-i învăţătura lui Isus Christos.

Aducerea la îndeplinire a prescripţiilor exterioare ale diferitelor doctrine religioase se verifică, cercetînd dacă faptele noastre se înscriu în prevederile acestor doctrine, şi. de fapt, ele se pot înscrie.

Respectarea învăţăturii lui Isus se verifică prin conştiinţa gradului de neconcordanţă cu perfecţiunea ideală. (Gradul de apropiere nu se vede, se văd doar abaterile de la perfecţiune.)

Omul care păzeşte rînduielile exterioare este ca unul ce stă în lumina unui felinar atîrnat de un stîlp. El se simte bine în lumina felinarului şi nu are încotro pleca de acolo. Omul care păzeşte învăţătura lui Isus este ca unul ce poartă felinarul înaintea sa atîrnat de o prăjină mai lungă ori mai scurtă : lumina se află totdeauna în faţa lui mereu ademenitoare şi dezvăluie neîncetat privirii sale noi întinderi luminate şi atrăgătoare.

Fariseul mulţumeşte Domnului că păzeşte toate rînduielile.

Tinerii cei bogaţi s-au achitat şi ei de toate îndatoririle lor încă din copilărie şi nu pricep ce le-ar mai putea lipsi. Ei nu sînt în stare să gîndească altfel, căci înaintea ochilor nu văd nimic spre care ar putea să aspire şi de acum încolo. Zeciuiala au dat-o, ziua a şaptea au păzit-o, pe părinţi i-au cinstit, de preacurvit n-au preacurvit, de furat n-au furat, de ucis n-au ucis. Ce mai vreţi ? Cel care păzeşte învăţătura lui Christos, în schimb, ori de cîte ori urcă o treaptă a perfecţiunii, simte nevoia să

urce pe una mai înaltă, de pe care zăreşte o alta şi mai înaltă şi aşa la nesfîrşit.

Cu sine însuşi, acest credincios se poartă totdeauna ca un tiran. El se simte întotdeauna imperfect, căci nu vede drumul pe care l-a parcurs ci mereu are înaintea ochilor drumul pe care urmează să-l mai străbată.

Aici e toată deosebirea între învăţătura lui Christos şi toate celelalte religii, şi ea nu constă în diferenţa de exigenţe, ci în diferenţa sistemelor de îndrumare a oamenilor. Christos n-a impus niciodată anumite norme de viaţă, n-a statornicit nici un fel de instituţii, n-a legiuit niciodată căsătoria. Dar oamenii care n-au înţeles particularităţile învăţăturii lui Christos — deprinşi cum erau cu doctrinele religioase care prevedeau rînduieli exterioare şi dornici să se considere drepţi — precum drepţi se simt şi fariseii, deşi nesocotesc întreg duhul învăţăturii creştine — au plăsmuit din litera ei un cod de rînduieli exterioare, denumit învăţătura bisericii creştine, şi l-au substituit adevăratei învăţături a idealului creştin.

Rînduielile bisericeşti ce-şi zic creştine şi se referă la toate manifestările vieţii au înlocuit învăţătura idealului lui Isus cu reguli şi precizări exterioare, în contradicţie cu spiritul învăţăturii lui.

Astfel s-a procedat în privinţa autorităţii de stat, a justiţiei, a armatei, a bisericii, a serviciului divin, şi la fel s-a procedat şi cu căsătoria ; cu toate că Christos n-a legiuit niciodată căsătoria — ba, dacă am cerceta unele formulări, am constata că mai curînd a combătut-o („lasă-ţi femeia şi urmează-mă") — rînduielile bisericii ce-şi zice creştină au statornicit căsătoria ca pe o instituţie creştină, adică au stabilit un şir de condiţii exterioare în care dragostea trupească ar deveni chipurile perfect legitimă şi fără-de-păcat pentru credinciosul creştin.

Dar întrucît adevărata învățătură creștină nu oferă nici o bază pentru instituția căsătoriei, oamenii din lumea noastră au părăsit un țărm fără să ajungă pe celălalt; cu alte cuvinte ei nu cred, în fond, în rînduielile bisericești ale căsătoriei, simțind că această instituție nu-și află temeiurile în învățătura creștină. În același timp ei nu văd idealul lui Isus, pe care doctrina bisericii îl pune în umbră; nu văd deci aspirația către castitatea absolută și rămîn nedumeriți în privința căsătoriei. De aici decurge situația care la început poate părea ciudată și anume că la evrei, la mahomedani, la lamaiști și la adepții altor religii de nivel cu mult inferior religiei creștine, dar care posedă rînduieli exterioare precise în privința căsătoriei, principiul familiei și respectul fidelității conjugale sînt incomparabil mai trainice decît la așa-numiții creștini.

La aceia se practică un soi de concubinaj sau o formă de poligamie, îngrădite în anumite hotare. La noi există, însă, o destrăbălare totală; atît concubinajul cît și poligamia și poliandria nu sînt supuse nici unor rînduieli, ci se ascund sub forma unei imaginare monogamii.

Fiindcă pentru o parte din cei ce se unesc, clerul oficiază contra plată o anumită ceremonie, intitulată cununie religioasă, oamenii din lumea noastră își închipuie cu naivitate sau ipocrizie, că trăiesc în monogamie.

Nu se poate vorbi de o căsătorie creștină căci ea n-a existat niciodată, după cum niciodată n-a existat și nu va putea exista un serviciu divin creștin (*Matei*, 6, 5—12; *Ioan*, 4, 21), nici învățători și părinți ai bisericii creștine (*Matei*, 23, 8—10), nici proprietate creștină, nici armată, justiție sau stat creștine. Așa au înțeles lucrurile adevărații creștini din primele veacuri.

Idealul creştinului e dragostea de Dumnezeu şi de aproape, jertfirea propriilor interese spre a-i sluji lui Dumnezeu şi aproapelui ; or, dragostea trupească şi căsătoria înseamnă a ne servi pe noi înşine şi de aceea ne împiedică în orice caz să slujim pe Dumnezeu şi pe oameni ; aşadar, din punct de vedere creştin, căsătoria reprezintă o cădere, un păcat.

Căsătoria nu slujeşte Domnului şi oamenilor nici chiar în cazul cînd mirii ar încheia-o pentru perpetuarea speciei. Decît să se căsătorească spre a aduce pe lume copii, ar fi mult mai simplu ca aceşti oameni să dea ajutor pentru a salva viaţa milioanelor de copii care există deja şi care se sting în preajma noastră din cauza lipsei de hrană materială, fără să mai vorbesc de lipsa hranei spirituale.

Creştinul s-ar putea căsători fără să încerce sentimentul căderii, al păcatului, numai în cazul cînd ar vedea şi ar şti că viaţa tuturor copiilor este asigurată.

Nu sîntem siliţi să acceptăm învăţătura lui Christos, învăţătura de care e pătrunsă întreaga noastră viaţă şi pe care se întemeiază întreaga noastră morală ; dar dacă o acceptăm, este exclus să nu recunoaştem că ea ne propune idealul înfrînării absolute.

Evanghelia arată limpede şi fără putinţă de răstălmăcire, în primul rînd, că bărbatul însurat nu se cade să-şi lase femeia ca să ia o altă femeie, că e dator să viţuiască cu aceea cu care s-a însoţit dintru-ntîi (*Matei*, 5, 31—32 ; 19, 8) ; ca arată, în al doilea rînd, că, prin urmare, orice bărbat, fie el căsătorit sau necăsătorit, păcătuieşte privind femeia ca pe un obiect de desfătare (*Matei*, 5, 28—29), şi, în al treilea rînd, că celibatarul face mai bine dacă nu se căsătoreşte de fel, adică dacă alege înfrînarea (*Matei*, 19, 10-12).

Mulţi, foarte mulţi vor socoti că aceste idei sînt stranii şi, mai mult chiar, că ele se bat cap în cap. Şi într-adevăr se bat cap în cap, dar nu între ele, ci cu

întreaga viață și, fără să vrei, te întrebi cuprins de îndoială : De partea cui este dreptatea ? De partea acestor idei sau de partea milioanelor de oameni și a mea ? Sentimentul acesta l-am trăit eu însumi cu neînchipuită intensitate atunci cînd am ajuns la convingerile cărora le dau glas acum : nu mă așteptam deloc ca desfășurarea gîndurilor mele să mă aducă acolo unde m-a adus. M-am îngrozit de propriile mele raționamente și nu voiam să cred că ar fi adevărate, dar era cu neputință să nu cred. Și cu toate că aceste raționamente contrazic în mod flagrant toată rînduiala vieții noastre, cu toate că ele contrazic total felul meu de a gîndi și chiar de a vorbi de altădată, trebuie să admit că sînt îndreptățite.

„Toate acestea nu sînt decît considerațiuni generale și poate întemeiate privind învățătura lui Christos și sînt obligatorii pentru cei care o păzesc ; viața rămîne însă viață și, arătînd doar cu degetul către idealul irealizabil al lui Isus, nu-i putem lăsa pe oameni înarmați numai cu acest ideal și fără nici o altă îndrumare în fața uneia dintre problemele cele mai arzătoare și generale care aduce după sine năpaste cumplite.

La început, tînărul pătimaș se va înflăcăra pentru acest ideal, dar nu va rezista, va ceda și, călcînd și disprețuind orice pravilă, se va afunda în mocirla desfrîului !

Îndeobște așa judecă lumea.

„Idealul lui Christos este irealizabil, de aceea nu poate să ne fie îndrumar în viață ; sîntem în stare să vorbim, să visăm despre el, dar nu să-l aplicăm în viață, de aceea trebuie să renunțăm la el. Noi n-avem nevoie de un ideal, ci de o rînduială, de o călăuză pe măsura noastră, la nivelul mijlociu al forțelor morale proprii societății în care trăim : avem nevoie de preacinstita cununie religioasă sau măcar de o cununie mai puțin cinstită, în care unul din miri — cum se mai întîmplă

la noi cu bărbatul — s-a însoțit întîi cu numeroase femei, sau avem nevoie măcar de o cununie cu drept de divorț, sau chiar și de o cununie civilă, sau (mergînd pe aceeași cale) de cununia japoneză pe termen mărginit — așadar, de ce oare n-am ajunge și la casele de toleranță ?"

Cică bordelurile ar fi preferabile trotuarului. Ei bine, aici e buba, căci, o dată ce ne-am îngăduit să coborîm idealul la nivelul slăbiciunii noastre, nu mai reușim a găsi hotarul la care trebuie să ne oprim.

Dar acest raționament este greșit din capul locului, și greșește, în primul rînd, fiindcă socoate că idealul perfecțiunii absolute nu ar putea constitui un îndrumar în viață și că privind acest ideal, trebuie să te dezici de el, fie spunînd : nu-mi folosește, deoarece nu-l voi atinge niciodată ; fie spunînd : sînt nevoit să cobor acest ideal pînă pe treapta pe care slăbiciunea mea va binevoi să se așeze.

Acest raționament este analog cu acela al unui navigator care și-ar spune : întrucît nu pot urma direcția pe care mi-o indică busola, am s-o zvîrl peste bord sau n-am să mă uit la ea ; cu alte cuvinte, voi lepăda idealul sau voi fixa acul busolei astfel încît să corespundă cu actualul traseu al vasului meu, adică voi alinia idealul cu slăbiciunea mea. Idealul perfecțiunii, pe care ni-l dăruiește Christos nu e nici vis, nici obiectul unei predici retorice, ci călăuza necesară și la îndemîna tuturora a vieții morale a oamenilor, așa cum busola e instrumentul nelipsit al marinarului ; se cere însă să crezi atît în ideal cît și în busolă. În orice situație s-ar afla un om, e totdeauna de ajuns să cerceteze învățătura și idealul dăruite de Christos, ca să afle răspunsul cel mai sigur în privința faptelor ce se cuvine și a celor ce nu se cuvine să le săvîrșească. Dar e necesar să creadă fără rezerve în această învățătură și numai în ea, să înceteze a crede în oricare altă învățătură, în-

tocmai cum marinarul trebuie să creadă exclusiv în busolă, să înceteze a privi în dreapta și în stînga și a se lăsa călăuzit de ceea ce vede ici și colo. Trebuie să știi să te călăuzești după învățătura creștină, slujindu-te de ea ca de o busolă, principalul fiind să-ți cunoști poziția, să apreciezi cu exactitate și cu sînge rece în ce măsură te-ai abătut de la direcția ideală. Omul, pe orice treaptă s-ar afla el, găsește întotdeauna o cale de a se apropia de acest ideal, dar niciodată, în nici o situație, nu poate afirma că l-a atins, că-i e cu neputință a năzui la o și mai mare apropiere de ideal.

Aceasta este tendința omului către idealul creștin, în general, și către castitate, în particular.

În legătură cu problema sexuală, să ne închipuim omul în cele mai diferite împrejurări în care nu practică înfrînarea, de la copilăria inocentă și pînă la căsătorie ; pe fiecare dintre treptele situate între aceste două limite, învățătura lui Christos și idealul pe care ea îl proclamă îi vor arăta omului întotdeauna limpede și deslușit ce se cade și ce nu se cade să facă.

Cum trebuie să se poarte un tînăr cast, o fecioară neprihănită ? Ei trebuie să rămînă mai departe curați în fața ispitei și, pentru a fi în stare să pună toate forțele lor în slujba lui Dumnezeu și a oamenilor, trebuie să năzuiască spre o puritate mereu crescîndă în cuget și în dorințe.

Ce trebuie să facă tînărul și fecioara care au căzut pradă ispitei, care sînt stăpîniți de gîndul unei iubiri fără chip sau al iubirii pentru o anumită persoană și de aceea au pierdut în oarecare măsură putința de a sluji pe Dumnezeu și omenirea ? Trebuie să facă același lucru : să nu-și permită nici o abatere, știind că orice îngăduință nu-i va mîntui de ispită, ci dimpotrivă o va înteți ; și să tindă către o puritate mereu crescîndă, ca să poată sluji cît mai bine lui Dumnezeu și oamenilor.

Ce trebuie să facă oamenii, cînd n-au ieşit biruitori din această luptă şi au căzut în păcat? Să nu privească greşeala săvîrşită nici ca pe o desfătare legitimă, cum e privită în zilele noastre, dacă a fost sfinţită prin cununie, nici ca pe o plăcere întîmplătoare care poate fi repetată cu altele; dar să n-o privească nici ca pe o nenorocire, atunci cînd păcătuiesc fără cununie cu o persoană mai prejos de ei, ci această greşeală dintîi să fie singura din viaţa lor, iar ei să se considere uniţi printr-o căsătorie indisolubilă.

Prin urmările ei — naşterea de copii — încheierea unei căsătorii implică pentru soţi o nouă formă, mult mai mărginită, de a sluji lui Dumnezeu şi oamenilor. Pînă la căsătorie, omul i-a putut sluji direct în formele cele mai felurite; căsătoria îngrădeşte însă cîmpul lui de activitate şi îi impune să crească şi să educe pe urmaşii născuţi din ea, pe viitorii slujitori ai Domnului şi ai oamenilor.

Ce trebuie să facă bărbatul şi femeia care conviețuiesc în căsnicie şi îndeplinesc acea slujire limitată a Domnului şi a omenirii, crescîndu-şi şi educîndu-şi copiii, acţiune care decurge din situaţia lor?

Trebuie să facă acelaşi lucru: să-şi unească eforturile spre a se izbăvi de ispită, spre a se purifica şi a pune capăt păcatului; să înlocuiască dragostea trupească, adică raporturile ce stau în calea slujirii Domnului şi omenirii, generală şi particulară, prin raporturi curate ca între soră şi frate.

De aceea e neadevărat că nu ne putem călăuzi după idealul lui Christos, fiindcă este prea înalt, desăvîrşit şi inaccesibil. Nu ne putem lăsa călăuziţi de el numai fiindcă ne mințim şi ne amăgim pe noi înşine.

Spunînd că ne trebuie reguli mai lesne de înfăptuit decît idealul propus de Christos, pentru că dacă nu-l vom atinge, vom aluneca în braţele desfrîului, nu afirmăm că idealul lui Christos este prea înalt pentru noi, ci

doar că nu credem în el și nu vrem să ne supunem în purtări acestui ideal.

Spunînd că aceia care au greșit o dată vor aluneca pe panta depravării, nu afirmăm decît că am hotărît dinainte că a greși cu o femeie mai prejos de noi nu constituie un păcat, ci un mic divertisment, o pasiune trecătoare pe care nimic nu ne obligă să le reparăm prin ceea ce numim căsătorie. Dacă am înțelege însă că a greși înseamnă a săvîrși un păcat, care trebuie și poate fi răscumpărat printr-o căsătorie indestructibilă și prin activitatea pe care o implică educarea copiilor născuți din căsătorie, greșeala n-ar putea niciodată să ne ducă la desfrîu.

Ne aflăm într-o situație asemănătoare cu aceea a unui agricultor care n-ar ține seamă de semănătura compromisă și însămînțînd într-un al doilea și un al treilea loc n-ar socoti drept adevărată decît semănătura ce dă rod. Evident, un asemenea om irosește mult pămînt și prăpădește multe semințe și niciodată n-are să învețe a semăna cum trebuie. Este destul ca idealul vostru să fie înfrînarea, să considerați că bărbatul care a greșit cu o femeie, oricine ar fi el sau ea, s-a căsătorit cu această femeie pentru toată viața, și veți înțelege lămurit că îndrumarea dată de Christos este nu numai în stare să ne satisfacă, dar și singura cu putință.

„Omul e o făptură slabă, de aceea nu trebuie să-i încredințăm decît sarcini potrivite puterilor sale", spune lumea. E ca și cum am spune : „Mi-s neputincioase mîinile și nu pot trage o linie dreaptă, adică linia cea mai scurtă care unește două puncte, și de aceea, ca să-mi ușurez munca, vrînd să trag o dreaptă, îmi iau drept model o linie curbă sau frîntă". Cu cît mi-e mîna mai nepricepută, cu atîta trebuie să fie mai desăvîrșit modelul.

După ce am făcut cunoștință cu învățătura creștină a idealului, nu ne putem preface că n-am cunoaște-o

și să punem în locul ei rînduieli exterioare. Această învățătură a fost împărtășită omenirii mai ales ca s-o călăuzească în epoca actuală. Omenirea a depășit vîrsta rînduielilor religioase cu caracter exterior în care nu mai crede nimeni.

Învățătura creștină a idealului este singura capabilă să călăuzească omenirea. Nu se poate, nu se cade să înlocuim idealul lui Isus cu rînduieli exterioare, noi trebuie să-l avem mereu înaintea ochilor în puritatea lui neîntinată și trebuie mai cu seamă să credem în el.

Celui ce înoată în preajma țărmului îi putem spune: „Ține-te aproape de culmea aceea, de promontoriul acela, de linia țărmului" și alte asemenea lucruri.

Dar vine timpul cînd înotătorii ies în larg și atunci numai stelele din înaltul cerului și busola pot și trebuie să-i călăuzească. Noi însă avem și stele și busolă.

Această postfață scrisă în intervalul octombrie 1889—aprilie 1890, a văzut lumina tiparului în 1890 o dată cu Sonata Kreutzer în volumul al XIII-lea al ediției operelor lui L. N. Tolstoi.

PĂRINTELE SERGHI

În românește de
CEZAR PETRESCU
și
S. RECEVSCHI

După volumul 12 al ediţiei :
Л. Н. Толстой
Собрание сочинений
в двадцати томах
„Художественная литература“
Москва, 1964

Cam prin 1840 s-a petrecut la Petersburg un fapt care a uimit pe toată lumea ; un prinţ, un bărbat de o rară frumuseţe — comandantul escadronului de gardă din regimentul de cuirasieri, despre care toţi erau încredinţaţi că va ajunge aghiotant al împăratului şi că va face o carieră strălucită la curtea lui Nicolaie I — cu o lună înainte de data căsătoriei sale cu o foarte frumoasă domnişoară de onoare, care se bucura de o deosebită favoare din partea împărătesei, îşi dădu demisia, rupse legăturile cu logodnica, dărui surorii sale moşia ce avea şi plecă la mînăstire, hotărît să se călugărească. Întîmplarea aceasta păru cu totul neobişnuită şi de neînţeles oamenilor care nu cunoşteau cauzele ei intime ; pentru prinţul Stepan Kasatski, însă, toate acestea s-au săvîrşit într-un chip atît de firesc, încît nici nu-şi putea închipui că ar fi fost posibil să procedeze altfel.

Tatăl lui Stepan Kasatski, colonel în garda imperială, ieşit la pensie, murise cînd fiul său n-avea

decît doisprezece ani. Deși mamei sale îi venea foarte greu să se despartă de băiat, ea nu putu totuși să treacă peste dorința răposatului ei soț, care îi ceruse ca, dacă s-ar întîmpla ca el să moară, să nu țină băiatul acasă, ci să-l dea la liceul militar, și, drept urmare, ea îl trimise la această școală. Văduva însăși se mută la Petersburg împreună cu fata ei, Varvara, ca să locuiască în același oraș cu fecioru-său și să-l poată lua la dînsa în zilele de sărbătoare.

Băiatul se distinsese prin aptitudinile lui strălucite și prin neobișnuita sa ambiție, datorită cărora era întîiul, atît la studii, îndeosebi la matematici, pentru care nutrea o deosebită pasiune, cît și la instrucția militară și la călărie. Cu toată statura lui neobișnuit de înaltă, era frumos și sprinten. Ar fi fost și prin purtarea sa un cadet model dacă nu i-ar fi dăunat firea lui iute, năvalnică. Nu bea, nu se deda desfrîului și era cît se poate de sincer. Singurul lucru ce-l împiedica să fie un cadet desăvîrșit erau izbucnirile de mînie pe care le avea uneori, cînd își pierdea cu totul stăpînirea de sine și devenea o adevărată fiară. O dată era cît pe-aci să azvîrle pe fereastră pe un cadet care încercase să-și bată joc de colecția lui de minereuri. Altă dată era să intre într-un bucluc : a azvîrlit o tavă plină cu pîrjoale în capul economului, s-a năpustit asupra ofițerului și se zice că l-a și lovit pentru că acesta își tăgăduise propriile lui cuvinte, minținд cu nerușinare. Fără îndoială că ar fi fost degradat, rămînînd simplu soldat, dacă directorul liceului n-ar fi înăbușit scandalul și nu l-ar fi concediat pe econom.

La optsprezece ani fu înălțat ofițer și intră într-unul din regimentele de gardă de elită.

Împăratul Nicolaie Pavlovici îl cunoștea încă de pe cînd era în școală și îi acordă atenția sa și mai tîrziu, la regiment, încît lumea îi prezicea că va ajunge aghiotant. Kasatski însuși năzuia din toată inima la postul acesta nu numai din ambiție, ci mai cu seamă pentru că, de pe vremea cînd era încă la școală, îl iubea pe Nicoae Pavlovici cu pasiune, acesta este cuvîntul, cu o adevărată pasiune. La fiecare vizită a lui Nicolae Pavlovici la liceul militar — și se întîmpla destul de des ca făptura lui înaltă, în tunică militară, cu pieptul scos în afară, cu nasul coroiat deasupra mustății și cu favoriții tăiați scurt, să intre cu pas vioi, salutînd pe cadeți cu glas puternic — Kasatski încerca extazul unui îndrăgostit, același extaz pe care avea să-l încerce mai tîrziu, ori de cîte ori întîlnea obiectul dragostei sale. Numai că extazul dragostei pentru Nicolaie Pavlovici era mai puternic : ar fi vrut să-i poată arăta devotamentul său nemărginit, să-i dea o dovadă de sacrificiu, să i se jertfească cu întreaga sa ființă. Și Nicolaie Pavlovici își dădea seama că stîrnește acest extaz și îl atîța cu bună-știință. Se juca cu cadeții, îi strîngea în jurul său, purtîndu-se cu ei, ba simplu ca un copil, ba prietenește, ba cu solemnă măreție. După isprava sa din urmă cu ofițerul acela, Nicolaie Pavlovici nu i-a spus lui Kasatski nimic, dar cînd acesta s-a apropiat de el, l-a îndepărtat cu un gest teatral și, încruntîndu-se, l-a amenințat cu degetul, pentru ca după aceea, la plecare, să-i spună :

— Află că știu totul, dar sînt unele lucruri pe care nu vreau să le știu. Totuși ele sînt aci.

Și arătă spre inimă.

La absolvirea școlii, însă, cînd cadeții se prezentară împăratului, el nu mai pomeni nimic despre

această întîmplare și, ca întotdeauna, le spuse că ei pot să i se adreseze de-a dreptul, le ceru să stea cu credință în slujba sa și a patriei, iar el va fi întotdeauna prietenul lor cel mai bun. Ca de obicei toți se simțiră mișcați, iar Kasatski, care nu uitase cele întîmplate în trecut, izbucni în plîns și jură să-și pună toate forțele în slujba țarului mult iubit.

Cînd Kasatski intră în regiment, maică-sa se mută, împreună cu fiica ei, mai întîi la Moscova, iar după aceea la țară. Kasatski cedă surorii sale jumătate din averea lui, iar partea care-i rămase îi ajungea tocmai bine să-și acopere cheltuielile ce avea în regimentul acela de lux unde își făcea slujba.

În aparență, Kasatski era la fel cu toți ceilalți tineri și strălucițí ofițeri din gardă care fac carieră, dar în sufletul său se săvîrșea o complicată și încordată frămîntare. Sîmburele frămîntării lui lăuntrice se arătase încă din copilărie și această frămîntare părea să aibă mai multe laturi, în realitate însă se reducea la unul și același lucru, căci consta în a atinge, în toate împrejurările ce i se iveau în cale, desăvîrșirea și succesul, care să stîrnească laudele și admirația oamenilor. Fie că era vorba de instrucție ori de studii, el se așternea pe lucru și muncea pînă cînd era lăudat și dat ca pildă celorlalți. După ce își atingea un țel, își alegea altul. În felul acesta ajunsese să fie cel dintîi la învățătură ; tot așa, pe cînd era în liceu, observînd o dată stîngăcia cu care mînuia limba franceză, se puse pe muncă, pînă ce izbuti să-și însușească franceza tot atît de bine ca și rusa ; tot astfel, mai tîrziu, îndeletnicindu-se cu șahul, ajunse un minunat jucător, încă de cînd era cadet.

Pe lîngă misiunea principală a vieții sale, care consta în a sluji pe țar și patria, Kasatski își mai propunea întotdeauna și un alt țel și, oricît de neînsemnat ar fi fost acesta, i se dăruia cu toată ființa lui și, pînă izbutea să-l atingă, nu trăia decît pentru înfăptuirea lui. Dar îndată ce reușea să-și înfăptuiască țelul propus, în conștiința lui încolțea fără zăbavă un altul, care lua locul celui precedent. Această năzuință de a se distinge și de a-și realiza ținta propusă îi umplea toată viața. Astfel, după ce ieși ofițer, își luă drept scop să cunoască cît mai bine toate amănuntele serviciului ; în scurtă vreme, ajunse un ofițer model, cu toate că și de astă dată își arăta același cusur — firea lui iute, nestăpînită, care îl împingea la gesturi necugetate și dăunătoare carierei sale. Mai tîrziu, în cursul unei discuții în societate, dîndu-și seama că nu avea o cultură generală destul de întinsă, își puse în gînd să și-o completeze și se porni pe citit, pînă cînd dobîndi ceea ce voise. Apoi își puse în gînd să ajungă la o situație strălucită în societatea înaltă, învățâ să danseze minunat și într-un timp foarte scurt reuși să fie poftit la toate balurile elitei și la unele serate. Dar numai atît nu-l mulțumea. Se deprinsese să fie cel dintîi în toate ; or în această privință, era departe de a deține locul dorit.

Înalta societate se alcătuia pe atunci — și eu cred că așa a fost alcătuită totdeauna și pretutindeni — din patru categorii de oameni : 1) din oameni bogați și curteni ; 2) oameni fără avere, dar născuți și trăiți în preajma curții ; 3) oameni bogați, care căutau să imite pe curteni și 4) oameni care nu erau nici bogați, nici curteni, dar care căutau să imite pe cei din primele două

categorii. Kasatski nu făcea parte nici din cea dintîi, nici din cea de a doua categorie ; el era primit cu plăcere în ultimele două cercuri. Intrînd în societate, el își propuse și aci un scop — legătura cu o femeie de lume și își atinse repede acest țel. În scurtă vreme, însă, își dădu seama că cercurile pe care le frecventa erau de o treaptă inferioară, că existau altele mai înalte și că, deși era primit în aceste cercuri mai înalte de curteni, el era acolo un străin ; toți se purtau politicos cu el, dar atitudinea lor arăta că cercul acela era format din oameni de-ai lor și că el nu făcea parte dintre ei. Iar Kasatski voia cu tot dinadinsul să facă parte din lumea lor. Pentru asta trebuia ori să fie numit aghiotant al împăratului, ori să se însoare cu o fată din acest cerc. Și astfel hotărî să se căsătorească. În alegerea sa, se opri asupra unei tinere fete de o rară frumusețe din anturajul curții, care nu numai că făcea parte din lumea „lor" — adică din acea lume în care dorea el să pătrundă — dar de care căutau să se apropie chiar și oamenii cei mai suspuși și cu situații puternice în societatea înaltă. Această fată era contesa Korotkova. Kasatski începu să-i facă curte contesei Korotkova nu numai de dragul carierei lui, dar și pentru că era cît se poate de atrăgătoare, și în scurt timp se îndrăgosti de ea. La început, Korotkova se purtă foarte rece cu el, dar după aceea totul se schimbă pe neașteptate, și ea se arătă plină de duioșie, iar mama ei îl invita cu mare stăruință în casa lor.

Kasatski formulă cererea în căsătorie, care fu acceptată. Se mira singur de ușurința cu care dobîndise această fericire, precum și de ceva ce părea deosebit, ciudat, atît în atitudinea mamei, cît și a fetei. Era foarte îndrăgostit și orbit, și de

aceea nu înţelesese ceea ce ştia aproape tot oraşul, anume că logodnica sa fusese cu un an mai înainte amanta lui Nicolaie Pavlovici.

II

Cu două săptămîni inainte de ziua cununiei, Kasatski se afla la Ţarskoe Selo, la vila logodnicei sale. Era o zi caldă de mai. Logodnicii se plimbară prin grădină şi apoi se aşezară pe o bancă de pe o alee umbroasă de tei. Mary era de o negrăită frumuseţe în rochia ei albă de muselină. Părea întruchiparea nevinovăţiei şi a iubirii. Sta pe bancă, ba plecîndu-şi capul, ba ridicîndu-şi privirea spre bărbatul falnic şi uriaş, care îi vorbea cu deosebită gingăşie, şi stăpînit la fiecare gest sau vorbă de teama să nu jignească, să nu întineze cumva îngereasca puritate a logodnicei sale. Kasatski făcea parte dintre acei oameni din anii 40, pe care astăzi nu-i mai întîlnim, şi care, admiţînd cu bună-ştiinţă pentru ei libertinajul sexual, fără să-şi facă pentru aceasta nici o imputare, cereau în schimb soţiilor lor să fie de o neprihănire desăvîrşită, cerească, iar această neprihănire cerească ei o vedeau în fiecare tînără din cercul lor, şi se purtau cu ele ca atare. Această concepţie era în mare parte greşită şi dăunătoare în ceea ce priveşte desfrînarea pe care şi-o îngăduiau bărbaţii ; pentru femei însă ea era, cred, mult mai folositoare decît concepţia — complet diferită — a tinerilor de astăzi, care văd în fiecare fată o femelă ce-şi caută masculul. În faţa unei asemenea divinizări, tinerele fete se străduiau şi ele să fie mai mult sau mai puţin zeiţe. Aceeaşi concepţie despre femei o avea şi Kasatski, şi prin prisma ei îşi privea logodnica.

În ziua aceea era parcă mai îndrăgostit ca oricînd și nu încerca pentru logodnica sa nici urmă de dorință senzuală ; dimpotrivă, o privea cu duioșie, ca pe o ființă inaccesibilă. Se ridică în picioare cît era de înalt și rămase în fața ei, cu amîndouă mîinile sprijinite de garda sabiei.

— Abia acum am cunoscut toată fericirea pe care o poate simți un om. Și dumneata, tu, spuse el cu un zîmbet sfielnic, ești aceea care mi-ai dăruit-o.

Era în perioada aceea cînd nu se deprinseseră încă a-și spune „tu" și, cum din punct de vedere moral el o socotea superioară lui, i se părea îngrozitor să spună „tu" acestui înger.

— Datorită... ție am ajuns să mă cunosc, să aflu că sînt mai bun decît credeam.

— Eu o știam de mult. De aceea te-am și îndrăgit.

O privighetoare cînta undeva prin apropiere, iar frunzișul tînăr fremăta, legănat de o adiere trecătoare.

El îi luă mîna și i-o sărută, și ochii i se umplură de lacrimi. Ea înțelese că îi mulțumea pentru că-i spusese că l-a îndrăgit. El făcu cîțiva pași înainte și înapoi, fără a scoate o vorbă, apoi se întoarse lîngă ea și se așeză pe bancă.

— Dumneata știi, tu știi — de altfel e același lucru. M-am apropiat de tine, nu în chip cu totul dezinteresat, voiam să-mi fac legături în societatea înaltă, după aceea însă... Cît de neînsemnate au devenit toate astea în comparație cu tine, atunci cînd te-am cunocut. Nu ești supărată pe mine din pricina asta ?

Ea nu-i răspunse, mulțumindu-se doar să-i atingă mîna cu mîna ei.

El înţelese că gestul acesta însemna: „Nu, nu sînt supărată".

— Da, uite, tu mi-ai spus, el şovăi o clipă, părîndu-i-se că ceea ce voia să-i spună e prea îndrăzneţ, mi-ai spus adineauri că m-ai îndrăgit; iartă-mă, eu te cred, dar mai este ceva în afară de asta, ceva care te neliniştește şi te mîhneşte. Ce anume?

„Da, acum ori niciodată, se gîndi ea. E totuna, căci pînă la urmă tot va afla. Acum, însă, nu va mai pleca de lîngă mine. Vai, ar fi groaznic dacă m-ar părăsi!"

Şi ea învălui într-o privire drăgăstoasă toată făptura lui mare, puternică, nobilă. Îl iubea acum mai mult decît pe Nicolaie şi, dacă n-ar fi fost titlul de împărat al acestuia, nu l-ar fi schimbat pe Kasatski pentru celălalt.

— Ascultă-mă. Nu pot să mint. Trebuie să-ţi spun totul. Mă întrebi ce este? Am mai iubit o dată.

Cu un gest de implorare ea îşi puse mîna pe mîna lui.

El tăcea.

— Vrei să ştii pe cine? Ei, da, pe el, pe împărat.

— Cu toţii îl iubim. Îmi închipui că pe cînd erai la pension...

— Nu, după aceea. Am fost pasionată după el, însă pe urmă a trecut. Dar trebuie să-ţi spun...

— Ei, şi ce are a face?

— Vezi, n-a fost o simplă idilă.

Ea îşi acoperi faţa cu mîinile.

— Cum? I te-ai dat?

Ea tăcea.

— I-ai fost amantă?

Ea tăcea.

El sări de pe bancă şi rămase în faţa ei palid ca moartea, cu fălcile tremurînd. Îşi aminti în clipa aceea cum Nicolae Pavlovici, întîlnindu-l pe bulevardul Nevski, îl felicitase călduros.

— Doamne, ce am făcut, Stiva !

— Nu mă atingeţi, nu mă atingeţi. Vai, cît sufăr !

Se întoarse şi porni spre casă. Acolo o găsi pe mama ei.

— Ce-i cu dumneata, prinţe ? Eu... dar văzînd cum arată la faţă, amuţi. Lui Kasatski îi năvălise brusc tot sîngele în obraz.

— Dumneata ai ştiut lucrul ăsta şi ai vrut să faci din mine paravanul lor. Dacă n-aţi fi femei, strigă el ridicînd pumnul uriaş asupra ei ; apoi, întorcîndu-se în loc, fugi.

Dacă cel care fusese amantul logodnicei sale ar fi fost un om obişnuit, l-ar fi ucis — era însă ţarul adorat.

Chiar a doua zi ceru un concediu şi-şi înaintă demisia ; pretextă că e bolnav, pentru a nu vedea pe nimeni, şi plecă la ţară.

Petrecu vara în satul său şi îşi orîndui treburile. Dar la sfîrşitul verii nu se mai înapoie la Petersburg, ci plecă la o mînăstire şi se călugări.

Maică-sa îi scrise, încercînd să-l abată de la un pas atît de hotărîtor. El îi răspunse că chemarea lui Dumnezeu stă mai presus de orice alte considerente şi simţea că aceasta este chemarea lui. Numai soră-sa, tot aşa de mîndră şi ambiţioasă ca şi fratele ei, îl înţelegea.

Ea îşi dădea seama că el se călugărise pentru a se ridica deasupra acelora care voiseră să-i arate că sînt mai presus de el. Şi îl înţelegea bine. Călugărindu-se, el arăta că disprefuieşte tot ce li se părea atît de însemnat altora şi lui însuşi, cînd

era în armată, şi că se situa pe o treaptă nouă, atît de înaltă, încît putea privi de sus în jos pe oamenii pe care altă dată îi pizmuise. Dar aceasta nu era singurul sentiment care-l călăuzea, aşa cum credea soră-sa, Varenka. În sufletul său mai era viu şi un alt sentiment, adînc, religios, de care Varenka nu-şi dădea seama, un sentiment care, împletindu-se cu mîndria şi cu dorinţa lui de întîietate în toate cele, îl călăuzea. Dezamăgirea pricinuită de Mary (logodnica sa), pe care şi-o închipuise un adevărat înger şi jignirea sufletească de pe urma ei erau atît de mari, încît îl împinseseră la disperare, iar disperarea unde-l dusese ? — la Dumnezeu, la credinţa lui din copilărie, care-i rămăsese neatinsă.

III

Kasatski intră la mînăstire de Pocroave. [1]

Stareţul mînăstirii era un scriitor erudit de neam nobil şi ascet, adică se trăgea din călugării asceţi veniţi din Valahia, care se supuneau întru totul conducătorului şi învăţătorului ales de ei. Egumenul fusese discipolul vestitului ascet Ambrozie, el însuşi discipolul lui Macarie, care fusese discipolul ascetului Leonid, care fusese discipolul lui Paisie Velicikovski. Kasatski se supuse acestui egumen, recunoscîndu-l drept părintele său duhovnicesc.

Pe lîngă simţămîntul superiorităţii sale asupra celorlalţi, pe care îl încerca la mînăstire, Kasatski, aşa cum i se întîmplase în toate acţiunile lui, îşi găsea şi aici mulţumirea în atingerea desăvîrşirii atît în viaţa exterioară, cît şi în cea lăuntrică.

---

[1] *Pocroave* — sărbătoare bisericească ce se prăznuieşte la 1 octombrie.

După cum la regimentul fusese nu numai un ofiţer fără cusur, ci şi unul dintre cei care făceau mai mult decît li se cerea, lărgind cadrul perfecţiunii, tot astfel, ajuns călugăr, el se străduia să fie desăvîrşit : mereu sîrguincios, stăpînit, smerit, blajin, curat nu numai cu fapta, dar şi cu gîndul, şi ascultător. Îndeosebi această însuşire din urmă, ori perfecţiunea, îi uşura viaţa. Dacă multe cerinţe ale vieţii monahale din această mult vizitată mînăstire îi displăceau, pentru că-l duceau în ispită, disciplina lui le înlătura pe toate : „Nu-i treaba mea să judec, ci să îndeplinesc smerit ceea ce trebuie să fac, fie stînd de veghe în faţa sfintelor moaşte, fie cîntînd în strană, fie ţinînd socotelile arhondaricului". Datorită aceleiaşi supuneri faţă de stareţ, el înlătura orice umbră de îndoială ce se ivea în sufletul lui. Fără această supunere l-ar fi supărat atît lungimea şi monotonia slujbelor bisericeşti, cît şi forfota vizitatorilor şi apucăturile urîte ale fraţilor întru călugărie ; acum, însă, nu numai că îndura bucuros toate acestea, dar ele alcătuiau mîngîierea şi sprijinul vieţii sale. „Nu ştiu de ce trebuie să ascult de cîteva ori pe zi aceleaşi rugăciuni, dar ştiu că aşa trebuie să fac. Şi ştiind că aşa trebuie să fac, găsesc bucurie în ele." Stareţul îi spusese că după cum hrana trupului este necesară pentru întreţinerea vieţii, tot astfel hrana spirituală — adică rugăciunea bisericească — este trebuincioasă pentru a susţine viaţa sufletului. El credea aceasta şi astfel slujba bisericească, pentru care uneori îi venea foarte greu să se scoale în zori, îi dădea cu adevărat o linişte şi o mulţumire sufletească ; iar mulţumirea pe care o găsea în conştiinţa smereniei lui şi a îndeplinirii fără şovăire a tuturor acţiunilor prescrise de egumen îi aducea bucurie. Dar ţinta vieţii sale

nu consta numai în a-şi subjuga tot mai mult voinţa, în a-şi adînci tot mai mult smerenia, ci şi în însuşirea tuturor virtuţilor creştineşti, care la început i se păruseră lesne de cucerit. Dăruise surorii sale întreaga lui moşie şi nu-i părea rău — trîndăvia nu-i intra în fire. Umilinţa în faţa inferiorilor săi nu numai că nu i se părea o povară, dar îi stîrnea bucurie. El izbutea să biruie cu uşurinţă pînă şi păcatul poftelor trupeşti : atît al lăcomiei, cît şi al desfrîului. Stareţul îl prevenise să se ferească mai cu osebire de acesta din urmă şi Kasatski era mulţumit că se izbăvise de el.

Nu-l chinuia decît amintirea logodnicei lui. Dar nu numai amintirea ei, ci şi reprezentarea vie a celor ce ar fi putut să urmeze. Fără să vrea, vedea în închipuire pe favorita împăratului, aşa cum o cunoştea, căsătorită apoi şi devenind o foarte bună soţie şi mamă. Iar pe soţul ei îl vedea deţinînd un post important, şi bucurîndu-se de putere, consideraţie şi de o soţie bună, pocăită.

În clipele bune, aceste gînduri nu-l tulburau. Cînd îi veneau în gînd toate acestea în clipe bune, se bucura că a scăpat de asemenea ispite. În alte clipe însă, tot ce alcătuia sensul vieţii lui de-acum păleа deodată şi Kasatski înceta nu numai să creadă în el, dar înceta să-l mai vadă, nu era în stare să-l învie în conştiinţa sa ; atunci îl năpădeau amintirile şi e îngrozitor de spus — în asemenea clipe el regreta că se călugărise.

Scăparea din această situaţie era munca şi o zi întreagă petrecută în rugăciuni. După obicei bătea mătănii, se închina mai mult chiar decît în celelalte zile, dar se închina numai cu trupul — sufletul nu lua parte. Şi asta dura o zi, uneori două şi apoi trecea de la sine. Dar timpul acesta de o zi sau două era înspăimîntător. Kasatski sim-

ţea că nu mai era stăpîn pe sine şi că nu mai era nici în stăpînirea lui Dumnezeu, ci a nu ştiu cărei puteri străine. Şi tot ce putea să facă şi făcea în aceste perioade era să urmeze povaţa stareţului, adică să se stăpînească să nu întreprindă nimic în timpul acela şi să aştepte. Îndeobşte în asemenea zile, Kasatski nu trăia după voinţa sa, ci după voia stareţului şi găsea în această supunere o deosebită linişte.

Şi astfel trăi Kasatski vreme de şapte ani în mînăstirea în care intrase dintru început. La sfîrşitul celui de al treilea an fu hirotonisit ieromonah, primind numele de Serghi. Hirotonisirea fu pentru Serghi un însemnat eveniment sufletesc. Simţea şi mai înainte o mare mîngîiere şi înălţare sufletească ori de cîte ori se împărtăşea ; acum, cînd i se întîmpla să slujească el însuşi, săvîrşirea proscomidiei îl aducea într-o stare de extaz, de înduioşare. Mai tîrziu însă, sentimentul acesta slăbea tot mai mult şi o dată, cînd trebui să slujească în acea stare de apăsare sufletească în care cădea uneori, simţi că nici extazul nu va mai dăinui. Şi într-adevăr, simţămîntul acesta slăbi treptat, pînă cînd ajunse obişnuinţă.

Îndeobşte în cel de al şaptelea an de călugărie Serghi simţi că începuse să i se urască. Învăţase tot ce avea de învăţat, atinsese tot ce era de atins şi nu mai avea nimic de făcut

În schimb, se ivea în sufletul său, tot mai mult, o stare de amorţire. În timpul acesta află că mama sa a murit, iar Mary s-a căsătorit. Amîndouă veştile le primi cu nepăsare. Toată atenţia, tot interesul său erau concentrate asupra vieţii sale lăuntrice.

După patru ani de la hirotonisire, arhiereul îi arătă o deosebită bunăvoinţă şi stareţul îi spuse

că, dacă i se vor oferi însărcinări bisericești mai înalte, să nu le respingă. Și atunci se trezi în el ambiția care zace în orice călugăr, adică tocmai ceea ce îl dezgusta de mult la ceilalți călugări. Fu numit la o mînăstire din preajma capitalei. El voi să refuze numirea, dar starețul îi porunci să o primească. O primi, își luă rămas bun de la stareț și porni la cealaltă mînăstire.

Această trecere la mînăstirea din apropierea capitalei fu un eveniment important în viața lui Serghi. Tentațiile erau numeroase și de tot soiul, și Serghi își adună toate forțele sufletești pentru a le învinge.

La mînăstirea unde stătuse mai înainte, ispita femeii îl chinuise mai puțin pe Serghi, aici însă ispita aceasta crescu în el cu o putere înspăimîntătoare și ajunse chiar să se materializeze.

Venea pe acolo o doamnă cunoscută pentru destrăbălarea ei, care începu să-l ademenească. Ea intră în vorbă cu el și-l rugă s-o viziteze. Serghi refuză cu asprime, dar se îngrozi cînd își dădu seama cît de puternică era dorința ce-l stăpînea. Se înfricoșă atît de rău, încît îi scrise starețului despre aceasta, ba mai mult chiar, ca să se înfrîneze, chemă pe tînărul său novice și, biruindu-și rușinea, îi mărturisi slăbiciunea sa, rugîndu-l să-l supravegheze și să nu-l lase să se ducă nicăieri în afară de slujbele și îndatoririle monahale.

Afară de asta, Serghi mai era stăpînit și de o altă mare ispită : nutrea o nemărginită antipatie pentru egumentul acestei mînăstiri, om de lume, foarte dibaci, care-și făcea din preoție o carieră. Cu toate străduințele sale, Serghi nu putu să-și învingă această antipatie. El se supunea superiorului său, dar în adîncul sufletului nu înceta să-l condamne. Și acest simțămînt urît ieși la iveală.

Aceasta se întîmplă în cel de-al doilea an al așezării sale în noua mînăstire. Și iată cum.

În biserica cea mare se făcea slujba de Pocroave. Venise foarte multă lume dinafară. Slujea însuși egumenul. Părintele Serghi stătea la locul său obișnuit și se ruga, adică era în acea stare de frămîntare care-l cuprindea totdeauna în timpul slujbelor, mai cu seamă în biserica cea mare, cînd nu oficia el însuși. Frămîntarea aceasta se datora enervării pe care-o i-o stîrneau vizitatorii, domnii, și mai ales doamnele. Se străduia să nu-i vadă, să nu observe tot ceea ce se petrecea în jurul său : să nu ia seama cum acești vizitatori erau însoțiți de cîte un soldat, care îmbrîncea mulțimea, cum doamnele își arătau una alteia pe călugări — adeseori chiar pe el și pe un alt călugăr cunoscut pentru frumusețea lui. Serghi se străduia, de parcă și-ar fi pus ochelari de cal la ochi, să nu vadă nimic altceva decît strălucirea lumînărilor din fața iconostasului, icoanele și pe cei ce slujeau ; să nu audă decît cuvintele rugăciunilor cîntate și rostite și să încerce numai simțămîntul uitării de sine, ce pornea din conștiința datoriei îndeplinite, simțămînt pe care îl încerca totdeauna cînd asculta și repeta la nesfîrșit rugăciunile auzite de atîtea ori. Stătea așa, făcînd mătănii și închinîndu-se de cîte ori trebuia, și se lupta, ba judecînd fără cruțare pe ceilalți, ba amorțindu-și în mod conștient gîndurile și sentimentele, cînd, deodată, se apropie de el părintele Nicodim, veșmîntarul — altă mare ispită pentru părintele Serghi — pe care îl învinuia, fără voie, de prefăcătorie și lingușire față de egumen ; încovoindu-și trupul într-o adîncă plecăciune, părintele Nicodim îi spuse că egumenul îl cheamă la dînsul în altar. Părintele Serghi își îndreptă rasa, își puse cami-

lafca şi îşi croi drum cu băgare de seamă prin mulţime.

— *Lise, regardez à droite, c'est lui* [1], auzi el un glas de femeie.

— *Où, où ? il n'est pas tellement beau* [2].

Ştia că era vorba de el. Auzise şi, ca totdeauna în clipele de ispită, repeta într-una cuvintele: „Şi nu ne duce pre noi în ispită" şi, plecîndu-şi capul şi ochii, trecu pe lîngă amvon şi ocolind pe canonarhii îmbrăcaţi în stihare, care treceau în timpul acesta prin faţa iconostasului, dispăru prin uşa de miazănoapte. Intrînd în altar, îşi făcu ca de obicei semnul crucii, prosternîndu-se adînc în faţa icoanei, apoi înălţă capul, aruncă o privire către egumen şi, fără a se întoarce cu faţa spre el, ci doar cu coada ochiului îi zări silueta, alături de o altă siluetă care strălucea prin nu ştiu ce.

Stareţul, îmbrăcat în odăjdii, stătea lîngă perete, cu mînuţele scurte şi grăsulii aduse de sub patrafir peste trupul puhav şi peste pîntece şi, zîmbind în timp ce-şi netezea patrafirul cusut cu fir, vorbea ceva cu un ofiţer în uniformă de general din gardă, cu insigne şi eghileţi, pe care părintele Serghi le recunoscu îndată cu ochiul său versat de ostaş. Generalul acesta era fostul comandant al regimentului din care făcuse parte şi el. Acum, pe cît se vedea, deţinea o situaţie importantă, iar părintele Serghi îşi dădu seama numaidecît că egumenul ştia lucrul acesta, şi că voia să-i intre în voie şi de aceea îi străluceau atît de tare faţa roşie şi grasă, şi capul pleşuv. Toate acestea îl supărară şi-l mîhniră pe părintele Serghi, şi simţămîntul acesta se întări şi mai

[1] Liza, uită-te la dreapta, e el (fr.)

[2] Unde, unde ? Nu-i chiar atît de frumos (fr.).

mult cînd egumenul îi spuse că îl chemase pe el, pe părintele Serghi, numai și numai pentru a mulțumi curiozitatea generalului, dornic să-și vadă fostul camarad, cum zicea dînsul.

— Sînt foarte bucuros să te văd în casa Domnului, îi spuse generalul, întinzîndu-i mîna. Nădăjduiesc că n-ai uitat un vechi camarad ?

Fața roșie a egumenului, încadrată de barba căruntă, toată numai zîmbet, de parcă încuviința cele spuse de general, chipul îngrijit al generalului, care surîdea mulțumit de sine, mirosul de vin ce duhnea din gura lui și acela de tutun ce-l răspîndeau favoriții săi — toate acestea îl scoaseră din fire pe părintele Serghi. Făcu o nouă plecăciune în fața egumenului și spuse :

— Sfinția-voastră a binevoit să mă cheme ? Se opri, dar prin toată atitudinea sa și prin expresia întregii sale fețe, părea să întrebe : pentru ce ?

Egumenul spuse :

— Păi, ca să te vezi cu generalul.

— Sfinția-voastră, am părăsit lumea ca să mă izbăvesc de ademenirile ei, spuse el, pălind și cu buzele tremurînde. Pentru ce dar mă supuneți lor, aici ? În timpul rugăciunii și în lăcașul Domnului ?

— Du-te, du-te, spuse egumenul cu aprindere, încruntînd sprîncenele.

A doua zi părintele Serghi ceru iertare egumenului și fraților pentru mîndria sa, dar în același timp, după o noapte petrecută în rugăciuni, ajunse la hotărîrea că trebuie să părăsească această mînăstire, și trimise o scrisoare în acest sens starețului său, implorîndu-l să-i îngăduie să se strămute înapoi la mînăstirea sa. Îi scria că se simte slab și neputincios să lupte singur, fără ajutorul lui împotriva ispitelor și că se căia de

păcatul mîndriei sale. Cu prima poştă primi răspunsul stareţului în care acesta îi spunea că pricina tuturor relelor e mîndria lui. Îl lămurea că acea izbucnire de mînie pornise din faptul că el se smerise, renunţînd la onorurile spirituale, nu din dragoste pentru Domnul, ci împins de mîndria sa, adică : iată-mă cum sînt eu, n-am nevoie de nimic. Din aceeaşi pricină nu putuse îndura gestul egumenului său. „Am lăsat totul pentru Dumnezeu şi cînd colo sînt scos la vedere, de parcă aş fi o sălbăticiune." „Dacă ai fi dispreţuit măririle din dragoste pentru Domnul, ai fi putut îndura clipa aceea. În sufletul tău nu s-a stins încă mîndria pentru cele lumeşti. M-am gîndit la tine, fiul meu Serghi, şi m-am rugat şi iată cum m-a luminat Domnul în privinţa ta : vieţuieşte ca şi pînă acum şi umileşte-te. Zilele acestea am primit veste că la schit a murit schimnicul Ilarion, vestit prin viaţa sa de sfînt. El a trăit acolo optsprezece ani. Egumenul mînăsirii din Tambino m-a întrebat dacă nu cunosc vreun frate care ar vrea să vieţuiască acolo. Şi tocmai acum primii scrisoarea ta. Pleacă la părintele Paisie, de la mînăstirea din Tambino, eu am să-i scriu, iar tu roagă-te de el să-ţi dea chilia lui Ilarion. Asta nu pentru că tu ai fi vrednic să urmezi lui Ilarion, ci pentru că ai nevoie de singurătate ca să-ţi înfrîngi mîndria. Domnul să te binecuvînteze."

Serghi îi dădu ascultare stareţului, arătă scrisoarea egumenului său şi după ce căpătă învoirea acestuia, predînd chilia sa şi toate lucrurile sale mînăstirii, plecă la mînăstirea din Tambino.

La Tambino, stareţul, un foarte bun gospodar dintr-un neam de negustori, îl primi simplu şi fără zarvă şi îl aşeză în chilia lui Ilarion, dîndu-i mai întîi un frate în ascultare, dar pe urmă,

la rugămintea lui Serghi, îl lăsă singur. Chilia era o peşteră săpată în munte. Înlăuntrul ei fusese înmormîntat Ilarion. Mormîntul acestuia se afla în fundul peşterii, iar în faţă era o adîncitură pentru dormit, cu un mindir de paie, o măsuţă şi o poliţă cu icoane şi cărţi. În faţa uşii ce da afară şi se încuia, se găsea o policioară ; o dată pe zi un călugăr lăsa pe această policioară hrana adusă de la mînăstire.

Şi părintele Serghi deveni pustnic.

IV

De lăsata secului, în al şaselea an de cînd Serghi îşi ducea viaţa sa de schimnic, o societate veselă din oraşul vecin, bărbaţi şi femei, oameni avuţi, după ce se ospătaseră cu *blinii* [1] şi vin, hotărî să se plimbe cu troicile. Societatea era alcătuită din doi avocaţi, un moşier bogat, un ofiţer şi patru femei. Una din ele era soţia ofiţerului, alta nevasta moşierului, a treia, o fetişcană, era sora moşierului, şi a patra, o femeie divorţată, foarte frumoasă, foarte bogată şi năstruşnică, uimind şi scandalizînd oraşul cu extravaganţele ei.

Era o vreme minunată, drumul neted ca-n palmă. Merseră astfel vreo zece verste departe de oraş, se opriră şi începură a se sfătui încotro să apuce ; înapoi sau mai departe.

— Dar unde duce drumul ăsta ? întrebă Makovkina, frumoasa divorţată.

[1] *Blini* — mîncare rusească făcută din aluat de clătite aşezat în straturi şi avînd umpluturi diferite.

— La Tambino, care se află la douăsprezece verste de aici, răspunse unul dintre avocaţi, care-i făcea curte Makovkinăi.

— Şi mai departe ?

— Mai departe duce la L. şi trece pe la mînăstire.

— La mînăstirea unde trăieşte părintele acela, Serghi ?

— Da.

— Kasatski, nu-i aşa ? Pustnicul acela frumos ?

— Da !

— *Mesdames !* Domnilor ! Haideţi de Kasatski. Ne vom odihni şi vom lua o gustare la Tambino.

— Dar nu vom izbuti să ne întoarcem pînă la noapte acasă.

— Nu-i nimic, vom înnopta la Kasatski.

— Este acolo un arhondaric, şi chiar unul foarte bun. Am fost prin partea locului, cînd l-am apărat pe Mahin.

— Nu, eu îmi voi petrece noaptea la Kasatski.

— Ei, asta-i ! Cu toată atotputernicia dumitale, e cu neputinţă.

— Cu neputinţă ? Pariem ?

— De acord. Dacă rămîi noaptea la el, fac tot ce-mi ceri.

— *À discretion.* [1]

— Dar şi dumneata tot aşa !

— Bine. Să plecăm.

Dădură vin vizitiilor şi îşi scoaseră şi ei o lăduţă cu prăjituri, vin, bomboane. Doamnele se înfăşurară în şube albe din blană de cîine. Vizitiii se tîrguiră între ei care s-o ia înainte şi unul din ei, un flăcău, întorcîndu-se voinicește într-o parte,

[1] La discreţie (fr.).

își roti biciul lung, trase un chiot — și deodată răsunară zurgălăii și începură să scîrțîie tălpicele.

Sania sălta ușor, abia legănîndu-se, lăturașul alerga lin și zglobiu cu coada legată într-un nod vîrtos deasupra bucarului, lăsînd în urmă drum neted și lucios ; vizitiul smucea voinicește hățurile ; avocatul și ofițerul, stînd unul în fața celuilalt, turnau la brașoave vecinei lor Makóvkina, iar ea însăși, învelită strîns în șubă, stătea nemișcată și își spunea : „Mereu unul și același lucru, totdeauna dezgustător, aceleași fețe roșii, lucioase, duhnind a vin și a tutun, aceleași vorbe, aceleași gînduri, toate învîrtindu-se în jurul plăcerilor josnice. Și toți sînt mulțumiți și încredințați că așa trebuie să fie, și că pot duce viața asta pînă la moarte. Eu însă nu pot. Mă plictisesc. Vreau ceva care să dărîme, să răstoarne toate astea. Nu știu ce, poate chiar ceva în felul întîmplării de la Saratov, cînd pare-mi-se că niște oameni au plecat la drum și au murit de îngheț. Oare ce ar face ai noștri într-o asemenea situație ? Cum s-ar purta ei ? Sigur ca niște nemernici. Fiecare s-ar gîndi numai la el. De altfel și eu m-aș purta josnic. Dar eu cel puțin sînt frumoasă. Iar ei știu asta. Ce-o fi cu călugărul acela ? Oare lui nu-i mai arde de asta ? Nu-i adevărat. Asta-i tot ce pricep ei. Chiar și cadetul acela, de astă-toamnă. Și ce prostuț era..."

— Ivan Nikolaevici ! spuse ea.

— Poruncă !

— Cîți ani are ?

— Cine ?

— E ! Kasatski.

— Peste patruzeci, pare-se.

— Și cum e, primește pe toată lumea ?

— Pe toată lumea, dar nu totdeauna.

— Învelește-mi picioarele. Nu așa. Neîndemînaticule! Haide, încă, încă, uite așa. Iar picioarele nu-i nevoie să mi le strîngi.

Astfel ajunseră la pădurea unde se afla chilia. Ea coborî din sanie, spunîndu-le să plece mai departe. Ei căutară să-i schimbe hotărîrea, dar ea se supără și le ceru să plece. Atunci săniile porniră și ea apucă pe un drumeag, înfășurată în blana de cîine. Avocatul coborî și el, și rămase să vadă ce se întîmplă.

V

Părintele Serghi ducea de aproape șase ani viața de pustnic. Avea patruzeci și nouă de ani. Viața lui era grea. Și era grea nu din pricina postului și rugăciunilor, astea nu erau greutăți, ci din cauza luptei sale lăuntrice, la care nu se așteptase cîtuși de puțin. Izvoarele acestei lupte erau două la număr: îndoiala și poftele trupești. Și amîndoi dușmanii se ridicau în el totdeauna împreună. Lui i se părea că aceștia erau doi dușmani deosebiți, în timp ce nu erau decît unul și același. De îndată ce dispărea îndoiala, dispăreau și poftele trupești. Dar el credea că sînt doi diavoli diferiți și lupta pe rînd împotriva lor.

„Dumnezeule, Doamne! se gîndea el. De ce nu-mi dai credința? Ei da, pofta trupească, înțeleg, împotriva ei au luptat Sfîntul Anton și alții, dar credința? Ei au avut-o, cît despre mine, iată, sînt clipe, ore, zile cînd n-o am. La ce bun toată lumea asta, tot farmecul ei dacă e plină de păcate și trebuie să te lepezi de ea? Pentru ce ai lăsat pe lume ispita? Ispită? Dar nu-i oare o is-

pită faptul că vreau să renunț la bucuriile lumii și pregătesc nu știu ce, acolo, unde, poate, nu există nimic ?" Își spuse acestea și îl cuprinse groaza și scîrba de sine însuși. „Nemernicule ! Nemernicule ! Și mai vrei să fii sfînt", începu el să se ocărască. Și se apucă să spună o rugăciune. Dar abia începu să se roage și se revăzu aievea, așa cum fusese la mînăstire : cu camilafcă, cu antereu, cu înfățișare falnică. Și clătină din cap. „Nu, nu e ceea ce trebuie. Asta-i înșelătorie. Pot înșela pe alții, dar nu pe mine și nici pe Dumnezeu. Eu nu sînt un om falnic, ci un biet nenorocit, un caraghios." Și dînd la o parte pulpanele rasei, își privi picioarele jalnice în izmene. Și zîmbi.

Apoi își lăsă în jos pulpanele rasei și prinse a citi rugăciuni, închinîndu-se și bătînd mătănii. „Și oare culcușul ăsta o să-mi fie sicriu ?" citi el. Și parcă un diavol îi șopti : „Patul singuratic e oricum un sicriu. Minciună". Și văzu în închipuire umerii unei văduve cu care trăise odinioară. Alungă acest gînd și începu iarăși a citi. După ce isprăvi *Pravila*, luă *Evanghelia*, o deschise și nimeri la pasajul pe care-l repeta adeseori, încît îl știa pe dinafară : „Cred, Doamne, ajută necredinței mele". Astfel îndepărtă toate îndoielile ce-l năpădiseră. După cum așezi un obiect într-un echilibru nestabil, tot așa își așează el din nou credința pe proptele nesigure și se depărtă de ea cu băgare de seamă, ca nu cumva s-o atingă și astfel s-o răstoarne. Își puse din nou ochelari de cal la ochi și se liniști. Repetă rugăciunea pe care o spunea în copilărie : „Doamne, ia-mă, ia-mă la tine", și se simți nu numai ușurat, dar înduioșat și chiar voios. Își făcu semnul crucii și se întinse pe ițolul său de pe laița îngustă, punîndu-și sub cap

sutana de vară. Şi adormi. În somnul său iepuresc i se păru că aude sunet de zurgălăi. Nu-şi dădu seama dacă era aievea sau numai în vis. Iată însă că o bătaie în uşă îl trezi din somn. Se ridică, nevrînd să-şi creadă urechilor. Dar bătaia se repetă. În adevăr, se auzea o bătaie, aproape de tot, în uşa lui, şi un glas de femeie.

„Doamne sfinte! Să fie oare adevărat ceea ce am citit în *Vieţile sfinţilor*, că diavolul îmbracă chip de femeie?... Da, e un glas de femeie. Şi încă un glas gingaş, sfielnic şi plăcut. Ptiu! scuipă el. Nu, e numai o părere", îşi spuse şi se trase într-un ungher în faţa căruia se afla un mic tetrapod. Şi se lăsă în genunchi cu acea mişcare ce-i devenise obişnuită şi în care găsea — în mişcarea propriu-zisă — mîngîiere şi mulţumire. Se lăsă în genunchi cu părul căzut vîlvoi peste faţă şi îşi sprijini fruntea, pleşuvă acum, de ţolul umed, rece. Trăgea de dedesubt... Citi psalmul care, după spusele bătrînului părinte Pimen, ajută împotriva nălucilor. Îşi ridică fără greutate trupul uscăţiv, uşor, pe picioarele-i vînjoase, sprintene, şi voi să citească mai departe, dar nu mai citi, ci fără voia lui îşi încordă auzul ca să deslueşască sunetele de afară. Era o linişte deplină. Aceleaşi picături cădeau de pe acoperiş în putinica aşezată după colţ. Afară stăruia pîcla, ceaţa care rodea zăpada. Domnea o linişte desăvîrşită. Şi deodată se auzi un fîşîit în dreptul ferestrei şi o voce lămurită — aceeaşi voce gingaşă, sfielnică, o voce care nu putea fi decît a unei femei ispititoare — rosti:

— Lasă-mă să intru. Pentru numele lui Christos...

I se păru că tot sîngele îi năvălise la inimă şi că rămăsese acolo. I se tăie răsuflarea. „Şi Domnul va învia şi se vor împrăştia vrăjmaşii lui..."

— Doar nu sînt Diavolul...

El surprinse cu auzul zîmbetul gurii ce rostise aceste cuvinte.

— Nu sînt Diavolul, ci doar o femeie păcătoasă, m-am rătăcit — nu la figurat, ci la propriu (ea începu să rîdă), sînt înghețată toată și te rog să mă adăpostești.

El își lipi fața de geam. Lumina candelei se răsfrîngea pe toată întinderea sticlei. Își puse palmele de amîndouă părțile feței și privi țintă afară. Ceața, pîcla, copacul și iată, la dreapta lui, Ea... Da, ea, o femeie într-o blană pufoasă, albă, cu căciulă, cu o față plăcută, foarte plăcută, blîndă și speriată, sta aci, la o palmă de fața lui, aplecată spre el. Privirile lor se întîlniră și se recunoscură. Nu fiindcă s-ar fi văzut cîndva — nu se întîlniseră niciodată — dar în privirea ce-au schimbat, ei au simțit — mai cu osebire el — că se cunosc și se înțeleg unul pe altul. Să se mai îndoiască după această privire că făptura aceea era Diavolul, și nu o simplă femeie, bună, drăguță, sfioasă, nu mai era cu putință.

— Cine ești ? Ce vrei ? rosti el.

— Da' deschide odată, zise ea cu un ton capricios și poruncitor. Sînt înghețată toată. Ți-am spus doar că m-am rătăcit.

— Dar sînt călugăr, schimnic.

— Ce are a face, deschide! Sau vrei să îngheț sub fereastră, în vreme ce dumneata te închini ?

— Dar cum ai...

— Doar n-am să te mănînc. Pentru numele lui Dumnezeu, lasă-mă să intru. Am înghețat de tot.

O cuprinsese frica. Cuvintele din urmă le rostise aproape plîngînd.

El se îndreptă de la fereastră, se uită la icoana lui Isus cu cununa de spini : „Ajută-mă, Doamne ;

ajută-mă, Doamne", spuse el, făcîndu-și semnul crucii, cu o adîncă plecăciune, și, îndreptîndu-se spre ușa ce da în tindă, o deschise. În tindă dibui cîrligul și încercă să-l întoarcă. Auzi pași de cealaltă parte. Ea trecea de la fereastră spre ușă. „Vai !" exclamă ea deodată. El înțelese că femeia nimerise cu piciorul în băltoaca din fața pragului. Îi tremurau mîinile și nu izbutea să ridice cîrligul, strîns tare din pricina ușii.

— Ce mai stai, dă-mi drumul odată ! M-a pătruns umezeala. Am înghețat. Dumneata te gîndești la mîntuirea sufletului, iar eu am înghețat.

El trase ușa spre dînsul, ridică cîrligul și, fără a se gîndi că ar putea s-o lovească, împinse atît de tare ușa în afară, încît o izbi în față.

— Vai, scuzați ! spuse el, regăsindu-și deodată felul său obișnuit de odinioară de a vorbi doamnelor.

Ea zîmbi, auzind acest „scuzați". „Ei, nu-i chiar atît de înspăimîntător", gîndi ea.

— Nu-i nimic. Dumneata să mă ierți, spuse ea, apropiindu-se. Niciodată n-aș fi îndrăznit. Dar într-o întîmplare atît de neobișnuită...

— Poftiți, făcu el, lăsînd-o să treacă înainte. Mirosul puternic de parfum fin, pe care nu-l mai simțise de multă vreme, îl zăpăci. Ea străbătu tinda și păși în odaie. El trînti ușa de afară, fără să mai pună cîrligul, trecu prin tindă și intră înlăuntru.

„Doamne Isuse Christoase, fiul lui Dumnezeu, aibi milă de mine, păcătosul, Doamne, aibi milă de mine, păcătosul", se ruga el necontenit nu numai în gînd, dar mișcînd fără voie și buzele.

— Poftiți, zise el.

Ea stătea în mijlocul încăperii, împrăștiind pe podea apa ce se scurgea de pe șoșonii ei, și îl măsura cu privirea. Ochii îi rîdeau.

— Iartă-mă că ți-am tulburat singurătatea. Vezi însă în ce stare mă aflu. Asta s-a întîmplat fiindcă, plecînd mai mulți din oraș să ne plimbăm, am pus rămășag că voi merge singură de la Vorobiovka pînă în oraș, dar am rătăcit drumul și dacă n-aș fi dat de chilia dumitale... începu ea să mintă.

Dar fața lui o intimida, încît nu mai putu să urmeze și tăcu. Ea se așteptase să-l găsească cu totul altfel. Nu era atît de frumos cum și-l închipuise, dar ei i se părea minunat. Capul său cu părul și barba cîrlionțate, firele argintii presărate ici și colo, nasul drept și subțire și ochii arzători ca doi tăciuni ori de cîte ori privea țintă o uimiră.

El își dădea seama că ea minte.

— Da, așa-i, rosti el, uitîndu-se la ea și apoi lăsînd iarăși ochii în jos. Eu voi trece alăturea, iar dumneata așază-te aici.

Și, dînd jos lămpița, aprinse o lumînare, făcu o plecăciune adîncă în fața femeii și trecu în cămăruța de-alături, despărțită printr-un perete subțire, iar ea îl auzi mișcînd din loc cine știe ce lucruri. „Se vede că se baricadează împotriva mea", gîndi ea zîmbind și, după ce azvîrli mantila de blană albă de cîine, începu să-și scoată căciula, care i se agățase în păr, și șalul împletit, pe care-l purta pe sub căciulă. Adevărul e că nu o răzbise umezeala atunci cînd se oprise în fața ferestrei, ci spusese așa, numai ca să aibă un pretext pentru a o lăsa înlăuntru. Cînd să intre însă, păși se drept în băltoaca din fața ușii și piciorul stîng îi era ud pînă la gambă, iar gheata și șoșonul erau pline de apă. Se așeză pe patul lui — o scîndură, acoperită doar cu un țolișor — și începu să se descalțe. Chilioara i se păru încîntătoare. Odăița, lată de vreo trei arșini și lungă de patru, era curată ca cleștarul. În odăiță nu se afla decît patul, pe care

ședea ca acum, și deasupra un raft cu cărți. În colț se afla tetrapodul. În ușă erau bătute niște cuie de care spînzurau o șubă și rasa. Deasupra tetrapodului era atîrnată icoana lui Isus cu cununa de spini și candela. Plutea un miros ciudat : de ulei, sudoare și pămînt. Totul îi plăcea. Chiar și mirosul acesta.

O supărau picioarele ude, mai ales unul, și începu să se descalțe în grabă, zîmbind neîncetat, bucuroasă nu atît că-și atinsese țelul, cît fiindcă își dădea seama că izbutise să-l tulbure pe el — pe bărbatul acesta fermecător, impresionant, straniu, atrăgător. „Ei și, nu mi-a răspuns, nu-i nimic", își zise ea.

— Părinte Serghi ! Părinte Serghi ! Mi se pare că așa vă cheamă.

— Ce doriți ? răspunse un glas domol.

— Vă rog să mă iertați că v-am tulburat singurătatea. Dar, zău, nu puteam face altfel. Pur și simplu m-aș fi îmbolnăvit și nici așa nu știu dacă voi scăpa. Sînt udă toată, picioarele mi-s gheață.

— Iertați-mă, dar nu vă pot fi de nici un folos, răspunse glasul cel domol.

— N-aș fi vrut să vă stînjenesc pentru nimic în lume. Voi rămîne aici numai pînă s-o lumina de ziuă.

El nu-i răspunse. Și ea îl auzi murmurînd ceva, pesemne o rugăciune.

— Mai veniți cumva încoace ? întrebă ea zîmbind. Nu de alta, dar trebuie să mă dezbrac ca să mă zvînt.

El nu-i răspunse, continuînd, de cealaltă parte a peretelui, să-și citească rugăciunile cu glas monoton.

„Da, acesta-i un om", gîndi ea, în timp ce se trudea să-și scoată șoșonul care mustea de apă.

Trăgea de el fără succes și faptul acesta i se păru comic. Și începu să rîdă încetișor, dar, știind că el o aude rîzînd și că rîsul acesta va acționa asupra lui tocmai așa cum dorea ea, porni a rîde mai tare și rîsul acesta vesel, firesc, din inimă, acționă asupra lui într-adevăr așa cum dorea dînsa.

„Da, de un om ca ăsta te poți îndrăgosti. Ce ochi ! Și fața asta simplă, nobilă și pătimașă — oricît ar bolborosi el la rugăciuni ! se gîndi ea. Noi, femeile, nu ne-nșelăm. Din clipa cînd și-a apropiat fața de geam și m-a zărit, m-a înțeles și m-a cunoscut. În ochi i-a licărit și i s-a întipărit dorința. M-a plăcut, m-a dorit. Da, m-a dorit", își spuse ea, izbutind, în sfîrșit, să-și tragă șoșonul și gheata din picior și trecînd acum la ciorapi. Dar ca să-și scoată ciorapii aceștia lungi, prinși cu jartiere, trebuia să-și ridice fusta. Se rușină și spuse :

— Să nu intrați !

Dar de dincolo de perete nu veni nici un răspuns. Continua murmurul acela monoton, la care se adaose zgomotul unei mișcări. „Pesemne că face mătănii, își zise ea. Dar toate-s degeaba ; se gîndește la mine. Așa, cum mă gîndesc și eu la el. Se gîndește cu același simțămînt la picioarele astea" își spuse ea, scoțîndu-și ciorapii uzi ; apoi, urcîndu-se desculță pe laviță, își strînse picioarele sub ea. Stătu astfel cîteva clipe, cuprinzîndu-și genunchii cu brațele și privind îngîndurată drept înainte. „Și pustietatea asta, liniștea asta ! Nimeni n-ar putea să afle vreodată..."

Se sculă, își duse ciorapii lîngă sobă și îi atîrnă de răsuflătoare. Era o răsuflătoare cu totul neobișnuită. O răsuci și apoi, pășind ușor, desculță, se întoarse în pat, așezîndu-se iarăși cu picioarele deasupra. În cămăruța de alături se așternuse o

liniște deplină. Se uită la ceasul micuț ce-i atîrna la gît. Era două. „Ai noștri trebuie să sosească pe la trei.“ Nu-i mai rămînea decît o oră.

„Dar ce, o să stau aici așa, singură-singurică ? Ce idee ! Nu vreau. Am să-l chem chiar acum.“

— Părinte Serghi ! Părinte Serghi ! Serghei Dmitrici, prinţe Kasatski !

Îndărătul ușii stăpînea tăcerea.

— Ascultați, asta-i cruzime. Nu v-aș chema dacă n-aș avea nevoie. Sînt bolnavă. Nu știu ce am, spuse ea cu o voce plină de suferință. Of, of ! gemu ea căzînd pe pat. Și lucru ciudat, simți că e cu adevărat sleită de puteri, cu totul istovită, că o dor toate mădularele și că tremură, zguduită de friguri.

— Ascultați-mă, dați-mi ajutor. Nu știu ce am. Of ! Of ! Își descheie rochia, își dezveli pieptul și își lăsă în jos brațele goale pînă la cot.

— Of ! Of !

În tot timpul acesta el sta în cămăruța sa și se ruga. Isprăvise de citit toate rugăciunile de seară și acum în picioare, nemișcat, privindu-și ațintit vîrful nasului repeta mereu în gînd : „Doamne, Isuse Christoase, fiul lui Dumnezeu, aibi milă de mine“.

Dar auzise totul. Auzise foșnetul rochiei ei de mătase cînd o scosese, o auzise pășind desculță pe podea și apoi frecîndu-și picioarele cu mîna. Își dădea seama că e slab și că în orice clipă poate să cadă în păcat, și de aceea se ruga neîncetat. Încerca un simțămînt asemănător aceluia pe care trebuia să-l fi avut eroul acela de basm, silit să meargă fără a privi în urmă. Tot astfel și Serghi auzea, presimțea că primejdia, pierzania, plutește aici, deasupra sa, în jurul său și că singura putință de salvare este să nu-și întoarcă privirea nici o singură clipă către ea. Deodată însă îl cu-

prinse dorința de a o privi. În aceeași clipă ea spuse :

— Ascultați-mă, asta-i inuman. Pot să mor.

„Da, mă voi duce, dar voi face ca și acel călugăr, care, punînd o mînă asupra femeii păcătoase, pe cealaltă a pus-o pe jăratic. Dar eu nu am jăratic.“ Se uită în jur. Lampa. Întinse un deget deasupra flăcării și se încruntă, hotărît să rabde durerea ; și cîtva timp avu impresia că nu simte nimic, dar deodată — înainte de a-și fi dat seama dacă îl durea și cît de tare îl durea, fața i se schimonosi toată, își smuci mîna și începu să o vînture încoace și încolo. „Nu, nu sînt în stare să fac asta.“

— Pentru numele lui Dumnezeu ! Of, veniți încoace ! Mor, of !

„Și cum adică, voi cădea ? Ei bine, nu.“

— Vin îndată, spuse el și, deschizînd ușa odăii, trecu pe lîngă ea fără s-o privească, se îndreptă spre ușa ce da în tindă, unde despica de obicei lemnele, pipăi butucul pe care le spărgea și toporul rezemat de perete.

— Numaidecît, zise el și, apucînd toporul cu mîna dreaptă, întinse pe butuc arătătorul mîinii stîngi, repezi toporul și izbi cu el degetul mai jos de falanga a doua. Degetul sări în sus mai ușor decît săreau lemnele de aceeași grosime, se răsuci, căzu pe marginea butucului și apoi pe podea.

Auzi sunetul acesta, mai înainte de a fi simțit durerea. Dar nici nu apucă să se mire că nu-l doare, că deodată simți o durere cumplită și căldura sîngelui care curgea. Își înfășură repede ciotul retezat în pulpana rasei și, apăsîndu-l de coapsă, intră înapoi în chilie și oprindu-se în fața femeii o întrebă încetișor, cu ochii plecați :

— Ce ai ?

Ea își ridică privirea spre fața lui palidă, cu obrazul stîng tremurînd, și deodată i se făcu rușine. Sări din pat, apucă blana, și-o aruncă pe spate și se înveli cu ea.

— Da, mi-a fost rău... am răcit... am... Părinte Serghi... eu...

El își ridică spre ea ochii, care răsfrîngeau lumina unei blînde bucurii și îi spuse :

— Soră dragă, de ce ai vrut să dai pierzaniei sufletul tău nemuritor ? Ispitele trebuie să intre în lume, dar vai de acela prin care intră ispita... Roagă-te Domnului să ne ierte.

Ea îl asculta și îl privea. Deodată auzi picurînd. Se uită cu luare-aminte și zări pe rasă sîngele ce se scurgea din mîna lui.

— Ce v-ați făcut la mînă ?

Își aminti de zgomotul pe care-l auzise și, luînd lampa, se repezi în tindă unde zări pe jos degetul însîngerat. Se întoarse în odaie mai palidă decît el și voi să-i vorbească, dar el trecu tăcut în camara de alături și închise ușa.

— Iertați-mă, zise ea. Cum voi putea oare să-mi răscumpăr păcatul ?

— Pleacă.

— Lăsați-mă să vă leg mîna.

— Pleacă, du-te de aici.

Ea se îmbrăcă în grabă, fără să scoată o vorbă. Și cînd fu gata îmbrăcată, se așeză să aștepte cu șuba pe ea. De afară se auzi clinchet de zurgălăi.

— Părinte Serghi, iertați-mă.

— Pleacă. Dumnezeu să te ierte.

— Părinte Serghi, îmi voi schimba felul de viață. Nu mă părăsiți.

— Pleacă.

— Iertați-mă și dați-mi binecuvîntarea.

— În numele Tatălui, și al Fiului și al Sfîntului Duh, spuse el dindărătul peretelui. Pleacă.

Ea izbucni în plîns și ieși din chilie. Avocatul o întîmpină.

— Văd c-am pierdut, ce pot să fac ! Unde vrei să stai ?

— Mi-e totuna.

Se așează în sanie și pînă acasă nu scoase nici un cuvînt.

Un an mai tîrziu a fost tunsă călugăriță după rînduiala mică și a intrat în viața aspră a mînăstirii sub îndrumarea schimnicului Arseni, care-i scria din cînd în cînd.

VI

Părintele Serghi a mai petrecut încă șapte ani în chilia lui de schimnic. La început, primea multe din darurile ce i se aduceau : ceai, zahăr, pîine albă, lapte, îmbrăcăminte, lemne. Dar cu cît trecea vremea, cu atît își înăsprea mai vîrtos viața, renunțînd la tot ce i se părea de prisos, iar pînă la urmă ajunse să nu mai primească decît pîine neagră, și asta numai o dată pe săptămînă. Tot ce i se aducea, împărțea săracilor care veneau să-l vadă.

Părintele Serghi își petrecea toată vremea rugîndu-se în chilie, sau stînd de vorbă cu vizitatorii, al căror număr creștea neîncetat. Ieșea numai cînd se ducea la biserică, ceea ce se întîmpla de vreo trei ori pe an, sau cînd trebuia să-și aducă apă ori lemne.

După cinci ani de la venirea lui la Tambino se petrecu întîmplarea cu Makovkina și, după puțină vreme, toată lumea află de vizita ei de noapte, schimbarea săvîrșită într-însa după aceea și intrarea ei la mînăstire. Din acea clipă faima părintelui Serghi începu a crește. Vizitatorii veneau în număr tot mai mare și, lîngă chilia sa de pustnic, se așezară călugări, fu ridicată o biserică și o arhondărie. Faima părintelui Serghi se răspîndea în ținuturi tot mai depărtate și, cum se întîmplă totdeauna, faptele sale erau exagerate. Lumea de pe meleaguri depărtate venea la el cu duiumul și oamenii prinseră a-i aduce bolnavi, spunînd că el îi tămăduiește.

Cea dintîi vindecare o săvîrși în cel de al optulea an de sihăstrie. Era vorba de un băiat de paisprezece ani, pe care maică-sa îl adusese la părintele Serghi, cerîndu-i să-și așeze mîna asupra lui. Părintelui Serghi nici prin minte nu-i trecea că ar fi în stare să lecuiască bolnavii. Ba pentru un asemenea gînd s-ar fi socotit vinovat de marele păcat al trufiei. Dar mama care își adusese copilul stărui în ruga ei, i se aruncă la picioare, întrebîndu-l într-una de ce nu vrea să-i ajute băiatului ei, de vreme ce a tămăduit pe alții, și rugîndu-l în numele lui Christos. Cînd părintele Serghi îi spuse că numai Dumnezeu are puterea de-a vindeca bolnavii, ea îi răspunse că nu-i cerea decît să-i atingă băiatul cu mîna și să se roage pentru el. Părintele Serghi o respinse și intră în chilia sa. Dar a doua zi (era toamnă și nopțile începuseră a se răci) cînd ieși să-și aducă apă, văzu iarăși pe femeia aceea cu copilul ei, un băiat palid și plăpînd, de paisprezece ani, și auzi aceleași rugăminți. Părintele Serghi își aminti de parabola judecătorului nedrept și, cu toate că pînă atunci

nu avusese nici o îndoială că era dator să respingă asemenea rugăminte, prinse a se îndoi, și, prinzînd a se îndoi, începu să se roage și atîta se rugă, pînă cînd se născu în sufletul său o hotărîre. Și hotărîrea aceasta îi spunea că e dator să împlinească ruga femeii, că credința ei putea să-i salveze copilul ; iar el însuși, părintele Serghi, nu este în cazul de față altceva decît o neînsemnată unealtă aleasă de Dumnezeu.

Drept aceea, ieșind din chilia sa, părintele Serghi împlini dorința mamei și, punîndu-și mîna pe capul băiatului, începu să se roage.

Femeia plecă acasă cu băiatul ei și o lună mai tîrziu acesta se însănătoși ; vestea despre sfînta putere de tămăduire a schimnicului Serghi, cum i se spunea acum, se răspîndi în tot ținutul. De atunci nu trecea săptămînă să nu vină la părintele Serghi tot felul de bolnavi, unii pe jos, alții cu căruțele. Și cum nu respinsese pe unii, nu putea să respingă nici pe ceilalți ; își punea mîna asupra lor și se ruga, și mulți se tămăduiau, iar faima părintelui Serghi se răspîndea tot mai departe.

Se scurseră astfel nouă ani trăiți la mînăstire și alți treisprezece în sihăstrie. Părintele Serghi avea acum înfățișarea unui bătrîn : barba îi era lungă și căruntă, părul însă, deși rar, era încă negru și cîrlionțat.

VII

De cîteva săptămîni părintele Serghi era urmărit de un gînd — dacă făcea bine, supunîndu-se unei situații în care ajunsese nu atît prin propria lui voință, cît împins de arhimandrit și egumen. Starea aceasta începuse după însănătoșirea băia-

tului aceluia de paisprezece ani ; de atunci, cu fiece lună, săptămînă sau zi care trecea, Serghi avea simţămîntul că viaţa lui sufletească se năruia, făcînd loc unei alte vieţi, stăpînit de interese dinafară. Era ca şi cum cineva l-ar fi întors pe dos ca pe o mănuşă.

Serghi îşi dădea seama că ajunsese un mijloc de a atrage vizitatorii şi donatorii la mînăstire şi că de aceea conducătorii mînăstirii creau în jurul său condiţiile cele mai potrivite pentru ca el să poată fi cît mai de folos. De pildă, nu mai era lăsat să muncească de fel. I se aduceau de-a gata toate cele de trebuinţă şi nu i se cerea decît un singur lucru, să nu lase fără binecuvîntarea sa pe cei ce veneau la el. Ca să nu fie hărţuit, hotărîră anumite zile în care trebuia să primească norodul. I se orînduise o sală de primire pentru bărbaţi şi un loc, îngrădit cu o balustradă, care să-l ferească de îmbrîncelile femeilor ce se îmbulzeau spre dînsul. De-acolo putea blagoslovi lumea. Dacă i se spunea că oamenii au nevoie de dînsul, că supunîndu-se iubirii întru Christos, nu avea dreptul să respingă rugămintea oamenilor de a-l vedea, că ar fi o cruzime să se depărteze de ei, el nu putea să nu fie de acord cu aceste afirmaţii, dar, pe măsură ce se lăsa prins de acest fel de viaţă, simţea că toate fenomenele existenţei sale lăuntrice se transformau în fenomene exterioare, că în sufletul său seca izvorul apei celei vii, că toate faptele sale le săvîrşea tot mai mult pentru oameni şi nicidecum pentru Dumnezeu.

Fie că da îndrumări oamenilor, ori o simplă binecuvîntare, fie că se ruga pentru bolnavi ori sfătuia credincioşii ce cale să apuce în viaţă, fie că asculta cuvintele de recunoştinţă ale acelora pe care-i ajutase. pe unii tămăduindu-i, cum spuneau

ei, pe alţii povăţuindu-i, el nu se putea stăpîni să nu se bucure, să nu se preocupe de urmările activităţii sale, de înrîuirea ei asupra oamenilor. Se vedea aidoma unei făclii aprinse, luminoase, şi cu cît creştea simţămîntul acesta, cu atît mai deslușit simţea că păleşte, că se stinge lumina dumnezeiască a adevărului, ce ardea în inima lui. „Din toate cele ce săvîrşesc, cîte sînt oare pentru Dumnezeu şi cîte pentru oameni ?“ — aceasta era întrebarea care îl chinuia neîncetat şi în faţa căreia îşi dădea seama nu doar că n-ar fi fost în stare să răspundă, dar că nu avea destulă hotărîre ca să-şi dea un răspuns. El simţea în străfundul sufletului său că Diavolul înlocuise toată munca sa întru Domnul Dumnezeu, prin fapte în folosul oamenilor. Şi simţea lucrul acesta, fiindcă, după cum odinioară îi era greu cînd era smuls din singurătatea sa, tot astfel acum singurătatea aceasta îl apăsa. Vizitatorii erau pentru el o povară, îl oboseau, totuşi în adîncul sufletului îi plăcea să-i vadă şi să audă laudele cu care îl înconjurau.

Într-o vreme hotărîse chiar să plece, să-şi piardă urma. Ba chiar chibzuise în amănunt tot ce avea de făcut în acest scop. Îşi pregătise o cămaşă ţărănească, iţari, un caftan şi o căciulă, spunînd că toate acestea îi erau de trebuinţă pentru a le dărui săracilor. Păstra aceste veşminte la dînsul, chibzuind în toate felurile cum să se îmbrace, cum să-şi taie părul şi să plece, mai întîi cu trenul, cale de vreo trei sute de verste, pentru ca apoi să coboare şi s-o pornească pe jos din sat în sat. Descusu pe un bătrîn, fost soldat, ca să afle cum umblă el cu cerşitul, cum i se dau milostenii şi cum e primit. Soldatul îi spuse cum şi pe unde sînt oamenii mai milostivi şi mai primitori, şi părintele Serghi era hotărît să facă întocmai. Ba

într-o noapte a îmbrăcat straiele țărănești și a vrut să plece, dar nu știa cum e mai bine : să rămînă, ori să fugă. Dintru-ntîi a stat nehotărît, apoi nehotărîrea a trecut, s-a deprins cu situația sa și s-a supus Diavolului, iar straiele țărănești au rămas doar ca o amintire a gîndurilor și simțămintelor sale.

Cu fiece zi veneau tot mai mulți oameni să-l vadă și-i rămînea tot mai puțină vreme ca să-și întărească sufletul și să se roage. Cîteodată, în clipele de seninătate, se gîndea că ajunsese ca un pămînt, din care altădată țîșnea un izvor. „A fost cîndva în mine un slab izvor de apă vie, care curgea lin din făptura mea, prin făptura mea. Aceea a fost viața cea adevărată, cînd îl ispitea «ea» (își amintea totdeauna cu însuflețire de noaptea aceea și de ea — acum maica Agnia). Ea a sorbit din apa aceea curată. Dar de atunci nu apucă să se adune bine apa, că au și venit cei însetați, îmbulzindu-se și îmbrîncindu-se care să răzbată întîi. Ei au secătuit izvorul, n-a mai rămas decît mîlul.“ Așa gîndea el în rarele-i clipe de seninătate ; dar starea lui cea mai obișnuită era oboseala și înduioșarea pe care o simțea față de sine din pricina acestei oboseli.

Era primăvara, în ajunul Înjumătățirii praznicului [1]. Părintele Serghi slujea vecernicia în biserica din peșteră. Înăuntru era atîta lume cît putea să încapă, adică vreo douăzeci de inși. Nu erau decît boieri și negustori — toți oameni avuți. Părintele Serghi lăsa pe oricine să intre, dar alegerea o făcea un călugăr pus pe lîngă el și un alt

[1] Înjumătățirea praznicului — a 25-a zi după Paști.

călugăr de jurnă trimis zilnic de la mînăstire la sihăstria lui. Mulţimea, alcătuită din vreo optzeci de pelerini, îndeosebi femei, se îmbulzea afară, aşteptînd ieşirea părintelui Serghi şi binecuvîntarea lui. Părintele Serghi oficie slujba şi cînd ieşi, preamărind în cîntări şi îndreptîndu-se către mormîntul înaintaşului său, se clătină şi s-ar fi prăbuşit la pămînt dacă un negustor, care stătea în spatele lui, şi apoi călugărul care împlinea îndatoririle diaconului nu l-ar fi sprijinit.

— Ce ai ? Tătucule, părinte Serghi ! Drăguţule ! Vai, Doamne, Dumnezeule ! se auziră glasuri de femei. Te-ai făcut alb ca varul.

Dar părintele Serghi îşi veni numaidecît în fire şi, cu toate că era foarte palid, cu un gest al mîinii îndepărtă pe negustor şi pe diacon şi-şi urmă cîntarea. Părintele Serapion, diaconul, dascălii şi o cucoană, Sofia Ivanovna, care îşi făcea veacul în preajma sihăstriei părintelui Serghi şi-i purta de grijă, începură să-l roage să curme slujba.

— Lăsaţi, nu-i nimic, spuse el, schiţînd un zîmbet pe sub mustaţă, nu întrerupeţi slujba.

„Da, aşa fac sfinţii", se gîndi el.

— Un sfînt ! Un înger pogorît din ceruri ! auzi în aceeaşi clipă în spatele său glasul Sofiei Ivanovna şi al negustorului care-l susţinuse. Nu dădu ascultare îndemnurilor şi continuă slujba. Şi, înghesuindu-se laolaltă prin hrubele înguste, se înapoiară în bisericuţă, iar acolo, părintele Serghi — deşi scurtînd-o puţin — sfîrşi vecernia.

Îndată după slujbă, părintele Serghi binecuvîntă pe cei de faţă şi ieşi cu gîndul să se aşeze pe banca de sub ulmul ce se afla la intrarea peşterii. Voia să se odihnească, să tragă în piept aer proaspăt, simţind că are nevoie de el, dar abia apucase

să iasă și mulțimea de credincioși se năpusti spre dînsul, rugîndu-l să le dea binecuvîntarea și cerîndu-i tot felul de sfaturi și sprijinul său. Erau acolo femei care umblau de la un loc sfînt la altul, de la un stareț la celălalt, și care se înduioșau în fața oricărei relicve sfinte și a oricărui pustnic. Părintele Serghi cunoștea acest tip de ființe cu totul lipsite de credință, cu sufletul rece și prefăcut; erau și pelerini, în cea mai mare parte foști soldați, care pierduseră deprinderea unei vieți statornice, mai toți niște bătrîni căzuți în mizerie și la darul beției și care băteau drumurile de la o mînăstire la alta, în căutarea unei bucăți de pîine; erau țărance și țărani amărîți, care veneau la el cu rugăminții le lor egoiste, să-i tămăduiască de boli ori să-i scoată din îndoielile ce aveau în treburile lor foarte pămîntești, ca, de pildă, măritișul unei fete, închirierea unei dugheni, cumpărarea unei bucăți de pămînt, ori ca să dobîndească iertarea păcatului că au un copil din flori, sau că mamă-sa l-a înăbușit în somn. Toate aceasta îi erau de mult cunoscute părintelui Serghi și nu-i mai stîrneau interesul. Știa că nu va afla nimic nou de la oamenii aceștia, că ei nu vor trezi în sufletul său nici un simțămînt de credință și totuși îi făcea plăcere să-i privească laolaltă ca o mulțime cărcia îi erau necesare și scumpe persoana lui, binecuvîntarea și cuvîntul lui; pe scurt, era sătul de această gloată, dar în același timp îi și plăcea. Părintele Serapion începu să alunge oamenii, spunîndu-le că părintele Serghi este ostenit, dar acesta, amintindu-și cuvintele din *Evanghelie*: „Lăsați copiii să vină la mine" și, cuprins de înduioșare față de sine la amintirea acestor cuvinte, spuse să-i lase.

Se ridică, se apropie de balustrada lîngă care se îmbulzeau oamenii și începu să-i binecuvînteze

și să răspundă la întrebările lor cu un glas atît de stins, încît el însuși se simți mișcat. Dar cu toată dorința de a-i cerceta pe toți, nu putu s-o facă : din nou i se făcu negru înaintea ochilor, se clătină și se prinse de balustradă. Din nou simți că-i năvălește sîngele la cap și mai întîi păli, iar apoi se aprinse tot la față.

— Văd că trebuie să las pe mîine. Astăzi nu pot, spuse el și, schițînd semnul binecuvîntării asupra întregii mulțimi, se îndreptă spre bancă. Negustorul îl sprijini iarăși și, ducîndu-l de braț, îl ajută să se așeze.

— Părinte ! se auziră voci din mulțime. Părinte ! Tătucule ! Nu ne lăsa. Ce ne facem fără tine ?

Negustorul, după ce-l așeză pe părintele Serghi pe banca de sub ulm, luă asupră-și rolul de polițai și porni să alunge norodul cu toată hotărîrea. Ce-i drept, grăia încet, în așa fel că părintele Serghi nu-l putea auzi, dar grăia hotărît și aspru :

— Haide, căraţi-vă, căraţi-vă de aici ! V-a binecuvîntat, ce mai vreți ? Hait, marș, altfel zău că vă tăbăcesc spinarea. Haide, haide ! Hei, mătușo, tu asta, cu obielele negre, ia șterge-o. Und' te bagi ! Am spus o dată, gata. Mîine ce-o da Dumnezeu, astăzi însă s-a istovit cu totul.

— Lasă-mă, tătucule, măcar chipul să i-l văd, spuse bătrînica.

— Ți-oi arăta eu văzut, und'te vîri ?

Părintele Serghi, băgînd de seamă că negustorul îi lua pe oameni cam repede, spuse cu glas stins fratelui în ascultare să-l oprească de a alunga norodul. Părintele Serghi știa că negustorul tot va goni oamenii, și el însuși dorea mult să rămînă singur, ca să se poată odihni, totuși trimise pe fratele în ascultare să vorbească cu ne-

gustorul și aceasta numai pentru a produce impresie asupra mulțimii.

— Bine, bine. Nu alung oamenii, îi îndemn doar să plece, răspunse negustorul, căci altfel ăștia sînt în stare să dea gata omul. N-au pic de milă, nu se gîndesc decît la ei. Nu se poate, ți s-a spus doar. Pleacă. Mîine.

Și îi goni pe toți.

Negustorul punea atîta rîvnă și de dragul ordinii și pentru că-i plăcea să gonească poporul, să-l bruftuluiască și, mai ales, pentru că el însuși avea nevoie de părintele Serghi. Era văduv și avea o singură fată, bolnavă, pe care nu izbutea s-o mărite și o adusese cale de o mie patru sute de verste la părintele Serghi, pentru ca acesta s-o tămăduiască. De doi ani de cînd era bolnavă, își căutase fata în diferite locuri. Mai întîi o dusese într-un oraș universitar, capitală de gubernie, la clinică, dar fără nici un rezultat, apoi la un mujic din gubernia Samara, după care fata se simțise puțintel mai bine ; după aceea o dusese la un doctor din Moscova, căruia îi plătise o mulțime de bani, dar nu-i fu de nici un folos. Acum, fiindcă i se spusese că părintele Serghi tămăduiește bolnavii, își adusese fata la el. Încît, după ce alungă tot norodul, negustorul se apropie de părintele Serghi și, căzînd în genunchi, începu deodată cu glas tare :

— Sfinte părinte, binecuvîntează pe fiica mea bolnavă ca să se tămăduiască de durerile boalei. Cutez să mă-nchin la sfintele tale picioare. Și își puse mîinile căuș una peste alta. Făcu și spuse toate astea ca și cum ar fi săvîrșit ceva de la sine înțeles și hotărît statornicit prin lege și uz, ca și cum pentru vindecarea fiicei sale trebuia și se cuvenea să se roage numai în felul acesta și nu în

alt chip. Cu atîta încredințare le împlini pe toate, încît pînă și părintelui Serghi i se păru că ele trebuiau spuse și făcute întocmai. Totuși el îi porunci să se ridice și să-i istorisească ce s-a întîmplat. Negustorul îi istorisi că fiică-sa, fată în vîrstă de douăzeci și doi de ani, se îmbolnăvise cu doi ani în urmă, după moartea fulgerătoare a maică-si; a zis o dată „of", cum spunea el, și de atunci s-a smintit și acuma o adusese cale de o mie patru sute de verste, și ea așteaptă la arhondărie clipa cînd părintele Serghi va porunci s-o aducă la dînsul. Ziua nu umblă, se teme de lumină, dar poate să iasă numai după asfințitul soarelui.

— Și cum așa, e tare slabă? întrebă părintele Serghi.

— Nu, nu prea suferă de slăbiciune, ba e chiar trupeșă, numai că-i nirastenică, cum zice doctorul. Dacă părintele Serghi mi-ar porunci s-o duc încă astăzi, aș alerga într-un suflet. Preasfinte părinte, alină o inimă de tată, fă să nu i se stingă neamul — mîntuie prin rugăciunile tale fiica lui bolnavă.

Și negustorul se aruncă iarăși în genunchi și, culcîndu-și capul peste mîinile împreunate, rămase nemișcat. Părintele Serghi îi porunci din nou să se ridice și, în timp ce se gîndea cît de grea e munca sa, cum el, neținînd seama de greutatea ei, o îndeplinește cu smerenie, oftă adînc, iar după o tăcere de cîteva clipe, spuse:

— Bine, ad-o dumneata diseară. Am să mă rog pentru dînsa, dar acuma sînt ostenit. Și închise ochii. Am să te înștiințez cînd s-o aduci.

Negustorul se depărtă, pășind în vîrful picioarelor, din care pricină cizmele lui scîrțîiau și mai tare și părintele Serghi rămase singur.

Toată viața părintelui Serghi era prinsă cu slujbele și vizitatorii, ziua aceasta însă a fost deose-

bit de grea. Dimineaţa fusese la el un demnitar de mare vază, venit de departe, care îl ţinuse mult de vorbă ; după aceea venise o cucoană cu fiul ei. Acesta era un tînăr profesor ateu, pe care maică-sa, o credincioasă ferventă, devotată părintelui Serghi, îl adusese aici şi îl îndupleca se pe acesta să stea de vorbă cu el. Discuţia fusese cît se poate de grea. Tînărul nu voia, pesemne, să-l contrazică pe călugăr, era de acord cu tot ce-i spunea el, aşa cum faci cu un slab de minte, dar părintele Serghi vedea că tînărul nu crede şi că, totuşi, se simte bine, senin şi liniştit. Părintele Serghi îşi reamintea acum de această convorbire cu un simţămînt de neplăcere.

— Vreţi să mîncaţi ceva, părinte ? întrebă fratele în ascultare.

— Da, adu-mi ceva.

Fratele porni către o chilioară, clădită la vreo zece paşi de intrarea peşterii, iar părintele Serghi rămase singur.

Trecuse de mult vremea cînd părintele Serghi vieţuia singur şi-şi făcea cu mîna lui toate cele de care avea trebuinţă şi cînd nu se hrănea decît cu prescură şi pîine. De mult îl încredinţaseră că nu are dreptul să fie nepăsător faţă de sănătatea sa şi îl hrăneau cu mîncăruri de post, dar substanţiale. Mînca puţin, totuşi mult mai mult decît odinioară şi adesea cu o deosebită plăcere, şi nu ca mai înainte, în silă şi cu conştiinţa că săvîrşeşte un păcat. Aşa s-a întîmplat şi acum : a mîncat păsatul care i s-a adus şi a băut o ceaşcă de ceai cu o jumătate de pîine albă.

Fratele în ascultare plecă, şi el rămase singur pe banca de sub ulm.

Era o minunată seară de mai, frunzele mestecenilor, ulmilor, plopilor, mălinilor şi stejarilor abia

prinsesceră să se desfacă. Tufele de mălin din spatele ulmului erau în floare și încă nu apucaseră a se scutura. Cîteva privighetori, una aproape de tot și alte două sau trei mai jos, în tufele din preajma rîului, își revărsau cîntecul și trilurile. Departe, pe rîu, se auzea cîntecul unor muncitori care se întorceau pesemne de la lucru ; soarele asfințea dincolo de pădure, resfirîndu-și razele prin frunziș. O parte a privelиștii era scăldată într-o lumină de un verde deschis, în timp ce partea cealaltă, unde se afla ulmul, era întunecată. Cărăbușii zburau, se izbeau și cădeau.

După cină părintele Serghi se rugă în gînd : „Doamne Isuse Christoase, fiul lui Dumnezeu, miluiește-ne pre noi", iar după aceea începu să zică un psalm, și deodată, în mijlocul psalmului, pe neașteptate, o vrabie coborî de pe o tufă pe pămînt, ciripind și săltînd, se apropie de dînsul și apoi își luă zborul speriată. El rostea o rugăciune, în care spunea că s-a lepădat de cele lumești și se grăbea s-o termine, ca să trimită după negustorul cu fata bolnavă : ea îi stîrnise interesul. Îi stîrnise interesul fiindcă era o variație, o figură nouă și fiindcă atît tatăl ei, cît și dînsa îl priveau ca pe un ales al Domnului, ca pe unul ale cărui rugi se împlineau. El tăgăduia toate acestea, dar în străfundul sufletului tot așa se socotea și el.

Se mira adesea cum de s-a întîmplat ca el, Stepan Kasatski, să ajungă un ales al Domnului, ba chiar un făcător de minuni, dar nu se îndoia cîtuși de puțin că așa era ; nu putea să nu creadă în minunile pe care le văzuse cu ochii săi, începînd cu băiatul acela slăbănog și sfîrșind cu bătrînica aceea din urmă, ce-și dobîndise vederea în urma rugăciunilor lui.

Oricît de straniu era, totuși așa se întîmplase. Astfel, fiica negustorului îl interesa pentru că era o figură nouă, pentru că credea într-însul și totodată pentru că-i dădea un nou prilej ca să-și confirme atît puterea lui de tămăduire, cît și faima sa. „Vin oameni la mine de la mii de verste depărtare. Ziarele vorbesc despre mine, a aflat și împăratul, se știe de mine în Europa, în Europa cea necredincioasă", se gîndea el. Și deodată se rușină de vanitatea sa și începu iarăși să se roage lui Dumnezeu: „Doamne, Dumnezeule, împărate ceresc, mîngîietorule, duh al adevărului, pogoară în sufletele noastre, curăță-ne de toate păcatele și mîntuiește, preamilostive, sufletele noastre, curăță-mă de păcatul laudei lumești, care a pus stăpînire peste sufletul meu", repetă el și își aminti cît de des se rugase pentru aceasta și cît de zadarnice se dovediseră pînă acum rugăciunile sale în această privință: molifta lui făcea minuni pentru alții, dar pentru el însuși nu izbutea să-l înduplece pe Dumnezeu ca să-l mîntuie de această patimă meschină.

Își aduse aminte de rugăciunile ce făcuse în primele timpuri ale schimniciei sale, cînd se ruga lui Dumnezeu să-i dăruiască neprihănirea, smerenia și dragostea de oameni, și Domnul, cum i se părea lui pe atunci, îi ascultase rugile; fusese neprihănit și își retezase degetul și, la această amintire, își apropie de buze și își sărută degetul retezat, pe care se încrețise pielea; credea că fusese cu adevărat smerit în vremea cînd îi era mereu silă de sine din cauza păcătoșeniei sale și cînd își amintea cu cîtă duioșie și căldură întîmpinase pe bătrînul care venise la el, soldatul acela beat, care-i cerea bani, și o primise pe ea — și i se părea că atunci avusese și un simțămînt de dragoste față de oa-

meni. Dar acum? Şi se întrebă dacă iubea pe cineva, dacă iubea pe Sofia Ivanovna, pe părintele Serapion, dacă a simţit o învăluire de dragoste faţă de oamenii care fuseseră în ziua aceasta la el, faţă de acel învăţat cu care discutase pe un ton atît de sentenţios, în timp ce nu avea decît o singură grijă, să-şi pună în lumină inteligenţa şi să arate că e în pas cu mersul culturii. Era bucuros, primea dragostea lor, se ştia iubit de ei, dar el nu avea nici o simţire de dragoste pentru dînşii. În sufletul său nu mai are acum nici dragoste, nici smerenie, nici neprihănire.

Aflase cu plăcere că fata negustorului avea douăzeci şi doi de ani şi ar fi vrut să ştie dacă e frumoasă. Iar cînd întrebase de slăbiciunea ei, voise să ştie, anume, dacă are sau nu farmecul feminin.

„Atît de jos să fi căzut oare? se întrebă el. Doamne, ajută-mă, dă-mi putere, Doamne, Dumnezeul meu.“ Şi, împreunîndu-şi mîinile, începu să se roage. Privighetorile cîntau. Un cărăbuş se aşează pe sutana lui şi i se urcă pe ceafă. Îl azvîrli jos. „Dar există El oare cu adevărat? Stau şi bat parcă la uşa unei case încuiate pe dinafară... La uşă e un lacăt şi l-aş putea vedea. Lacătul acesta sînt privighetorile, cărăbuşii, natura. Poate că are dreptate tînărul acela.“ Şi începu să se roage cu glas tare, şi se închină vreme îndelungată, pînă cînd gîndurile acestea se şterseră din mintea sa şi se simţi din nou liniştit şi sigur. Sună din clopoţel şi spuse fratelui în ascultare, care se ivi la chemarea aceasta, că negustorul şi fiică-sa pot să vină.

Negustorul îşi aduse fata, sprijinind-o de braţ, o duse în chilie şi îndată după aceea plecă.

Fata avea părul bălai, era albă, albă, palidă la chip, grasă, de o mare blîndeţe ; avea o faţă de copil speriat şi rotunjimi pline de femeie. Părintele Serghi rămase pe banca de la intrare. Cînd fata, trecînd pe lîngă dînsul, se opri o clipă, el o binecuvîntă şi se îngrozi el însuşi de felul cum îi cercetase trupul. Ea trecu mai departe, iar el tresări ca muşcat de şarpe. După chip, îşi dădu seama că era senzuală şi slabă de minte. Se ridică şi intră în chilie. Ea stătea pe un scăunaş, aşteptîndu-l.

Cînd intră, ea se sculă în picioare.

— Vreau să merg la tăticu, zise ea.

— Nu-ţi fie teamă, răspunse el. Ce te doare ?

— Mă doare peste tot locul, spuse ea şi deodată un zîmbet îi lumină faţa.

— Ai să fii sănătoasă, grăi el. Roagă-te.

— Ce să mă mai rog, că m-am tot rugat, dar fără nici un folos. Şi zîmbea într-una. Mai bine roagă-te dumneata şi lasă-ţi mîna asupra mea. Te-am văzut în vis.

— Şi cum m-ai văzut ?

— Te-am văzut aşa, că ţi-ai lăsat mîna pe pieptul meu, uite aici.

Ea îi luă mîna şi o apăsă pe piept.

— Uite aici.

El îşi lăsă mîna dreaptă în voia ei.

— Cum te cheamă ? o întrebă, tremurînd din toată făptura lui şi simţind că e învins, că nu-şi mai poate stăpîni pofta trupească.

— Maria. Da' de ce mă-ntrebi ?

Ea îi luă mîna şi i-o sărută, apoi îl cuprinse cu braţul pe după mijloc şi îl trase către sine.

— Ce faci ? întrebă el. Mario ! Eşti Diavolul.

— Ei lasă, că nu-i nimic.

Şi, ţinîndu-l îmbrăţişat, se aşează cu el pe pat.

În zori, el ieşi în cerdac.

„E adevărat oare ceea ce s-a întîmplat ? O să vină ta-su. Ea îi va povesti. E Diavolul. Ce-mi rămîne de făcut ? Uite toporul cu care mi-am tăiat degetul.“ Apucă toporul şi se îndreptă spre chilie.

Fratele în ascultare îi ieşi înainte :

— Porunciţi să tai lemne ? Vă rog, daţi-mi toporul.

I-l dădu. Apoi intră în chilie. Ea dormea întinsă pe pat. O privi cu groază. Trecu prin chilie, luă din cui straiele ţărăneşti, se îmbrăcă cu ele, luă foarfecele şi îşi tăie părul ; apoi, apucînd pe cărarea de la poalele muntelui, se îndreptă spre rîu, unde nu mai fusese de patru ani.

De-a lungul rîului era un drum ; porni pe drumul acesta şi merse aşa pînă la vremea amiezii. La vremea amiezii intră într-un lan de secară şi se culcă. Seara ajunse în preajma unui sat de pe malul unui rîu. Nu intră în sat, ci se duse să înnopteze sub o rîpă de pe malul apei.

Era în zorii zilei, cam o jumătate de ceas înainte de răsăritul soarelui. Totul era cenuşiu şi întunecat ; dinspre apus bătea un vînt rece de dimineaţă. „Da, trebuie să sfîrşesc. Nu există Dumnezeu. Dar cum să sfîrşesc ? Să mă arunc în apă. Însă ştiu să înot şi n-am să mă-nec. Să mă spînzur ? Da, am brîul, pot să mă spînzur de-o cracă de copac.“ Aceasta îi păru atît de cu putinţă şi de apropiat, încît se îngrozi. Voi să se roage, cum făcea totdeauna în clipele de deznădejde. Dar nu avea cui să se roage. Dumnezeu nu exista. Stătea

întins pe pămînt, sprijinindu-se într-un cot. Şi deodată, îl năpădi atît de puternic nevoia de a dormi, încît nu-şi mai putu ţine capul rezemat de braţ şi, întinzîndu-l, îşi lăsă capul pe el şi adormi pe loc. Somnul acesta însă nu ţinu decît o clipă ; se deşteptă îndată şi începu să se vadă parcă în vis, parcă în amintire.

Se vede aproape copil, în casa mamei sale, la ţară. Vine către el o trăsură, şi din ea coboară : unchiul Nicolaie Sergheevici, cu o enormă barbă neagră, ca o lopată, şi împreună cu el Paşenka, o fetiţă plăpîndă, cu ochi mari şi blînzi şi cu o faţă tristă, sfioasă. Şi iată că Paşenka este adusă la ei, în ceata lor de băieţi. Şi dînşii trebuie să se joace cu ea, iar asta-i plictiseşte. Fata-i proastă. Pînă la urmă, ei încep să-şi bată joc de ea, silind-o să arate cum ştie să înoate. Ea se întinde pe jos şi le-arată mişcările de înot... Şi toţi rîd în hohote, şi-i spun că e proastă. Şi ea, văzînd aceasta, roşeşte toată, se face numai pete-pete, şi-i tristă, atît de tristă, încît te mustră conştiinţa şi niciodată în viaţă nu vei putea să mai uiţi acest zîmbet al ei chinuit, bun, supus. Şi Serghi îşi aduce aminte cum a văzut-o după aceea. Asta a fost mult mai tîrziu, înainte de călugărirea lui. Era măritată cu un moşier, care-i risipise toată averea şi care o bătea. Avea doi copii : un băiat şi o fată. Băiatul murise de mic.

Serghi îşi amintea cît de nefericită era. Mai tîrziu o văzuse la mînăstire, văduvă. Era neschimbată — nu se poate spune la fel de proastă, dar la fel de ştearsă, neînsemnată şi vrednică de milă. Venise împreună cu fiica ei şi cu logodnicul acesteia. În vremea aceea ajunseseră în sapă de lemn. Mai tîrziu auzise că ea locuia undeva, într-un oraş de provincie, capitală de judeţ, şi că sărăcise cu

totul. „Ce m-a apucat să mă gîndesc la ea?“ se întreba el. Totuşi nu se putea opri de a se gîndi la ea. „Unde o fi? Ce o mai fi făcînd? Oare o fi aşa de nefericită ca atunci cînd ne arăta, pe duşumea, cum se înoată? Dar de ce mă gîndesc oare la dînsa? Ce-i cu mine? Trebuie să sfîrşesc.“

Şi iarăşi îl cuprinse frica, şi, ca să scape de gîndul acesta, începu să cugete iarăşi la Paşenka.

Rămase întins aşa multă vreme, gîndindu-se ba că trebuie să sfîrşească neapărat cu viaţa, ba la Paşenka. Ea îi apărea ca o salvare. În cele din urmă adormi. Şi în vis văzu un înger, care venea la el şi îi spunea: „Du-te la Paşenka şi află de la dînsa ce ai de făcut, care ţi-e păcatul şi care ţi-e mîntuirea“.

Se deşteptă şi, socotind că vedenia aceasta îi fusese trimisă de Dumnezeu, se bucură şi hotărî să facă ceea ce i se poruncise în vis. Ştia în ce oraş locuia dînsa — era la vreo trei sute de verste depărtare — şi porni într-acolo.

VIII

Paşenka nu mai era de mult Paşenka, ci Praskovia Mihailovna, o femeie bătrînă, uscată, zbîrcită, soacra unui oarecare slujbaş Mavrikiev, un neisprăvit şi un beţivan. Dînsa locuia în acel oraş, capitală de judeţ, în care ginerele ei îşi avusese ultima slujbă şi întreţinea întreaga familie: pe fiică-sa, pe ginere-său bolnav, neurastenic, şi cinci nepoţi. Îi întreţinea dînd lecţii de muzică fetelor de negustori, cu cincizeci de copeici ora. Avea cîteodată patru, altă dată cinci lecţii pe zi, încît ajungea să cîştige vreo şaizeci de ruble pe lună. Trăiau deocamdată din asta, aşteptînd o nouă

slujbă. Praskovia Mihailovna trimisese scrisori tuturor rudelor și cunoștințelor, cerîndu-le un post pentru ginerele ei ; scrisese de asemeni și lui Serghi dar scrisoarea nu-l găsise.

Era într-o sîmbătă și Praskovia Mihailovna frămînta un cozonac cu stafide, pe care odinioară îl făcea atît de bine bucătarul iobag al tatălui ei. Praskovia Mihailovna voia să-și ospăteze nepoțeii, a doua zi, fiind sărbătoare.

Fiică-sa, Mașa, îl legăna pe cel mai mic, iar cei mai mari, un băiat și o fetiță, erau la școală. Ginerele nu dormise toată noaptea, așa că își făcea somnul acum. În ajun Praskovia Mihailovna se culcase tîrziu, fiindcă se străduise să potolească mînia fiică-si împotriva bărbatului ei.

Ea își dădea seama că ginerele ei e o ființă slabă, care nu-i în stare să vorbească și să trăiască decît așa cum vorbea și trăia, și vedea că dojenile neveste-si nu pot fi de nici un folos, și de aceea căuta din răsputeri să-i împace, să nu mai fie între ei certuri și nici supărări. Nu putea să rabde aproape organic neînțelegerile dintre oameni. Își dădea seama prea bine că asemenea raporturi nu pot să îndrepte nimic, ci, dimpotrivă, pot numai să înrăutățească situația. De fapt nici nu se gîndea la asta, ci pur și simplu suferea cînd vedea dușmănie între oameni, cum suferi din cauza unui miros neplăcut, a unui zgomot asurzitor sau a loviturilor pe care le simți pe propriul tău trup.

O învăța tocmai cu un aer mulțumit pe Lukeria cum se pregătește aluatul, cînd nepoțelul ei, Mișa, un puști de șase ani cu un șorțuleț pe el, cu piciorușele strîmbe în ciorăpei cîrpiți, intră în goană în bucătărie, cu fața speriată :

— Bunică, te caută un moș urît.

Lukeria se uită afară :

— Chiar așa-i, cucoană, e un pribeag.

Praskovia Mihailovna își frecă unul de altul brațele ei slabe, iar mîinile și le șterse de șorț și dădu să se ducă în casă, după geanta cu bani, ca să-i dea cerșetorului cinci copeici, cînd își aminti că nu avea decît monede de o grivnă, așa că hotărî să-i dea pîine și se întoarse spre bufet, deodată însă roși toată cînd își aminti că-i păruse rău de bani și, poruncind Lukeriei să taie o bucată de pîine. se duse să ia o grivnă, ca s-o adauge la pomană. „Asta ca pedeapsă, își spuse ea, să dai îndoit."

Dădu și una și cealaltă pelerinului, cerîndu-i iertare și, în timp ce-l miluia, nu numai că nu era mîndră de dărnicia ei, dar, dimpotrivă, se rușină că dădea atît de puțin. Atît de impunătoare era înfățișarea pelerinului.

Cu toate că străbătuse cerșind trei sute de verste, în care timp slăbise și se înnegrise, cu toate că straiele-i erau numai zdrențe, că părul îi era retezat și că purta căciulă și ciubote țărănești, cu toate că se închină cu smerenie, Serghi avea aceeași înfățișare impunătoare, care atrăgea atît de mult oamenii. Dar Praskovia Mihailovna nu-l recunoscu. De altfel nici nu putea să-l recunoască, fiindcă nu-l mai văzuse de aproape treizeci de ani.

— Nu-ți fie cu supărare, omule. Poate vrei să mănînci ceva ?

El luă pîinea și banii. Și Praskovia Mihailovna se miră că nu pleacă, ci se uită la dînsa.

— Pașenka, la tine am venit. Primește-mă.

Și minunații lui ochi negri o priviră țintă, cu o expresie rugătoare, și în ei sclipi o lacrimă, iar sub mustața-i căruntă, buzele îi tremurară a plîns.

Praskovia Mihailovna își duse mîna la pieptul ei uscat, deschise gura, dar rămase încremenită, cu ochii ațintiți pe chipul pelerinului.

— Da' nu se poate ! Stiopa ! Serghi ! Părintele Serghi !

— Da, chiar el, spuse încet Serghi. Numai că nu e Serghi, nu-i părintele Serghi, ci marele păcătos Stepan Kasatski, un mare păcătos, un om pierdut. Primește-mă, ajută-mă.

— Cu neputință ! Cum ai fost în stare să te umilești pînă-ntr-atît ? Vino cu mine.

Ea îi întinse mîna ; el n-o luă, ci păși în urma ei.

Unde să-l ducă însă ? Locuința era mică. La început Praskovia Mihailovna avusese o odaie, foarte mică, mai curînd o chițimie, dar pe urmă cedase și chițimia aceasta fiicei sale. Acum Mașa se afla înlăuntru și-și legăna pruncul.

— Șezi colea deocamdată, spuse ea lui Serghi, arătînd către lavița din bucătărie.

Serghi se așeză îndată și, cu un gest în care se vedea obișnuința, își scoase traista mai întîi de pe un umăr, apoi de pe celălalt.

— Dumnezeule, Doamne, în ce hal de umilință ai ajuns, părinte ! Ce faimă, și deodată așa...

Serghi nu răspunse, ci doar zîmbi cu blîndețe, în timp ce-și așeza traista lîngă el.

— Mașa, știi tu cine-i omul acesta ?

Și Praskovia Mihailovna povesti în șoaptă fie-si cine era Serghi, și scoaseră împreună patul și leagănul din cămăruță, ca să facă loc pentru dînsul.

Praskovia Mihailovna îl duse în cămăruță :

— Odihnește-te aici. Nu-ți fie cu supărare, da' eu trebuie să plec.

— Unde ?

— Am niște lecții în oraș, mi-e rușine să-ți spun — dau lecții de muzică.

— De muzică — asta-i bine. Un lucru te rog, Praskovia Mihailovna : am venit la dumneata cu treburi. Cînd o să pot sta de vorbă cu dumneata ?

— Voi socoti aceasta drept o fericire pentru mine. Discară se poate ?

— Se poate, numai că mai am o rugăminte : nu vorbi despre mine, nu spune cine sînt. Ţi-am mărturisit-o numai dumitale. Nimeni nu ştie încotro am plecat. Aşa trebuie.

— Ah, şi eu am spus fetei mele.

— Nu-i nimic, roag-o să nu spună mai departe.

Serghi îşi scoase cizmele, se culcă şi adormi îndată, după o noapte nedormită şi un drum de patruzeci de verste.

Cînd Praskovia Mihailovna se înapoie, Serghi şedea în cămăruţa ei şi o aştepta. Nu venise la masă, ci mîncase în odăiţă supa şi păsatul, pe care i le adusese Lukeria.

— Mi se pare că ai venit mai devreme de ora făgăduită, zise Serghi. Acum putem să stăm de vorbă ?

— Şi cu ce-s vrednică de o asemenea fericire, de un astfel de oaspe ? Am renunţat la o lecţie. Am lăsat-o pe altă dată... Mereu am dorit să viu la dumneata, ţi-am scris şi, acum, aşa din senin,o fericire ca asta...

— Paşenka ! Te rog să primeşti cuvintele pe care ţi le voi spune acum, ca o spovedanie, ca vorbele pe care le-aş rosti în ceasul morţii înaintea lui Dumnezeu. Paşenka ! Nu sînt un om sfînt şi nici măcar un om simplu, de rînd : sînt un păcătos, un ticălos, un nemernic, un rătăcit, un păcătos trufaş, sînt mai rău — dacă nu decît toţi oamenii laolaltă, asta n-o ştiu — dar mai rău decît cel mai rău dintre ei.

La început Paşenka îl privi holbîndu-şi ochii ; era credincioasă. Pe urmă, însă, cînd se convinse

întru totul de adevărul vorbelor lui, îi atinse mîna cu mîna ei și spuse cu un zîmbet plin de milă :

— Stiva, poate că exagerezi.

— Nu, Pașenka. Sînt un desfrînat, un ucigaș, am hulit numele Domnului, am înșelat lumea.

— Doamne sfinte ! Ce tot spui ? zise Praskovia Mihailovna.

— Dar trebuie să-mi duc zilele mai departe. Și eu care credeam că știu totul, eu care am învățat pe alții cum să-și ducă viața — ei bine, nu știu nimic, și te rog pe dumneata să mă înveți.

— Ce vorbești, Stiva ? Rîzi de mine. De ce rîdeți voi mereu de mine ?

— Bine, să zicem că rîd de dumneata, dar spune-mi cum trăiești, cum ți-ai dus viața ?

— Eu ? D-apoi eu am dus viața cea mai ticăloasă, mîrșavă, iar acum Dumnezeu mă pedepsește, și pe bună dreptate, și o duc atît de rău, atît de rău...

— Da' cum te-ai măritat ? Cum ai trăit cu bărbatul tău ?

— Totul a fost rău. M-am măritat pentru că m-am îndrăgostit de el în felul cel mai urît. Tata n-a dorit această căsătorie. Eu însă n-am ținut seamă de nimic, m-am măritat. Și fiind măritată, în loc să-l ajut pe bărbatul meu, l-am chinuit cu o gelozie pe care nu eram în stare să mi-o înfrîng.

— Am auzit că-i plăcea să bea.

— Da, dar nici eu n-am știut să-l domolesc. Îl dojeneam mereu. Și doar asta nu-i decît o boală. El nu se putea stăpîni și mi-aduc aminte cum nu-i dădeam băutură. Și între noi se iscau scene îngrozitoare.

Și ca îl privea pe Kasatski cu ochii ei minunați, plini de suferința acestor amintiri.

Kasatski își aduse aminte, din cele ce i se povestiseră, că bărbatul Pașenkăi o bătea. Și acum,

privindu-i gîtul slab, uscat, cu vinele umflate îndărătul urechilor și mănunchiul de păr alb, jumătate cărunt, jumătate blond, Kasatski vedea parcă aievea cum se petrecuseră lucrurile.

— După aceea am rămas singură cu doi copii și fără nici o avere.

— Doar aţi avut o moșie.

— Da, dar am vîndut-o încă pe cînd trăia Vasea și toți banii... i-am cheltuit. Trebuia să trăim, iar eu nu mă pricepeam la nimic — așa cum sînt toate domnișoarele. Eu însă eram deosebit de proastă, de neajutorată. Și am cheltuit cel din urmă ban, mi-am dat copiii la școală și am mai învățat și eu cîte ceva. Și pe neașteptate, Mitea s-a îmbolnăvit, ajunsese în clasa a patra, și l-a luat Dumnezeu. Manecika s-a îndrăgostit de Vanea — ginere-meu. Săracu de el, e un om bun numai că-i nenorocit. E bolnav.

— Mamă, o întrerupse fiica ei. Ia-l pe Mișa, nu pot să mă rup în două.

Praskovia Mihailovna tresări, se ridică și, pășind repede cu ghetele ei scîlciate, ieși pe ușă și se întoarse îndată, purtînd în brațe un băiețaș de doi ani, care lăsîndu-se pe spate se agăță cu mînuțele de basmaua ei.

— Da, unde m-am oprit ? Ah, da, Vania a avut aici o slujbă bună și un șef tare de treabă, dar n-a putut lucra și și-a dat demisia.

— Ce boală are ?

— Neurastenie, o boală îngrozitoare. Ne-am adresat medicilor, și ar trebui să se ducă undeva, dar n-avem bani. Eu însă nădăjduiesc că o să treacă și așa. N-are dureri prea mari, dar...

— Lukeria ! se auzi glasul supărat și stins al ginerelui. Totdeauna o trimiteți undeva, tocmai cînd am nevoie de ea. Mamă...

— Îndată, răspunse Praskovia Mihailovna, întrerupîndu-se din nou. N-a prînzit încă. Nu poate să ia masa cu noi.

Ieși, orîndui ceva pe dincolo și se înapoie, ștergîndu-și mîinile slabe și arse de soare.

— Uite așa trăiesc. Dar ne plîngem într-una, sîntem mereu nemulțumiți, cînd nepoții, slavă Domnului, sînt toți buni și sănătoși și ne putem ține zilele. Da' la ce să vorbesc despre mine ?

— Ei bine, și din ce trăiți ?

— Păi cîștig și eu cîte ceva. Vezi, altădată mă plictisea muzica, iar acu' ce bine îmi prinde !

Își ținea mîna mică pe scrinul lîngă care stătea și își mișca degetele slabe, ca și cum ar fi exersat la pian.

— Și cît ți se plătesc lecțiile ?

— Și cu o rublă, și cu cincizeci de copeici, ba am unele și cu treizeci de copeici. Toți sînt așa de buni cu mine !

— Și cum merge, fac progrese ? întrebă Kasatski, cu un zîmbet abia schițat în ochi.

Praskovia Mihailovna nu crezu dintr-o dată că o întreabă serios și-l privi întrebător, în ochi.

— Mai fac și progrese. Este aicea o fetiță tare drăgălașă, a unui măcelar. O fetiță foarte bună, blîndă. Vezi, dacă eram o femeie de nădejde, de bună seamă că prin legăturile tatii aș fi putut găsi o slujbă pentru ginere-meu. Dar n-am fost bună de nimic și uite, i-am adus pe toți în starea în care sînt.

— Da, da, spuse Kasatski, înclinîndu-și capul. Dar ia spune-mi, Pașenka, la biserică te duci ? întrebă el.

— Vai, nu-mi mai aduce aminte de asta. Mă port așa de urît, atîta am părăsit biserica, încît

abia mă duc și mă-mpărtășesc și eu o dată cu copiii, altminteri nu calc cu lunile. Îi trimit pe copii.

— Dar dumneata singură de ce nu te duci?

— Ca să-ți spun drept, zise ea roșind, mi-e rușine pentru fată și pentru nepoți să mă duc așa ruptă, iar o haină mai nouță n-am. Ș-apoi mi-e și lene.

— Dar acasă te închini?

— Mă închin, dar ce rugăciune e aia, zisă așa de mîntuială? Știu că nu se cuvine să mă rog în felul acesta, dar îmi lipsește adevărata credință, atîta doar, că-mi cunosc nemernicia...

— Da, da, așa, așa, o îngînă Kasatski, încuviințînd parcă ce spunea dînsa.

— Îndată, acuma vin, răspunse dînsa la chemarea ginerelui ei și, îndreptîndu-și basmaua pe cap, ieși.

De astă dată nu zăbovi prea mult și se înapoie. Cînd se întoarse, Kasatski ședea în aceeași poziție, cu coatele sprijinite pe genunchi și cu capul plecat. Dar își luase traista la spinare.

Cînd ea intră cu o lămpiță de tablă, fără sticlă, el își ridică spre dînsa frumoșii lui ochi obosiți și scoase un oftat adînc, adînc de tot.

— Nu le-am spus cine ești, începu ea cu sfială, le-am istorisit doar că ești un pelerin de neam nobil și că te-am cunoscut cîndva. Hai în sufragerie, la ceai.

— Nu...

— Atunci, am să-ți aduc ceaiul aici.

— Nu. Nu-mi trebuie nimic. Dumnezeu să te aibă în sfînta paza lui, Pașenka. Eu mă duc. Dacă ți-i milă de mine, nu spune nimănui că m-ai văzut. Te jur pe Dumnezeu din ceruri: nu spune nimănuia. Îți mulțumesc. M-aș închina pîn' la pămînt în fața dumitale, dar știu că asta te-ar tulbura. Îți mulțumesc și iartă-mă, pentru numele lui Christos.

— Binecuvîntează-mă.

— Dumnezeu să te binecuvînteze. Pentru numele lui Christos, iartă-mă.

Și voi să plece, dar ea nu-l lăsă pînă nu-i aduse pîine, un colac și unt. El luă toată merinda și plecă.

Era întuneric și el nu trecuse mai departe de două case, că ea îl și pierdu din vedere și numai după lătratul cîinelui din curtea protopopului știu că își urma calea.

„Așadar iată ce înțeles a avut visul meu. Pașenka este așa cum trebuia să fiu și cum n-am fost. Eu am trăit pentru oameni, zicînd că trăiesc pentru Dumnezeu ; ea trăiește pentru Dumnezeu, închipuindu-și că trăiește pentru oameni. Da, o singură faptă bună, o cană cu apă dată fără a te gîndi la răsplată face mai mult decît toate binefacerile cu care am copleșit eu oamenii. Dar avut-am eu oare dorința cît de cît sinceră de a-l sluji pe Dumnezeu ? se întrebă el și își răspunse : Da, dar toate astea au fost mînjite, înăbușite de faima lumească. Da, pentru un om care a trăit ca mine, de dragul faimei lumești, nu există Dumnezeu. Îl voi căuta.“

Și porni mai departe, așa cum venise pînă la Pașenka, mergînd din sat în sat, cînd împreună cu alți pelerini, bărbați și femei, cînd despărțindu-se de ei și cerșind pîine și adăpost în numele lui Christos. Se întîmpla uneori ca vreo femeie rea să-l batjocorească ori ca vreun mujic beat să-l ocărască, dar de cele mai multe ori îi dădeau apă să-și potolească setea, îi dădeau mîncare, ba chiar și merinde pentru drum. Înfățișarea lui de domn îi făcea pe unii să-l privească

cu bunăvoinţă. Alţii, dimpotrivă, păreau că se bucură văzînd că un domn a ajuns să cerşească. Blîndeţea lui îi cucerea însă pe toţi.

Adeseori, cînd găsea o *Evanghelie* în vreo casă, citea din ea şi totdeauna, peste tot locul, toţi îl ascultau mişcaţi şi uimiţi, sorbind acele cuvinte care li se păreau noi şi totuşi le cunoşteau de multă vreme.

Cînd izbutea să fie de folos oamenilor fie cu sfatul, fie cu ştiinţa sa de carte, sau cînd împăca pe cei certaţi, nu apuca să vadă recunoştinţa lor, deoarece pleca îndată. Şi, încetul cu încetul, Domnul Dumnezeu pogora în sufletul său.

Într-o zi umbla cu două bătrînele şi cu un ostaş. Pe drum fură opriţi de un boier şi de o cucoană, tolăniţi într-un docar la care era înhămat un trăpaş şi de doi călăreţi — un bărbat şi o doamnă. Soţul cucoanei şi cu fie-sa mergeau călare, iar în docar se afla cucoana întovărăşită de un străin, de bună seamă un francez. Ei îi opriseră ca să-i arate francezului *les pèlerins* [1], care, după o credinţă proprie poporului rus, în loc să muncească, hoinăresc din loc în loc.

Vorbeau franţuzeşte, crezînd că nu-i înţelege nimeni :

— *Demandez-leur*, spuse francezul, *s'ils sont bien sûrs de ce que leur pèlerinage est agréable à Dieu* [2].

Li se tălmăci această întrebare. Bătrînele răspunseră :

— Cum o vrea Domnul. Cu picioarele ajuns-am, om ajunge poate şi cu inima.

---

[1] Pelerinii (fr.).

[2] Întrebaţi-i dacă cred cu adevărat că pelerinajul lor îi este plăcut lui Dumnezeu (fr.).

Întrebară pe soldat. Le răspunse că era singur pe lume, și că n-avea unde să se ducă.

Îl întrebară pe Kasatski cine este.

— Un rob al lui Dumnezeu.

— *Qu'est-ce qu'il dit ? Il ne répond pas ?* [1]

— *Il dit qu'il est un serviteur de Dieu !* [2]

— *Cela doit être un fils de prêtre. Il a de la race. Avez-vous de la petite monnaie ?* [3]

Francezul avea mărunțiș. Și împărți tuturor cîte douăzeci de copeici.

— *Mais dites leur que ce n'est pas pour des cierges que je leur donne, mais pour qu'ils se regalent de thé* [4], ceai, ceai *pour vous, mon vieux* [5], spuse el zîmbind și bătîndu-l pe umăr pe Kasatski cu mîna sa înmănușată.

— Christos să vă aibă în sfînta paza lui, răspunse Kasatski, fără a-și pune căciula și înclinîndu-și capul pleșuv.

Pe Kasatski îl bucură deosebit de mult această întîlnire, pentru că primise cu nepăsare părerea oamenilor acelora și făcuse lucrul cel mai simplu, cel mai lesne de făcut — luase smerit cele douăzeci de copeici și le dăruise unui tovarăș al său, un cerșetor orb. Cu cît mai puțină însemnătate avea pentru el părerea oamenilor, cu atît mai puternic îl simțea pe Dumnezeu.

Kasatski bătu astfel drumurile timp de opt luni; în luna a noua, ajungînd în capitala unei gubernii,

---

[1] Ce spune ? Nu răspunde ? (fr.).

[2] Zice că e rob al lui Dumnezeu (fr.).

[3] Trebuie să fie fiu de preot. Se vede că e de neam. Aveți ceva bani mărunți ? (fr.).

[4] Dar spuneți-le că nu le dau pentru lumînări, ci ca să se cinstească cu ceai (fr.).

[5] Pentru dumneata, amice (fr.).

fu arestat într-un azil, unde își petrecuse noaptea împreună cu alți pelerini ; neavînd nici un act de identitate, fu dus la secția de poliție. Cînd îl întrebară unde-i erau actele și cine este, răspunse că n-are acte și că e robul lui Dumnezeu. Fu trecut pe lista vagabonzilor, judecat și deportat în Siberia.

In Siberia se așează pe pămîntul unui moujic avut și acolo trăiește și astăzi. Muncește la grădina de zarzavat a stăpînului, îi învață pe copii carte și îngrijește de bolnavi.

Părintele Serghi (în original : *Otet Serghi*), povestire scrisă în intervalul 1889—1891, revăzută în 1890, n-a apărut decît în 1911 în volumul al II-lea al operelor postume ale lui Tolstoi.

HAGI-MURAD

în românește de
ȘTEFANA VELISAR TEODOREANU
și
MIHAIL CALMÎCU

După volumul 14 al ediției

Л. Н. Толстой
Собрание сочинений
в двадцати томах
„Художественная литература"
Москва, 1964

Mă întorceam spre casă, luînd-o de-a dreptul peste cîmp. Era în toiul verii. Luncile fuseseră cosite și oamenii se pregăteau de seceratul secarei.

La vremea aceasta a anului e mare bogăție de flori de tot felul : florile roșii, albe, roze, pufoase și înmiresmate ale trifoiului ; ochișorii obraznici ai mărgăritelor ; albă, cu miezul galben aprins, romanița măruntă și cu miros tare și înecăcios ; crușețel gălbior, cu aromă dulceagă de miere ; clopoței, albi și liliachii, cu lujer înalt și sprinten, măzăriche tîrîtoare și agățătoare ; sipică ușoară, cu flori gălbii, roșietice, viorii ; pătlagină cu pufușor roz-pal, răspîndind un parfum suav, albăstrele sinilii în bătaia soarelui și în plină prospețime și vinete-roșietice către asfințit, cînd se ofilesc ; rochița-rîndunelei gingașă și plăpîndă, cu miros de migdală amară.

Culesesem din risipa aceasta de flori un buchet uriaș și mă îndreptam spre casă, cînd zării deodată în șanț o mîndrețe de ciulin cu floare bogată zmeurie ; un ciulin dintr-aceia, pe care oa-

menii de la noi îi numesc „tătari“ şi-i ocolesc cu coasa, dar, dacă, din întîmplare taie vreunul, cosaşii îl aleg din fîn şi-l dau deoparte, să nu se înţepe la mîini. Mi-a venit poftă să smulg ciulinul şi să-l pun în mijlocul buchetului meu. Am coborît în şanţ şi, alungînd bărzăunele catifelat, aţipit dulce şi leneş în mijlocul florii, am încercat s-o rup. Dar nu era uşor lucru : ţepii mă împungeau chiar şi prin batista în care îmi înfăşurasem mîna, iar tulpina era atît de bătoasă, că mi-au trebuit vreo cinci minute s-o rup fibră cu fibră. Cînd am izbutit în sfîrşit, era aşa de zdrenţuită tulpina, că nici floarea nu mai părea atît de fragedă şi de frumoasă ca mai înainte. În afară de asta, părea prea butucănoasă şi ţeapănă pe lîngă florile gingaşe din buchet. Mi-a părut rău că am rupt degeaba floarea de ciulin, atît de frumoasă cu o clipă înainte pe tufa ei, şi am aruncat-o. „Cînd te gîndeşti cîtă putere şi cîtă vitalitate ! mi-am spus eu, amintindu-mi cît mă căznisem s-o rup. Cu ce îndîrjire s-a apărat şi ce scump şi-a vîndut viaţa !“

Ca să ajung acasă trebuia să trec printr-un cîmp de cernoziom, proaspăt arat. Urcam coasta pe drumeagul prăfuit. Ogorul era al unui moşier şi se întindea cît vedeai cu ochii ; în dreapta şi în stînga şi drept înainte, pînă-n dealul din faţă, nu se vedea decît ţarina neagră, cu vălurelele regulate ale brazdelor, negrăpate încă. Arătura era bună ; pe tot întinsul cîmpului nu se găsea o buruiană, un fir de iarbă — totul era negru. „Ce fiinţă barbară, crudă este omul ! Cîte vietăţi, cîte plante distruge, numai ca să poată să trăiască el !“ cugetam eu, în timp ce, fără să vreau, căutam cu ochii măcar o urmă de viaţă pe tot întinsul acestui ogor negru şi mort. În faţa mea, în dreapta

drumului, se vedea o tufă. Apropiindu-mă, descoperii un alt ciulin, un „tătar“ ca şi cel de mainainte, a cărui floare o rupsesem degeaba şi o azvîrlisem.

Tufa de „tătar“ avea trei tulpini. Una dintre ele era ruptă şi semăna cu o mînă retezată. Celelalte două aveau fiecare cîte o floare care fusese roşie cîndva, iar acum se înnegrise. O tulpină atîrna în jos, frîntă, cu floarea din vîrf terfelită ; cealaltă, cu toate că era plină de glod de cernoziom se ţinea dreaptă. Se vede că tufa fusese strivită de o roată şi izbutise într-un tîrziu să se ridice, de aceea stătea încă aplecată. Părea un trup ciuntit, căruia îi fuseseră smulse mărunţaiele, ruptă mîna şi scoşi ochii şi care, cu toate acestea, se ţinea încă în picioare, înfruntînd omul care-i ucisese fără milă semenii din jur.

„Cîtă putere ! mă gîndeam. Omul a învins totul, a nimicit milioane de ierburi şi, iată, ciulinul acesta tot nu se dă bătut.“

Şi îmi amintii de o veche întîmplare petrecută în Caucaz, ale cărei împrejurări parte le-am trăit, parte le-am aflat de la cei care au fost de faţă, iar restul e rodul închipuirii mele.

Iată această întîmplare, aşa cum s-a închegat din amintirile şi din închipuirea mea.

I

Era către sfîrşitul anului 1851.

Într-o seară rece de noiembrie, Hagi-Murad intra călare în aulul cecen Mahket. Satul, încă răzvrătit, era învăluit în fum, mirosind plăcut a tizic ars.

Abia încetase cîntecul monoton al muezinului și în aerul curat de munte cu iz de fum de tizic răzbăteau deslușit prin larma mugetului vacilor și a behăitului oilor, care se împrăștiau printre căsuțele aulului, strîns lipite între ele ca niște faguri, glasurile guturale ale bărbaților puși pe gîlceavă și ale muierilor și copiilor ce se întorceau de la fîntînă.

Hagi-Murad era *naibul* [1] lui Șamil [2], vestit prin isprăvile-i vitejești. Pornea totdeauna la drum fluturînd steagul cu emblemă și însoțit de cîteva zeci de miurizi [3], care galopau în jurul lui, arătîndu-și neîntrecuta lor iscusință de călăreți. De data asta, însă, înfășurat în mantaua lui caucaziană cu glugă, de sub care se zărea arma, călărea însoțit de un singur miurid, străduindu-se să rămînă, pe cît cu putință, neobservat și scrutînd cu ochii lui negri pătrunzători chipurile locuitorilor întîlniți în cale.

Ajungînd în mijlocul aulului, în loc să meargă pe ulița care ducea spre piață, Hagi-Murad coti la stînga, pe o ulicioară îngustă. În dreptul celei de a doua case de pe ulicioară, casă îngropată în coasta unui munte, se opri, aruncîndu-și privirile în jur. În pridvorul acoperit nu era nimeni,

---

[1] *Naib* (arabă) — „*naibi*, ne lămurește Tolstoi într-o notă la *Incursiunea*, se numesc oamenii cărora Șamil le-a încredințat o fracțiune din puterea executivă". În cazul de față împuternicitul și locțiitorul lui Șamil.

[2] *Șamil* (aprox. 1789—1871) — conducătorul unei mișcări naționaliste din Caucaz.

[3] *Miurid* (arabă) — slujitor pe lîngă un preot musulman sau pe lîngă un șef de trib. „Cuvîntul *miurid*, explică Tolstoi, într-o altă notă la *Incursiunea*, are numeroase înțelesuri, dar aici sensul se află undeva între aghiotant și strajă personală."

pe acoperiș, însă, în spatele coșului proaspăt spoit, stătea culcat un om, înfășurat în cojoc. Hagi-Murad îl atinse cu coada biciuștei și plescăi din limbă. De sub cojoc se ivi un bătrîn cu o tichie pe cap, îmbrăcat într-un *beșmet* [1] rupt și slinos. Sculîndu-se, bătrînul începu să clipească des și mărunt, ca să-și dezlipească pleoapele fără gene ale ochilor săi roșii și umezi. Hagi-Murad rosti obișnuitul : *Selam aleikum* [2] și-și descoperi fața.

— *Aleikum selam,* răspunse bătrînul și, recunoscîndu-l pe Hagi-Murad, zîmbi cu gura știrbă. Apoi, ridicîndu-se pe picioarele-i slăbănoage, încercă să nimerească în papucii cu tocuri de lemn, care se găseau lîngă coș. După ce se încălță, își puse fără grabă în spinare cojocul vechi și se lăsă în jos de-a-ndaratelea pe scara rezemată de acoperiș. În timp ce se îmbrăca și cobora, bătrînul își clătina mereu capul pe gîtul lui slab, cu pielea încrețită, arsă de soare, și molfăia de zor din gura-i știrbă. După ce ajunse la pămînt, apucă primitor dîrlogii și scara din dreapta calului, dar sprintenul și voinicul miurid al lui Hagi-Murad sări cît ai bate din palme de pe cal și, dîndu-l pe bătrîn la o parte, îi luă locul.

Hagi-Murad descălecă și, șchiopătînd ușor, intră în pridvor, unde îi ieși iute în întîmpinare un băiețandru de vreo cincisprezece ani. Ochii lui strălucitori și negri, ca mura coaptă, priveau cu adîncă mirare pe noii-sosiți.

— Dă o fugă pînă la geamie și cheamă-l pe taică-tău, porunci bătrînul și, trecînd înaintea lui Hagi-Murad, împinse în lături ușa casei, care scîrțîi ușor. În timp ce intra musafirul, se ivi pe o

---

[1] *Beșmet* — scurtă vătuită.

[2] *Selam aleikum* (kumikă) — formulă de salut.

altă ușă o femeie în vîrstă, slabă, uscățivă, cu un beșmet roșu pe deasupra cămășii galbene și a șalvarilor albaștri, ducînd niște perne în brațe.

— Fii binevenit, spuse ea făcîndu-i o închinăciune adîncă, și începu să așeze pernele la locul de cinste, ca oaspetele să se poată așeza.

— Să-ți trăiască feciorii ! răspunse Hagi-Murad, lepădîndu-și mantaua ; apoi, scoțîndu-și pușca și sabia, le dădu în grijă bătrînului.

Acesta le atîrnă cu băgare de seamă alături de armele stăpînului casei, între două tablale mari ce sclipeau pe peretele neted, frumos văruit.

Hagi-Murad își îndreptă pistolul de la șold și, strîngîndu-și poalele cerchezei [1], se așeză pe pernele aduse de femeie. Se așeză și bătrînul lîngă el, cu picioarele goale încrucișate, închise ochii și ridică mîinile cu palmele în sus. Hagi-Murad făcu la fel. Apoi rostiră amîndoi rugăciunea și, după aceea, își trecură palmele de-a lungul obrazului, unindu-le în vîrful bărbii.

— *Ne habar ?* întrebă Hagi-Murad, adică : Ce mai e nou ?

— *Habar iok* — nimic nou, răspunse bătrînul, fără să-l privească în față, ci ațintindu-și ochii lipsiți de viața, cu pleoapele roșii, numai spre pieptul celuilalt. Eu trăiesc la stupărie. Am venit astăzi să-mi văd băiatul. Întreabă-l pe el de noutăți.

Hagi-Murad înțelese că bătrînul se codea să-i spună ceea ce știa și ceea ce ar fi vrut el, Hagi-Murad, să afle, de aceea dădu ușor din cap și nu mai stărui.

---

[1] *Cerchează* — veșmînt lung — fără guler și strîns pe talie — purtat de muntenii din părțile Caucazului.

— Nimic bun şi nimic nou, urmă bătrînul. Singura noutate este că iepurii ţin mereu sfat cum să scape de vulturi. Iar vulturii îi sfîrtecă unul cîte unul. Săptămîna trecută, cîinii de ruşi, arză-i-ar focul, au aprins fînul celor de la Micit, mormăi cu ură bătrînul.

Călcînd uşor cu picioarele sale puternice pe lutul de pe jos, miuridul lui Hagi-Murad intră în odaie. Se apropie cu paşi mari, îşi scoase, ca şi Hagi-Murad, mantaua, puşca şi sabia, păstrîndu-şi numai pumnalul şi pistolul, şi le atîrnă în cui, lîngă armele lui Hagi-Murad.

— Cine-i ăsta ? întrebă bătrînul, făcînd semn spre cel care intrase în odaie.

— Miuridul meu. Îl cheamă Eldar, răspunse Hagi-Murad.

— Bine, grăi bătrînul, arătîndu-i lui Eldar un loc pe perna de pîslă, lîngă Hagi-Murad.

Eldar se aşeză, încrucişînd picioarele, şi-şi aţinti tăcut ochii săi frumoşi, ca de berbec, pe chipul bătrînului care prinsese acum chef de vorbă. Acesta povestea cum oamenii lor puseseră mîna săptămîna trecută pe doi soldaţi : unuia îi făcuseră de petrecanie, iar pe celălalt îl trimiseseră la Vedeno, lui Şamil. Hagi-Murad îl asculta cu gîndul aiurea, aruncînd în răstimpuri cîte o privire spre uşă şi ciulind urechea la zgomotele de afară. În pridvor se auziră paşi, uşa scîrţîi şi un bărbat intră în odaie.

Era Sado, stăpînul casei, om de vreo patruzeci de ani ; purta o barbă scurtă, avea nasul lung şi ochii tot atît de negri, dar mai puţin strălucitori ca ai fiului său, copilandrul de cincisprezece ani, ce dăduse fuga să-l cheme, iar acum intrase în casă împreună cu el şi se aşezase lîngă uşă. Scoţîndu-şi în prag papucii de lemn, stăpînul

casei își împinse spre ceafă căciula caucaziană, veche și roasă, descoperindu-și țeasta nerasă de multă vreme și acoperită de păr negru, apoi se așeză pe vine în fața lui Hagi-Murad.

Ca și bătrînul, închise ochii, ridică palmele în sus și rosti o rugăciune, pe urmă își trecu mîinile peste față și numai după aceea începu să vorbească. Povesti că Șamil a poruncit ca Hagi-Murad să fie prins viu sau mort, că trimișii lui de-abia plecaseră în ajun, că poporul se teme să nu dea ascultare ordinelor lui Șamil și, de aceea, Hagi-Murad trebuie să fie cu ochii în patru.

— Atîta vreme cît sînt eu în viață, grăi Sado, în casa mea nimeni n-o să se poată atinge de *kunakul* [1] meu. Afară în cîmp, însă, ce te faci? Trebuie să ne gîndim la asta.

Ascultîndu-l cu luare-aminte, Hagi-Murad încuviință din cap. Cînd isprăvi Sado, spuse:

— Bine. Acum trebuie să trimitem pe cineva la ruși cu o scrisoare. O să se ducă miuridul meu. Ar avea, însă, nevoie de o călăuză.

— Îl trimit pe fratele meu, Bata, zise Sado. Cheamă-l pe Bata, vorbi el către fiul său.

Băiatul sări în picioare, sprinten, ca pe arcuri, și ieși din casă vînturînd brațele. Peste scurt timp se întoarse cu un cecen vînjos, cu fața pîrlită de soare, cu picioarele scurte. Omul era îmbrăcat într-o cerchează zdrențuită, gălbuie, ale cărei mîneci rupte atîrnau ca niște ciucuri, și purta jambiere negre, lăsate în jos. Hagi-Murad răspunse la salutul noului-venit și, fără prea multă vorbă, îl întrebă scurt:

— Îl poți călăuzi pe miuridul meu la ruși?

[1] *Kunak* (turc.) — oaspete, prieten.

— Pot, răspunse Bata vesel. Pot orice. Nici un cecen nu se pricepe la aşa ceva mai bine ca mine. Altul o să-ţi făgăduiască totul şi n-o să-ţi facă nimic. Pe mine, însă, te poţi bizui.

— Bine, zise Hagi-Murad. Pentru osteneala ta vei primi trei ruble, mai spuse el, arătîndu-i trei degete.

Bata dădu din cap în semn că a înţeles. Adăugă, însă, că n-o făcea pentru bani, ci pentru cinstea de a-l servi pe Hagi-Murad. Doar îl cunosc toţi muntenii pe Hagi-Murad şi cine nu ştie cum s-a bătut el cu porcii de ruşi...

— Bine, bine, grăi Hagi-Murad. Funia e bună cînd este lungă, iar vorba cînd e scurtă.

— Aşa este, iaca, tac, răspunse Bata.

— La cotitura rîului Argun, e o poiană în dreptul rîpei, în pădure. Acolo se înalţă două stoguri de fîn. Ştii ?

— Ştiu.

— Acolo m-aşteaptă trei călăreţi de-ai mei, spuse Hagi-Murad.

— *Aia* [1], încuviinţă Bata, dînd din cap.

— Să-ntrebi de Han-Magoma. Han-Magoma ştie ce are de făcut şi de vorbit. Ai să-l duci la mai-marele ruşilor, la prinţul Voronţov [2]. Poţi ?

— Am să-l duc.

— Să-l duci şi pe urmă să-l aduci înapoi. Ai să poţi ?

— Pot.

— După ce-l duci, te înapoiezi în pădure. O să fiu şi eu acolo.

---

[1] Da.

[2] *S. M. Voronţov* (1823—1882) — colonel, aghiotant imperial, comandantul regimentului de vînători Kurinski.

— Am să fac întocmai ! zise Bata și se ridică, duse palmele la piept și ieși.

— Trebuie să mai trimitem un om și la Ghehi, spuse Hagi-Murad stăpînului casei, după ce ieși Bata. La Ghehi trebuie să... începu el ducînd mîna spre unul din *hozîrii* [1] de la piept, dar, zărind două femei, care în acea clipă intrau în odaie, lăsă mîna în jos și tăcu.

Una dintre ele, femeia slabă și mai în vîrstă, care așternuse pe jos pernele, era nevasta lui Sado, iar cealaltă era o fetișcană cu șalvari roșii și beșmet verde, purtînd un pieptar împodobit cu bani de argint. Pe spinarea ei firavă atîrna o coadă nu prea lungă, dar groasă — de păr aspru și negru ca pana corbului, de vîrful căreia era prinsă o rublă de argint. Ochii, aceiași ochi negri ca murele pe care îi aveau tată-său și frate-său, luceau vesel pe fața ei tînără, care se străduia să pară serioasă. Nu se uita la musafiri, dar se vedea că lua seama la ei.

Nevasta lui Sado aducea o măsuță joasă și rotundă, pe care erau pregătite ceai, colțunași, blinii cu unt, brînză, lipii subțiri de pîine și miere. Iar fata aducea un lighean, un *kumgan* [2] și un ștergar.

Tot timpul cît femeile se mișcară fără zgomot prin cameră, în *ciuveacii* [3] lor moi, roșii, netălpuiți, așezînd cele aduse în fața musafirilor, Sado și Hagi-Murad nu scoaseră nici un cuvînt. Eldar, privindu-și țintă, cu ochii lui ca de berbec, picioa-

---

[1] *Hozîri* (arabă) — tuburi metalice pentru gloanțe sau cartușe.

[2] *Kumgan* (kumîkă) — ulcior înalt de aramă, cu gurgui și capac.

[3] *Ciuveaci* — papuci moi, fără tocuri, cu vîrfurile încovoiate.

rele încrucișate, stătu nemișcat ca o stană de piatră cîtă vreme femeile zăboviră în odaie. Abia după ce pașii lor ușorî se pierdură în dosul ușii, Eldar răsuflă ușurat, iar Hagi-Murad scoase dintr-un *hozîr* al cerchezei sale un cartuș, și de sub el, din locul rămas liber, un bilețel făcut sul.

— S-o dai fiului meu, spuse, arătîndu-i scrisoarea.

— Și cine va lua răspunsul ? întrebă Sado.

— Tu. Apoi mi-l aduci mie.

— Voi face întocmai, zise Sado și ascunse scrisoarea într-unul din *hozîrii* cerchezei. Apoi, luînd *kumganul*, împinse ligheanul către Hagi-Murad. Acesta își suflecă mînecile *beșmetului* și, dezvelindu-și brațele mușchiuloase și albe, vîrî mîinile sub șuvița rece și străvezie de apă, pe care i-o turna Sado. După ce și le uscă cu un ștergar aspru și curat, Hagi-Murad se trase mai aproape de bucatele aduse. Eldar făcu același lucru. În timp ce musafirii mîncau, Sado, stînd în fața lor, le mulțumi de cîteva ori pentru cinstea pe care i-o făcuseră venind în casa lui. Băiețandrul, care stătea lîngă ușă, nu-și mai lua ochii negri și strălucitori de la Hagi-Murad și zîmbea, de parcă ar fi vrut să întărească prin aceasta spusele tatălui său.

Cu toate că nu pusese nimic în gură de o zi și o noapte, Hagi-Murad nu luă decît puțină pîine și brînză. Apoi, scoțînd din teaca pumnalului un cuțitaș, luă cu el miere și-o întinse pe pîine.

— Mierea noastră e bună. În anul ăsta s-a făcut ca niciodată, bună și multă, grăi bătrînul, vădit bucuros că Hagi-Murad se înfruptă din mierea lui.

— Mulțumesc, spuse Hagi-Murad și se trase mai la o parte de masă.

Deşi ar fi vrut să mai mănînce, Eldar făcu la fel ca *miurşidul* [1] său : se depărtă de masă şi-i întinse lui Hagi-Murad ligheanul şi *kumganul*.

Sado ştia că, primindu-l pe Hagi-Murad în casa lui, îşi primejduieşte viaţa. Într-adevăr, după cearta dintre Hagi-Murad şi Şamil, acesta din urmă interzisese tuturor locuitorilor Cecheniei, sub ameninţarea pedepsei cu moartea, să-l găzduiască pe Hagi-Murad. Deşi locuitorii aulului puteau să afle în orice clipă că Hagi-Murad se găseşte la el în casă şi-i puteau cere predarea, Sado nu numai că nu se arăta îngrijorat, ci, dimpotrivă, se bucura, căci se socotea dator să-şi apere oaspetele, *kunakul*, chiar cu preţul propriei lui vieţi şi era bucuros şi mîndru că se purta aşa cum se cuvine.

— Atîta vreme cît eşti în casa mea şi capul meu se mai ţine pe umerii mei, nimeni n-are să se atingă de tine, spuse el din nou oaspetelui său.

Hagi-Murad îl privi adînc în ochii lui strălucitori şi, înţelegînd că spunea adevărul, zise cu glas solemn :

— Să ai parte de viaţă şi de bucurie !

Sado îşi duse în tăcere mîna la piept în semn de mulţumire pentru această urare de bine.

După ce închise obloanele ferestrelor şi aprinse vreascurile în vatră, cuprins de o neobişnuită voie bună şi însufleţire, Sado ieşi din odaia păstrată pentru oaspeţi şi intră în încăperea în care trăia familia lui. Femeile nu adormiseră încă şi vorbeau despre oaspeţii primejdioşi, care rămîneau peste noapte în casa lor.

---

[1] *Miurşid* (arabă) — îndrumător şi preceptor religios al unui *miurid*.

II

În aceeași noapte, trei soldați și un subofițer ieșiră pe poarta Ciahghirinsk din fortul înaintat Vozdvijenskaia, care se afla la o depărtare de cincisprezece verste de aulul în care trăsese peste noapte Hagi-Murad. Soldații cu căciuli caucaziene și în scurte îmblănite își duceau mantalele în bandulieră ; în picioare aveau niște cizme cu carîmbi înalți, pînă peste genunchi, cum purtau pe atunci soldații în Caucaz. Cu arma la umăr, ei ținură la început drumul, dar după vreo cinci sute de pași se abătură la dreapta, mai făcură încă vreo douăzeci de pași prin frunzele uscate ce foșneau sub picioare și se opriră lîngă un paltin frînt, al cărui trunchi negru se deslușea prin întuneric. Acolo se trimitea de obicei postul de pîndă.

Stelele strălucitoare, care păreau să alerge peste vîrfurile copacilor în tot timpul mersului soldaților, acum se opriseră și ele, sclipind parcă mai tare printre ramurile desfrunzite.

— Bogdaproste ! rosti acru subofițerul Panov, scoțîndu-și de pe umăr pușca lungă cu baioneta în vîrf și proptind-o cu zgomot de trunchiul paltinului.

Cei trei soldați făcură la fel.

— Asta e — am pierdut-o ! mormăi Panov supărat. Ori c-am uitat-o undeva, ori am pierdut-o pe drum.

— Ce cauți ? îl întrebă vesel, cu glas vioi, unul dintre soldați.

— Luleaua, naiba știe ce-am făcut cu ea !

— Dar ciubucul îl mai ai ? se auzi din nou același glas.

— Ciubucul ? Uite-l !

— Atunci, îl înfigi în pămînt...
— Ei, nu se poate.
— Lasă, că ne pricepem noi.

La postul de pîndă nu era voie să se fumeze, de fapt, însă acesta nu era un post de pîndă, ci mai degrabă o patrulă înaintată, trimisă acolo ca muntenii să nu poată aduce pe furiș vreun tun — cum le era, altădată, obiceiul — cu care să deschidă apoi focul asupra fortului. Prin urmare, Panov nu găsea de cuviință să se lipsească de fumat și, de aceea, primi propunerea. Soldatul cel vesel scoase din buzunar un briceag și începu să scormonească pămîntul. După ce făcu o gropiță, o netezi, o umplu cu tutun, potrivi ciubucul, îl îndesă bine și... luleaua era gata. Chibritul scăpără, luminînd o clipă fața cu pomeții ieșiți a soldatului trîntit pe burtă. Ciubucul prinse să șuiere și Panov simți mirosul plăcut de mahorcă aprinsă.

— Ai potrivit-o ? întrebă el, ridicîndu-se.
— D-apăi cum !
— Bravo, Avdeev ! Ești un băiat de ispravă ! Ia să vedem !...

Avdeev se întoarse pe-o rînă, dete drumul fumului pe gură și-i făcu loc lui Panov.

Panov se întinse pe burtă și, după ce șterse capătul ciubucului cu mîneca, trase fumul în piept.

După ce se săturară de pufăit, soldații se puseră pe taifas.

— Știți ce-am auzit ? Comandantul companiei noastre iar și-a băgat mîna în ladă. Cică ar fi pierdut la cărți, spuse cu glas tărăgănat unul dintre soldați.

— O să-i pună înapoi, răspunse Panov.

— Fără doar şi poate, e un ofiţer de treabă, recunoscu Avdeev.

— De treabă, da, nimic de zis, spuse posomorît cel care începuse vorba. După judecata mea, compania ar trebui să stea de vorbă cu el; dacă a luat bani, să spună cîţi şi cînd are de gînd să-i pună la loc.

— Cum va hotărî compania, spuse Panov, lăsînd o clipă ciubucul.

— Asta se ştie — nu-i de glumit cu obştea, întări Avdeev.

— Trebuie cumpărat ovăz şi cizme noi de primăvară. Avem nevoie de bănuţi şi o dată ce i-a luat... stărui cel nemulţumit.

— Am spus: cum o hotărî compania, repetă Panov. Nu-i întîia oară că se întîmplă; a luat banii, are să-i dea înapoi.

Pe vremea aceea, în Caucaz, fiecare companie îşi gospodărea avutul prin aleşii săi. Primea de la vistieria statului cîte şase ruble şi cincizeci de copeici de om şi se aproviziona singură: cultiva varză, cosea fîn, avea căruţele ei, se făIea cu caii săi bine hrăniţi. Banii companiei erau ţinuţi într-o ladă, iar cheia o păstra comandantul companiei; se nimerea adeseori ca acesta să ia cu împrumut bani din ladă. Aşa se întîmplase şi acum şi tocmai despre asta vorbeau soldaţii. Ursuzul de Nikitin voia să ceară socoteală comandantului, dar Panov şi Avdeev găseau că nu-i nevoie.

După Panov, fumă şi Nikitin, apoi, aşternîndu-şi mantaua pe jos, se aşeză, rezemîndu-se cu spatele de copac. Soldaţii tăcură. Se auzea numai vîntul care clătina necontenit, deasupra capetelor lor, vîrfurile copacilor. Deodată, foşnetul lin fu

acoperit de urletul, chelălăitul, scîncetele și hohotele șacalilor.

— I-auzi cum mai urlă, blestemaţii ! spuse Avdeev.

— Rîd de tine, de mutra ta pocită, zise cu glas subţire de ucrainean cel de-al patrulea soldat.

Din nou se făcu liniște ; numai vîntul clătina fără încetare ramurile copacilor, cînd dezvăluind, cînd ascunzînd privirilor stelele de pe cer.

— Antonîci, îl întrebă deodată veselul Avdeev pe Panov, nu ţi s-a întîmplat niciodată să-ţi fie urît ?

— Cum adică, urît ? răspunse parcă în silă Panov.

— Uneori, așa mă-ncolțește urîtul, că nu știu, parcă-mi vine să-mi fac seama.

— Nu zău !

— Cînd am băut atunci banii, tot din pricina urîtului i-am băut. M-a apucat așa, deodată. „Hai să mă-mbăt, m-am gîndit, poate-mi trece."

— Uneori băutura îţi face și mai rău.

— Mi s-a și-ntîmplat. Dar ce să-i faci ?

— Și, mă rog, ce dor te-apasă ?

— Pe mine ? Dorul de casă.

— Pesemne că aţi dus-o bine.

— N-am fost prea înstăriţi, dar eram în rîndul oamenilor. Și o scoteam binișor la capăt.

Și Avdeev începu iarăși povestea pe care de multe ori i-o depănase aceluiași Panov.

— Am plecat la cătănie de bună voie, în locul fratelui meu, vorbi Avdeev. El avea cinci copii, iar pe mine abia mă însuraseră. Maică-mea mă tot ruga să plec eu. „N-am ce pierde, m-am gîndit. Poate și-or aduce aminte de binele pe care li l-am făcut." M-am înfăţișat boierului. Boierul nos-

tru, om de treabă, îmi spune : „Eşti un băiat bun, du-te !“ Şi aşa, am plecat în locul fratelui meu.

— Bine ai făcut, zise Panov.

— Dar mă crezi, Antonîci, acum mă roade urîtul şi mai ales cînd mă gîndesc : „Adică de ce trebuia să mă duc eu în locul lui ? Uite, el acum domneşte acasă, iar eu mă canonesc.“ Şi cu cît mă gîndesc mai mult, cu atît mă amărăsc mai rău. Se vede treaba că aşa mi-a fost scris.

Avdeev tăcu.

— Ce zici, mai fumăm ? întrebă el după un răstimp.

— Dacă vrei, potriveşte ciubucul.

De data asta, însă, soldaţii nu mai avură parte de fumat. Căci nu se ridicase bine Avdeev să pregătească luleaua cînd, prin foşnetul vîntului, se auziră paşi pe drum. Panov apucă puşca şi-l atinse pe Nikitin cu piciorul. Acesta se ridică şi-şi luă mantaua de jos. Se ridică şi cel de-al treilea soldat — Bondarenko.

— Ehei, fraţilor, avusei un vis...

— Sst... făcu Avdeev şi soldaţii amuţiră ascultînd. Paşii moi ai unor oameni, care nu erau încălţaţi cu cizme, se apropiau din ce în ce mai mult. Tot mai lămurit ajungea pînă la ei, prin întuneric, foşnetul frunzelor uscate şi pîrîitul crengilor călcate în picioare. Apoi se desluşiră glasurile şi felul deosebit, gutural, de a vorbi al cecenilor. Acum soldaţii nu numai că auzeau glasurile, dar desluşiră chiar două umbre mergînd prin luminişul dintre copaci. Una mai înaltă, alta mai scundă. Cînd umbrele ajunseră în dreptul lor, Panov, cu puşca în mînă, le tăie drumul împreună cu tovarăşii săi.

— Cine-i ? strigă el.

— Cecen pașnic, rosti cel scund. Era Bata. Armă ioc, sabie ioc, adăugă el, arătînd prin gesturi că n-are nici o armă asupra lui. Trebuie ajungem la *chineaz* [1].

Celălalt stătea liniștit lîngă tovarășul său. Nici el nu avea armă.

— E un trimis. Înseamnă că trebuie să-l ducem la comandantul regimentului, își lămuri Panov tovarășii.

— *Chineaz* Voronțov tare trebuie, tare avem treabă la el, spuse Bata.

— Bine, bine, o să vă ducem la el, zise Panov. N-avem încotro, luați-i și duceți-i. Du-te tu împreună cu Bondarenko, îi spuse el lui Avdeev. Îi predai ofițerului de serviciu și te întorci aici. Ai grijă, adăugă Panov, fii cu băgare de seamă, să le poruncești să meargă înaintea ta, că ăștia cu scăfîrlia rasă sînt ai dracului.

— Dar asta ce-i ? zise Avdeev, avîntîndu-și pușca cu baioneta în vîrf, ca și cum ar fi vrut să împungă pe cineva. O dată o-nfig în el, de-și dă duhul !

— La ce o să mai fie bun ăsta, dacă-l împungi ! spuse Bondarenko. Ei haide, înainte marș !

Cînd nu se mai auziră pașii celor doi soldați, care escortau pe trimiși, Panov și Nikitin se înapoiară la locurile lor.

— Naiba-i mai poartă și pe ăștia noaptea ! zise Nikitin.

— Că n-or fi umblînd ei degeaba, răspunse Panov. Dar s-a răcorit bine, mai adăugă el și, despăturindu-și mantaua, și-o puse în spinare și se așeză lîngă copac.

---

[1] Pronunțarea stîlcită a cuvîntului cneaz.

Peste vreo două ceasuri, Avdeev și Bondarenko se întoarseră.

— Ei, i-ați predat ? întrebă Panov.

— I-am predat. Comandantul regimentului nu dormea încă. I-am dus drept la el. Să vezi ce băieți de treabă, măcar că-s cu scăfîrlia rasă, urmă Avdeev. Zău așa ! Am intrat în vorbă cu ei !

— Știu că-ți place să trăncănești, spuse Nikitin nemulțumit.

— Zău, parcă-ar fi ruși de-ai noștri. Unul din ei e însurat. *Maruśka* [1], îl întreb, *bar* [2] ? *Bar,* zice, *baranciuk* [3]. Îl întreb, *bar ? Bar.* Mulți ? O pereche, îmi spune. Și cîte n-am mai vorbit... Buni băieți.

— Cum să nu, foarte buni, spuse Nikitin. Așteaptă tu să dai peste unul din ei cînd ești singur, să vezi cum îți strîngi mațele de pe jos.

— În curînd se face ziuă, spuse Panov.

— Da, au început să pălească steluțele, zise Avdeev, așezîndu-se.

Și soldații tăcură din nou.

III

Geamurile cazărmilor și ale căsuțelor în care ședeau soldații se întunecaseră de mult. O singură clădire, cea mai arătoasă din tot fortul, avea încă ferestrele luminate. Această casă era ocupată de comandantul regimentului Kurinski, prințul Semeon Mihailovici Voronțov, ofițer din garda impe-

[1] *Maruśka* (kumîkă) — femeie, nevastă.

[2] *Bar* (kumîkă) — este.

[3] *Baranciuk* (kumîkă) — copil.

rială și fiu al comandantului suprem. Locuia acolo împreună cu soția sa, Maria Vasilievna, una din cele mai frumoase femei din Petersburg, și duceau în acest mic fort caucazian o viață luxoasă, cum nu mai dusese nimeni pe meleagul acesta pînă acum. Dar Voronțov, și mai cu seamă soția sa găseau că traiul lor nu numai că este modest, ci chiar plin de lipsuri ; pe localnici, însă, această viață îi uluia prin bogăția ei nemaipomenită.

Acum, la miezul nopții, în salonul cel mare, cu podeaua acoperită de un covor imens, cu draperiile grele lăsate, stăpînii casei și cu oaspeții lor ședeau și jucau cărți în jurul unei mese de joc luminate de patru lumînări. Printre jucători se afla însăși gazda, colonelul Voronțov, un om cu fața lunguiață și cu părul blond ; purta insigne și epoleți de ofițer din garda imperială ; partenerul său era un tînăr ursuz, cu părul zbîrlit, candidat al Universității din Petersburg, pe care prințesa Voronțova îl adusese de curînd ca profesor pentru odrasla ei, un băiețaș din prima căsătorie. Ceilalți jucători erau doi ofițeri, dintre care unul, comandantul de companie Poltoratki, mutat aici din gardă, un bărbat cu fața lată și rumenă, iar celălalt, adjutantul regimentului, care se ținea foarte drept, era frumos la chip, dar rece. Prințesa Maria Vasilievna, o femeie de toată frumusețea, înaltă, cu ochi mari și cu sprîncene negre, ședea atît de aproape de Poltoratki, încît îi atingea picioarele cu crinolina și se uita în cărțile lui. În vorbele, privirile, zîmbetele, gesturile și în parfumul pe care-l întrebuința, era ceva care-l făcea pe Poltoratki să uite de toate, în afară de prezența ei și să facă greșeală peste greșeală, enervîndu-și din ce în ce mai mult partenerul.

— Nemaipomenit ! Iar ai ţinut la saramură asul !, spuse adjutantul, roşu la faţă, cînd Poltoraţki aruncă asul pe masă.

Trezit parcă din somn şi fără să înţeleagă nimic, Poltoraţki se uita cu ochii săi negri şi blînzi, cam depărtaţi unul de altul, la adjutantul nemulţumit.

— Iertaţi-l ! zise zîmbind Maria Vasilievna. Vezi, ţi-am zis eu, îi spuse ea lui Poltoraţki.

— Mi se pare că mi-aţi spus cu totul altceva, răspunse acesta zîmbind.

— Da ? se miră ea şi zîmbi la rîndul ei. Acest zîmbet cu care îi răspunse îl tulbură şi-l bucură atît de mult pe Poltoraţki, încît se făcu roşu ca focul şi, apucînd cărţile, începu să le amestece.

— Nu-i rîndul tău, zise cu severitate adjutantul şi, cu mîna lui albă, împodobită cu un inel, începu să împartă la repezeală cărţile, de parcă ar fi vrut să scape mai repede de ele.

Valetul prinţului intră în salon, anunţîndu-l că ofiţerul de serviciu cere să-l vadă.

— Scuzaţi-mă, domnilor, spuse prinţul rusește, dar cu accent englezesc. *Marie,* vrei să-mi ţii locul ?

— N-aveţi nimic împotrivă ? întrebă prinţesa, ridicîndu-se sprinten de pe scaun, foşnind din rochia-i de mătase şi cu faţa luminată de zîmbetul ei de femeie fericită.

— Eu mă învoiesc totdeauna la toate, spuse adjutantul bucuros să joace cu prinţesa, care era ageamie la cărţi. Poltoraţki făcu un gest larg cu mîinile şi zîmbi.

Roberul era tocmai pe sfîrşite, cînd prinţul se întoarse în salon. Părea deosebit de bine dispus şi oarecum stîrnit.

— Știți ce vă propun ?
— Ei ?
— Să bem șampanie.
— La așa ceva sînt gata oricînd, spuse Poltoraţki.
— Cu plăcere, adăugă adjutantul.
— Vasili ! Adu șampanie, strigă prinţul.
— Cine te-a căutat ? întrebă Maria Vasilievna.
— Ofiţerul de serviciu cu încă cineva.
— Cine ? Pentru ce ? întrebă grăbită Maria Vasilievna.
— Nu pot să-ţi spun, zise Voronţov, ridicînd din umeri.
— Nu poţi, îngînă Maria Vasilievna. Asta o vom vedea.

Se aduse șampanie. Musafirii băură cîte un pahar și după ce isprăviră jocul, făcură socoteala, apoi își luară pe rînd rămas bun de la stăpînii casei.

— Compania dumitale are misiunea să plece mîine în pădure ? întrebă prinţul pe Poltoraţki.
— Da. Dar ce este ?
— Ne vedem deci mîine, spuse prinţul, schiţînd un zîmbet.
— Bucuros, zise Poltoraţki, fără să înţeleagă prea bine ce-i spunea Voronţov, preocupat numai de gîndul că avea acum să strîngă mîna mare și albă a Mariei Vasilievna.

Aceasta luă, ca de obicei, mîna lui Poltoraţki și nu numai că i-o strînse cu putere, dar i-o și scutură zdravăn. Amintindu-i încă o dată de greșeala pe care o făcuse cînd jucase caroul, îi zîmbi și zîmbetul acesta îi păru lui Poltoraţki fermecător, cald, duios și plin de înţeles.

Poltoraţki venea spre casă, copleşit de acea emoţie pe care o pot înţelege numai oamenii care, ca şi dînsul, au crescut şi trăit în înalta societate, şi care, după mai multe luni de viaţă izolată de campanie, întîlnesc din nou o femeie din mediul lor de altădată. Şi încă o femeie ca prinţesa Voronţova!

Ajuns la căsuţa în care locuia împreună cu un camarad, împinse uşa de la intrare, dar văzu că era zăvorîtă. Bătu, însă nimeni nu deschise. Înciudat, începu să lovească cu sabia şi cu piciorul. În dosul uşii se auziră paşi, şi Vavilo, un ţăran iobag, servitorul lui Poltoraţki, trase zăvorul.

— Ce ţi-a venit să încui uşa? Zevzecule!

— D-apăi cum, Alexei Vladimir...

— Iar te-ai îmbătat. Îţi arăt eu ţie, d-apăi cum...

Şi era gata să-l lovească, dar se răzgîndi.

— Dracu să te ia! Aprinde lumînarea.

— Numaidecît.

Vavilo era într-adevăr ameţit de băutură, căci fusese poftit de magazionerul arsenalului, care-şi sărbătorea onomastica. Întorcîndu-se acasă, cugetase la viaţa lui, comparînd-o cu cea a magazionerului Ivan Makeici. Acesta avea venituri, era însurat şi peste un an spera să iasă la pensie. Pe cînd Vavilo fusese luat de copil în slujba boierului. Acum avea patruzeci de ani trecuţi, rămăsese burlac şi trăia viaţa de campanie alături de stăpînul său, un om tare uşuratic şi dezordonat. Bun boier, nimic de zis, îl bătea rar, dar ce fel de viaţă era asta? „Mi-a făgăduit că, la întoarcerea din Caucaz, o să-mi dea foaia de eliberare, da' încotro s-apuc cu ea? Ia, o viaţă de cîine!" cugeta Vavilo. Şi era atît de toropit de somn, încît, de teamă să nu se strecoare cineva şi să fure vreun lucru din casă pusese zăvorul şi adormise.

Poltoraţki intră în camera în care locuia împreună cu prietenul său Tihonov.

— Ei, ai pierdut ? spuse aceasta, deşteptîndu-se din somn.

— Nu. Am cîştigat şaptesprezece ruble şi pe deasupra am băut cu toţii şi o sticlă de *Veuve Clicot* [1].

— Ei, dar pe Maria Vasilievna ai văzut-o ?

— Am văzut-o şi pe Maria Vasilievna, răspunse Poltoraţki...

— Nu mai e mult şi trebuie să ne sculăm, zise Tihonov ; la şase dimineaţa plecăm în marş.

— Vavilo ! strigă Poltoraţki. Ai grijă să mă trezeşti mîine dimineaţă la cinci.

— Cum să vă trezesc, dacă de fiecare dată vreţi să mă luaţi la bătaie ?

— Îţi poruncesc să mă trezeşti. Ai înţeles ?

— Înţeles !

Luînd cizmele şi hainele stăpînului, Vavilo plecă.

Poltoraţki se întinse pe pat ; zîmbind, îşi aprinse o ţigară şi stinse luminarea. Prin întuneric vedea faţa surîzătoare a Mariei Vasilievna.

Voronţovii se culcară şi ei destul de tîrziu. După plecarea musafirilor, Maria Vasilievna se apropie de bărbatul ei şi, oprindu-se în faţa lui, îl întrebă pe un ton aspru :

— *Eh, bien, allez vous me dire ce que c'est ?* [2]

— *Mais, ma chère...* [3]

— *Pas de „ma chère" ! C'est un émissaire, n'est-ce pas ?* [4]

---

[1] *Veuve Clicot* — marcă de şampanie franţuzească.

[2] Ei, bine, ai să-mi spui despre ce e vorba ? (fr.).

[3] Dar, draga mea... (fr.).

[4] Nici o „draga mea" ! E un emisar, nu-i aşa ? (fr.).

— *Quand même, je ne puis pas vous le dire*[1].

— *Vous ne pouvez pas? Alors c'est moi qui vais vous le dire.*[2]

— *Vous?*[3]

— Hagi-Murad, nu-i aşa? spuse prinţesa care, auzind discuţiile din ultimele zile despre tratativele ce se duceau cu Hagi-Murad, îşi închipuia că acesta venise în persoană la soţul ei.

Voronţov nu putu să nege, dar o dezamăgi, spunîndu-i că nu era Hagi-Murad însuşi, ci numai un trimis de-al lui, care îl înştiinţase că Hagi-Murad urma să vină a doua zi să se întîlnească cu el, la locul unde se hotărîse tăierea pădurii.

Tînăra pereche Voronţov — soţul şi soţia — se bucura de acest eveniment nou, care avea să rupă firul monoton al vieţii din fort. După ce vorbiră despre plăcerea pe care această ştire o va face tatălui lui Voronţov, adormiră pe la ora trei.

IV

După cele trei nopţi de nesomn, pe care le petrecuse ferindu-se de miurizii trimişi de Şamil pe urmele sale, Hagi-Murad adormi, îndată ce Sado, urîndu-i noapte bună, ieşi din casă. Adormise îmbrăcat, cu capul rezemat de palmă şi cotul cufundat în pernele roşii de puf, puse de stăpînul casei. Alături de el, lîngă perete, dormea Eldar, trîntit pe spate, cu picioarele şi braţele lui tinere şi vînjoase larg desfăcute. Capul proaspăt ras îi lunecase de pe pernă, încît pieptul părea şi mai

[1] Şi totuşi, nu-ţi pot spune. (fr.).

[2] Nu poţi? Atunci am să-ţi spun eu. (fr.).

[3] Dumneata? (fr.).

puternic astfel ieşit în afară, cu *hozîrii* negri pe cercheza albă. Buza de sus răsfrîntă, ca la copii, deasupra căreia mijea o umbră de puf, se ridica şi cobora, ca şi cum ar fi sorbit ceva. Dormea ca şi stăpînul său : îmbrăcat, cu pistolul şi cu pumnalul la brîu. În vatră mocneau nişte rămăşiţe de vreascuri şi pe policioară abia pîlpîia opaiţul.

Spre miezul nopţii, uşa care dădea în odaia oaspeţilor scîrţîi ; Hagi-Murad sări în picioare şi puse mîna pe pistol. Călcînd uşor pe lutul de pe jos, Sado intră în odaie.

— Ce este ? întrebă cu vioiciune Hagi-Murad, de parcă nici n-ar fi închis ochii.

— Trebuie să chibzuim, spuse Sado, aşezîndu-se pe vine în faţa lui Hagi-Murad. Cînd veneai încoace, te-a zărit o femeie de pe acoperişul unei case, ea a povestit bărbatului ei şi acum tot aulul ştie că eşti aici. A venit adineauri la nevastă-mea o vecină să-i spună că bătrînii s-au adunat lîngă geamie şi vor să te oprească să pleci de aici.

— Trebuie să plecăm, zise Hagi-Murad.

— Caii sînt gata, răspunse Sado şi ieşi repede din casă

— Eldar, şopti Hagi-Murad. Auzindu-şi numele şi mai cu seamă glasul *miurşid*-ului său, Eldar sări pe picioarele-i puternice, îndreptîndu-şi căciula pe cap. Hagi-Murad îşi luă armele şi-şi puse mantaua, Eldar făcu la fel, şi amîndoi ieşiră tăcuţi afară, sub streaşina porţii. Băiatul cu ochi negri le aduse caii. La zgomotul stîrnit de copitele cailor în bătătură, se ivi, prin crăpătura uşii de la casa vecină, un cap, apoi se desluşi chipul unui bărbat care, după cîteva clipe, porni în goană la deal, spre geamie, bocănind cu papucii de lemn.

Luna nu se vedea, numai stelele străluceau puternic pe cerul negru și se desluşeau prin întunericc acoperişurile caselor, dintre care se înălța, dominîndu-le pe toate, în partea de sus a aulului, geamia cu minaretul ei. De acolo se auzea larmă de glasuri.

Luînd repede puşca în mînă, Hagi-Murad bägă piciorul în scara îngustă şi, fără zgomot, se săltă şi se aşeză cît ai clipi din ochi pe perna înaltă a şeii.

— Dumnezeu să vă răsplătească ! spuse el către stăpînul casei, în timp ce, cu un gest obişnuit al piciorului drept, dibuia cealaltă scară ; apoi atinse uşor cu biciuşca pe băiatul care-i ţinea calul, ca să se dea la o parte. Acesta se feri în lături, şi calul, ştiind parcă singur ce are de făcut, porni cu pas iute şi ieşi din uliţă în drumul mare. În urma lui venea Eldar, iar Sado, îmbrăcat într-o şubă, se ţinea aproape în fugă după ei, vînturîndu-şi braţele şi trecînd dintr-o parte într-alta a uliţei înguste. La ieşirea din aul, se ivi o umbră, apoi — alta.

— Stai ! Cine-i ? Opreşte ! strigă un glas şi cîţiva oameni îi tăiară drumul.

În loc să se oprească, însă, Hagi-Murad trase pistolul de la şold şi porni la galop, îndreptîndu-şi calul asupra oamenilor care-i ţineau calea. Aceştia se feriră în lături şi Hagi-Murad, fără să se mai uite îndărăt, dădu pinteni calului, gonind la vale, iar după el venea cu aceeaşi iuţeală Eldar. În urma lor răsunară două împuşcături, două gloanţe şuierară pe lîngă ei, dar Hagi-Murad, cît şi Eldar rămaseră neatinşi. Hagi-Murad nu-şi încetini mersul. După vreo trei sute de paşi, însă, îşi opri calul care răsufla din greu şi ascultă. În faţă, în josul drumului, se auzea vuietul unei

ape repezi. În urmă, în sat, cîntau cocoşii. Prin zgomotele acestea răzbăteau, însă, glasuri şi tropotul cailor, care se apropiau din ce în ce. Dînd pinteni calului, Hagi-Murad porni mai departe la trap.

Urmăritorii veneau în galop şi curînd îl ajunseră. Erau vreo douăzeci de călăreţi. Locuitorii aulului hotărîseră să-l oprească sau, cel puţin, să pară că au vrut să-l oprească, pentru ca să se poată dezvinovăţi mai apoi faţă de Şamil. Cînd se apropiară destul de mult ca să-i poată desluşi prin întuneric, Hagi-Murad opri calul, lăsă dîrlogii şi, cu un gest obişnuit, desfăcu cu mîna stîngă învelitoarea puştii, iar cu dreapta o trase afară. Eldar făcu la fel.

— Ce vreţi ? strigă Hagi-Murad. Să puneţi mîna pe mine ? Haide, îndrăzniţi ! Şi îndreptă ţeava puştii spre ei. Oamenii stătură locului.

Ţinînd puşca în mîini, Hagi-Murad începu să coboare într-o vîlcea. Fără să se apropie prea mult, călăreţii îl urmăreau. Dacă văzură că Hagi-Murad trece de partea cealaltă a vîlcelei, urmăritorii strigară să-i asculte, că vor să-i spună ceva. Drept răspuns, Hagi-Murad trase un foc şi porni în galop. Cînd îşi opri iar calul, urmăritorii nu se mai auzeau şi nici cîntecul cocoşilor ; numai din pădure ajungea şi mai limpede pînă la ei susurul apei şi vaierul unei bufniţe. Zidul negru al pădurii era aproape de tot, la cîţiva paşi. Aici era locul în care-l aşteptau miurizii lui. Apropiindu-se de pădure, Hagi-Murad se opri şi, trăgînd aer în piept, fluieră, apoi ascultă în tăcere. Peste cîteva clipe se auzi un fluierat asemănător. Atunci Hagi-Murad lăsă drumul şi intră în pădure. După ce merse vreo sută de paşi, zări, printre trunchiurile copacilor, umbrele unor oa-

meni așezați în jurul unui foc și alături, într-o dîră de lumină, un cal împiedicat, cu șaua pusă.

Unul dintre oamenii care ședeau în jurul focului se ridică repede în picioare și, apropiindu-se de Hagi-Murad, apucă dîrlogii și scara. Era fratele său de cruce, avarezul Hanefi, care-i vedea de toate treburile lui.

— Stingeți focul, spuse Hagi-Murad descălecînd. Oamenii începură să împrăștie focul și să calce cu picioarele vreascurile fumegînde.

— A fost Bata pe aici ? întrebă Hagi-Murad, întreptîndu-se spre o manta întinsă pe jos.

— A fost, dar a plecat demult cu Han-Magoma.

— Pe ce drum a luat-o ?

— Pe drumul ăsta, răspunse Hanefi, arătînd cu mîna în direcția opusă celei din care venise Hagi-Murad.

— Bine, zise Hagi-Murad și, scoțînd pușca, începu s-o încarce. Trebuie să fim cu ochii în patru, m-au urmărit, spuse el către omul care stingea focul.

Era cecenul Gamzalo. Acesta se apropie de manta, luă de jos pușca băgată în învelitoare și porni tăcut spre marginea poienii, spre locul pe unde intrase Hagi-Murad în pădure. După ce descălecă, Eldar luă calul său și pe cel al lui Hagi-Murad și-i priponi de copaci, legînd scurt dîrlogii ; apoi, ca și Gamzalo, se puse cu pușca la pîndă de partea cealaltă a poienii. Focul era stins, pădurea nu mai părea acum atît de neagră ca mai înainte, pe cer se vedeau, licărind slab, stelele.

Privindu-le și uitîndu-se la Cloșca cu Pui, care se înălțase pînă în crugul cerului, Hagi-Murad socoti că e trecut de mult de miezul nopții și că ceasul rugăciunii sosise de mult. Ceru deci lui

Hanefi să-i aducă *kumganul*, pe care-l purta întotdeauna în raniță și, luîndu-și mantaua, porni spre apă.

Se descălță, își spălă după datină picioarele, apoi călcă desculț pe manta, se lăsă pe vine și, astupîndu-și cu degetele urechile și închizînd ochii, rosti, cu fața spre răsărit, rugăciunea.

După aceea se întoarse la locul unde rămăseseră desagii, se așeză pe manta, își sprijini coatele pe genunchi și, îngîndurat, își lăsă capul în piept.

Hagi-Murad crezuse întotdeauna în steaua lui. Cînd își punea în gînd să facă ceva, era dinainte încredințat de izbîndă și, la drept vorbind, avea noroc în toate. Așa se întîmplase aproape necurmat, cu rare excepții numai, de-a lungul zbuciumatei lui vieți de ostaș. Așa nădăjduia să se întîmple și acum. Vedea în închipuirea lui cum va porni, cu oastea pe care i-o va încredința Voronțov, împotriva lui Șamil, cum îl va face prizonier și se va răzbuna, iar țarul Rusiei, drept răsplată, îl va pune stăpîn nu numai peste Avaria [1], ci și peste întreaga Cecenie, care i se va supune. Cu gîndul la toate acestea, somnul îl fură pe nesimțite.

În vis se făcea că, în fruntea voinicilor săi, care cîntau și strigau : „Ura, vine Hagi-Murad !“, năvălește asupra lui Șamil și-l ia prizonier, împreună cu toate nevestele lui ; văicărelile și bocetele acestora îi răsunau în urechi. Se trezi. Cîntecul *La Illah !* [2], strigătele „Ura, Hagi-Murad !“ și bocetele nevestelor lui Șamil nu erau decît chelălăitul, urletul jalnic și hohotele șacalilor,

---

[1] *Avaria* — ținut învecinat cu Cecenia

[2] *La Illah, il Allah* (kumîkă) — Nu este Dumnezeu fără Dumnezeu (cuvinte dintr-o rugăciune).

care îl deșteptaseră din somn. Ridicîndu-și capul, Hagi-Murad privi printre crengile copacilor spre cerul care se lumina dinspre răsărit și întrebă pe miuridul de lîngă el despre Han-Magoma. Aflînd că acesta nu se înapoiase încă, își lăsă capul în piept și numaidecît aţipi din nou.

Îl trezi de astă dată glasul vesel al lui Han-Magoma, care se întorcea din misiune împreună cu Bata. Noul-sosit se așeză lîngă Hagi-Murad și începu să-i povestească cum îi întîmpinaseră soldații și-i duseseră îndată la prinț, cum vorbise personal cu acesta, cum prințul se bucurase și făgăduise să se întîlnească cu ei în dimineața asta în locul unde rușii aveau să taie pădurea — de partea cealaltă a rîului Micik, în poiana Șalinskaia. Din cînd în cînd, Bata întrerupea povestirea tovarășului său, întregind-o cu noi amănunte.

Hagi-Murad îi ceru să-i redea cuvînt cu cuvînt răspunsul lui Voronțov la propunerea lui de a trece de partea rușilor. Han-Magoma și Bata îi spuseră amîndoi într-un glas că prințul a făgăduit să-l primească pe Hagi-Murad ca pe oaspetele lui și să facă totul ca să fie bine pentru el. La întrebarea lui Hagi-Murad, cum se ajunge acolo, Han-Magoma îl încredință că știe bine drumul și o să-l ducă de-a dreptul la destinație. Apoi Hagi-Murad scoase banii și-i dădu lui Bata cele trei ruble făgăduite, după care porunci oamenilor săi să se dichisească și să-i scoată din desagi armele încrustate cu aur și căciula cu turban, ca să se înfățișeze rușilor așa cum se cuvine. În timp ce-și curățau armele, șeile, harnașamentele și caii, stelele păliră. Se lumina și începu să bată un vînticel răcoros de zori de zi.

V

Dis-de-dimineaţă, cînd întunericul nu se risipise încă, două companii de soldaţi cu topoare, sub comanda lui Poltoraţki, ieşiră pe poarta Ciahghirinsk, merseră vreo zece verste şi, după ce rînduiră un lanţ de trăgători, se apucară, în revărsatul zorilor, să taie pădurea. Pe la ora opt, ceaţa, amestecată cu fumul aromat al crengilor umede care trosneau şi fîşîiau în focuri, începu să se ridice. Şi tăietorii, care pînă atunci nu se putuseră vedea unul pe altul, nici la depărtare de cîţiva paşi, călăuzindu-se numai după glasuri, începură acum să zărească şi focurile şi drumul care trecea prin pădurea plină de trunchiurile doborîte. Soarele ba se ivea ca o pată de lumină în ceaţă, ba dispărea din nou. În poiană, nu prea departe de drum, se odihneau, aşezaţi pe tobe, Poltoraţki, cu ofiţerul său subaltern, Tihonov, doi ofiţeri din compania a treia şi baronul Freze, camaradul lui Poltoraţki de pe vremea cînd erau amîndoi în corpul de paji, ofiţer în garda călare, degradat din pricina unui duel. În jurul lor erau aruncate pe jos hîrtii, în care fusese învelită mîncarea, mucuri de ţigări şi sticle goale. Ofiţerii băuseră vodcă, luaseră o gustare şi acum beau *porter* [1]. Tobosarul le desfunda a opta sticlă. Cu toate că nu se odihnise bine în timpul nopţii, Poltoraţki se simţea plin de acea energie şi voie bună care puneau stăpînire pe el ori de cîte ori se afla în mijlocul soldaţilor şi prietenilor săi, într-un loc unde primejdia putea să-l pîndească la tot pasul.

Ofiţerii discutau cu aprindere ultima noutate — moartea generalului Slepţov. Pentru ei această

[1] *Porter* — bere neagră englezească.

moarte nu însemna evenimentul grav, clipa de pe urmă care curmă firul vieţii şi o topeşte în neantul din care s-a născut, ci un act de bărbăţie şi curaj al ofiţerului, care s-a năpustit cu sabia în mînă asupra muntenilor, măcelărindu-i fără îndurare.

Cu toate că ofiţerii, mai cu seamă cei care luaseră parte la încăierări, ştiau, şi erau în măsură să ştie, că în războiul din Caucaz — ca şi în orice alt război, de altfel — nu existau lupte corp la corp, cu săbiile, aşa cum se crede şi se scrie prin cărţi (şi chiar dacă au loc astfel de lupte corp la corp, cu săbii şi cu baionete, sînt măcelăriţi numai cei care fug), ei acceptau totuşi această plăsmuire a imaginaţiei, care îi umplea de mîndrie şi de exaltare stăpînită în timp ce stăteau aşezaţi pe tobele lor, unii plini de avînt, alţii, dimpotrivă, cumpătaţi, şi fumau, beau şi glumeau, fără să se gîndească la moartea care, ca şi pe Slepţov, putea în orice clipă să lovească pe oricare dintre ei. Şi, într-adevăr, parcă pentru a răspunde aşteptărilor, tocmai cînd conversaţia era în toi, se auzi, în stînga drumului, o grozavă detunătură de armă, care le umplu sufletul de înflăcărare. Glontele, şuierînd voios, sfîşie perdeaua de ceaţă şi se izbi undeva într-un copac. Cîteva bubuituri puternice de arme militare răspunseră la focul inamicului.

— Ehei ! strigă vesel Poltoraţki, mi se pare că focul a pornit din lanţul de trăgători. Eşti un om norocos, frate Kostea, spuse el către Freze.

— Du-te la compania ta, vom da numaidecît o luptă, mai mare dragul ! O adevărată reprezentaţie !

Baronul sări în picioare şi se îndreptă iute înspre locul unde se ridica fumul şi unde se afla com-

pania sa. Încălecat pe murgul lui mărunțel kabardin, adus în grabă, Poltoraţki îşi alinie compania şi porni spre lanţul trăgătorilor, în direcţia de unde veneau împuşcăturile. Lanţul de trăgători era răsfirat la marginea pădurii, în faţa unei rîpe înguste şi pustii. Vîntul bătea spre pădure şi se putea observa nu numai povîrnişul rîpei, ci şi partea opusă a acesteia.

Cînd se apropie Poltoraţki de trăgători, soarele se ivi din ceaţă şi se zăriră, de partea cealaltă a rîpei, în faţa unei pădurici, la o depărtare de vreo sută de stînjeni, cîţiva călăreţi. Erau cecenii care-l urmăriseră pe Hagi-Murad şi care voiau să-i vadă sosirea la ruşi. Unul dintre ei trăsese asupra lanţului de trăgători şi cîţiva soldaţi îi răspunseră. Cecenii se depărtară şi împuşcăturile conteniră ; dar cînd veni Poltoraţki cu compania sa, el dădu îndată ordin să se deschidă focul ; de-abia răsună comanda, că se şi auzi pe întreaga linie de trăgători răpăitul vesel, înviorător, al armelor, însoţit de fumuri mici, care se risipeau repede. Bucuroşi de această distracţie, soldaţii îşi încărcau cît mai repede armele şi trăgeau un foc după altul. Cecenii porniră la galop, unul în urma celuilalt şi întărîtaţi, pesemne, traseră cîteva focuri asupra soldaţilor. Fu rănit un soldat. Era tocmai Avdeev, cel care fusese noaptea în patrulă. Apropiindu-se de el, camarazii îl găsiră întins cu faţa la pămînt ; îşi apăsa cu amîndouă mîinile rana de la burtă, legănîndu-se într-o parte şi alta.

— De-abia începusem să-mi încarc arma, cînd aud pocnitura, spuse un soldat, care stătuse alături de el. Mă uit şi-l văd că scapă arma din mînă.

Avdeev făcea parte din compania lui Poltoraţki. Văzînd grupul de soldaţi, Poltoraţki se apropie

— Ce-i, frăţioare, te-au lovit ? întrebă el. Unde ?

Avdeev nu răspunse.

— De-abia începusem să încarc arma, înălţimea-voastră, repetă soldatul care stătuse lîngă Avdeev, cînd aud pocnitura, mă uit la el, şi-l văd c-a scăpat arma din mîini.

— Ţ-î-î-î-î !... făcu Poltoraţki. Te doare, Avdeev ?

— Nu mă doare, dar nu pot să mă urnesc din loc. Poate că-mi daţi, înălţimea-voastră, o gură de votcă...

Votca, mai bine zis spirtul pe care-l beau pe atunci soldaţii în Caucaz, nu fu greu de găsit şi Panov, cu faţa încruntată, îi întinse lui Avdeev un căpăcel plin. Adveev trase o duşcă, dar îl dădu numaidecît la o parte.

— Nu vrea sufletul să-l primească, spuse el. Bea-l tu.

Panov bău spirtul rămas. Avdeev încercă din nou să se ridice, dar căzu la loc. Soldaţii întinseră jos o manta şi-l culcară pe ea.

— Înălţimea-voastră, vine domnul colonel, raportă subofiţerul lui Poltoraţki.

— Bine, ai tu grijă aici, spuse Poltoraţki şi, atingîndu-şi calul cu biciuşca, porni în trap întins să-l întîmpine pe Voronţov.

Însoţit de adjutantul regimentului, de un cazac şi de un tălmaci cecen, colonelul venea călare pe un armăsar murg, de rasă englezească.

— Ce s-a întîmplat pe aici ? îl întrebă el pe Poltoraţki.

— Un grup inamic a ieşit în recunoaştere şi a atacat lanţul nostru de trăgători, îi răspunse Poltoraţki.

— Ei, ei, dumneata ai provocat toate astea.

— Nu eu, prințule, răspunse zîmbind Poltoraţki, ci au dat buzna peste noi.

— Am auzit c-a fost rănit un soldat.

— Da, din păcate. E un ostaş bun.

— Rănit grav ?

— Mi se pare că da — în burtă.

— Dar ştii unde mă duc eu ? întrebă Voronţov.

— Nu ştiu.

— Şi nici măcar nu bănuieşti ?

— Nu.

— Vine Hagi-Murad şi peste cîteva clipe ne întîlnim.

— Nu se poate !

— Ieri a sosit un trimis de-al lui, spuse Voronţov, stăpînindu-şi cu greu un zîmbet de bucurie. Cred că mă şi aşteaptă în poiana Şalinskaia, aşa că împrăştie trăgătorii pînă în faţa poienii, apoi vino după mine.

— Am înţeles, răspunse Poltoraţki, ducîndu-şi mîna la căciulă, şi se îndreptă spre compania lui. Împrăştie lanţul de trăgători pe partea dreaptă şi ordonă subofiţerului său să facă acelaşi lucru în partea stîngă. În timpul ăsta, patru soldaţi transportară pe rănit în fort.

Poltoraţki se întorcea la Voronţov, cînd zări în urma lui nişte călăreţi care veneau spre el. Opri calul şi-i aşteptă.

În fruntea lor înainta pe un cal cu coama albă un bărbat impunător la înfăţişare, îmbrăcat într-o cerchează albă, cu turban peste căciulă şi cu armele încrustate cu aur. Era Hagi-Murad. Se apropie de Poltoraţki şi-i spuse ceva în limba tătară. Ridicînd din sprîncene, acesta făcu un gest cu mîinile că nu pricepe nimic şi zîmbi. Hagi-Murad îi răspunse şi el cu un zîmbet senin, ca de copil,

care îl uimi pe Poltoraţki. Şi-l închipuise cu totul altfel pe năprasnicul muntean. Se aştepta să întîlnească un om ursuz, aspru, cu inima ferecată, şi cînd colo, în faţa lui se găsea un om ca toţi oamenii, zîmbindu-i blajin, ca un prieten vechi, de cînd lumea. Numai într-o singură privinţă se deosebea de ceilalţi : ochii lui depărtaţi căutau cu mare linişte, pătrunzător şi atent, în ochii celorlalţi.

Printre cei patru însoţitori ai lui Hagi-Murad se număra şi Han-Magoma, care fusese primit în noaptea trecută de către Voronţov. Era un bărbat cu ochi negri, strălucitori, lipsiţi parcă de pleoape, cu faţa rumenă şi rotundă, pe care citeai voie bună şi dragoste de viaţă. Lîngă Han-Magoma sta un bărbat vînjos, păros, cu spîncenele îmbinate deasupra nasului. Era *tavlinul* [1] Hanefi, cel care îngrijea de toate treburile lui Hagi-Murad. Ţinea de frîu un cal de rezervă, cu desagi de piele, încărcaţi doldora. Mai deosebiţi erau, însă, ceilalţi doi însoţitori : unul — tînăr, cu mijlocul subţire ca de femeie, dar lat în spate, cu o barbă blondă, care abia începuse să-i crească, o mîndreţe de fecior, cu ochi mari ca de berbec — acesta era Eldar ; celălalt, chior, fără sprîncene, fără gene, cu barba roşcată retezată scurt şi cu o cicatrice care îi brăzda nasul şi faţa, era cecenul Gamzalo.

Poltoraţki i-l arătă lui Hagi-Murad pe Voronţov, care apăruse pe drum şi se îndrepta spre ei. Hagi-Murad porni în întîmpinarea lui şi, apropiindu-se, îşi duse palma dreaptă la piept, rosti cîteva cuvinte în limba tătară şi se opri. Cecenul tălmaci traduse pe rusește :

---

[1] *Tavlin* — muntean din Daghestan.

— Mă predau ţarului Rusiei, zice. Vreau să-l slujesc. De mult mă bate gîndul ăsta, zice, dar nu m-a lăsat Şamil.

După ce-l ascultă pe tălmaci, Voronţov întinse lui Hagi-Murad mîna înmănuşată într-o mănuşă de piele de căprioară. Hagi-Murad privi mîna întinsă, şovăi o clipă, apoi o strînse cu putere şi rosti cîteva cuvinte, uitîndu-se cînd la Voronţov, cînd la tălmaci.

— Spune că n-a vrut să se întîlnească cu nimeni altul decît cu domnia-ta, pentru că eşti fiul sardarului [1]. Te-a ţinut întotdeauna în mare cinste.

Voronţov dădu din cap în semn de mulţumire. Arătînd spre însoţitorii săi, Hagi-Murad mai adăugă ceva :

— Spune că aceşti oameni, miurizii lui, îi vor sluji pe ruşi tot atît de credincios ca şi dînsul.

Privindu-i, Voronţov le făcu şi lor un semn cu capul.

Dădu din cap şi veselul Han-Magoma, cu ochii săi negri, lipsiţi parcă de pleoape, şi spuse, pesemne, o glumă pe seama lui Voronţov, căci avarezul cel păros zîmbi, arătîndu-şi dinţii de-o albeaţă de zăpadă. Roşcovanul Gamzalo aruncă numai în treacăt o privire cu ochiul său sîngeriu spre Voronţov ; apoi îşi aţinti iar privirea la urechile calului său.

Pe cînd Voronţov şi Hagi-Murad, urmaţi de ceilalţi, se duceau spre fort, soldaţii, care rupseseră la poruncă lanţul de trăgători, se adunaseră în grupuri şi-şi dădeau părerea.

---

[1] *Sardar* (pers.) — rezident imperial al Caucazului.

— Cîte suflete a omorît, blestematul! Şi-acum să vezi cu ce onoruri o să-l primească, spuse unul.

— Apăi cum? A fost primul comandant al lui Şamil. Acum, să vezi...

— Bărbat, nu glumă, adevărat *djighit* [1]!

— Dar ia uitaţi-vă la roşcovanul ăla! Are o căutătură de fiară!

— Trebuie să fie negru-n cerul gurii.

Roşcovanul făcuse o impresie deosebită asupra tuturor.

De la locul de unde se începuse tăierea pădurii, sóldaţii care se aflau mai aproape de drum ieşeau să-i privească. Ofiţerul se răsti la ei, dar fu oprit de Voronţov.

— Lasă-i să se uite la vechea lor cunoştinţă. Ştii cine-i ăsta? întrebă Voronţov pe un soldat din preajmă, rostind rar cuvintele cu accentul său englezesc.

— Nu ştiu, luminăţia-voastră.

— De Hagi-Murad ai auzit?

— Cum să nu, luminăţia-voastră, de cîte ori nu l-am bătut noi...

— Da, dar nici el nu ne-a rămas dator.

— Nu ne-a rămas dator, nimic de zis, luminăţia-voastră, răspunse soldatul, plin de bucurie că stătuse de vorbă cu comandantul.

Înţelegînd că se vorbea despre el, un zîmbet de mulţumire lumina privirea lui Hagi-Murad. Voronţov se înapoie în fort foarte bine dispus.

[1] *Djighit* (kumîkă) — viteaz, călăreţ iscusit.

VI

Voronțov era foarte mulțumit de faptul că lui, anume lui, i-a fost dat să-l atragă și să-l primească pe cel mai mare și mai puternic dușman al Rusiei, al doilea după Șamil. Un singur lucru îl nemulțumea : comandantul suprem al trupelor din Vozdvijenskoe era generalul Meller-Zakomelski și, prin urmare, întreaga acțiune ar fi trebuit să fie încuviințată de el. Iar Voronțov făcuse totul din proprie inițiativă, fără să-i spună nimic. Din pricina aceasta putea să aibă neplăceri, și gîndul acesta îi otrăvea oarecum bucuria.

Sosind acasă, Voronțov însărcină pe adjutantul regimentului cu primirea și găzduirea miurizilor lui Hagi-Murad, iar pe acesta îl pofti la el în casă.

Prințesa Maria Vasilievna, frumos gătită și cu fața zîmbitoare, însoțită de fiul ei, un copil drăgălaș de șase ani, cu părul inelat, ieși în salon în întîmpinarea lui Hagi-Murad. Oaspetele, cu palmele la piept, spuse cu un ton oarecum solemn, prin tălmaciul care-l urma îndeaproape, că se socotește acum *kunakul* prințului, întrucît este primit la el în casă, și că pentru un *kunak*, întreaga familie a unui *kunak* de-al său îi este la fel de sfîntă ca și *kunakul* însuși. Înfățișarea lui Hagi-Murad, cît și felul lui de a se purta plăcură Mariei Vasilievna. Văzînd cum s-a îmbujorat la față cînd ea îi întinse mîna ei mare și albă, simți îndemnul să fie și mai binevoitoare cu dînsul. Îl pofti să ia loc și, întrebîndu-l dacă obișnuiește să bea cafea, dădu poruncă să fie servit. Totuși, cînd i se aduse cafeaua, Hagi-Murad n-o bău.

Înțelegea puțin rusește, dar nu putea să vorbească, și atunci cînd nu pricepea ceva, zîmbea, iar zîmbetul lui o încînta pe Maria Vsilievna, după cum îl încîntase și pe Poltoraţki. Băieţelul Mariei Vasilievna, cu părul inelat și cu ochișorii plini de vioiciune, căruia ea îi spunea Bulka, stătea în picioare lîngă mama lui și nu-și lua privirile de la Hagi-Murad, despre care auzise vorbindu-se de atîtea ori ca despre un luptător neîntrecut.

Lăsîndu-l pe Hagi-Murad cu soţia sa, Voronţov se duse la cancelarie să dea ordin să fie înștiinţat comandamentul despre trecerea lui Hagi-Murad de partea lor. După ce alcătui raportul către generalul Kozlovski, comandantul flancului stîng al armatei, care se afla în localitatea Groznaia, scrise tatălui său și se grăbi să se întoarcă acasă. Se temea să nu-și supere soţia, lăsînd-o singură cu acest străin fioros, cu care trebuia să ai grijă să te porţi astfel, încît să nu-l jignești, dar nici să-l răsfeți prea mult. Dar îngrijorarea lui se dovedi neîntemeiată. Hagi-Murad ședea în fotoliu, ţinîndu-l pe genunchi pe Bulka, feciorul vitreg al lui Voronţov, și asculta atent, cu capul aplecat, cuvintele Mariei Vasilievna, traduse de tălmaci. Rîzînd cu poftă, Maria Vasilievna îi spunea că, dacă el va dărui fiecărui *kunak* obiectul care-i place și față de care își arată admiraţia, are să ajungă în scurt timp să umble în costumul lui Adam...

La intrarea prinţului în salon, Hagi-Murad dădu jos de pe genunchi copilașul, tare mirat și supărat de acest lucru, și se ridică în picioare ; chipul său, pînă în clipa aceea vesel, cu un zîmbet jucăuș, deveni deodată sever și serios. Nu se așeză decît după ce luă loc și Voronţov. Continuînd conver-

saţia întreruptă, Hagi-Murad răspunse Mariei Vasilievna că legea lor este ca orice lucru care i-a plăcut *kunakului* să i se dăruiască.

— Fiul tău — *kunak* la mine, spuse el în rusește mîngîind cîrlionţii copilului, care între timp i se căţărase din nou pe genunchi.

— Tîlharul tău e un om încîntător, zise Maria Vasilievna în franţuzeşte soţului ei. Bulka i-a admirat pumnalul şi el i l-a dăruit.

Băieţaşul arătă tatălui vitreg pumnalul.

— *C'est un objet de prix* [1], spuse Maria Vasilievna.

— *Il faudra trouver l'occasion de lui faire un cadeau* [2], răspunse Voronţov.

Hagi-Murad, cu ochii în pămînt, mîngîie părul inelat al lui Bulka, spunînd :

— *Djighit, djighit.*

— E o minune de pumnal, o minune, zise Voronţov, scoţînd din teacă pînă la jumătate lama de oţel de Damasc, bine ascuţită, cu un şănţuleţ la mijloc. Mulţumeşte-i. Întreabă-l cu ce-l pot mulţumi la rîndul meu, spuse Voronţov tălmaciului.

Acesta traduse cele spuse şi Hagi-Murad dădu răspuns că nu are nevoie de nimic şi că îl roagă numai să fie condus într-un loc unde să-şi poată face rugăciunea. Voronţov chemă pe valet şi-i porunci să îndeplinească dorinţa oaspetelui.

După ce Hagi-Murad rămase singur în camera pusă la dispoziţia lui, expresia de bucurie, cînd plină de duioşie, cînd solemnă, pieri dintr-o dată

---

[1] E un obiect de preţ (fr.).

[2] Va trebui să găsim un prilej de a-i face un dar (fr.).

de pe chipul lui şi în locul ei se ivi o expresie de îngrijorare.

Primirea pe care i-o făcea Voronţov întrecea cu mult aşteptările sale. Dar cu cît această primire era mai bună, cu atît mai puţină încredere avea Hagi-Murad în Voronţov şi în ofiţerii lui. Îi era teamă că vor tăbărî pe el, îl vor pune în lanţuri şi-l vor trimite în Siberia, sau îl vor omorî pe loc. Şi, de aceea, se hotărî să fie foarte prevăzător.

Întrebă pe Eldar, care venise să-l vadă, unde se găseau acum miurizii unde le erau caii şi dacă nu le luaseră cumva armele.

Acesta îi raportă că au fost cantonaţi în magazie, iar caii se aflau în grajdurile prinţului, că li se lăsaseră armele şi că tălmaciul le adusese de-ale mîncării şi ceai.

Hagi-Murad clătină nedumerit din cap, apoi se dezbrăcă şi începu să-şi facă rugăciunea. După ce isprăvi, dădu poruncă să i se aducă pumnalul de argint, se îmbrăcă, se încinse şi se aşeză turceşte pe divan, aşteptînd să vadă ce are să se mai întîmple.

La ora patru fu chemat la masă la prinţ.

În timpul prînzului, Hagi-Murad nu mîncă decît puţin pilaf, din care luă chiar din acelaşi loc de unde se servise şi Maria Vasilievna.

— Se teme să nu-l otrăvim, spuse Maria Vasilievna soţului ei. A luat chiar din acelaşi loc de unde am luat şi eu. Şi, întorcîndu-se numaidecît către Hagi-Murad, îl întrebă prin tălmaci cînd îşi face din nou rugăciunea. Hagi-Murad ridică cinci degete şi arătă spre soare.

— Prin urmare, în curînd.

Voronțov scoase din buzunar un ceas și apăsă arcul. Ceasul sună ora patru și un sfert. Pesemne că sunetul acesta îl uimi pe Hagi-Murad, căci îl rugă pe prinț să mai sune o dată și-i ceru să-i arate ceasul.

— *Voilà l'occasion. Donnez-lui la montre* [1], spuse Maria Vasilievna.

Voronțov oferi îndată ceasul lui Hagi-Murad, care duse palma la piept și-l primi. Apoi apăsă arcul de cîteva ori la rînd, ascultă sunetul și dădu încîntat din cap.

După masă, i se anunță prințului că a sosit adjutantul generalului Meller-Zakomelski.

Adjutantul aduse la cunoștința prințului că generalul, aflînd de trecerea lui Hagi-Murad de partea lor, fusese foarte nemulțumit că nu i s-a raportat la timp. Acum cerea ca Hagi-Murad să-i fie adus fără întîrziere. Voronțov răspunse că ordinul generalului va fi executat întocmai. Îl înștiință pe Hagi-Murad prin tălmaci de această cerere a generalului și îl rugă să meargă împreună cu el la Meller.

Aflînd motivul pentru care venise adjutantul, Maria Vasilievna înțelese numaidecît că între general și soțul ei se putea ivi un conflict și, de aceea, fără să ia în seamă împotrivirea lui Voronțov, se pregăti să plece, împreună cu el și cu Hagi-Murad, la general.

— *Vous feriez beaucoup mieux de rester ; c'est mon affaire, mais pas la vôtre* [2].

---

[1] Iată prilejul. Dă-i ceasul (fr.).

[2] Ai face mai bine să rămîi ; e o chestiune care mă privește pe mine și nu pe tine (fr.).

— *Vous ne pouvez pas m'empêcher d'aller voir madame la générale* [1].

— Ai putea găsi alt prilej de vizită.

— Doresc să merg acum.

Neavînd încotro, Voronțov trebui să accepte și plecară tustrei la general.

Cînd îi văzu, Meller, cu o politeță rece, o conduse pe Maria Vasilievna în salonul soției sale și porunci adjutantului să-l însoțească pe Hagi-Murad în sala de primire și să nu-l lase să iasă de acolo fără ordinul său.

— Poftim înăuntru, se întoarse el apoi către Voronțov, deschizînd ușa biroului său și făcînd loc prințului să treacă.

Intrînd în birou, se opri în fața acestuia și, fără să-l mai poftească să se așeze, îi spuse :

— Deoarece eu sînt comandant aici, toate tratativele cu inamicul trebuiesc duse prin mine. De ce nu mi-ați raportat despre predarea lui Hagi-Murad ?

— Trimisul lui Hagi-Murad a venit la mine și m-a înștiințat de hotărîrea lui de a se preda mie, răspunse Voronțov pălind de enervare, așteptîndu-se la o mojicie din partea generalului furios și simțindu-se la rîndul lui molipsit de furia acestuia.

— Pentru ce nu mi-ați raportat nimic, vă întreb ?

— Aveam de gînd s-o fac, domnule baron, dar...

— Pentru dumneata nu sînt baron, ci excelență...

---

[1] Nu mă poți împiedica să merg s-o văd pe doamna general (fr.).

Şi, deodată, tot necazul baronului, stăpînit atîta vreme, răbufni. Îi aruncă în faţă toată nemulţumirea care i se adunase de atîta vreme în suflet.

— Nu mi-am servit eu douăzeci şi şapte de ani suveranul, pentru ca acei intraţi abia de ieri-alaltăieri în armată, folosindu-se de legăturile lor de rudenie, să-şi permită sub nasul meu să dea ordine în chestiuni care nu-i privesc.

— Vă rog, excelenţă, să nu-mi aduceţi învinuiri nedrepte, îl întrerupse Voronţov.

— Spun adevărul şi nu-ţi permit... rosti şi mai întărîtat generalul.

În clipa aceea, se auzi un foşnet de rochie şi intră Maria Vasilievna, urmată de o doamnă de statură mijlocie cu înfăţişare modestă, soţia lui Meller-Zakomelski.

— Lăsaţi, baroane, *Simon* n-a vrut să vă facă neplăceri, spuse Maria Vasilievna.

— Prinţesă, nu despre asta-i vorba.

— Cred că e mai bine să lăsăm deoparte toate acestea. Cunoaşteţi zicătoarea : mai bine o pace strîmbă decît un război drept. După cum vă spuneam... şi începu să rîdă.

Şi furiosul general fu cucerit de îndată de rîsul plin de farmec al frumoasei femei. Un zîmbet îi miji pe sub mustaţă.

— Recunosc că am greşit procedînd în felul în care am procedat, spuse Voronţov, dar...

— Şi eu m-am cam înfierbîntat, zise Meller şi întinse prinţului mîna.

Aşadar pacea era încheiată ; hotărîră să-l lase pe Hagi-Murad pentru un timp la Meller, iar mai tîrziu să-l trimită comandantului flancului stîng.

Hagi-Murad şedea în camera de alături şi, cu toate că nu prea înţelegea ce se vorbea, pricepu

totuşi ceea ce îl interesa mai mult, anume că ei se certau pentru el, că plecarea lui de la Şamil era un fapt de foarte mare importanţă pentru ruşi şi, de aceea, nu numai că nu-l vor surghiuni sau omorî, dar el va putea cere multe de la ei. Mai înţelese de asemenea că, deşi comandant, Meller-Zakomelski nu are aceeaşi autoritate ca Voronţov, inferiorul său, şi că, prin urmare, mai multă greutate are Voronţov decît Meller-Zakomelski. Iată de ce, atunci cînd acesta îl chemă şi începu să-i pună diferite întrebări, Hagi-Murad păstră o atitudine mîndră şi solemnă, spunîndu-i că a părăsit munţii ca să-l slujească pe împăratul alb şi că toate lămuririle le va da numai sardarului, adică comandantului suprem, prinţului Voronţov [1], adică la Tiflis.

VII

Avdeev fu transportat la spitalul care se afla la ieşirea din fort, într-o casă mică, acoperită cu şindrilă, unde rănitul fu culcat în salonul comun, într-unul din paturile libere. Mai erau acolo patru bolnavi : unul, suferind de tifos, se zbătea în fierbinţeli, altul, palid la faţă, cu cearcăne vinete sub ochi, era scuturat de friguri şi aştepta, căscînd mereu, o nouă criză. Ceilalţi doi soldaţi fuseseră răniţi în incursiunea de acum trei săptămîni — unul la mînă (acesta era în picioare), iar celălalt la umăr (şedea pe pat). Toţi, afară de bolnavul de tifos, se adunară în jurul noului rănit, punînd întrebări celor care-l aduceau.

[1] *M. S. Voronţov* (1782—1856) — general feldmareşal; din 1844, rezident imperial al Caucazului.

— Cîteodată plouă cu gloanțe și nu se întîmplă nimic, iar acum, abia dacă au tras vreo cinci focuri, povestea unul dintre oamenii care-l transportau pe rănit.

— Fiecare cu soarta lui.

— Of ! gemu Avdeev, stăpînindu-și cu greu durerea, cînd oamenii îl așezară în pat. După ce, în sfîrșit, fu întins în așternut, se întunecă la față și nu mai scoase nici un geamăt, dar își mișca necontenit labele picioarelor. Își ținea mîinile peste rană și privea în gol. Doctorul veni și dădu ordin să fie întors cu fața în jos, să vadă dacă nu cumva ieșise glontele prin spate.

— Ce-i asta ? se miră el, arătînd niște cicatrici mari, albe, care se încrucișau pe spinare și pe șezut.

— Semne vechi, înălțimea-voastră, răspunse Avdeev, gemînd.

Erau urmele loviturilor de vergi, pe care le primise cînd băuse niște bani care nu erau ai săi.

Îl întoarseră din nou și doctorul scormoni multă vreme cu sonda în burta lui, pînă să dea de glonte. Pînă la urmă, tot nu-l putu scoate. După ce-i pansă rana și-l bandajă, doctorul ieși. Tot timpul cît medicul îi scormonise și-i pansase rana, Avdeev zăcuse cu ochii închiși, încleștînd fălcile. După plecarea acestuia, însă, ridică pleoapele și se uită cu uimire în jurul său ; își aținti privirile asupra bolnavilor și subchirurgului ; părea, însă, că nu-i vede pe ei, ci cu totul altceva, ceva uluitor.

Veniră apoi tovarășii lui Avdeev — Panov și Serioghin. Avdeev zăcea nemișcat, privind în gol, cu aceeași mirare întipărită pe față. Multă vreme nu-i putu recunoaște, cu toate că se uita la ei.

— Piotra, nu vrei să trimiți o vorbă acasă ? întrebă Panov.

Avdeev privea chipul lui Panov, fără să răspundă.

— Ascultă, nu vrei să trimiţi o vorbă acasă ? stărui Panov, atingîndu-i mîna lată şi rece.

Avdeev se trezi parcă din visare.

— A ! Antonîci ! Ai venit !

— Da, uite, am venit la tine. Nu vrei să trimiţi vreo vorbă acasă ? Serioghin are să-ţi scrie scrisoarea.

— Serioghin, zise Avdeev, întorcînd cu greu privirea spre acesta, mi-o scrii tu ?... Să scrii aşa : „Feciorul vostru Petruha nu mai e printre voi...“ I-am purtat pică lui frate-meu. Ţi-am povestit eu. Acum îmi pare bine. Să trăiască fericit. Dumnezeu să-i dea de toate. Aşa să şi scrii.

Spuse — şi tăcu îndelung, cu ochii la Panov...

— Dar luleaua ai găsit-o ? întrebă el deodată.

Panov dădu din cap fără să răspundă.

— Luleaua, luleaua, zic, repetă Avdeev, ai găsit-o ?

— Era în raniţă.

— Păi vezi ? Acum aduceţi-mi o lumînare ; a venit ceasul să-mi dau sufletul, spuse Avdeev.

În clipa aceasta intră Poltoraţki să-şi viziteze soldatul rănit.

— Ce-i, frăţioare, merge prost ? întrebă el.

Închizînd pleoapele, Avdeev făcu semn din cap că nu. Faţa lui cu pometii ieşiţi în afară era palidă şi cu trăsăturile severe. Nu răspunse nimic şi ceru iar, vorbind către Panov :

— Adă-mi o lumînare, mor.

Îi puseră o lumînare în mînă, dar degetele lui nu se mai puteau îndoi s-o cuprindă, aşa că i-o băgară între ele şi-o ţinură să nu cadă. Poltoraţki plecă. Cinci minute după plecarea lui, subchirur-

gul își lipi urechea de pieptul lui Avdeev și spuse că rănitul și-a dat sufletul.

În raportul care se trimise la Tiflis, moartea lui Avdeev era descrisă în felul următor: „În ziua de 23 noiembrie, două companii ale regimentului Kurinski au ieșit din fort pentru tăierea unei păduri. Pe la amiază, un grup însemnat de munteni atacă pe neașteptate pe tăietori. Lanțul de trăgători începu să se retragă. În vremea aceasta, a doua companie dezlănțui un atac la baionetă, punînd pe munteni pe fugă. În luptă am pierdut un soldat; alți doi au fost ușor răniți. Muntenii au pierdut aproape o sută de oameni morți și răniți."

VIII

În aceeași zi în care Petruha Avdeev își dădea duhul în spitalul din Vozdvijenskoe, bătrînul lui tată, împreună cu nevasta fratelui mai mare, în locul căruia plecase Petruha la oaste, și cu fiica lui, fată de măritat, treierau ovăzul pe aria înghețată. În ajun se așternuse un strat gros de zăpadă și spre dimineață se lăsase un ger năprasnic. Bătrînul se trezi din somn la al treilea cîntat al cocoșilor și, zărind prin geamul cu flori de gheață lumina strălucitoare a lunii, se dădu jos de pe cuptor, se încălță, își puse cojocul și căciula și se duse pe arie. După vreo două ceasuri de muncă, se întoarse acasă și-și deșteptă feciorul și nevestele. Cînd femeile și fata ajunseră pe arie, locul era curățat. Lopata de lemn stătea înfiptă în zăpada albă și fărîmicioasă și alături de ea tîrnul cu nuielele în sus, iar snopii de ovăz erau

așezați pe două rînduri și înșirați pe aria curățată. Desfăcură îmblăciele și începură treieratul, fiecare lovind regulat, de trei ori. Bătrînul lovea cu putere cu îmblăciul greu, sfărîmînd paiele, fata lovea și ea cu lovituri mărunte, de sus în jos, iar nora răsturna snopii.

Luna se topise pe cer și începuse să se lumineze de ziuă. Erau cu rîndul pe sfîrșite, cînd sosi și feciorul mai mare, Akim, îmbrăcat într-un cojoc scurt și cu căciula în cap.

— De ce trîndăvești ? se oțări tatăl, oprindu-se din treierat și sprijinindu-se în îmblăciu.

— Trebuia să îngrijească cineva de cai...

— Să îngrijească de cai... îl îngînă bătrînul. O să-i îngrijească bătrîna, nu tu. Ia fă bine și pune mîna pe îmblăciu. Nu-ți mai încapi în piele de gras, bețivule !

— Ce, beau banii matale ? bombăni feciorul.

— Ce-ai zis ? întrebă bătrînul, scăpînd o lovitură și făcîndu-se negru la față.

Fără să mai sufle o vorbă, feciorul puse mîna pe îmblăciu și lucrul porni cu mai multă nădejde : trap-ta-pa-tap, trap-ta-pa-trap... trap ! pocnea, după trei lovituri, îmblăciul greu al bătrînului.

— Ia te uită la ceafa lui ! Ca de boier ! Iar la mine atîrnă nădragii pe vine, mormăi bătrînul, scăpînd iar o lovitură, și, ca să nu piardă măsura, răsuci în aer îmblăciul.

Isprăvindu-se rîndul de snopi, femeile începură să adune paiele cu grebla.

— Prost a fost Petruha că s-a dus în locul tău ! La militărie ți-ar fi scos ei gărgăunii din cap. Iar el, acasă, ar fi făcut treabă cît cinci ca tine.

— Ajunge, taică, se amestecă în vorbă nora, aruncînd la o parte legăturile de paie zdrobite.

— Da, trebuiue să vă astup foamea la toţi, şase oameni, dar la lucru nu vă-ndesaţi nici unul. Numai Petruha muncea cît doi, nu ca...

Dinspre casă, pe cărarea bătătorită, venea bătrîna. Opincile ei noi, încălţate peste cioarecii de lînă bine strînşi pe picior, scîrţîiau pe zăpadă Bărbaţii adunau grămadă ovăzul nevînturat, iar femeile şi fata se apucaseră să măture.

— A venit starostele pe la noi. Ne-a poruncit să ieşim la boieresc să cărăm cărămida, grăi bătrîna. V-am pregătit de-ale gurii. Veniţi.

— Bine. Înhamă surul şi du-te, spuse bătrînul lui Akim. Dar bagă de seamă, să nu iasă cum a ieşit mai zilele trecute, că răspund eu pentru tine. Adu-ţi aminte de Petruha.

— Cînd era acasă, îl ocărai pe el, se îndîrji Akim, iar acum, că lipseşte, îmi faci mie zile fripte.

— Dacă de-atîta eşti vrednic, zise mama mînioasă. Nici pe departe nu-i semeni lui Petruha.

— Bine, bine ! spuse feciorul.

— Păi chiar aşa ! ţi-e uşor să spui bine, după ce-ai dat făina pe băutură !

— Destul cu cicăleala, sări iar nora. Apoi, punînd cu toţii jos îmblăciele, o porniră spre casă.

Ciondănelile dintre tată şi fiu începuseră demult, curînd după ce plecase Piotr la cătănie. Chiar de-atunci simţise bătrînul că schimbase cucul pe uliu. Adevărat că după datină, la care ţinea bătrînul, feciorul care nu avea copii trebuia să meargă în locul celui cu familie. Akim avea patru copii, iar Piotr nici unul ; în schimb, Piotr era ca şi tatăl lui, iute la treabă, deştept, vînjos, răbdător la greu şi mai cu seamă era muncitor. Nu ştia ce-i odihna. Dacă se nimerea să treacă pe lîngă nişte oameni care lucrau, nu pregeta să dea

şi el o mînă de ajutor, aşa cum făcea taică-său: cosea vreo două postate, încărca un car, dobora un copac sau crăpa nişte lemne. Bătrînul se înduioşa de mila lui, dar n-avea încotro. Căci cătănia e ca şi moartea. Cine ajunge acolo e pierdut pentru cei de-acasă, e zadarnic să-ţi aminteşti de el, îţi amărăşti numai sufletul fără folos. Numai arareori, ca să-l mustre pe feciorul său mai mare, ca şi acum, pomenea numele lui. Mama, însă, îşi amintea de mezin şi de multe ori, de vreo doi ani încoace, îl ruga mereu pe bătrîn să-i trimită ceva bani. Dar acesta nu spunea nici da nici ba.

Gospodăria familiei Avdeev era mare şi bogată. Bătrînul avea bani puşi deoparte, dar nu s-ar fi lăsat ispitit pentru nimic în lume să se atingă de agoniseala lui. Acum, bătrîna, auzindu-l vorbind de flăcăul plecat, se hotărî să-l roage din nou să-i trimită fiului din banii luaţi pe ovăz, măcar o rublă. Şi aşa făcu. Rămînînd numai ei doi acasă, după ce tinerii plecară la boieresc, îl înduplecă după multă stăruinţă să-i trimită lui Petruha o rublă din banii primiţi pe ovăz. După ce grămezile vînturate — douăsprezece merţe de ovăz — fură strînse şi încărcate în trei sănii, aşternute cu pînză de sac prinsă cu grijă în copci de lemn, femeia dădu bărbatului ei cartea scrisă către fecior pe care o dictase ea cuvînt cu cuvînt dascălului, iar bătrînul îi făgădui să aducă o rublă în plic la oraş şi s-o trimită lui Piotr.

Bătrînul, îmbrăcat într-un cojoc nou şi surtuc, cu cioareci albi şi curaţi de lînă în picioare, vîrî scrisoarea în taşcă, se închină, se urcă în sania dinainte şi porni la oraş. În ultima sanie mergea nepotul. Odată ajuns, bătrînul îndemnă pe hangiu

să-i citească scrisoarea şi-l ascultă cu luare-aminte, dînd din cap a încuviinţare.

În carte, mama lui Petruha începea prin a-şi blagoslovi feciorul, apoi îi făcea cunoscute multele urări de bine de la cei de acasă şi din sat, îl vestea de moartea naşului şi, spre sfîrşit, îi povestea că Axinia (soţia lui Piotr) „n-a mai vrut să vieţuiască cu noi şi a plecat în lume. Umblă zvonul că trăieşte bine şi în cinste." Mai era vorba în scrisoare despre darul trimis, adică despre rublă, şi ca încheiere, bătrîna îl rugase pe dascăl cu lacrimi în ochi şi cu inima frîntă de jale, aproape că-i poruncise să adauge, cuvînt cu cuvînt, următoarele :

„Şi-ţi mai scriu, dragul mamei, Petruşenka, sufleţelul meu, că mi-au secat ochii de atîtea lacrimi cîte am vărsat după tine. Soarele meu strălucitor, cui m-ai lăsat tu ?"... Aici bătrîna se pornise pe bocet şi-i spusese dascălului :

— Aşa să rămînă.

Aşa şi rămase scris în epistolă, dar nu i-a mai fost dat lui Petruha să primească vestea despre plecarea nevestei sale, nici rubla şi nici ultimele cuvinte ale maică-si. Scrisoarea şi banii se întoarseră cu ştirea că Petruha a murit în război, „luptînd pentru ţar, pentru patrie şi pentru credinţa pravoslavnică". Aşa scrisese furierul. Primind această ştire, bătrîna jeli cît jeli, atît cît îi îngădui vremea, apoi se apucă de treabă. În prima duminică se duse, însă, la biserică şi împărţi prescuri „la oamenii buni, pentru pomenirea sufletului robului lui Dumnezeu, Piotr".

Axinia, nevasta soldatului, auzind despre moartea „soţului iubit", cu care trăise „numai un an", îl boci şi ea, îl bocea pe el şi întreaga ei viaţă distrusă ; pomenea, printre suspine, şi de părul

bălai al lui Piotr Mihailovici, și de dragostea lui și de traiul ei amar alături de orfanul Vanka, dojenindu-l amarnic, „pentru că se milostivise de frate-său, iar de ea, sărmana, nu avusese milă și o lăsase să pribegească prin străini".

În adîncul sufletului, însă, Axinia se bucura de moartea lui. Rămăsese din nou grea de pe urma legăturilor de dragoste cu vătaful la care se tocmise și nimeni nu mai avea acum dreptul s-o ocărască. Vătaful avea s-o ia, de bună seamă, de nevastă, așa cum îi făgăduise, cînd o momise cu dragostea lui.

IX

Mihail Semionovici Voronțov, fiul ambasadorului rus în Anglia, fusese crescut acolo și avea o cultură europeană, neobișnuită la marii demnitari ruși din acea vreme. Era un om ambițios, blînd și îngăduitor cu inferiorii și subtil curtenitor cu superiorii săi. Nu concepea viața fără putere și supunere. Primise cele mai înalte grade și decorații. Era socotit un militar iscusit și chiar învingătorul lui Napoleon la Krasnoe. În 1851, avea șaptezeci de ani trecuți, dar era încă plin de vlagă; se mișca cu vioiciune și, mai cu seamă, își păstrase o minte pătrunzătoare și ageră, cu ajutorul căreia își menținea autoritatea și-și lărgea popularitatea. Stăpîn al unei averi imense — averea lui și cea a soției sale, născută contesă Braniț-kaia — primea și leafă foarte mare în calitatea sa de rezident și cheltuia o bună parte a veniturilor sale pentru construirea unui castel și amenajarea unui parc în sudul Crimeii.

În seara de 7 decembrie 1851, se opri în fața palatului său din Tiflis o troică, din care coborî un curier. Ofițerul, frînt de oboseală, negru de praf, care aducea din partea generalului Kozlovski știrea despre trecerea lui Hagi-Murad la ruși, trecu prin fața santinelelor, dezmorțindu-și picioarele în mers, și intră pe ușa mare a palatului rezidentului imperial. Era ora șase seara și Vorontov tocmai se pregătea să ia masa, cînd i se anunță sosirea curierului. Îl primi numaidecît și, de aceea, întîrzie puțin la masă. Cînd intră în salon, musafirii, vreo treizeci de persoane, unii așezați în jurul prințesei Elizaveta Xaverievna, alții în picioare, grupați pe lîngă ferestre, se întoarseră spre el. Vorontov purta ca de obicei un veston militar negru, cu contraepoleți și crucea albă la gît [1]. Fața lui șireată, proaspăt rasă, avea un zîmbet plăcut, privind cu ochii micșorați printre pleoape, pe cei adunați în salon.

Intră cu pași ușori și repezi, cerîndu-și iertare față de doamne pentru întîrziere, salută pe bărbați și, apropiindu-se de prințesa gruzină Manana Orbeliani — o femeie înaltă și frumoasă, împlinită la trup, de tip oriental, de vreo patruzeci și cinci de ani, îi oferi brațul s-o conducă la masă. Prințesa Elizaveta Xaverievna dădu brațul unui general cu părul roșcat și mustața țepoasă, care era în trecere prin Tiflis. Prințul gruzin oferi brațul contesei Choiseul, prietena prințesei. Iar doctorul Andreevski, adjutantul și ceilalți invitați, unii însoțind doamne, alții singuri, urmară după cele trei perechi. Lacheii, în livrele, cu ciorapi albi și pantofi în picioare, ajutau pe oaspeți să ia loc la masă, depărtînd și apropiind scaunele; un

[1] E vorba de crucea ordinului Sfîntul Gheorghe.

maître d'hôtel servea cu solemnitate, din castronul de argint, supa aburindă.

Voronțov se așeză la mijlocul mesei lungi, avînd în fața lui pe soția sa, prințesa Voronțova, și pe general. În dreapta sa ședea frumoasa Orbeliani, iar la stînga o tînără principesă gruzină, încărcată de podoabe strălucitoare, o femeie zveltă, brună, cu obrajii rumeni și care zîmbea mereu.

— *Excellentes, chère amie* [1], răspunse Voronțov la întrebarea prințesei despre noutățile aduse de curier. *Simon a eu de la chance.* [3]

Și începu să povestească, așa fel ca toți cei de la masă să poată auzi uluitoarea veste — nu chiar atît de nouă pentru el, căci tratativele se duceau de multă vreme — că faimosul și curajosul Hagi-Murad, mîna dreaptă a lui Șamil, trecuse la ruși, urmînd ca într-o zi-două să fie adus la Tiflis.

Toți meșenii, chiar și tineretul, adjutanții și funcționarii, care ședeau la cele două capete ale mesei și care pînă atunci rîdeau și vorbeau între ei cu glasuri scăzute, tăcură, ascultînd cu atenție.

— Dumneata, generale, l-ai văzut vreodată pe acest Hagi-Murad ? întrebă prințesa pe vecinul ei, generalul roșcovan, cu mustața țepoasă, cînd prințul isprăvi de vorbit.

— Nu numai o dată, prințesă.

Și generalul istorisi cum în 1843, după ocuparea fortului Gherghebil de către munteni, Hagi-Murad, care se izbise de detașamentul generalului Passek, ucisese pe colonelul Zolotuhin aproape sub ochii lor.

---

[1] Excelente, scumpă prietenă (fr.).

[2] Simon a avut noroc (fr.).

Voronţov îl asculta pe general cu un zîmbet binevoitor, bucurîndu-se vădit că acesta prinsese chef de vorbă. Deodată, însă, Voronţov căzu pe gînduri şi faţa lui căpătă o expresie distrată.

Din ce în ce mai stîrnit la vorbă, generalul începuse să povestească despre a doua întîlnire a sa cu Hagi-Murad.

— El a fost acela, spuse generalul, cred că-şi aminteşte excelenţa-voastră, care, în cursul expediţiei de la Dargo, a pus la cale o ambuscadă chiar în momentul cînd pornise acţiunea de salvare.

— Cînd ? întrebă Voronţov, făcînd ochii mici.

Bravul ostaş numea „acţiunea de salvare" dupta din timpul nefericitei expediţii de la Dargo, în care, într-adevăr, ar fi pierit întreg detaşamentul, în frunte cu comandantul lui, prinţul Voronţov, dacă nu le veneau în ajutor noi trupe. Toţi ştiau că expediţia de la Dargo, de sub comanda lui Voronţov, în care ruşii avuseseră nenumăraţi morţi şi răniţi şi pierduseră cîteva tunuri, fusese un episod ruşinos şi, de aceea, chiar dacă pomenea cineva în prezenţa prinţului despre acestă expediţie, o făcea numai în lumina raportului pe care Voronţov însuşi îl scrisese ţarului, arătînd că expediţia de la Dargo fusese una din cele mai eroice fapte de arme săvîrşite de armatele ruseşti. Dar cuvintele generalului — „acţiune de salvare" — arătau limpede că expediţia aceasta nu fusese o eroică faptă de arme, ci o greşeală, care costase multe vieţi omeneşti. Nu era nimeni între meseni care să nu priceapă acest lucru, dar unii se prefăceau că n-au prins tîlcul cuvintelor generalului, alţii aşteptau cu spaimă să vadă ce-o să se întîmple mai departe, iar cîţiva zîmbeau, aruncîndu-şi priviri pline de înţeles.

Numai generalul cu mustața țepoasă nu observa nimic și, furat de povestirea începută, răspunse liniștit :

— Cînd a început acțiunea de salvare, excelență.

O dată pornit pe tema lui favorită, generalul istorisi amănunțit cum „acest Hagi-Murad tăiase cu iscusință detașamentul în două, încît, dacă nu veneau la timp ajutoarele și nu începea acțiunea de salvare — repeta cu o deosebită plăcere parcă cuvintele «acțiune de salvare» — ne-ar fi rămas la toți oasele acolo pentru că...“

Dar generalul nu apucă să termine, căci Manana Orbeliani, înțelegînd despre ce este vorba, îl întrerupse, întrebîndu-l dacă s-a instalat destul de confortabil la Tiflis. Plin de mirare, generalul se uită la toți cei din jurul mesei, apoi la adjutantul său, care îi aruncă de la celălalt capăt al mesei o privire insistentă, plină de tîlc, și, deodată, înțelese totul. Fără a mai răspunde la întrebarea prințesei, se posomorî și începu să mănînce în grabă, pe nemestecate, bucatele alese, fără să știe ce mănîncă și nici să le simtă gustul.

Se simțeau cu toții stingheriți, dar prințul gruzin, care ședea de partea cealaltă a prințesei Voronțova, un om mărginit, dar lingușitor și un curtean foarte dibaci și subtil, risipi această stinghereală. Neluînd parcă seama la cele ce se petreceau în jur, începu să povestească cu glas tare cum răpise Hagi-Murad pe văduva lui Ahmed-Han din hanatul Mehtula.

— A intrat noaptea în sat, și-a înhățat prada și s-a făcut apoi nevăzut împreună cu însoțitorii săi.

— Și pentru ce-i trebuia tocmai această femeie ? întrebă prințesa.

— Era dușmanul de moarte al bărbatului ei. Îl urmărise pe han, dar nu-l putuse întîlni niciodată. Așa că, după moartea lui, se răzbună pe văduvă.

Prințesa traduse aceasta în limba franceză bunei sale prietene, contesa de Choiseul, care ședea alături de prințul gruzin.

— *Quelle horreur !* [1] se indignă contesa, închizînd ochii și clătinînd din cap.

— Nu, nu, spuse zîmbind Voronțov, am auzit că s-a purtat cu un respect cavaleresc cu ostateca lui și că mai tîrziu i-a dat drumul.

— Da, a fost răscumpărată.

— Se înțelege, cu toate astea, s-a purtat nobil.

Cuvintele prințului îi îndemnară pe ceilalți să povestească nenumărate alte isprăvi de-ale lui Hagi-Murad. Înțeleseseră că, cu cît aveau să dea mai multă importanță lui Hagi-Murad, cu atît aveau să fie mai pe placul prințului Voronțov.

— Are un curaj extraordinar. E un mare viteaz !

— Într-adevăr, în anul 1849, în plină zi, Hagi-Murad năvălise în Temir-Han-Șura și prădase toate dughenele negustorilor.

Un armean care ședea la capătul mesei și care se nimerise să fie atunci în Temir-Han-Șura istorisi amănunte în legătură cu această ispravă a lui Hagi-Murad.

Cît ținu prînzul, povestirile despre Hagi-Murad nu mai conteniră. Mesenii se întreceau lăudîndu-i bărbăția, istețimea și mărinimia. Cineva povesti că Hagi-Murad dăduse poruncă să fie omorîți douăzeci și șase de prizonieri ; dar și pentru aceasta se găsi răspunsul potrivit :

— Ce să-i faci ? *À la guerre comme à la guerre.* [2]

---

[1] Ce grozăvie ! (fr.).

[2] La război ca la război (fr.).

— Mare om !

— Dacă s-ar fi născut în Europa, omul acesta ar fi fost, poate, un al doilea Napoleon, spuse prinţul gruzin, un nerod, care avea, însă darul linguşirii.

Ştia foarte bine că orice aluzie la Napoleon, pe care îl învinsese Voronţov, fapt pentru care purta crucea albă la gît, îi făcea acestuia o deosebită plăcere.

— Ei, dacă nu chiar Napoleon, în orice caz un brav general de cavalerie, zise Voronţov.

— Dacă nu Napoleon, atunci un Murat [1].

— Tot îl cheamă Hagi-Murad ! !

— Hagi-Murad de partea noastră, asta înseamnă sfîrşitul lui Şamil, zise cineva.

— Simt ei că acum (acest acum însemna : sub comandamentul lui Voronţov) n-o să mai poată rezista, spuse un altul.

— *Tout cela est grâce à vous* [2], întări Manana Orbeliani.

Prinţul Voronţov se străduia acum să domolească valurile linguşirilor care se tălăzuiau asupra lui. De fapt, acest lucru îi făcea plăcere şi, după sfîrşitul mesei, cînd îşi conduse doamna în salon, era în cea mai bună dispoziţie.

După masă, în timp ce se servea cafeaua, prinţul fu deodată deosebit de amabil cu toţi şi, apropiindu-se de generalul roşcovan cu mustaţa ţepoasă, îşi dădu silinţa să-i arate că nici nu-i luase în seamă gafa.

Se întreţinu apoi pe rînd cu fiecare musafir, şi, în cele din urmă, se aşeză la masa de joc. Obiş-

---

[1] *Ioachim Murat* (1767—1815) — mareşal al Franţei sub Napoleon I.

[2] Toate acestea — datorită dumneavoastră (fr.).

nuia să joace numai vechiul joc *hombre* [1]. Partenerii săi erau : prințul gruzin, generalul armean, care învățase jocul de la valetul prințului, și al patrulea, doctorul Andreevski, care se bucura de multă autoritate pe vremea aceea.

Punînd pe masă în fața lui tabacherea de aur, cu portretul țarului Alexandru I, Voronțov desfăcu pachetul de cărți de joc satinate și era gata să le împartă, cînd intră valetul său, un italian numit Giovanni, aducînd o scrisoare pe o tavă de argint.

— Încă un curier, excelență.

Voronțov lăsă cărțile deoparte și, cerîndu-și scuze, desfăcu scrisoarea și începu să citească.

Îi scria fiul său, care îi anunța trecerea lui Hagi-Murad de partea rușilor și îi relata ciocnirea pe care o avusese cu Meller-Zakomelski.

Prințesa se apropie și-l întrebă ce scrie fiul lor.

— Tot în legătură cu Hagi-Murad. *Il a eu quelques désagréments avec le commandant de la place. Simon a eu tort.* [2] *But all is well, what ends well* [3] spuse el, dînd soției sale scrisoarea și apoi, întorcîndu-se către partenerii săi, care așteptau respectuos, îi rugă să tragă cîte o carte.

După primul joc, Voronțov deschise tabachera și, așa cum făcea totdeauna cînd se găsea într-o dispoziție deosebit de bună, luă între degetele sale albe și cu pielea încrețită de bătrînețe o priză de tabac franțuzesc și-o duse la nas.

---

[1] *Hombre* — joc de cărți de origine spaniolă.

[2] A avut unele neplăceri cu comandantul fortăreței. Simon n-a avut dreptate (fr.).

[3] Dar totul e bine cînd se sfîrșește bine (engl.).

X

A doua zi, cînd Hagi-Murad sosi în casa lui Vorontov, sala de aşteptare era înţesată de lume. Putea fi văzut acolo şi generalul cu mustaţa ţepoasă, în uniformă de gală, cu decoraţii, care venise să-şi ia rămas bun, mai era şi un comandant de regiment, ameninţat cu darea în judecată pentru abuzuri săvîrşite cu privire la aprovizionarea regimentului ; un bogătaş armean, protejat al doctorului Andreevski, care avea în concesiune votca şi acum făcea demersuri pentru reînnoirea contractului ; văduva unui ofiţer căzut la datorie, cernită din cap pînă în picioare, venită să stăruie pentru o pensie şi pentru întreţinerea copiilor pe socoteala statului ; un prinţ gruzin, în strălucitorul său port naţional, care-şi irosise averea, şi se străduia acum să obţină de la stat o proprietate mînăstirească secularizată ; mai era de faţă un pristav, cu un sul mare de hîrtie în mînă, pe care aşternuse un nou proiect de cucerire a Caucazului, şi, în sfîrşit, un han, adus numai de dorinţa de a se făli, o dată întors acasă, că fusese în vizită la prinţ.

Toţi îşi aşteptau rîndul. Erau poftiţi unul cîte unul, în biroul prinţului, de adjutantul acestuia, un tînăr frumos, cu părul blond.

Cînd intră Hagi-Murad în sala de aşteptare, cu pasul vioi, dar uşor şchiopătînd, ochii tuturor se aţintiră asupra lui şi auzi cum îi şopteau numele de la un capăt la altul al încăperii.

Hagi-Murad era îmbrăcat într-o cercheză lungă, albă, peste un *beşmet* cafeniu-închis, aproape negru, cu un galon subţire de argint la guler. În picioare purta jambiere negre şi *ciuveaci* strînşi ca o mănuşă pe talpa piciorului, iar pe capul ras

o căciulă caucaziană cu turban, același turban pentru care, în urma denunțului lui Ahmed-Han, fusese arestat de generalul Klügenau, și care îl făcuse să treacă de partea lui Șamil. Hagi-Murad călca grăbit pe parchetul sălii de așteptare, legănîndu-și puțin trupul zvelt din pricina metehnei sale : avea un picior mai scurt decît celălalt. Ochii lui, ușor depărtați unul de altul, priveau liniștiți, drept înainte, și păreau că nu bagă în seamă pe nimeni.

Salutîndu-l, frumosul adjutant îl rugă să ia loc pînă va anunța prințului sosirea lui. Dar Hagi-Murad nu primi să se așeze ci, cu mîna sprijinită pe pumnal, rămase în picioare, aruncînd priviri disprețuitoare spre cei de față.

Tălmaciul, prințul Tarhanov, se apropie de Hagi-Murad, încercînd să intre în vorbă cu el. Însă acesta îi răspunse scurt și în silă. Din birou ieși un prinț kumîk, care înaintase o jalbă împotriva pristavului. Imediat după aceasta, adjutantul îl pofti pe Hagi-Murad și, însoțindu-l pînă la ușa cabinetului, îl rugă să intre.

Voronțov întîmpină pe Hagi-Murad stînd în picioare la capătul mesei de lucru. Fața albă și zbîrcită a comandantului suprem nu mai era zîmbitoare ca în ajun. Părea mai curînd severă și solemnă.

Intrînd în camera spațioasă, cu o masă enormă la mijloc și ferestre înalte, cu jaluzele verzi, Hagi-Murad duse mîinile sale mici, arse de soare, la piept și, cu ochii în pămînt, fără grabă, rosti răspicat și cu mult respect, în graiul kumîk pe care-l cunoștea bine :

— Mă predau înaltei ocrotiri a marelui țar și a domniei-voastre. Făgăduiesc să slujesc credincios, pînă la ultima picătură de sînge, pe împăratul alb,

și trag nădejde că voi fi de folos în războiul împotriva lui Șamil, vrăjmașul meu și al dumneavoastră.

După ce-l ascultă pe tălmaci, prințul își îndreptă privirea asupra lui Hagi-Murad, iar acesta se uită țintă la Vorontov.

Ochii celor doi se întîlniră și, în fulgerarea lor de o clipă, fiecare din ei desluși ceea ce cuvintele nu puteau să rostească. Era cu totul altceva decît ceea ce spunea tălmaciul. Privirile lor dezvăluiau întreg adevărul: ochii lui Vorontov îi mărturiseau celuilalt că nu crede nici in cuvînt din tot ce spune, că el știe că Hagi-Murad este un vrăjmaș de moarte al rușilor și că vrăjmășia lui nu se va stinge niciodată, iar acum se supune numai pentru că este silit s-o facă. Hagi-Murad înțelegea toate acestea și totuși încerca să-l convingă pe celălalt de devotamentul său. În ochii lui Hagi-Murad se putea citi că acest moșneag ar fi trebuit să se gîndească mai degrabă la moarte, decît la război, și că, în ciuda faptului că este bătrîn, e tare viclean, și deci trebuie să se poarte cu mare băgare de seamă cu el. Nimic nu-i scăpa prințului din ceea ce exprimau privirile celuilalt, și totuși nu pregeta să-i vorbească lui Hagi-Murad așa cum credea el de cuviință, avînd în vedere reușita războiului.

— Spune-i, zise Vorontov tălmaciului (obișnuia să tutuiască pe tinerii ofițeri), că suveranul nostru e tot atît de milostiv pe cît e de puternic și că e cu putință ca, în urma rugăminții mele, să-l ierte și să-l primească în slujba sa. I-ai spus? întrebă el, uitîndu-se spre Hagi-Murad. Mai spune-i că, pînă cînd voi primi hotărîrea milostivă

a suveranului meu, iau asupra mea sarcina de a-l găzdui și de a-i face plăcută șederea la noi.

Hagi-Murad își duse din nou mîinile la piept și începu să vorbească cu însufleţire.

Spunea, după cum lămurea tălmaciul, că și înainte, în anul 1839, cînd fusese conducătorul Avariei, slujise cu credinţă pe ruși, și nu i-ar fi trădat niciodată, să nu fi fost dușmanul său, Ahmed-Han, care, dorindu-i pieirea, îl învinuise pe nedrept în fața generalului Klügenau.

— Știu, știu, răspunse Voronţov, care, dacă știuse, uitase de mult toate acestea. Știu, repetă el, așezîndu-se și arătîndu-i lui Hagi-Murad canapeaua de lîngă perete. Dar Hagi-Murad nu se așează, ci ridică numai din umerii săi puternici, în semn că nu se poate așeza în fața unui om atît de însemnat.

— Și Ahmed-Han și Șamil au fost amîndoi vrăjmașii mei, urmă el vorbind către tălmaci. Spune-i prinţului că Ahmed-Han și-a dat sufletul fără să mă fi putut răzbuna pe el, dar Șamil este încă în viață și nu voi închide ochii pînă nu-i voi plăti pentru toate, adăugă el, încruntîndu-și sprîncenele și încleștîndu-și fălcile.

— Da, da, zise Voronţov liniștit. Dar cum vrea el să se răzbune pe Șamil ? Spune-i, te rog, să ia loc, zise el tălmaciului.

Dar nici de data asta Hagi-Murad nu vru să se așeze și, la întrebarea pusă, răspunse că a trecut de partea rușilor, tocmai ca să-i ajute să-l nimicească pe Șamil.

— Bine, bine, spuse prinţul. Și ce anume vrea să facă ? Ia loc, ia loc...

Hagi-Murad se așeză și spuse că, dacă este trimis pe linia lezghină [1] și i se dau trupe, el își ia răspunderea să ridice tot Daghestanul și atunci Șamil n-o să mai poată ține piept.

— Iată o idee bună. S-ar putea înfăptui, fu de părere Voronțov. Mă voi mai gîndi la asta.

Cînd tălmaciul îi traduse lui Hagi-Murad cuvintele prințului, acesta căzu pe gînduri.

— Spune-i sardarului, vorbi el din nou, că întreaga mea familie este în mîinile dușmanului și că, atîta timp cît ai mei se află în munți, sînt legat de mîini și de picioare și nu pot face nimic. Dacă voi porni de-a dreptul împotriva lui, el îmi va omorî soția, mama, copiii. Atîta cer : să-mi scape prințul familia, făcînd un schimb de prizonieri ; atunci, sau voi muri, sau îl voi face una cu pămîntul pe Șamil.

— Bine, bine, spuse Voronțov. O să ne gîndim și la asta. Acum să meargă la șeful de stat-major, și să-i expună amănunțit situația, intențiile și dorințele sale.

Așa se încheie prima întrevedere a lui Hagi-Murad cu Voronțov.

În seara aceleași zile, la teatrul nou, construit în stil oriental, se reprezenta o operă italiană. Prințul se afla în loja sa, cînd la parter își făcu apariția chipul impunător cu turban al lui Hagi-Murad, care înainta ușor șchiopătînd. Era însoțit de adjutantul lui Voronțov, Loris-Melikov ; amîndoi luară loc în primul rînd de fotolii. Cu demnitatea lui orientală, de musulman, fără a-și da pe față cîtuși de puțin mirarea, și cu o indiferență aproape

[1] Linie de fortificații, construită în 1830 pentru apărarea Gruziei împotriva lezghinilor, o populație a Daghestanului.

totală, asistă la primul act, apoi se ridică și, privind netulburat spectatorii, ieși din sală, atrăgînd atenția tuturor.

A doua zi, fiind într-o luni, în casa lui Voronțov se dădea seara săptămînală obișnuită. În sala cea mare, strălucind de lumini, cînta muzica ascunsă în seră. Femeile tinere și cele mai în vîrstă, în rochii ce dezvăluiau brațele, gîtul și pieptul, se învîrteau în brațele bărbaților îmbrăcați în uniforme sclipitoare de gală. Lachei în fracuri roșii, ciorapi lungi și pantofi, umpleau paharele cu șampanie și aduceau doamnelor dulciuri de la bufet. Soția sardarului, și ea foarte decoltată, în ciuda vîrstei destul de respectabile, trecea printre musafiri cu un zîmbet binevoitor și spuse, cu ajutorul tălmaciului, cîteva cuvinte de curtenie lui Hagi-Murad. Acesta privea musafirii cu aceeași nepăsare pe care o arătase în ajun, la teatru. După stăpîna casei, se apropiară de Hagi-Murad și alte femei decoltate. Toate stăteau fără sfială în fața lui și îl întrebau, zîmbind mereu, același lucru: dacă-i place ceea ce vede aici. Voronțov însuși, cu epoleți de aur și eghileți, crucea albă la gît și lentă, se apropie și el de Hagi-Murad să-i pună aceeași întrebare. Era convins, pesemne, ca și toți ceilalți care-l întrebaseră mai înainte, că nu se putea să nu-i placă tot ceea ce vedea acolo. Dar Hagi-Murad răspunse prințului, la fel ca tuturor celorlalți, că la ei nu se obișnuiește așa ceva — fără să precizeze dacă această lipsă o socotește un bine sau un rău.

Hagi-Murad încercă din nou să vorbească cu Voronțov despre ceea ce-l rodea pe el — răscumpărarea familiei sale, dar prințul, prefăcîndu-se că n-a auzit, se depărtă. Iar Loris-Melikov îi

atrase atenţia că nu era locul potrivit pentru a discuta asemena chestiuni.

Cînd bătu unsprezece, Hagi-Murad, controlînd ora după ceasul primit în dar de la Maria Vasilievna, îl întrebă pe Loris-Melikov dacă poate pleca. Acesta îi răspunse că da, îşi dădu, însă, părerea că ar fi mai bine să rămînă. Cu toate acestea, Hagi-Murad nu rămase şi plecă cu caleaşca, pusă la dispoziţia sa, spre locuinţa ce i se pregătise.

XI

În a cincea zi de cînd se afla Hagi-Murad la Tiflis, Loris-Melikov, adjutantul lui Voronţov, veni la el cu o misiune din partea comandantului suprem.

— Şi capul şi mîinile sînt bucuroase să-l slujească pe sardar, spuse Hagi-Murad cu finеţea lui diplomatică obişnuită, înclinînd capul şi ducîndu-şi mîinile la piept. Porunceşte, grăi el, privind blînd în ochii lui Loris-Melikov.

Acesta se aşează într-un fotoliu de lîngă masă, iar Hagi-Murad luă loc pe un divan scund în faţa lui şi, cu mîinile sprijinite pe genunchi, aplecă fruntea şi ascultă cu luare-aminte ceea cei spunea Loris-Melikov. Vorbind curent limba tătară, adjutantul îi spuse că prinţul, deşi cunoaşte trecutul lui Hagi-Murad, ar dori să afle de-a dreptul de la dînsul toată istoria vieţii sale.

— Povesteşte-mi, spuse Loris Melikov, şi eu am să-mi însemn. Apoi, am să traduc în limba rusă şi prinţul va trimite totul împăratului.

Hagi-Murad tăcea — nu numai că nu întrerupea niciodată pe cel cu care stătea de vorbă, ci, dim-

potrivă, aştepta întotdeauna să vadă dacă acesta nu mai are ceva de adăugat — apoi ridică ochii, îşi dădu căciula căzăcească pe ceafă şi pe faţa lui se ivi acel zîmbet senin, ca de copil, cu care o fermecase şi pe Maria Vasilievna.

— Asta se poate, zise el, măgulit pesemne la gîndul că povestea vieţii lui va fi citită de împărat.

— Povesteşte-mi (în limba tătară nu există decît *tu*) totul de la început, pe îndelete, spuse Loris-Melikov, scoţînd din buzunar un carnet de însemnări.

— Asta se poate, numai că sînt multe, foarte multe de povestit. Mi s-au întîmplat atîtea... zise Hagi-Murad.

— Dacă nu isprăveşti de spus astăzi, ai să spui urmarea şi în altă zi, răspunse Loris-Melikov.

— S-o iau de la început ?

— Da, chiar de la început : unde te-ai născut, unde ai trăit...

Hagi-Murad lăsă capul în jos şi rămase aşa vreme îndelungată ; apoi luă un beţişor aruncat lîngă piciorul divanului, scoase de sub pumnalul cu mîner de fildeş, încrustat cu aur, un cuţitaş de oţel de Damasc, tăios ca un brici, şi, apucîndu-se să cioplească cu el băţul, prinse a povesti.

— Scrie : Am văzut lumina zilei la Ţelmes, un aul mic, cît o căpăţînă de măgar, cum se spune la noi în munţi, începu el. Nu departe de noi, la două bătăi de puşcă, se afla Hunzahul, reşedinţa hanilor. Familia noastră era în legături strînse cu ei. Mama mea alăptase pe fiul mai mare al hanului, pe Abununţal-Han, şi din pricina asta am ajuns şi eu prieten cu hanii. Erau trei hani : Abununţal-Han, frate de lapte cu fratele meu Osman, Umma-Han, fratele meu ales, şi Bulaci-Han, mezinul, pe care Şamil l-a azvîrlit în prăpastie. Dar asta s-a pe-

trecut mai tîrziu. Aveam vreo cincisprezece ani, cînd miurizii se porniră să colinde prin sate, lovind pietrele cu săbii de lemn și strigînd : „Musulmani, *hazavat*" [1]. Cecenii trecuseră toți de partea miurizilor și avarezii începură să treacă și ei. Pe atunci eu trăiam la palat. Eram ca un frate al hanilor : mă purtam după cum mi-era placul și ajunsesem bogat. Aveam cai, arme și bani. O duceam în desfătări și nu mă gîndeam la nimic. Așa am trăit pînă cînd Kazi-Mulla [2] fu omorît și Gamzat îi luă locul. Gamzat trimise hanilor soli, care să-i înștiințeze că, dacă nu vor primi *hazavat*-ul, el va pustii Hunzahul. Trebuiau să se gîndească bine ce aveau de făcut. Dar hanii se temeau de ruși și le era frică să primească *hazavat*-ul, așa încît nevasta hanului mă trimise pe mine, împreună cu cel de-al doilea fecior al său, Umma-Han, să mergem la Tiflis, la marele comandant rus de acolo, și să-i cerem ajutor împotriva lui Gamzat. Comandantul suprem al rușilor era baronul Rosen ; acesta nu ne primi, nici pe mine, nici pe Umma-Han, porunci numai să ni se spună că ne va ajuta, dar nu făcu nimic. Atît doar, că ofițerii lui începură să vină pe la noi și să joace cărți cu Umma-Han. Îl îmbătau cu vin și-l duceau în locuri de stricăciune și el își părădui la cărți tot ce avea. Era vînjos la trup ca un taur și curajos ca un leu, dar sufletul îi era moale ca apa. Ar fi pierdut la cărți cei din urmă cai și ultimele arme, dacă nu l-aș fi luat eu de acolo. După drumul pe care îl făcusem la Tiflis, mi-am schimbat gîndu-

[1] *Hazavat* (arabă) — război sfînt, război al cărui țel este răspîndirea religiei musulmane prin forța armelor.

[2] *Kazi-Mulla* (aprox. 1785—1832) — primul imam al Cecenici și Daghestanului, propovăduitor al *hazavat*-ului.

rile și căutam să înduplec pe nevasta hanului și pe tinerii hani să primească *hazavat*-ul.

— De ce ți-ai schimbat gîndurile ? întrebă Loris-Melikov. Nu ți-au plăcut rușii ?

Hagi-Murad tăcu un răstimp.

— Nu, nu mi-au plăcut, spuse el cu hotărîre, închizînd ochii. S-a mai adăugat apoi o întîmplare, care m-a îndemnat să primesc *hazavat*-ul.

— Ce fel de întîmplare ?

— Lîngă Țelmes ne-am ciocnit, hanul și cu mine, cu trei miurizi : doi au fugit, iar pe al treilea l-am doborît eu, cu pistolul. Cînd m-am apropiat de el ca să-i iau armele, era încă în viață. Aținti ochii spre mine. „Tu, grăi el, m-ai omorît. Eu sînt fericit. Dar tu — ești un musulman tînăr și puternic, primește *hazavat*-ul. E voia Domnului."

— Și ce-ai făcut, ai primit ?

— N-am primit, însă am început să mă frămînt cu mintea, răspunse Hagi-Murad și-și urmă povestirea. Cînd Gamzat se apropie cu oastea în ofensivă de Hunzah, noi i-am trimis înainte pe bătrîni, să-i spună că am chibzuit să primim, dacă el va pune un om învățat să ne arate cum trebuie purtat *hazavat*-ul. Gamzat porunci să li se radă mustățile bătrînilor, să li se găurească nările, apoi dădu ordin să li se atîrne de nas cîte o lipie și îi lăsă să se întoarcă. Bătrînii ne spuseră că Gamzat era gata să ne trimită un șeic [1] ca să ne învețe cum se poartă *hazavat*-ul, cu condiția să dea mama hanilor ostatec pe fiul ei mai mic. Încrezătoare, ea i-l trimise pe Bulaci-Han, Gamzat îl primi bine și trimise vorbă să vină și frații mai mari. Porunci solilor să ne spună că vrea să slujească pe tinerii hani, așa cum și tatăl său îl slujise pe al lor. Mama

[1] *Șeic* (arabă) — preceptor religios.

hanilor era o femeie slabă de fire, proastă și coltoasă, ca toate femeile care trăiesc după capul lor. Îi fu frică să-și trimită amîndoi feciorii și-l porni la drum numai pe Umma-Han. Eu îl însoțeam. La o verstă de tabără, furăm întîmpinați de miurizi, care călăreau în jurul nostru, cîntînd, trăgînd cu armele și arătîndu-și măiestria în călărie. Cînd sosirăm în tabără, Gamzat ieși din cort, se apropie de scara lui Umma-Han și-l primi ca pe un adevărat han. Îi grăi astfel : „Nu am făcut niciodată vreun rău casei voastre și nici nu vreau să-i fac. Numai să nu mă omorîți și să nu mă împiedicați de a-i face pe oameni să primească *hazavat*-ul. Și eu vă voi sluji cu întreaga mea oaste, după cum părintele meu l-a slujit pe părintele vostru. Lăsați-mă să trăiesc în casa voastră. Vă voi ajuta cu sfaturile mele, iar voi veți face ce veți pofti." Umma-Han era greoi la vorbă ; tăcea, prin urmare, neștiind ce să răspundă, așa că am vorbit eu în locul lui, spunînd că, dacă astfel stau lucrurile, atunci Gamzat să vină la Hunzah ; hanii și mama lor îl vor primi cu multă cinste. Dar nu mi s-a îngăduit să sfîrșesc și atunci, pentru prima oară, m-am izbit de Șamil. Era și el de față și stătea alături de imam [1]. „Nu te întreabă nimeni pe tine, ci pe han", îmi spuse el. Am tăcut, iar Gamzat îl însoți pe Umma-Han în cort. Apoi Gamzat mă chemă și-mi porunci să plec împreună cu solii săi la Hunzah. Am plecat. Solii se străduiră s-o înduplece pe mama hanilor să-l trimită la Gamzat și pe fiul ei mai mare. Presimțind trădarea, am sfătuit-o să nu-l trimită pe han. Dar femeia are tot atîta minte

[1] *Imam* (arabă) — în cazul de față, conducătorul organizației religioase a musulmanilor, care întrunește în persoana sa puterea religioasă și cea laică.

în cap cît păr are oul. Îi crezu pe soli și dădu poruncă fiului ei să plece. Abununțal-Han se împotrivi. Atunci ea îi spuse : „Ți-e frică, pesemne". Știa, ca albina, în ce loc să înțepe mai dureros ; Abununțal-Han se aprinse, nu mai scoase o vorbă și porunci să i se pună șaua pe cal. Am plecat cu el. Gamzat ne întîmpină cu și mai multă cinste decît atunci cînd îl însoțisem pe Umma-Han. Ieși singur înaintea noastră, cam la două bătăi de pușcă la poalele dealului. În urma lui veneau călăreți, purtînd steaguri și cîntînd *La Illah il Allah*, trăgînd focuri și arătîndu-și măiestria în călărie. Cînd am ajuns în tabără, Gamzat îl pofti pe han în cort. Eu am rămas lîngă cai. Mă aflam la poalele dealului, cînd în cortul lui Gamzat se auziră împușcături. Am alergat într-un suflet spre cort. Umma-Han zăcea la pămînt într-o baltă de sînge, iar Abununțal-Han se lupta cu miurizii. Jumătate din obrazul său era despicat și atîrna în jos ; îl ținea cu o mînă, iar cu cealaltă măcelărea cu pumnalul pe toți cei care se apropiau de el. În fața ochilor mei îl spintecă pe fratele lui Gamzat și era gata să tabere asupra altuia, cînd miurizii începură să tragă, și el se prăbuși la pămînt.

Hagi-Murad se opri. Fața lui arsă de soare se făcu roșie-vînătă și ochii i se injectară.

— M-a cuprins groaza și am fugit.

— Așa ? spuse Loris-Melikov. Și eu care credeam că nu ți-a fost niciodată teamă de nimic.

— După întîmplarea asta, niciodată. De atunci, mi-am amintit întotdeauna de rușinea trăită și ori de cîte ori îmi aminteam, nimic nu mă mai înfricoșa.

XII

Şi acum, ajunge. Trebuie să-mi fac rugăciunea, spuse Hagi-Murad şi, scoţînd din buzunarul de dinăuntru al cerchezei ceasul primit de la Voronţov, apăsă cu luare-aminte arcul. Apoi, cu capul aplecat într-o parte, abia stăpînindu-şi un zîmbet copilăresc, ascultă. Ceasul bătu douăsprezece lovituri şi un sfert.

— *Kunak* Voronţov peşcheş, zise el zîmbind.

— Da, e un om bun, încuviinţă Loris-Melikov. Şi ceasul e bun. Fă-ţi rugăciunea ; te aştept.

— *Iakşi* [1], spuse Hagi-Murad şi se duse în iatac.

Rămas singur, Loris-Melikov îşi însemnă în carneţel tot ce era mai de seamă din povestirea lui Hagi-Murad, apoi îşi aprinse o ţigară şi începu să se plimbe încoace şi încolo prin cameră. Apropiindu-se de uşa odăii din faţa iatacului, Loris-Melikov auzi nişte glasuri însufleţite, vorbind repede în limba tătară. Ghici că trebuie să fie miurizii lui Hagi-Murad şi, deschizînd uşa, intră înăuntru.

Îl izbi acel miros acru, specific, de piele, pe care-l au de obicei muntenii. Jos, pe mantaua întinsă lîngă fereastră, şedea chiorul Gamzalo cu părul roşcat, care, îmbrăcat într-un *beşmet* rupt şi soios, cosea un frîu. Vorbea foarte aprins cu glasul lui răguşit, dar cînd intră Loris-Melikov în odaie, tăcu numaidecît şi, fără să-l bage în seamă, îşi văzu înainte de treabă. În faţa lui stăteau veselul Han-Magoma cu ochii lui negri, strălucitori şi fără gene ; dezvelindu-şi dinţii albi, repeta mereu acelaşi lucru. Frumosul Eldar, cu mînecile

[1] *Iakşi* (kumîkă) — bine.

suflecate pe brațele sale vînjoase, ștergea chinga unei șei atîrnate în cui. Hanefi, cel mai harnic, cel care vedea de toate treburile lui Hagi-Murad, lipsea dintre ei. El pregătea mîncarea la bucătărie.

Despre ce vorbeați cu atîta aprindere? întrebă Loris-Melikov pe Han-Magoma, salutîndu-l.

— Îl tot ridică-n slăvi pe Șamil, răspunse Han-Magoma, întinzînd lui Loris mîna. Spune că Șamil e un om mare, un învățat, un sfînt și un *djighit*.

— L-a părăsit și acum îl laudă?

— L-a părăsit și totuși îl laudă, rînji Han-Magoma și ochii îi scăpărară.

— Și zi, îl socotești sfînt? întrebă Loris-Melikov.

— Dacă nu era sfînt, poporul nu i s-ar fi supus, grăi repede Gamzalo.

Șamil nu e un sfînt. Manșur a fost un sfînt, spuse Han-Magoma. Cu adevărat acela a fost un sfînt. Cînd era el imam, și poporul arăta altfel. Dacă trecea prin aul, oamenii ieșeau să-i sărute poala cerchezei, căindu-se de păcatele lor și jurîndu-se să nu mai calce poruncile sfinte. Bătrînii povesteau că pe vremea aceea, toți oamenii trăiau ca niște sfinți — nu fumau, nu beau, nu scăpau nici o rugăciune, își iertau unul altuia jignirile, ba chiar și sîngele vărsat. Pe atunci, banii și lucrurile găsite se atîrnau într-un par la marginea drumului. Și Dumnezeu dădea pe atunci poporului spor în toate, nu ca acum, zise Han-Magoma.

— Dar nici astăzi, în munți, oamenii nu beau și nu fumează, zise Gamzalo.

Șamil al tău e un *Lamoroi* [1], spuse Han-Magoma, făcînd lui Loris-Melikov cu ochiul.

---

[1] *Lamoroi* (kumîkă) — poreclă ce se dădea în batjocură muntenilor.

— *Lamoroi* înseamnă muntean ! zise Gamzalo. Și doar în munți trăiesc vulturii !

— Bine, frumos m-ai tăiat, vorbi Han-Magoma, dezvelindu-și dinții și bucurîndu-se de răspunsul dibaci pe care i-l dăduse potrivnicul său.

Zărind portțigaretul de argint din mîinile lui Loris-Melikov, îi ceru o țigară. Iar cînd acesta îi aminti că nu au voie să fumeze, el îi făcu cu ochiul, arătînd din cap spre iatacul lui Hagi-Murad și-i răspunse că poate să tragă un fum pînă nu-l vede stăpînul său. Apoi își aprinse țigara, fără să tragă, însă, în piept, și începu să pufăie, strîmbînd cu stîngăcie din buzele lui roșii.

— Nu faci bine, spuse Gamzalo aspru și ieși din odaie. Han-Magoma făcu cu ochiul înspre el, apoi, în timp ce fuma, îl întrebă pe Loris-Melikov unde ar putea să cumpere un *beșmet* de mătase și o căciulă albă.

— Ai atît de mulți bani ?

— Am destui, răspunse Han-Magoma, făcînd iarăși cu ochiul.

— Întreabă-l de unde are bani, zise zîmbind Eldar, și-și întoarse chipul frumos și zîmbitor către Loris-Melikov.

— I-am cîștigat, vorbi repede Han-Magoma... Și povesti cum, plimbîndu-se în ajun prin Tiflis, dăduse peste o ceată de oameni, ordonanțe, ruși și armeni, care jucau rișca. Potul era mare : trei galbeni și mult argint. Deprinsese numaidecît jocul și, sunînd banii de aramă pe care-i avea în buzunar, intrase în cerc, spunîndu-le că joacă pe tot potul.

— Cum așa, pe tot potul ? Aveai atîția bani ? se miră Loris-Melikov.

— Tot ce aveam eu erau douăsprezece copeici, spuse rînjind Han-Magoma.

— Şi dacă pierdeai ?
— Dar ăsta ce-i ?
Şi Han-Magoma îi arătă pistolul.
— Cum, le-ai fi dat pistolul ?
— La ce să le dau pistolul ? Aş fi luat-o la fugă şi, dacă încerca cineva să mă oprească, îl doboram şi gata.
— Şi cum s-a isprăvit ? Ai cîştigat ?
— *Aia !* am adunat toţi banii şi am plecat.

Loris-Melikov se lămurise acum în privinţa lui Han-Magoma şi a lui Eldar. Han-Magoma era un chefliu şi un glumeţ, care nu ştia cum să-şi cheltuiască prisosul de vitalitate, totdeauna voios, zvînturat, nepăsător, se juca cu viaţa lui ca şi cu vieţile altora. Din pricina acestui joc cu viaţa, trecuse de partea ruşilor ; mîine, din aceeaşi pricină, putea trece din nou de partea lui Şamil. Şi pe Eldar îl înţelegea bine : un om care se dăruise trup şi suflet *miurşidului* său, un om liniştit, puternic şi hotărît. Singurul despre care Loris-Melikov nu ştia ce să creadă era roşcovanul Gamzalo. Îşi dădea seama că omul acesta nu numai că rămăsese credincios lui Şamil, dar simţea o repulsie de neînvins, dispreţ, scîrbă şi ură faţă de toţi ruşii ; şi, tocmai de aceea, nu putea Loris-Melikov să-şi explice de ce trecuse de partea lor. De cîtva timp, îl bătea gîndul pe Loris-Melikov, un gînd de altminteri împărtăşit şi de unii oameni sus-puşi, că trădarea lui Hagi-Murad, ca şi povestea despre vrăjmăşia dintre el şi Şamil nu erau decît o înşelăciune şi că el trecuse de partea lor numai ca să descopere punctele mai vulnerabile ale armatei ruse, pentru ca apoi, fugind iarăşi în munţi, să-şi îndrepte de acolo forţele spre poziţiile unde ruşii erau mai slabi. Toată fiinţa lui Gamzalo întărea aceste bănuieli. „Hagi-Murad şi cei doi prieteni

ai săi, gîndea Loris-Melikov, știu să-și ascundă gîndurile, dar acesta se dă de gol prin ura pe care nu și-o poate stăpîni."

Încercînd să intre cu el în vorbă, Loris-Melikov îl întrebă dacă nu-i este urît aici. Gamzalo, fără să-și lase lucrul, îl privi pieziș cu singurul ochi ce-l avea, mormăind răgușit și ursuz :

— Nu, nu mi-e urît.

Și îi răspunse într-același fel la toate celelalte întrebări.

În timp ce Loris-Melikov se afla în odaia *nukerilor* [1], intră și al patrulea miurid al lui Hagi-Murad, avarezul Hanefi, cel cu fața și grumazul păroase, cu pieptul puternic și acoperit de păr stufos ca de o blană deasă. Era un om zdravăn și muncitor, zgîrcit la vorbă, adîncit întotdeauna în lucrul pe care-l făcea, supunîndu-se ca și Eldar, stăpînului său, fără să crîcnească.

Cînd intră în camera *nukerilor*, să ia niște orez, Loris-Melikov îl opri, întrebîndu-l de unde e de loc și dacă se află de mult în slujba lui Hagi-Murad.

— De cinci ani, răspunse Hanefi. Sîntem din același aul amîndoi. Taică-meu l-a omorît pe unchiul lui și ei, la rîndul lor, au vrut să mă ucidă pe mine, grăi el, privindu-l fără să se tulbure, pe sub sprîncenele-i împreunate, pe Loris-Melikov. Atunci l-am rugat să mă primească în casa lor ca pe un frate.

— Cum vine asta : ca pe un frate ?

— Două luni de zile nu mi-am ras capul și nu mi-am tăiat unghiile, apoi m-am dus la ei. M-au lăsat să intru la Patimat, mama lui, care m-a hrănit cu sînul ei și așa ajunsei fratele lui Hagi-Murad.

---

[1] *Nuker* (pers.) — oștean, gardă personală.

Din odaia vecină se auzi glasul lui Hagi-Murad. Eldar prinse numaidecît chemarea stăpînului său și, ștergîndu-și mîinile, intră cu pași mari înăuntru.

— Te cheamă la el, zise Eldar, întorcîndu-se.

După ce-i mai dădu o țigară voiosului Han-Magoma, Loris-Melikov intră la Hagi-Murad.

XIII

Cînd intră Loris-Melikov în salon, Hagi-Murad îl întîmpină zîmbind.

— Ce facem, urmăm cu povestea? întrebă el, așezîndu-se pe divan.

— Da, neapărat, răspunse Loris-Melikov. Am stat pînă acum cu *nukerii* tăi, am mai vorbit puțin cu ei. Unul dintre ei este un băiat tare vesel, adăugă Loris-Melikov.

— Da, Han-Magoma! Un zvînturat! spuse Hagi-Murad.

— Cel mai mult mi-a plăcut tînărul acela frumos.

— A, Eldar. E tînăr, însă are o voință de fier.

Tăcură amîndoi un răstimp.

— Prin urmare, să-ți povestesc mai departe?

— Da, da.

— Ți-am istorisit cum le-au făcut seama hanilor. I-au ucis. Apoi Gamzat năvăli în Hunzah și intră ca un stăpîn în palatul hanilor, începu Hagi-Murad. Mai rămînea mama hanilor. Gamzat porunci să fie adusă la el; ea veni și se puse să-l blesteme. Atunci el făcu semn din ochi miuridului său Aselder și acesta o lovi pe la spate și o ucise.

— De ce a omorît-o? întrebă Loris-Melikov.

— Cum putea face altfel? O dată ce-ai trecut peste șanț cu picioarele dinainte, trebuie să-l

treci și cu cele dinapoi. Trebuia să isprăvească cu tot neamul lor. Așa și făcu. Șamil îl ucise și pe mezin, aruncîndu-l într-o prăpastie. Întreaga Avarie i se închină lui Gamzat, numai eu și cu fratele meu n-am vrut să ne plecăm. Trebuia să răzbunăm cu sîngele lui uciderea hanilor. Ne prefăceam că-i sîntem supuși, însă în ascuns chibzuiam cum să-l pierdem. Ne-am sfătuit cu bunicul nostru și am hotărît să așteptăm prilejul nimerit, să-l prindem pe Gamzat cînd va ieși din palat, și atunci să-l ucidem. Dar, auzind cineva cele vorbite de noi, ne pîrî la Gamzet, iar acesta îl chemă pe bătrîn la el și-i spuse : „Bagă de seamă, dacă e adevărat că nepoții tăi mi-au pus gînd rău, o să fii spînzurat alături de ei, de aceeași grindă. Chemarea mea este sfîntă și nimeni nu se cade să-mi stea în cale. Pleacă și ține minte ce ți-am spus.“ Bătrînul se întoarse acasă și ne povesti totul. Atunci hotărîrăm să nu mai așteptăm și să trecem la fapte în prima zi de sărbătoare, în moschee. Tovarășii noștri se dădură la o parte, așa că rămaserăm singuri : eu și cu fratele meu. Înarmați cu cîte două pistoale fiecare, ne luarăm mantalele și pornirăm la moschee. Gamzat intră însoțit de treizeci de miurizi, toți cu săbiile scoase. Lîngă el pășea Aselder, miuridul lui de încredere — cel care retezase capul mamei hanilor. Zărindu-ne pe noi, ne strigă să ne lepădăm mantalele și se apropie de mine. Strîngeam pumnalul în mînă. L-am ucis și am tăbărît apoi asupra lui Gamzat. Dar fratele meu, Osman, și apucase să tragă asupra lui. Totuși Gamzat mai trăia încă și, cu pumnalul în mînă, se aruncă asupra fratelui meu, dar l-am doborît cu o lovitură în cap. Erau treizeci de miurizi, iar noi eram numai doi. Pe fratele meu Osman l-au răpus, în vreme ce eu am izbutit să scap din mîi-

nile lor, sărind pe fereastră. La vestea morții lui Gamzat, întreg poporul se răscula, iar miurizii fugiră; cei care rămăseseră fură omorîți pînă la unul.

Răsuflînd greu, Hagi-Murad se opri.

— La început, toate au mers bine, urmă el; apoi lucrurile se înrăutățiră. Șamil luă locul lui Gamzat și îmi trimise solie, cerîndu-mi să mă unesc cu el împotriva rușilor, iar dacă nu primesc, mă amenința că va pustii Hunzahul și mă va ucide. I-am răspuns că nici eu nu voi merge la el și nici pe el nu-l voi lăsa să vină la mine.

— Și de ce nu te-ai dus la el? întrebă Loris-Melikov.

Hagi-Murad se încruntă și, după cîteva clipe de tăcere, răspunse:

— Nu puteam. Mîinile lui Șamil erau mînjite de sîngele fratelui meu Osman și de al lui Abununțal-Han. Nu m-am dus la el. Generalul Rosen mi-a dat gradul de ofițer și mi-a poruncit să fiu conducătorul Avariei. Toate ar fi mers bine, dacă Rosen n-ar fi numit înaintea mea, la conducerea Avariei, pe hanul din Kazi-Kumîh, Mahomed-Mîrza, iar apoi pe Ahmed-Han. Acesta din urmă începu să mă urască de moarte. El dorea să-și însoare fiul cu Saltanet, fata hanei, care, însă, i-a fost refuzată. Socotindu-mă pe mine vinovat de această ocară, ura lui Ahmed-Han se făcu și mai aprigă. Trimise nukerii să mă omoare, dar am izbutit să scap. Atunci el mă pîrî generalului Klügenau, spunîndu-i că opresc pe avarezi să dea lemne soldaților săi. Mă mai învinui că mi-am pus turbanul acesta — și Hagi-Murad arătă turbanul de pe căciula sa — ceea ce înseamnă că am trecut de partea lui Șamil. Dar generalul nu-i dădu crezare și porunci să nu se atingă nimeni de mine.

După plecarea lui la Tiflis, însă, Ahmed-Han își împlini voia : mă prinse cu ajutorul unei companii de soldați, mă puse în lanțuri și mă legă de un tun. Șase zile și șase nopți am fost ținut așa. A șaptea zi mă dezlegară și mă trimiseră la Temir-Han-Șura. Mă însoțeau patruzeci de soldați cu puștile încărcate. Eram cu mîinile legate și oamenii primiseră poruncă să mă împuște pe loc dacă voi încerca să fug. Știam asta. Cînd ne apropiarăm de Moksoh, cărarea pe care mergeam se făcea tot mai strîmtă, în dreapta noastră se căsca o prăpastie de vreo cincizeci de stînjeni ; am trecut în dreapta soldatului de lîngă mine, la marginea prăpastiei, și, cu toate că voia să mă oprească, am izbutit să sar în prăpastie, tîrîndu-l și pe el după mine. Soldatul muri pe loc, eu, însă, după cum vezi, am rămas în viață. Mi-am rupt coastele, mîinile, piciorul, mi-am spart și capul. Am încercat să mă tîrăsc — dar nu mă puteam urni. Mi se învîrtea capul și am adormit. M-am deșteptat într-o baltă de sînge. M-a găsit un cioban, care strigă niște oameni și mă duseră într-un aul. Coastele și capul mi s-au vindecat, mi s-a dres și piciorul, doar că a rămas mai scurt.

Și Hagi-Murad își arătă piciorul beteag.

— Mă folosesc de el și sînt mulțumit, urmă el. Oamenii aflară pățania mea și începură să vină la mine. Cînd m-am însănătoșit, am plecat la Țelmes. Avarezii îmi cerură să fiu din nou conducătorul lor, spuse liniștit, cu o mîndrie stăpînită, Hagi-Murad. Am primit.

Ridicîndu-se iute, Hagi-Murad luă din desagi un portofel, scoase din el două scrisori îngălbenite și le întinse lui Loris-Melikov. Scrisorile erau din partea generalului Klügenau și adjutantul le citi. În prima scrisoare scria :

„Sublocotenent Hagi-Murad! Ai slujit sub ordinele mele — am fost mulţumit de tine şi te socoteam om dintr-o bucată. De curînd, însă, generalul-maior Ahmed-Han m-a înştiinţat că eşti un trădător, că porţi turbanul, ai legături cu Şamil şi ai învăţat poporul să nu se supună comandanţilor ruşi. Am ordonat să fii arestat şi adus la mine — ai fugit; nu ştiu dacă ai făcut bine sau nu, pentru că nu ştiu dacă eşti sau nu vinovat. Acum, ascultă-mă. Dacă conştiinţa ta faţă de marele ţar este curată, dacă nu eşti vinovat cu nimic, vino la mine. Nu-ţi fie frică de nimeni. Eu sînt apărătorul tău. Hanul nu-ţi va face nici un rău, căci se află sub comanda mea, aşa că nu ai de ce să te temi."

Mai departe, Klügenau scria că şi-a ţinut totdeauna cuvîntul, că a fost întotdeauna drept şi îl îndemna pe Hagi-Murad să se înfăţişeze înaintea lui.

După ce Loris-Melikov citi prima scrisoare, Hagi-Murad scoase pe a doua, dar, pînă a nu i-o da, îi spuse răspunsul trimis de el la întîia scrisoare:

— I-am scris că purtam turbanul nu pentru Şamil, ci pentru mîntuirea sufletului meu, că de partea lui Şamil nu vreau şi nici n-aş putea să trec, pentru că el e răspunzător de moartea tatălui, fraţilor şi rudelor mele, dar că nu pot trece nici de partea ruşilor, pentru că aceştia mi-au întinat cinstea. În Hunzah, pe cînd eram cu mîinile legate, un nemernic s-a spurcat pe mine. Şi nu pot trece alături de voi, pînă cînd omul acela nu va fi omorît. Mai mult, însă, decît de orice, mi-e teamă de înşelătorul Ahmed-Han. Atunci, generalul îmi trimise această scrisoare, spuse Hagi-Mu-

rad, întinzîndu-i lui Loris-Melikov o altă foaie de hîrtie îngălbenită.

„Mi-ai răspuns la scrisoare, îţi mulţumesc, citi Loris-Melikov. Îmi scrii că nu ţi-e frică să te întorci la noi, dar că necinstea adusă de un ghiaur te opreşte să faci acest pas ; eu, însă, te încredinţez că legea rusească este dreaptă şi că vei vedea cu ochii tăi pedepsirea aceluia care a îndrăznit să te jignească. Am şi dat ordin să se facă cercetări. Ascultă-mă, Hagi-Murad. Am tot dreptul să fiu nemulţumit de tine, pentru că nu ai încredere în mine şi în cinstea mea, dar te iert, deoarece cunosc firea bănuitoare a muntenilor. Dacă ţi-e cugetul curat şi dacă porţi turbanul pentru mîntuirea sufletului tău, atunci dreptatea este de partea ta şi te poţi uita fără teamă în ochii reprezentanţilor guvernului rus şi într-ai mei ; cît despre acel care te-a necinstit, ai cuvîntul meu că îşi va primi pedeapsa. *Averea îţi va fi înapoiată* şi te vei încredinţa singur ce înseamnă legile ruseşti. Mai cu seamă că rușii privesc cu totul altfel lucrurile ; faima de care te bucuri nu a scăzut în ochii lor prin faptul că un nemernic oarecare te-a murdărit. Eu însumi am dat voie *ghimrinilor* [1] să poarte turbanul şi ţin seama de ei aşa cum se cuvine. Prin urmare, îţi spun încă o dată : n-ai de ce te teme. Vino la mine cu omul pe care ţi-l trimit acum şi care îmi este credincios ; *el nu e unealta dușmanilor tăi,* ci prietenul omului căruia guvernul îi acordă o stimă deosebită.“

Apoi, Klügenau îl sfătuia din nou pe Hagi-Murad să treacă de partea lui.

---

[1] *Ghimrini* — locuitorii aulului Ghimri din Avaria, satul natal al lui Şamil.

— Nu m-am încrezut, spuse Hagi-Murad, după ce Loris-Melikov sfîrși de citit scrisoarea, și nu m-am dus la el. Ținta mea era să mă răzbun pe Ahmed-Han și asta nu o puteam face aflîndu-mă la ruși. În vremea asta Ahmed-Han împresură Țelmesul, cu gîndul să mă prindă și să mă omoare. Aveam prea puțini oameni la îndemînă și nu-l puteam respinge. Tocmai atunci sosi un trimis din partea lui Șamil, cu o scrisoare. Îmi făgăduia să mă ajute să-l gonesc pe Ahmed-Han și să-l răpun, și totodată să-mi dea în stăpînire întreaga Avarie. Am cumpănit mult cum e mai bine să fac, și, pînă la urmă, am trecut de partea lui Șamil. Și, așa fiind, de atunci am luptat necontenit împotriva rușilor.

În locul acesta al istorisirii, Hagi-Murad își înșiră toate isprăvile sale războinice. Erau multe la număr și, în bună parte, Loris-Melikov le cunoștea. Toate incursiunile și atacurile lui au fost extraordinare, datorită iuțelii deplasărilor și îndrăznelii planului de atac, și biruința a fost întotdeauna a lui.

— Între mine și Șamil nu s-a închegat niciodată un prietenșug adevărat, își sfîrși Hagi-Murad povestea. Se temea, dar în același timp avea și mare nevoie de mine. S-a întîmplat, însă, să fiu întrebat cine va fi imam după Șamil ; am răspuns că imam va fi acela care va avea sabia mai ascuțită. Cuvintele mele ajunseră la urechile lui Șamil și el își puse în gînd să mă piardă. Mă trimise la Tabasaran. Am plecat acolo și am pus mîna pe o mie de oi și trei sute de cai. Dar el mă învinovăți că am făcut cu totul altceva decît ceea ce-mi ceruse el și mă înlătură din slujba mea de *naib*, poruncindu-mi să-i trimit toți banii pe care-i

aveam. I-am dat o mie de galbeni, însă el își năpusti asupra mea miurizii, care-mi luară toată averea. Îmi ceru să vin la el; știam că vrea să mă omoare și nu m-am dus. A trimis după mine, m-am apărat și am trecut de partea lui Voronțov. Numai familia nu mi-am luat-o. Mama mea, soția mea și fiul meu au rămas la el. Spune-i sardarului că atîta timp cît familia mea se află acolo, sînt cu mîinile legate.

— Am să-i spun, îi făgădui Loris-Melikov.

— Stăruie, ai grijă. Ce-i al meu e și al tău, numai ajută-mă pe lîngă prinț. Sînt legat și capătul funiei e în mîna lui Șamil.

Așa își încheie Hagi-Murad povestirea.

XIV

La 20 decembrie, Voronțov trimise următoarea scrisoare în limba franceză ministrului de război, Cernîșov :

„Nu v-am scris nimic cu ultimul curier, iubite prinț, pentru că voiam mai întîi să hotărăsc ce vom face cu Hagi-Murad și fiindcă de două-trei zile nu mă simt tocmai bine. În ultima mea scrisoare vă anunțam sosirea lui Hagi-Murad, care a venit la Tiflis pe data de 8 ; a doua zi am făcut cunoștință și apoi, opt sau nouă zile, am stat de vorbă cu el, gîndindu-mă la tot ajutorul ce poate să ni-l dea în viitor și mai cu seamă ce putem face noi cu el acum ; căci Hagi-Murad e foarte neliniștit de soarta familiei sale și mi-a mărturisit sincer că atîta timp cît familia lui se află în mîinile lui Șamil e cu mîinile legate, nu ne poate fi de nici un folos și nici să ne arate recunoștința cuvenită pentru primirea pe care i-am făcut-o și

pentru iertarea acordată. Faptul că nu știe nimic de soarta ființelor care-i sînt dragi îl ține într-o puternică încordare nervoasă, iar cei din jurul său, puși de mine pe lîngă el în tot timpul ședерii lui aici, mă încredințează că nu doarme aproape deloc noaptea, că abia se atinge de mîncare, stă aproape tot timpul în rugăciune și cere numai din cînd în cînd voie să se plimbe călare împreună cu cîțiva cazaci — singura distracție pentru el și mișcare necesară după o obișnuință de atîția ani. Mă vizitează zilnic ca să mă întrebe dacă nu cumva am vreo știre despre familia lui și mă roagă să dau ordin să fie adunați toți prizonierii noștri de pe diferitele linii ale frontului ca să-i fie propuși lui Șamil drept schimb, împreună cu o sumă de bani pe care o va da el. Se găsesc oameni care-i vor oferi banii de trebuință. Îmi tot repetă mereu: «Scapă-mi familia și după aceea dă-mi posibilitatea să vă slujesc (mai bine ar fi, după părerea lui, pe linia lezghină), și, dacă pînă într-o lună de zile nu vă voi aduce un mare serviciu, să mă pedepsești așa cum vei crede de cuviință».

I-am răspuns că toate acestea îmi par îndreptățite și că mulți ruși ar avea altă încredere în el, dacă familia lui, în loc să rămînă în munți, ar fi la noi, ca ostatici. Am adăugat că voi face tot posibilul să adun de pe granițele noastre pe toți prizonierii. Cum regulamentul nostru nu-mi permite să-i dau bani pentru răscumpărare, ca adaos la cei pe care-i va da el, i-am făgăduit că voi căuta să găsesc alte mijloace de a-l ajuta. După aceea, i-am spus părerea mea sinceră că Șamil nu-i va reda în nici un caz familia, că probabil îi va făgădui ritos iertarea deplină și reintegrarea în funcțiile lui din trecut dacă se întoarce, amenin-

ţîndu-l în schimb, dacă nu primeşte să se întoarcă, să-i omoare mama, soţia şi pe cei şase copii. L-am mai întrebat dacă-mi poate răspunde cu toată sinceritatea ce va face în cazul cînd va primi o asemenea propunere din partea lui Şamil. Hagi-Murad şi-a ridicat ochii şi mîinile spre cer şi mi-a spus că totul este în voia Domnului, dar că în nici un caz nu se va preda în mîinile duşmanului său, deoarece este pe deplin convins că Şamil nu-l va ierta niciodată şi nu l-ar lăsa multă vreme în viaţă. În ceea ce priveşte uciderea familiei sale, el nu crede că Şamil ar putea face un lucru atît de nesocotit : în primul rînd, ca să nu-şi întărîte peste fire duşmanul, făcîndu-l şi mai primejdios, şi, în al doilea rînd, fiindcă sînt multe persoane în Daghestan, unele cu mare influenţă, care după asemenea lucru s-ar depărta de el. În sfîrşit, mi-a repetat de cîteva ori că, oricare ar fi voinţa lui Dumnezeu în viitor, acum nu-l frămîntă decît gîndul de a-şi răscumpăra familia ; şi mă imploră, în numele Domnului, să-l ajut şi să-i permit să se întoarcă la graniţa Ceceniei, unde el, prin mijlocirea şi cu aprobarea comandanţilor noştri, ar putea stabili legături cu familia sa, căpătînd în mod permanent informaţii asupra adevăratei situaţii în care se află şi asupra mijloacelor de a o elibera. Mi-a mai spus că multe persoane, şi chiar unii *naibi,* din acea parte a ţării duşmane, îi sînt mai mult sau mai puţin credincioşi ; şi că în mijlocul acestei populaţii, în parte cucerită de ruşi, în parte neutră, ar putea stabili uşor, cu ajutorul nostru, unele legături prielnice pentru ajungerea scopului urmărit, din pricina căruia se chinuieşte zi şi noapte ; o dată acest scop realizat, el se va linişti şi va avea putinţa să lucreze în folosul nostru, cîştigîndu-ne astfel încrederea. Mă mai roagă

să fie trimis din nou la Groznaia, cu un convoi de douăzeci sau treizeci de cazaci viteji, care să-l ajute să se apere de dușmani, iar nouă să ne servească drept chezășie pentru sinceritatea intențiilor sale.

Veți înțelege, iubite prinț, că toate acestea m-au pus pe gînduri, deoarece, oricum ar fi, o mare răspundere cade asupra mea. Am arăta prea puțină prevedere dacă i-am acorda deplină încredere; însă, dacă vrem să-i tăiem orice posibilitate de fugă, ar trebui să-l închidem; ceea ce, după părerea mea, nu numai că ar fi nedrept, dar ar însemna și o greșeală de tact din partea noastră. O astfel de măsură, despre care s-ar afla în curînd în tot Daghestanul, ne-ar dăuna în chip serios, tăind pofta tuturor acelora — și sînt destui la număr — care ar fi hotărîți să meargă mai mult sau mai puțin deschis împotriva lui Șamil și care se interesează de soarta celui mai viteaz și mai îndrăzneț ajutor al imamului, care a fost nevoit să se predea în mîinile noastre. Dacă l-am trata pe Hagi-Murad ca pe un prizonier de rînd, tot efectul favorabil al trădării sale față de Șamil ar fi pierdut pentru noi.

Din această cauză, cred că nu puteam face altfel decît am făcut, deși știu că aș putea fi învinuit de o mare greșeală, dacă Hagi-Murad s-ar răzgîndi și ar pleca din nou. În slujbă și în astfel de chestiuni încîlcite este greu, să nu spun cu neputință, să mergi pe un drum drept fără riscul de a greși și fără a lua asupra ta grele răspunderi; dar, o dată ce drumul ți se pare drept, trebuie să mergi pe el — fie ce-o fi.

Vă rog, multiubite prinț, să aduceți aceasta la cunoștința majestății-sale împăratului și voi fi fericit dacă augustul nostru suveran va binevoi să

aprobe fapta mea. Tot ce v-am scris în rîndurile de mai sus am comunicat de asemenea și generalilor Zavadovski și Kozlovski ; acesta din urmă va lua legătură directă cu Hagi-Murad, pe care l-am prevenit că, fără aprobarea lui Kozlovski, nu va putea întreprinde nimic și nu se va putea mișca nicăieri. I-am mai spus că pentru noi ar fi mult mai bine să se arate cu oameni de-ai noștri, căci altfel Șamil va răspîndi zvonul că îl ținem închis ; i-am cerut însă să-mi promită că nu se va duce niciodată la Vozdvijenskoe, pentru că fiul meu căruia i s-a predat mai întîi și pe care-l socotește *kunak* (prieten) nu este comandantul acelei regiuni și s-ar putea isca anumite neînțelegeri. În afară de aceasta, Vozdvijenskoe se află mult prea aproape de ținuturile inamice arhipopulate, în timp ce, pentru legăturile pe care vrea să le aibă cu oamenii săi de încredere, Groznaia este mult mai potrivită în toate privințele.

Pe lîngă cei douăzeci de cazaci aleși, care, în urma rugăminții sale, nu-l vor părăsi nici o clipă, am mai trimis cu el și pe căpitanul Loris-Melikov, un ofițer foarte inteligent și capabil, care vorbește limba tătară și-l cunoaște bine pe Hagi-Murad și care, după cît se pare, i-a cîștigat încrederea. În cele zece zile pe care le-a petrecut aici, Hagi-Murad a locuit în aceeași casă cu locotenent-colonelul Țarhanov, comandantul județului Șușin, care se află aici în interes de serviciu ; e de asemeni un element capabil și am încredere deplină în el ; și acesta se bucură de încrederea lui Hagi-Murad. Cu ajutorul său, căci cunoaște bine limba tătară, am discutat chestiunile cele mai delicate și mai secrete.

Sfătuindu-mă cu Tarhanov în privința lui Hagi-Murad, am constatat că împărtășește și el întru

totul părerea mea, şi anume, că n-avem decît trei căi : sau să procedăm aşa cum am procedat eu, sau să-l fi aruncat pe Hagi-Murad în închisoare, păzindu-l cu mare străşnicie şi luînd cele mai aspre măsuri de prevedere — căci, o dată ce am fi început să ne purtăm rău cu el, însăşi paza lui ar fi fost foarte grea — ori să-l expulzăm din ţară. Însă ultimele două măsuri nu numai că ar fi nimicit foloasele pe care sperăm să le tragem de pe urma duşmăniei dintre Hagi-Murad şi Şamil, dar ar fi risipit, fără îndoială, valul de nemulţumire şi orice posibilitate de a-i întărîta pe munteni împotriva lui Şamil. Prinţul Tarhanov mi-a mărturisit că e încredinţat de sinceritatea lui Hagi-Murad şi de faptul că acesta nu se îndoieşte cîtuşi de puţin că Şamil nu-l va ierta niciodată şi va porunci să fie omorît, cu toată făgăduiala sa de a-l ierta. Singurul lucru care l-a îngrijorat pe Tarhanov în discuţiile sale cu Hagi-Murad este fanatismul lui religios. Se teme ca nu cumva Şamil să-l poată influenţa totuşi pe această cale. Dar, după cum arătam în cîteva rînduri mai înainte, e greu de presupus să-l poată vreodată convinge Şamil pe Hagi-Murad că nu-l va ucide îndată sau la cîtva timp după întoarcerea sa.

Iată, iubite prinţ, tot ce voiam să vă comunic relativ la acest episod al mersului lucrurilor de aici."

XV

Raportul de mai sus a fost expediat din Tiflis la 24 decembrie, iar în ajunul noului an 1852, curierul, după ce cotonogi vreo zece cai şi bătu pînă la sînge vreo zece vizitii, predă în sfîrşit scrisoarea

prințului Cernîșov, ministrul de război din acea vreme.

La 1 ianuarie 1852, Cernîșov înmînă personal țarului Nicolaie, împreună cu alte dosare, și acest raport al lui Voronțov.

Cernîșov nu-l avea la inimă pe Voronțov, din pricina stimei unanime de care se bucura acesta, din pricina imensei lui averi și a faptului că era boier de viță, în timp ce el, Cernîșov, nu era decît un *parvenu* [1], dar, mai ales, din pricina deosebitei bunăvoințe pe care împăratul o arăta lui Voronțov. De aceea, Cernîșov nu pierdea niciodată prilejul de a-i face rău pe cît putea lui Voronțov. Cu ocazia ultimului său raport asupra campaniei din Caucaz, Cernîșov izbutise să provoace nemulțumirea lui Nicolae față de Voronțov, pentru faptul că, din neglijența comandantului, muntenii măcelăriseră aproape în întregime un mic detașament din armata caucaziană. Acum avea de gînd să prezinte într-o lumină defavorabilă măsurile pe care le luase Voronțov cu privire la Hagi-Murad. Voia să strecoare suveranului că Voronțov proteguia și chiar arătase întotdeauna o oarecare slăbiciune față de popoarele autohtone, neținînd îndeajuns seama de interesele rușilor ; că, și de data asta, procedase greșit, lăsîndu-l pe Hagi-Murad în Caucaz. deoarece, după toate probabilitățile, Hagi-Murad trecuse de partea rușilor numai ca să iscodească mijloacele lor de apărare ; prin urmare, ar fi fost mult mai bine să fie trimis în centrul Rusiei și să fie folosit numai în cazul cînd familia sa eliberată din munți ar fi putut servi drept chezășie a fidelității lui.

[1] Parvenit (fr.).

Dar planul lui Cernîșov nu reuși, căci, în dimineața zilei de 1 ianuarie, Nicolaie era foarte prost dispus și, dacă n-ar fi fost dețcît din spirit de contrazicere, tot n-ar fi primit din partea nimănui nici un fel de propunere, cu atît mai puțin din partea lui Cernîșov, pe care-l tolera numai pentru că socotea că deocamdată nu se poate lipsi de el. Cunoștea, însă, prea bine stăruința acestuia de a distruge, în procesul decembriștilor, pe Zahar Cernîșov [1], ca să pună mîna pe averea lui, și-l privea ca pe un adevărat ticălos. Așa că, datorită proastei dispoziții a lui Nicolaie, Hagi-Murad rămase în Caucaz și soarta lui nu luă întorsătura pe care ar fi putut să o ia dacă Cernîșov și-ar fi făcut raportul într-un moment mai prielnic.

Era ora nouă și jumătate cînd, pe o vreme de ceață și pe un ger de douăzeci de grade, sosi bărbosul vizitiu al lui Cernîșov, cu o căciulă cu fundul de catifea azurie, în colțuri, stînd pe capra unei sănii mici, la fel cu cea în care se plimba Nicolaie, și trase în fața intrării Palatului de Iarnă. Salută prietenește din cap pe prietenul său, vizitiul prințului Dolgoruki, care își adusese mai demult stăpînul și aștepta acum în fața intrării palatului ; își puse hățurile sub șezutul său vătuit și-și frecă mîinile înghețate.

Cernîșov purta o manta cu guler pufos de samur argintiu, și un tricorn împodobit cu pene de cocoș, care făcea parte din uniformă. Dînd la o parte învelitoarea din blană de urs, își scoase cu grijă din sanie picioarele înghețate, fără galoși — se făcea că nu poartă niciodată galoși — își luă o înfățișare falnică, păși pe covor sunîndu-și pintenii și

[1] *Z. G. Cernîșov* (1796—1862) — decembrist, căpitan al unui regiment de cavalerie de gardă.

intră pe ușa larg deschisă de un lacheu plin de respect. În vestibul, după ce aruncă mantaua în mîinile bătrînului majordom al curții, care venise în fugă spre el, Cernîșov se apropie de oglindă și-și scoase cu grijă pălăria de pe peruca frizată. Uitîndu-se în oglindă, își îndreptă cu un gest obișnuit al mîinilor sale bătrîne favoriții și părul, apoi își potrivi crucea de la gît, eghileții și epoleții mari cu cifrul imperial și, pășind șovăitor pe picioarele sale slăbite de bătrînețe, care abia îl mai ascultau, începu să urce scara lină acoperită cu covoare.

Trecînd pe lîngă lacheii care stăteau în ținută de gală în fața ușilor și-l salutau cu slugărnicie, Cernîșov intră în sala de primire. Aghiotantul imperial, numit de curînd, strălucind în uniforma sa nouă cu epoleți și eghileți, cu fața rumenă încă, neofilită, cu o mustăcioară neagră și cotlete pieptănate în sus, înspre ochi, așa cum purta și Nicolaie, se grăbi să întîmpine și să salute cu respect pe Cernîșov. Cu plictiseala întipărită pe fața lui stupidă și împodobită cu favoriți și mustăți, întocmai ca ale lui Nicolaie, contele Vasili Dolgoruki, subsecretar de stat la Ministerul de Război, se ridică în întîmpinarea lui Cernîșov, salutîndu-l.

— *L'empereur ?* [1] întrebă Cernîșov pe aghiotantul imperial, arătînd întrebător cu ochii spre ușa odăii de lucru.

— *Sa majesté vient de rentrer* [2], spuse aghiotantul, ascultîndu-și cu vădită plăcere sunetul glasului. Apoi, călcînd cu un pas atît de ușor și de lin, încît dacă i-ai fi pus pe cap un pahar plin cu apă nu l-ar fi vărsat, se apropie de ușa care

[1] Împăratul ? (fr.).

[2] Majestatea-sa tocmai s-a înapoiat (fr.).

se deschise fără zgomot și, pătruns în toată ființa sa de respect pentru locul în care păşea, dispăru în dosul uşii.

Între timp, Dolgoruki își desfăcuse servieta, controlînd hîrtiile ce se găseau înăuntru.

Cernîșov se plimba posomorît prin cameră, dezmorțindu-și picioarele și căutînd să-și reîmprospăteze în minte tot ce avea de spus împăratului. Se găsea tocmai în dreptul uşii, cînd aceasta se deschise și apăru fața, încă și mai strălucitoare și mai respectuoasă parcă, a aghiotantului imperial care, cu un gest pofti pe ministrul și pe subsecretarul de stat la împărat.

În urma incendiului, Palatul de Iarnă fusese reconstruit demult, și Nicolae îl mai locuia încă, ocupînd tot etajul. Odaia de lucru, în care primea rapoartele miniștrilor şi ale funcţionarilor superiori, era o cameră foarte înaltă, cu patru ferestre mari. Un portret uriaş al împăratului Alexandru I atîrna pe peretele din fund. Între ferestre se găseau două birouri. De-a lungul pereţilor erau înşirate cîteva scaune. În mijlocul odăii se afla o imensă masă de lucru, iar în faţa ei, fotoliul lui Nicolaie şi scaune pentru vizitatori.

Îmbrăcat într-un veston negru, cu contraepoleți, Nicolaie stătea la masa de lucru cu trupul său mătăhălos, strîns încins peste pîntecul ieşit în afară, răsturnat în fotoliul de lîngă masă şi-şi îndreptă privirea lipsită de viaţă asupra celor doi care intraseră. Faţa sa, lunguiaţă şi albă, era astăzi deosebit de rece şi neclintită. Fruntea mare şi teşită ieşea de sub părul pieptănat cu grijă la tîmple şi adus cu multă artă să se îmbine cu peruca ce-i acoperea chelia. Ochii păreau mai spălăciți ca întotdeauna, iar buzele strînse sub mustăţile răsucite în sus, obrajii puhavi, proaspăt raşi,

sprijiniți de gulerul înalt, favoriții în formă de cîrnăciori și bărbia lipită de guler îi dădeau un aer nemulțumit și chiar mînios. Pricina acestei proaste dispoziții era oboseala. Iar cauza oboselii, balul mascat din ajun, unde, ca de obicei, cu coiful de ofițer din cavaleria de gardă, împodobit cu o pasăre mare în vîrf, se plimbase în mijlocul publicului care se înghesuia să-l vadă și apoi se ferea cu sfială în lături, făcînd loc fărturii lui mătăhăloase și îngîmfate. Acolo întîlnise iarăși femeia mascată ce-l atrăsese la ultimul bal costumat și care, prin albeața trupului ei frumos și prin glasul ei gingaș, trezise senzualitatea lui de bătrîn și apoi dispăruse, făgăduindu-i că va veni și la următorul bal mascat. În ajun, ea se apropiase din nou de el și împăratul nu-i mai dăduse drumul. O dusese la loja anume pregătită în acest scop, în care putea să rămînă în patru ochi cu femeia pe care și-o alegea. Ajungînd fără să scoată o vorbă, pînă la ușa lojei, Nicolaie căută cu privirea pe lacheu, dar acesta nu se vedea nicăieri. Încreți din sprîncene și împinse singur ușa lojei, făcînd loc femeii să treacă.

— *Il y a quelqu'un* [1], spuse masca, oprindu-se. Loja era într-adevăr ocupată : pe un divan mic de catifea, strînși unul într-altul, ședeau un ofițer de ulani și o femeie tînără, blondă, drăguță, într-un domino și cu masca scoasă. Văzînd chipul țeapăn și mînios al lui Nicolaie, femeia blondă își ascunse în grabă fața sub mască, pe cînd ofițerul de ulani, înlemnit de groază, se uita țintă la împărat, fără să se ridice de pe divan.

Cu toate că era obișnuit cu groaza pe care o inspira oamenilor, acest lucru îi făcea întotdeauna

[1] E cineva aici (fr.).

plăcere şi uneori avea chef să uimească pe cei încremeniţi de spaimă prin contrastul unor cuvinte binevoitoare din partea sa. Ceea ce făcu şi de data asta.

— Ei, prietene, eşti mai tînăr decît mine, spuse el către ofiţerul înlemnit de groază, poţi să-mi cedezi locul.

Într-o clipă acesta sări în picioare şi, făcînd feţe, feţe, ieşi tăcut şi încovoiat din lojă, în urma femeii blonde, iar Nicolaie rămase singur cu partenera lui.

Aceasta se dovedi a fi o fată drăgălaşă şi naivă, de vreo douăzeci de ani, fiica unei guvernante suedeze. Îi povesti că încă de mică se îndrăgostise de el, după portrete, că îl diviniza şi că hotărîse, fie ce-o fi, să-i atragă atenţia asupra ei. Şi iată că acum izbutise şi, spunea ea, nu mai avea nici o altă dorinţă. Fu condusă la locul unde Nicolaie obişnuia să se întîlnească cu femeile şi unde petrecu cu ea mai mult de un ceas.

Cînd se întoarse noaptea în camera sa şi se întinse în patul îngust şi tare, de care era atît de mîndru, şi se acoperi cu mantaua, pe care o socotea — spunea el — tot atît de celebră ca şi pălăria lui Napoleon, nu putu să adoarmă. Îşi amintea ba de faţa albă, uneori speriată, alteori strălucind de bucurie, a fetei, ba de umerii plini şi puternici ai amantei lui recunoscute, Nelidova, şi făcea comparaţie între cele două femei. Nici nu-i trecea prin minte că destrăbălarea unui om însurat este imorală şi ar fi fost foarte mirat să-l fi blamat cineva pentru acest lucru. Dar, deşi era convins că se purtase aşa cum se cuvine, îi rămăsese un fel de drojdie amăruie în suflet şi, pentru a înăbuşi acest sentiment neplăcut, începu să se gîndească la ceea ce avea oricînd darul să-l liniştească : ce om mare şi însemnat era el.

Deşi adormise tîrziu, se sculă ca de obicei la ora opt. După ce-şi făcu toaleta de fiecare dimineaţă, după ce-şi frecă cu gheaţă trupul enorm şi bine hrănit, se închină, spunînd rugăciunile sale obişnuite pe care le ştia încă din copilărie : „Sfîntă Născătoare“, „Crezul“, „Tatăl nostru“, fără a da vreo însemnătate cuvintelor rostite. Apoi ieşi, pe scara cea mică, în manta şi chipiu.

Pe chei întîlni un elev de la Şcoala juridică, de statură înaltă ca şi el, în uniformă şi cu pălărie. Zărind uniforma pe care n-o putea suferi, din pricina ideilor liberale care se propovăduiau în acea şcoală, Nicolaie Pavlovici se încruntă, dar statura înaltă a elevului, încordarea trupului şi felul lui de a saluta, cu cotul ridicat mult în afară, îi mai domoliră nemulţumirea.

— Cum te cheamă ? întrebă el.

— Polosatov, majestate.

— Bravo !

Elevul rămase neclintit cu mîna la pălărie. Nicolaie se opri.

— Vrei să intri în armată ?

— Nu, majestate.

— Ce nerod ! Şi, întorcîndu-i spatele, Nicolaie îşi văzu mai departe de drum bolborosind primele cuvinte ce-i veniră în cap. „Koperwein, Koperwein, repetă el de cîteva ori numele fetei de la balul din ajun. Foarte prost, foarte prost.“ Nu se gîndea la ceea ce spune, dar îşi înăbuşea acel sentiment neplăcut ce-i rămăsese în suflet prin atenţia pe care o dădea rostirii cuvintelor. „Ce s-ar fi întîmplat cu Rusia dacă nu eram eu, îngînă el, simţind că-l cuprinde din nou acelaşi sentiment de nemulţumire. Da. Ce s-ar fi întîmplat nu numai cu Rusia, dar şi cu Europa întreagă, fără de

mine ?" Își aminti de cumnatul său, regele Prusiei, de slăbiciunea lui, și clătină din cap.

Ajungînd din nou în fața ușii de intrare a palatului, zări trăsura Elenei Pavlovna [1], cu lacheul îmbrăcat în roșu, trăgînd în fața intrării Saltîkov [2]. Elena Pavlovna era pentru el întruchiparea acelor oameni stupizi, care discutau nu numai despre știință și poezie, dar și despre arta guvernării, închipuindu-și că s-ar putea conduce singuri mai bine decît îi conduce el, Nicolaie. Știa că, oricît se străduia el să-i dea la fund pe acești oameni, ei ieșeau iar și iar la suprafață. Își aminti de fratele său Mihail Pavlovici, care murise de curînd. Și îl năpădi iarăși un sentiment de ciudă și de amărăciune. Fața i se întunecă și începu din nou să îngîne primele cuvinte ce-i veniră în minte, încetînd numai în clipa cînd intră în palat. În camera sa, își potrivi în fața oglinzii favoriții, părul de la tîmple și peruca de pe creștet, își răsuci mustățile, trecînd apoi de-a dreptul în odaia de lucru, unde i se prezentau rapoartele.

Îl primi mai întîi pe Cernîșov. Acesta văzu îndată, după față și, mai ales, după ochi, proasta dispoziție a împăratului și, cunoscînd aventura din ajun, înțelese pricina. După ce-i răspunse rece la salut și-l pofti să ia loc, Nicolaie își aținti asupra lui privirea lipsită de viață.

Primul lucru pe care avea să i-l raporteze Cernîșov era afacerea cu delapidările săvîrșite de funcționarii intendenței ; apoi venea problema deplasării de trupe la granița prusacă ; pe urmă, decorarea de Anul Nou o unor persoane ce fuseseră

[1] Soția marelui duce Mihail Pavlovici, fratele țarului Nicolaie I.

[2] Una din intrările Palatului de Iarnă.

omise de pe primul tabel ; după care venea raportul lui Voronțov în legătură cu predarea lui Hagi-Murad, iar la sfîrșit o chestiune neplăcută, și anume, cazul studentului de la Academia de medicină, care încercase să-și ucidă profesorul.

Tăcut și cu buzele strînse, Nicolaie netezea cu mîna lui mare și albă, cu un singur inel de aur pe degetul inelar, colile de hîrtie din fața sa, ascultînd raportul asupra delapidării, fără să-și ia ochii de la fruntea și peruca lui Cernîșov.

Împăratul era convins că toți fură. Știa că va trebui să pedepsească acum pe funcționarii de la intendență și hotărîse să fie incorporați toți în armată, ca simpli soldați, dar își dădea seama totodată că asta nu-i va împiedica pe acei care le vor lua locurile să facă la fel. Funcționarii erau făcuți să fure, iar el era dator să-i pedepsească și, cu toate că se săturase de îndatorirea asta, și-o îndeplinea mai departe cu conștiinciozitate.

— Se vede că în întreaga Rusie există numai un singur om cinstit, spuse el.

Cernîșov înțelesese îndată că acest unic om în întreaga Rusie era Nicolaie, de aceea zîmbi aprobativ.

— Așa pare să fie, majestate, spuse el.

— Lasă raportul aici, am să pun eu rezoluția, zise Nicolaie, luînd hîrtia și așezînd-o în partea stîngă a mesei de lucru.

Apoi, Cernîșov trecu la chestiunea decorațiilor și pe urmă la cea a deplasării de trupe. Împăratul aruncă o privire pe listă, șterse cîteva nume și apoi hotărî scurt să se trimită două divizii la granița Prusiei.

Nicolaie nu putea ierta regelui Prusiei faptul că după anul patruzeci și opt acesta dăduse o constituție țării și, de aceea, cu toate că își copleșea

cumnatul, în scrisori, cu cele mai calde și sincere urări, socotea totuși necesar să aibă, pentru orice întîmplare, o armată la granița cu Prusia. Armata aceasta putea fi folosită și în caz de răscoală a poporului în Prusia (Nicolaie vedea pretutindeni răscoale), avînd misiunea, la nevoie, să apere tronul cumnatului său, așa cum apărase și Austria, împotriva ungurilor. Era de asemenea bine să stea această armată la granița Prusiei și pentru a întări și a da mai multă importanță sfaturilor, pe care le dădea el regelui vecin.

„Ce s-ar fi întîmplat acum cu Rusia, dacă nu eram eu ?“ îi veni iarăși în minte.

— Mai e ceva ? întrebă după un răstimp.

— Curierul din Caucaz, spuse Cernîșov, și începu să-i raporteze cele scrise de Vorontov despre trecerea lui Hagi-Murad de partea rușilor.

— Așa ! făcu Nicolaie. E un bun început...

— Se vede că planul alcătuit de majestatea-voastră a ajuns să dea roade, zise Cernîșov.

Această laudă a calităților sale de strateg îi făcea o deosebită plăcere împăratului, căci, deși se mîndrea cu ele, recunoștea în adîncul sufletului său că asemenea însușiri îi lipsesc cu desăvîrșire. Și acum voia să audă laude cît mai multe aduse persoanei sale.

— Cum înțelegi tu asta ! întrebă el.

— Cred că dacă planul majestății-voastre ar fi fost pus mai devreme în aplicare, adică dacă înaintarea s-ar fi făcut treptat, fie chiar pe îndelete, tăindu-se pădurile și distrugîndu-se rezervele, Caucazul ar fi căzut de mult în mîinile noastre. Am impresia că trecerea lui Hagi-Murad se datorește numai acestui plan. El a înțeles, pesemne, că nu vor mai putea rezista mult timp.

— Adevărat, spuse Nicolaie.

Dar adevărul era că planul de a se înainta treptat în regiunea inamicului, tăindu-se pădurile și distrugîndu-se rezervele de alimente, fusese elaborat de Ermolov [1] și Veliaminov [2], iar planul lui Nicolaie era diametral opus și prevedea tocmai cucerirea rapidă a reședinței lui Șamil și nimicirea acestui cuib de tîlhari. El fusese pus în aplicare în 1845, cînd se organizase expediția de la Dargo, care s-a încheiat cu atîtea jertfe omenești. Cu toate acestea, Nicolaie își atribuia acum planul înaintării treptate, cu tăierea pădurilor și distrugerea surselor de aprovizionare. S-ar putea crede că pentru a căpăta convingerea că planul acesta îi aparține, ar fi trebuit să-și ascundă faptul că tocmai el fusese acela care stăruise asupra acțiunii militare din anul patruzeci și cinci, cu totul opusă acestui plan. Dar împăratul nu-și ascundea asta și se făleа atît cu planul expediției din patruzeci și cinci, cît și cu cel al înaintării încete, deși era vădit că se băteau cap în cap. Veșnica lingușire fără rușine, dușmană realităților, din partea celor din jurul său, îl făcuse pe Nicolaie să ajungă să nu-și mai vadă propriile sale contraziceri ; nu mai simțea nevoia de a confrunta acțiunile și vorbele sale cu realitatea, cu logica, sau măcar cu bunul-simț. Dimpotrivă, era încredințat că toate ordinele lui, oricît de nedrepte, de absurde și de incoerente, deveneau drepte, coerente și înțelepte numai prin faptul că porneau de la el.

---

[1] *Alexei Petrovici Ermolov* (1772—1861) guvernator al Gruziei și comandant suprem al trupelor rusești din Caucaz.

[2] *Alexei Alexandrovici Veliaminov* (1785—1838) — general, comandant al trupelor rusești din Caucaz.

Așa se întîmplă și cu hotărîrea privind soarta studentului de la Academia de medicină, despre care raportase în continuare Cernîșov, după ce expusese situația din Caucaz.

Lucrurile stăteau astfel : un tînăr, care căzuse de două ori la examen, se prezentase pentru a treia oară și, fiindcă profesorul îl respinsese din nou, studentul, bolnav de nervi și convins că i se face o mare nedreptate, apucase un briceag de pe masă și, într-un acces de nebunie, tăbărîse asupra profesorului, rănindu-l ușor.

— Cum îl cheamă ? întrebă Nicolaie.

— Brzezowski.

— Polonez ?

— De origine poloneză și catolic, răspunse Cernîșov.

Nicolaie se încruntă.

Făcuse mult rău polonezilor. Și, ca să se justifice, îi trebuia convingerea că toți polonezii sînt niște ticăloși. Pentru Nicolaie, așadar, toți erau niște ticăloși și-i ura în măsura răului pe care li-l făcuse.

— Așteaptă nițel, zise el și, închizînd ochii, lăsă capul în jos.

Cernîșov știa — de la Nicolaie însuși — că atunci cînd trebuie să rezolve vreo chestiune importantă, împăratul n-avea decît să se concentreze cîteva clipe și inspirația divină se pogora asupra lui și hotărîrea cea mai dreaptă se formula singură, ca și cum o voce lăuntrică i-ar fi șoptit-o. Acum se gîndea cum și-ar putea satisface mai deplin ura împotriva polonezilor, trezită din nou în el de povestea cu studentul ; vocea sa lăuntrică îi șopti următoarea hotărîre, pe care o și scrise cu slova lui mare, obișnuită, pe marginea raportului : *„Merită pedeapsa cu moartea. Dar, slavă Domnu-*

lui, pedeapsa cu moartea nu există la noi, și nu sînt eu acela care o voi introduce. Să fie trecut de douăsprezece ori printr-un front de o mie de oameni. Nicolaie." Își puse semnătura sa nefiresc de mare.

Nicolaie știa bine că douăsprezece mii de vergi însemnau nu numai o moarte sigură și chinuitoare la culme, ci și un exces de cruzime inutil, căci cinci mii de lovituri erau de ajuns pentru a ucide pe cel mai rezistent om ; dar lui îi plăcea să fie crud și neînduplecat, după cum îi plăcea să creadă că în țara sa nu există pedeapsa cu moartea.

După ce-și scrise rezoluția, o împinse în fața lui Cernîșov.

— Poftim, spuse el, citește.

Cernîșov o citi și, în semn de admirație față de o hotărîre atît de înțeleaptă, plecă fruntea.

— Toți studenți să fie scoși în piață, ca să asiste la pedeapsă, adăugă el.

„Le va fi de folos. O să stîrpesc din ei o dată pentru totdeauna spiritul ăsta revoluționar, o să-l smulg din rădăcini", gîndi el.

— Am înțeles, zise Cernîșov. Și după cîteva clipe de tăcere, în care timp își îndreptă peruca, reveni la raportul situației din Caucaz.

— Cum porunciți să răspund lui Mihail Semionovici ?

— Să urmeze cu strictețe tactica mea, devastînd locuințele, distrugînd aprovizionarea întregii Cecenii și hărțuindu-i pe munteni cu atacuri prin surprindere, spuse Nicolaie.

— Cu privire la Hagi-Murad, ce porunciți ? întrebă Cernîșov.

— Nu scrie Vorontov că vrea să-l întrebuințeze în Caucaz ?

— N-ar fi oare riscant ? spuse Cernîșov, ocolind privirea lui Nicolaie. Mi-e teamă că Mihail Semionovici e prea încrezător.

— Tu ce crezi că ar trebui să facă ? întrebă fără ocol, cu glas tăios, Nicolaie observînd intenția lui Cernîșov de a înfățișa într-o lumină nefavorabilă măsurile luate de Voronțov.

— Eu aș crede că ar fi mai sigur pentru noi să-l trimitem pe Hagi-Murad în Rusia.

— Așa crezi tu ? zise Nicolaie în bătaie de joc. Eu, însă, nu, și sînt de aceeași părere cu Voronțov. Să-i scrii în acest sens !

— Am înțeles, și Cernîșov se ridică în picioare și făcu o plecăciune.

Se înclină și Dolgoruki, care în tot timpul raportului nu scosese decît cîteva cuvinte, răspunzînd la întrebările lui Nicolaie cu privire la deplasarea trupelor.

După Cernîșov, fu primit Bibikov, guvernatorul general al ținutului Apusean, venit să prezinte omagiile sale suveranului. Acesta aprobă măsurile luate de Bibikov împotriva țăranilor răsculați, care nu voiau să treacă la ortodoxie, și porunci ca toți acești îndărătnici să fie judecați de curtea marțială. Asta însemna osîndirea vinovaților la bătaia cu vergile. Mai porunci să fie încorporat în armată, ca simplu soldat, directorul unui ziar, care publicase unele informații referitoare la trecerea cîtorva mii de țărani de pe moșiile statului pe domeniile aparținînd familiei imperiale.

— Am făcut asta fiindcă așa am socotit de cuviință, spuse el. Și nu permit nimănui să discute faptele mele.

Bibikov înțelegea toată cruzimea acestui ordin privitor la unități și era conștient de nedreptatea care se făcea prin trecerea țăranilor statului, sin-

gurii țărani liberi, în rîndurile iobagilor familiei imperiale. Dar nu putea să protesteze. A nu fi de acord cu dispozițiile date de țar însemna să se lipsească pentru totdeauna de situația strălucită de care se bucura și pentru care luptase timp de patruzeci de ani. De aceea, își plecă în semn de supunere capul cu părul negru, care începea să încărunțească, arătînd prin aceasta că este gata să execute ordinul imperial, oricît de crud, de nebunesc și de nedrept ar fi fost.

După sfîrșitul audienței lui Bibikov, cu conștiința împăcată că-și făcuse pe deplin datoria, Nicolaie se întinse, se uită la ceas, apoi se duse să se gătească de plimbare își puse tunica cu epoleți, decorații și lentă și intră în sala de primire, unde peste o sută de persoane, bărbații în uniforme și femeile în rochii de gală decoltate, stînd cu toții la locurile fixate dinainte, așteptau cu emoție sosirea lui.

Cu ochii lipsiți de viață, cu pieptul umflat, cu pîntecul proeminent și accentuat de centură, Nicolaie înaintă în mijlocul celor care-l așteptau. Simțind privirile tuturor pline de teamă și smerenie lingușitoare, îndreptate asupra sa, își luă o înfățișare și mai impunătoare. Cînd da cu ochii de unele persoane cunoscute, se oprea, își amintea de numele lor, le spunea la fiecare în parte, cîteva cuvinte în limba rusă sau franceză, fixîndu-i cu privirea-i rece și stearsă și ascultînd răspunsul.

Cînd sfîrși de primit felicitările, împăratul se duse la biserică.

Întocmai ca și oamenii de rînd, Dumnezeu îl felicita și-l lăuda prin slujitorii săi pe Nicolaie și el primea aceste laude ca pe ceva de la sine înțeles, deși se cam plictisise de ele. Dar așa era firesc să fie, căci de voința lui atîrnau binele și ferici-

rea întregii lumi şi chiar dacă obosea din pricina nenumăratelor griji, el nu înceta totuşi să acorde lumii bunăvoinţa sa. Cînd, spre sfîrşitul liturghiei, diaconul pieptănat cu grijă cîntă *Mulţi ani trăiască,* iar corul intonă cu voci puternice aceleaşi cuvinte, Nicolaie îşi întoarse capul şi, zărind lîngă fereastră umerii plini ai Nelidovei, înclină în favoarea acesteia în comparaţie cu fata din ajun.

După slujbă, merse la împărătească. Rămase puţin timp în sînul familiei sale, glumind cu soţia şi copiii. Apoi, străbătînd Ermitajul, se duse la ministrul curţii, Volkonski, căruia îi porunci, între altele să dea din fondurile lui speciale o pensie anuală mamei fetei din seara trecută. De acolo ieşi să-şi facă plimbarea obişnuită.

În ziua aceea, masa de prînz se servi în Sala pompeiană [1]. Afară de fiii lui, Nicolaie şi Mihail, erau invitaţi : baronul Lieven, contele Rjevusski, Dolgoruki, ambasadorul Prusiei, şi aghiotantul regelui Prusiei.

În aşteptarea împăratului şi a împărătesei se înjghebase o conversaţie interesantă între ambasadorul Prusiei şi baronul Lieven, în legătură cu ultimele ştiri îngrijorătoare sosite din Polonia.

— *La Pologne et le Caucase ce sont les deux cautères de la Russie,* spuse Lieven. *Il nous faut cent mille hommes à peu près dans chacun de ces deux pays.* [2]

Ambasadorul se prefăcu mirat de cele ce auzea.

— *Vous dites la Pologne ?* [3] spuse el.

---

[1] O sală a Palatului de Iarnă, construită în stil roman.

[2] Polonia şi Caucazul sînt cele două bube ale Rusiei. Ne trebuie o sută de mii de oameni în fiecare din aceste ţări (fr.).

[3] Spuneţi Polonia ? (fr.).

— *Oh, oui, c'était un coup de maître de Metternich, de nous en avoir laissé l'embarras.* [1]

În clipa aceea intră împărăteasa, bîţîind mereu din cap şi cu un zîmbet îngheţat pe buze. În urma ei venea Nicolaie.

În timpul mesei, ţarul vorbi despre trecerea lui Hagi-Murad de partea ruşilor, arătînd că războiul caucazian se va sfîrşi în curînd, în urma ordinelor sale de a-i hărţui fără răgaz pe munteni, de a li se tăia pădurile, şi graţie noului sistem de fortificaţii.

Schimbînd o privire cu aghiotantul regelui Prusiei, cu care vorbise chiar în dimineaţa aceea despre nefericita slăbiciune a lui Nicolaie de a se socoti un mare strateg, ambasadorul nu pregetă să ridice în slăvi acest plan, care dovedea încă o dată rarele calităţi strategice ale împăratului.

După masă, Nicolaie se duse să asiste la un spectacol de balet, unde se perindară prin faţa lui sute de femei numai în tricouri. Una dintre ele îi plăcu în chip deosebit şi, chemînd pe maestrul de balet, îi mulţumi şi porunci să fie înmînat acesteia un inel cu briliante.

A doua zi, ascultînd raportul lui Cernîşov, Nicolaie întări încă o dată ordinul său către Voronţov, de a hărţui şi mai aprig Cecenia şi de-a o strînge într-un cerc din ce în ce mai puternic, acum că Hagi-Murad trecuse de partea ruşilor.

Cernîşov scrise toate acestea lui Voronţov şi un alt curier, spetind caii şi umplînd de sînge obrazul vizitiilor, goni spre Tiflis.

---

[1] O, desigur, a fost o lovitură de maestru a lui Metternich de a ne lăsa în această încurcătură (fr.).

XVI

Spre a executa neîntîrziat ordinul lui Nicolaie, fu hotărîtă o incursiune împotrica Ceceniei chiar în ianuarie 1852.

Detaşamentul, care primi însărcinarea să o ducă la îndeplinire, era alcătuit din patru batalioane de infanterie, două sute de cazaci şi opt tunuri. Coloana înainta pe drum, iar de o parte şi de alta, urcînd şi coborînd povîrnişurile, mergeau vînătorii în lanţ neîntrerupt, purtînd cizme înalte, scurte de blană şi căciuli, cu puştile pe umăr şi cartuşele de-a curmezişul pieptului. Aflîndu-se pe pămînt duşman, detaşamentul păstra, ca întotdeauna, cea mai desăvîrşită tăcere. Se auzea numai din cînd în cînd huruitul tunurilor zguduite pe hîrtoapele drumului, nechezatul şi sforăitul vreunui cal de artilerie, care nu înţelegea ordinul de a păstra tăcere, sau vreun comandant strigînd reţinut, cu glas răguşit, la oamenii săi, pentru că lanţul de vînători se răsfira, se depărta, sau se apropia prea mult de coloană. O singură dată liniştea fu întreruptă, cînd din dosul unei tufe de ciulini, ce se găsea între coloana de pe drum şi lanţul de vînători, se ivi o capră cu pîntecele şi dosul albe şi cu spatele cenuşiu şi un ţap cu aceleaşi pete albe şi cenuşii şi cu cornişele întoarse înapoi. Speriate, îndoindu-şi picioarele din faţă, animalele se apropiară, în salturi mari, atît de mult de coloană, încît cîţiva soldaţi începură să le fugărească ţipînd şi rîzînd, gata să le împungă cu baionetele; dar caprele o luară îndărăt, trecură prin lanţul de vînători şi, urmărite de cîţiva călăreţi şi ciinii companiei, pieriră în munţi, ca purtate de aripi.

Cu toate că era încă iarnă, puterea soarelui începuse să crească, și la amiază, cînd detașamentul care pornise dis-de-dimineață la drum străbătuse vreo zece verste, prinse să dogorească de-a binelea, iar razele lui erau atît de strălucitoare, încît te dureau ochii dacă te uitai la oțelul baionetelor și la scînteierile ce jucau pe arama tunurilor și scăpărau ca niște fărîme de soare.

Lăsaseră în urmă un rîu repede, cu apă curată, pe care coloana de-abia îl trecuse; în față se întindeau ogoare arate și pajiști așezate în văi nu prea adînci; mai departe, se vedeau munții întunecați și tainici, acoperiți cu păduri, dincolo de care se ridicau singuratice creste de piatră, iar și mai departe, pe orizontul înalt, se profilau piscurile acoperite cu zăpezi veșnice fermecătoare, mereu schimbătoare, care răsfrîngeau lumina în sclipiri de diamante.

În fruntea companiei a cincea, mergea, îmbrăcat în tunică neagră, cu o căciulă căzăcească pe cap și cu sabie la cingătoare, Butler, un ofițer înalt și chipeș, mutat de curînd din unitățile de gardă în armata din Caucaz, și care se simțea cuprins de o năvalnică bucurie de a trăi, sporită de primejdia morții ce îl pîndea și de conștiința că lua parte activă la o operație uriașă, condusă de o singură voință. Butler intra acum pentru a doua oară în luptă și era voios la gîndul că, dintr-o clipă în alta, inamicul putea să tragă în coloană și că el nu numai că n-avea să se plece la șuierătura proiectilului sau a glonțului, ci, dimpotrivă, cum se întîmplase și în celălalt rînd, o să-și ridice mai sus capul și o să se uite zîmbind în ochii camarazilor săi și ai soldaților, vorbindu-le cu glasul cel mai liniștit din lume despre lucruri cu totul străine de această acțiune.

Detașamentul se abătu din drumul bun pe altul mai puțin umblat, care trecea prin mijlocul unei mirişti de porumb, şi începu să se apropie de pădure. Tocmai atunci, fără să se vadă de unde, zburâ şuierînd sinistru un proiectil, care căzu în mirişte lîngă drum, în mijlocul trenului regimentar, răscolind pămîntul.

— Începe, zise vesel Butler, zîmbind camaradului care mergea alături de el.

Într-adevăr, în urma proiectilului, se ivi din dosul pădurii un pîlc numeros de călăreţi ceceni, cu steagurile desfăşurate. În mijlocul lor flutura un steag mare, verde. Bătrînul subofiţer al companiei, care vedea bine la mare distanţă, îi spuse miopului Butler că acolo trebuie să fie chiar Şamil în persoană. Grupul se pierdu într-o vale, apoi apăru pe creasta învecinată din dreapta şi începu să coboare. Generalul, un om scund, în tunică neagră călduroasă şi cu căciula căzăcească pe cap cu un ciucure mare, alb, se apropie călare pe un buiestraş de compania lui Butler şi-i dădu ordin să pornească spre dreapta, împotriva călăreţilor care coborau. Butler porni repede cu compania sa în direcţia indicată, dar nu apucă să ajungă în vîlcea, cînd auzi în spatele său, una după alta, două lovituri de tun. Se uită înapoi : doi nouraşi de fum albăstrui se ridicaseră deasupra tunurilor, împrăştiindu-se de-a lungul văii. Neaşteptîndu-se, pesemne, la artilerie, pîlcul inamic se întoarse din drum. Compania lui Butler începu să tragă în urma muntenilor şi toată valea se acoperi de fumul prafului de puşcă. Numai pe coastă în sus se zăreau muntenii retrăgîndu-se în grabă şi trăgînd din fugă în cazacii care nu-i slăbeau. Detaşamentul înaintă mai departe în urmărirea muntenilor şi în fundul unei vîlcele descoperiră deodată un aul.

Butler cu compania sa năvăli după cazaci în aul. Nu se vedea ţipenie de om. Soldaţii primiră ordin să dea foc grîului, fînului şi caselor. Deasupra aului se întinse un fum înecăcios şi soldaţii alergau în toate părţile, scoţînd din case tot ce găseau, prinzînd şi împuşcînd mai ales găinile pe care muntenii nu le putuseră lua cu ei. Ofiţerii se aşezară mai la o parte, în afara locului învăluit de fum, mîncară şi băură bine. Subofiţerul le aduse pe o scîndură cîţiva faguri de miere. Cecenii, parcă-i înghiţise pămîntul. Puţin după amiază, se dădu ordin de retragere. Compania se adună în afara satului, în coloană de marş, şi Butler trebui să rămînă în ariergardă. Îndată ce porniră în marş, îşi făcură apariţia şi cecenii, care, urmărind îndeaproape unitatea, o petrecură cu focuri de armă.

Cînd detaşamentul ieşi la loc deschis, muntenii rămaseră în urmă. În compania lui Butler nu fusese nimeni rănit şi el se întorcea acum plin de voie bună.

După ce detaşamentul trecu prin vad rîul, pe care-l întîlnise de dimineaţă, şi se răsfiră prin luncile şi prin miriştile de păpuşoi, cîntăreţii companiilor ieşiră în faţă şi soldaţii începură să cînte. Nu sufla nici o adiere, aerul era proaspăt, curat şi atît de străveziu, încît munţii înzăpeziţi, ce se înălţau la o depărtare de peste o sută de verste, păreau să fie aproape. Cînd soldaţii tăceau, nu se mai auzea decît tropăitul uniform al picioarelor şi zăngănitul tunurilor ; din sunetele acestea se înfiripa cîntarea şi în ele murea. Cîntecul intonat de compania a cincea a lui Butler fusese compus de un' iuncher pentru slăvirea regimentului şi se cînta pe o melodie veselă cu refrenul : „Ce ispravă, ce ispravă, vînători, vînători !"

Butler călărea alături de superiorul său cel mai apropiat, maiorul Petrov, cu care locuia împreună. Era de-a dreptul fericit că se hotărîse să se mute din unitatea de gardă şi să vină în Caucaz. Pricina adevărată a plecării sale din Petersburg era că-şi pierduse la cărţi şi ultima leţcaie. Şi se temea că, rămînînd acolo, n-o să-şi mai poată înfrîna patima, deşi, de fapt, nici nu mai avea pe ce să joace. Acum, toate astea se sfîrşiseră. Trăia o altă viaţă, frumoasă, atrăgătoare, plină de primejdii. Uitase aici şi de pierderea averii şi de datoriile lui foarte mari neplătite. Caucazul, războiul, soldaţii şi ofiţerii, maiorul Petrov, beţivul acesta viteaz şi cu sufletul ca pîinea caldă, toate îi păreau minunate, încît uneori nici nu-i venea să creadă că scăpase de Petersburg, de camerele acelea îmbîcsite de fum de ţigări, unde bătea cărţile şi miza înveninat de ură împotriva bancherului, simţind că-i plesneşte capul de durere — şi se afla acum aici, pe acest meleag de basm, în mijlocul vitejilor caucazieni.

„Ce ispravă, ce ispravă, vînători, vînători!“ cîntau soldaţii. Calul mergea cu pas vioi, în cadenţa cîntecului. Cu părul stufos şi cenuşiu, cu coada îmbîrligată şi absorbit parcă de gînduri, ca un adevărat comandant, ciinele companiei, Trezorka, alerga în faţa oamenilor lui Butler. Acesta îşi simţea sufletul înviorat, liniştit şi plin de bucurie. Războiul nu însemna pentru el altceva decît o primejdie permanentă, căreia i se expunea de bunăvoie şi care îi dădea putinţa de a-şi risca viaţa şi de a se învrednici prin aceasta de decoraţii şi de respectul tovarăşilor săi de arme şi al prietenilor săi rămaşi în Rusia. Cealaltă faţă a războiului — moartea, rănile soldaţilor, ofiţerilor, muntenilor — oricît de ciudat ar părea, nu-i venea în minte. Fără să-şi dea seama, ca să-şi păstreze

această imagine poetică a războiului, el nu privea niciodată morții și rănițiii. Așa făcu și de data asta. Aveau trei morți și doisprezece răniți. Trecu prin fața unui cadavru ce zăcea pe spate ; zări numai cu coada ochiului felul ciudat în care-i stătea mîna îngălbenită, ca de ceară, și pata roșie, aproape neagră, care-i mînjea capul ; mai mult nu stărui să vadă. Pe munteni și-i închipui ca pe niște călăreți viteji, de care trebuia să se apere.

— Așa, frățioare, spuse maiorul, cînd încetă cîntecul. Nu-i ca la voi, la Piter : la dreapta v-aliniați, la stînga v-aliniați. Ne-am mîntuit treaba și acum — acasă, la odihnă ! Mașenka o să ne servească plăcinte și o ciorbă de varză strașnică. Asta-i viață ! Zău așa ! Ei, *Zorile au răsărit,* ziceți-i, băieți ! dădu el comanda pentru cîntecul care îi plăcea lui mult.

Maiorul trăia cu fiica unui felcer. La început i se spunea Mașka, apoi Maria Dmitrievna. Maria Dmitrievna era o femeie frumoasă, bălaie, cu pistrui pe obraz, de vreo treizeci de ani și nu avea copii. Oricare ar fi fost trecutul ei, acum, însă, era prietena credincioasă a maiorului și-l îngrijea ca o dădacă. De asta și avea nevoie maiorul, care se îmbăta uneori pînă nu mai știa pe ce lume se află.

Cînd sosiră în fort, totul era pregătit așa cum prevăzuse Petrov. Maria Dimîtrievna îi ospătă pe el și pe Butler și pe încă alți doi ofițeri din detașament, poftiți de maior, cu bucate într-adevăr gustoase. Maiorul mîncă și bău atîta pînă nu mai putu nici să vorbească și plecă la culcare. Obosit, dar mulțumit de sine, cam amețit de vinul negru băut peste măsură, Butler se duse și el în odăița sa. Se dezbrăcă și, cum se întinse și-și puse palma sub

capul lui frumos, cu părul inelat, se cufundă într-o clipă într-un somn adînc și fără vise, din care nu se mai trezi pînă dimineața.

XVII

Aulul pustiit de atacul unității era chiar acela în care Hagi-Murad își petrecuse noaptea în ajunul trecerii sale la ruși.

Sado, sub acoperămîntul căruia își găsise adăpost Hagi-Murad, fugise în munți cu toți ai lui, cînd văzuse pe ruși apropiindu-se de aul. La întoarcere, își găsi casa dărîmată, acoperișul prăbușit, ușa și stîlpii cerdacului arși, locul spurcat pe dinăuntru. Fiul său, băiatul acela frumos, cu ochi strălucitori, care se uitase cu atîta admirație la Hagi-Murad, fu adus mort la moschee, pe spinarea unui cal, acoperit cu o manta. Fusese străpuns cu baioneta pe la spate. Femeia plăcută la înfățișare, care-l slujise pe Hagi-Murad în timpul ședерii sale, stătea acum în picioare, cu cămașa sfîșiată la piept, descoperindu-i sînii veștejiți ce-i atîrnau în jos, cu părul despletit, la capul fiului ei, înfigîndu-și pînă la sînge unghiile în obraji și jelindu-se neîncetat. Luînd tîrnăcopul și lopata, Sado se duse împreună cu rudele sale să sape mormîntul feciorului său. Moșul ședea lîngă peretele casei dărîmate și, cioplind cu briceagul un bețișor, privea înainte în neștire. De-abia se întorsese de la stupărie. Din cele două stoguri mici de fîn, pe care le avusese acolo, nu rămăsese decît cenușa. Caișii și vișinii, pe care îi sădise și-i îngrijise cu mîna lui, fuseseră rupți și arși și, ceea ce îl durea mai mult decît toate, rușii dăduseră foc stupilor cu albine. Bocetele

femeilor se auzeau de pretutindeni, din toate casele și în piață, unde fuseseră aduse încă două cadavre. Copiii mai mici plîngeau împreună cu mamele lor. Mugeau de foame și vitele, cărora oamenii nu mai aveau ce să le dea. Copiii mai mărișori nu se jucau, ci se uitau cu ochii speriați la oamenii mari.

În fîntînă fuseseră aruncate murdării, într-adins, bineînțeles, așa că nu se mai putea lua apă din ea. Și moscheea fusese găsită plină de gunoi și acum *mullahul* [1] și *mutalimii* [2] săi făceau curățenie.

Bătrînii gospodari se adunaseră în piață și, stînd pe vine, vorbeau despre cele întîmplate. De ura împotriva rușilor nu pomenea nimeni. Căci sentimentul care îi stăpînea acum pe toți cecenii, de la cei mai mici pînă la cei bătrîni, era mai puternic decît ura. De fapt nu era ură, ci neputința de a-i socoti oameni pe acești cîini ; și simțeau o scîrbă și o nedumerire atît de mare față de purtarea plină de cruzime și sălbăticie de prisos a acestor făpturi, încît dorința de a-i nimici, așa cum stîrpești șobolanii, păianjenii veninoși sau lupii, era tot atît de firească la ei ca și instinctul de conservare.

Locuitorii aulului trebuiau să aleagă : ori să rămînă pe loc și să refacă cu sforțări supraomenești tot ce zidiseră și adunaseră cu atîta trudă și fusese cu atîta ușurință fără nici un rost distrus de ruși, așteptîndu-se în fiecare clipă să se repete această faptă mîrșavă, ori, în pofida canoanelor religioase

---

[1] *Mullah* (arabă) — preot, teolog.

[2] *Mutalim* (arabă) — elev al unei școli teologice musulmane.

și a sentimentului de scîrbă și dispreț față de ruși, să se supună.

Bătrînii făcură rugăciunea și se hotărîră cu toții să trimită oameni la Șamil, cerîndu-i cu lacrimi în ochi să le vină în ajutor. Apoi se apucară fără întîrziere să îndrepte stricăciunile.

XVIII

A treia zi după incursiune, dimineața tîrziu, Butler ieși pe ușa de din dos, cu gîndul să facă vreo cîțiva pași pe uliță și să ia puțin aer pînă la ora ceaiului, pe care-l bea de obicei cu Petrov. Soarele răsărise deasupra munților; te dureau ochii privind albul orbitor al caselor de lut, proaspăt văruite, de pe partea dreaptă a drumului, luminată de razele lui. În schimb, era plăcut și odihnitor să-ți arunci privirea în stînga, la munții negri, împăduriți, care se înșirau pînă în zare, lăsînd să se vadă prin spărturile lor alți munți depărtați, acoperiți cu zăpadă, cu piscurile albului și fără luciu, ce se confundau mai întotdeauna cu norii.

Butler se uita la munți, trăgea adînc aerul în piept și simțea din plin bucuria că trăiește, că este teafăr și se află aici, în acest minunat colț de lume. Îl mai bucura de asemenea și gîndul că în timpul incursiunii din ajun se purtase atît de bine, nu numai la înaintare, cît, mai cu seamă, la retragere, cînd se înfierbîntaseră lucrurile destul de tare; și îi plăcea să-și amintească, în clipele astea de bucurie, cum, după întoarcerea lor din misiune, Maşa sau Maria Dmitrievna, femeia lui Petrov, ospătîndu-i, se purtase atît de simplu și de drăguț cu toți și mai ales, după cum îi pă-

ruse lui, cu el. Cu coada ei grea de păr bogat, cu umerii voinici, pieptul înalt şi frumos, cu zîmbetul fermecător ce-i lumina obrazul pistruiat şi plin de bunătate, Maria Dmitrievna îl atrăgea fără voie. Era tînăr, bine legat, holtei şi îi părea că şi femeia îl priveşte cu ochi buni. Socotea totuşi că ar fi fost urît din partea lui să dea frîu liber inimii, căci maiorul era un prieten bun şi sincer şi, de aceea, se purta cu Maria Dmitrievna simplu, respectuos şi era bucuros că izbutea s-o facă. Toate acestea îi jucau acum prin minte.

Un tropot des de copite pe drumul prăfuit îi tăie firul gîndurilor ; păreau să fie mai mulţi călăreţi venind în galop. Ridică ochii şi văzu la capătul drumului un grup de călăreţi, mergînd la pas. În fruntea grupului, alcătuit din vreo douăzeci de cazaci, călăreau doi oameni : unul din ei purta o cerchează albă şi căciulă înaltă cu turban ; celălalt — ofiţer în armata rusă, un om oacheş, cu nasul coroiat, era îmbrăcat într-o cerchează albastră, cu multe fireturi şi armele ferecate în argint. Omul cu turban călărea un roib de toată frumuseţea, cu capul mic şi cu ochii plini de foc, iar ofiţerul călărea un cal înalt, cu trupul subţire, de rasă karabahă ; Butler, bun crescător de cai, preţui de îndată puterea şi vigoarea primului cal şi se opri să afle cine sînt aceşti oameni. Ofiţerul îl întrebă pe Butler :

— Asta casa comandant militar ? şi făcu semn cu biciuşca spre casa lui Ivan Matveevici ; accentul, cît şi felul lui de a vorbi trădau originea sa străină.

— Chiar asta.

— Dar omul acesta cine-i ? întrebă la rîndul său Butler, apropiindu-se mai mult de ofiţer şi arătîndu-i din ochi pe cel cu turban.

- Hagi-Murad este. Aici venit, musafir la comandant militar, spuse ofițerul.

Butler auzise despre Hagi-Murad și despre trecerea sa la ruși, dar nu se aștepta de loc să-l vadă tocmai aici, în fortul acesta mic.

Hagi-Murad îl privea cu prietenie.

— Noroc, *koșkoldî* [1], rosti Butler salutul tătăresc pe care îl învățase.

— *Saubul* [2], răspunse Hagi-Murad dînd din cap și, venind lîngă Butler, îi întinse mîna, în care se afla biciușca atîrnată de două degete.

— Comandant ? întrebă el.

— Nu. Comandantul e aici. Mă duc să-l chem, zise Butler întorcîndu-se către ofițer. Apoi urcă treptele și împinse ușa.

Dar ușa „intrării principale", cum o numea Maria Dmitrievna, era închisă. Butler bătu, însă nu se arătă nimeni, așa că o luă spre intrarea de din dos. Își strigă ordonanța, dar, neprimind nici un răspuns și fiindcă nu găsea pe nici una din cele două ordonanțe, intră în bucătărie. Îmbrobodită cu o basma, rumenă la față și cu mînecile suflecate, lăsînd să i se vadă brațele albe și pline, Maria Dmitrievna tăia aluatul întins, alb ca și mîinile ei, în bucăți mici pentru pirogi.

— Unde au pierit ordonanțele ? întrebă Butler.

— S-au dus să se bețivănească, zise Maria Dmitrievna. Da' ce nevoie ai de ei ?

— Să deschidă ușa ; în fața casei se află o ceată întreagă de munteni. A sosit Hagi-Murad.

— Haide, lasă gluma, spuse Maria Dmitrievna zîmbind.

---

[1] *Koșkoldî* (kumîkă) — sănătate, pace vouă.

[2] *Saubul* (kumîkă) — să fii sănătos.

— Nu glumesc, e adevărat. Sînt la intrarea principală.

— Adevărat ? se miră Maria Dmitrievna.

— De ce aş minţi ? Du-te de vezi şi dumneata, sînt la intrarea principală.

— Ia te uită, ce întîmplare ! zise Maria Dmitrievna, lăsîndu-şi în jos mînecile şi pipăind cu mîna spelcile din coada ei groasă de păr. Atunci să-l trezesc pe Ivan Matveevici, adăugă ea.

— Las' că-l trezesc eu, iar tu, Bondarenko, du-te de deschide uşa, porunci Butler.

— Şi aşa-i bine, făcu Maria Dimitrievna şi se apucă iarăşi de treburile ei.

Auzind de sosirea lui Hagi-Murad, despre care ştia că se află la Groznaia, Ivan Matveevici nu se miră cîtuşi de puţin, ci, ridicîndu-se din pat, îşi răsuci o ţigară, o aprinse şi începu să se îmbrace, tuşind cu zgomot şi bombănind împotriva şefilor care-i trimiseseră pe „diavolul ăsta". După ce se îmbrăcă, ceru ordonanţei să-i aducă „doctoria". Aceasta, ştiind că-i vorba despre votcă, i-o întinse în grabă.

— Nimic mai rău decît să amesteci băuturile, mormăi el după ce dădu pe gît votca şi îmbucă din pîinea neagră. Uite, ieri am băut vin negru şi mă doare încă şi acum capul. Ei, sînt gata, zise el şi se duse în salon, unde Butler îl şi poftise pe Hagi-Murad, împreună cu ofiţerul însoţitor.

Aceasta din urmă transmise lui Ivan Matveevici ordinul comandantului flancului stîng al armatei, de a-l primi pe Hagi-Murad şi de a-i permite să ia legătura cu muntenii, numai prin trimişi, însă, şi să nu-i îngăduie să părăsească fortul decît însoţit de un grup de cazaci.

Isprăvind de citit scrisoarea, Ivan Matveevici privi cu luare-aminte pe Hagi-Murad, apoi se

cufundă iarăşi în cititul scrisorii. După ce mai aruncă de cîteva ori ochii cînd pe scrisoare, cînd spre Hagi-Murad, îşi opri în sfîrşit privirea asupra acestuia şi spuse :

— *Iakşi, bek iakşi.* [1] Să stea la noi. Spune-i că am primit ordinul să nu-i dau drumul de aici. Un ordin dat e sfînt. Unde o să-l aşezăm, Butler ? Ce crezi ? În cancelarie ?

Însă Butler n-avu timp să răspundă, căci Maria Dmitrievna, care venise de la bucătărie şi rămăsese în pragul uşii, zise către Ivan Matveevici :

— De ce în cancelarie ? Să-i facem loc aici. Îi dăm odaia oaspeţilor şi cămara. În felul ăsta are să fie mereu sub ochii noştri, zise ea, şi se uită la Hagi-Murad, dar, întîlnind privirea acestuia, se întoarse grăbită.

— Eu cred că Maria Dmitrievna are dreptate, spuse Butler.

— Ajunge, pleacă ; muierile n-au ce căuta aici, se oţărî Ivan Matveevici, încruntînd sprîncenele.

În tot timpul acestui schimb de cuvinte, Hagi-Murad, cu mîna pe pumnal, păstrase pe buze un zîmbet de dispreţ, abia văzut. Le spuse că locul unde va sta e fără însemnătate şi că singurul lucru de care avea nevoie şi care-i fusese încuviinţat de sardar era să poată intra în legătură cu muntenii şi, de aceea doreşte ca aceştia să fie lăsaţi să vină la el. Ivan Matveevici răspunse că dorinţa lui va fi îndeplinită şi-l rugă pe Butler să stea de vorbă cîtva timp cu musafirii, pînă cînd li se va servi masa şi li se vor pregăti camerele, deoarece el trebuia să se ducă la cancelarie pen-

[1] *Iakşi, bek iakşi* (tătară) — bine, foarte bine.

tru a face formele necesare și a da unele dispoziţiuni.

Raporturile lui Hagi-Murad cu noile sale cunoștinţe se limpeziră foarte curînd. Pentru Ivan Matveevici, Hagi-Murad simţi din prima clipă un fel de repulsie și de dispreţ și, de aceea, se uita la el întotdeauna de sus. Maria Dmitrievna, care-i pregătea și-i servea mîncarea, îi plăcu în chip deosebit. Îi plăcea simplitatea ei, și frumuseţea acestui popor străin întruchipată în ea, precum și atracţia involuntară pe care vedea că o exercită asupra ei și care se răsfrîngea și în el. Se străduia să nu o privească, să nu-i vorbească, însă privirile lui se îndreptau fără voie spre ea și-i urmăreau toate mișcările.

Cu Butler se împrieteni chiar din clipa în care-l cunoscu. Vorbea bucuros cu el despre multe lucruri, întrebîndu-l de viaţa lui și povestindu-i-o pe a sa, împărtășindu-i toate veștile privitoare la situaţia familiei sale, pe care i le aduceau trimișii, chiar și cerîndu-i sfaturi despre cele ce avea de făcut.

Știrile aduse de trimiși nu erau însă bune. În răstimpul celor patru zile de cînd stătea în fort, aceștia veniseră de două ori, aducîndu-i numai veşti rele.

XIX

În scurtă vreme după trecerea lui Hagi-Murad de partea rușilor, familia lui fusese adusă în aulul Vedeno, unde era ţinută sub pază în aștaptarea hotărîrii lui Șamil. Femeile — bătrîna Patimat și cele două neveste ale lui Hagi-Murad, împreună cu cei cinci copii mici ai lor, trăiau sub aspră pază

în casa sutașului Ibrahim Rașid ; Iusuf, fiul lui Hagi-Murad, în vîrstă de optsprezece ani, era închis în temniță, adică într-un fel de groapă adîncă de un stînjen, împreună cu patru răufăcători care așteptau, ca și el, să li se hotărască soarta.

Dar nu venise încă nici o poruncă în privința lor, deoarece Șamil era plecat la război împotriva rușilor.

La 6 ianuarie 1852, Șamil se înapoia acasă, în aulul Vedeno, după o luptă crîncenă cu rușii, în care, după părerea acestora, el fusese bătut și nevoit să se retragă în grabă la Vedeno, iar după părerea lui și a tuturor miurizilor, cîștigase o biruință și alungase pe ruși. În această luptă, trăsese el însuși cu pușca, ceea ce se întîmpla foarte rar, și chiar scoțîndu-și sabia din teacă își avîntase calul în galop împotriva rușilor, însă fusese oprit de miurizii care-l însoțeau. Doi dintre ei, care se aflau alături de el, căzuseră uciși.

Era înspre amiază, cînd Șamil, înconjurat de o ceată de miurizi, care călăreau în jurul său, arătîndu-și meșteșugul de *djighiți*, slobozind focuri de pușcă și de pistol și cîntînd mereu același cîntec : *La Illah il Allah,* își făcu intrarea în aulul unde își avea reședința.

Toți locuitorii marelui aul Vedeno se îngrămădiseră pe uliță și pe acoperișurile caselor în întîmpinarea conducătorului lor, trăgînd și ei, în semn de bucurie, din puști și din pistoale. Șamil venea pe un cal alb, care, simțind apropierea casei, juca nerăbdător în frîu. Harnașamentul calului era simplu, fără podoabe de aur și argint : un căpăstru de culoare roșie, măiestrit lucrat, cu o dungă la mijloc, scările ca niște cupe de metal și o teltie roșie, care se vedea de sub șa. Imamul purta o tunică de postav cafeniu, căptușită cu

blană neagră, a cărei margine se zărea la gît și la mîneci, și strînsă pe talia-i subțire cu o curea de aceeași culoare, de care atîrna un pumnal. Pe cap avea o căciulă caucaziană înaltă, cu fundul turtit și cu un ciucure negru, împrejurul căreia era înfășurat un turban alb, al cărui capăt îi cădea peste grumaz. Era încălțat cu *ciuveaci* verzi, iar pulpele le avea strînse în niște jambiere negre, tivite cu un simplu găitan.

Cu toate că nu purta nici o podoabă strălucitoare de aur sau de argint, trupul lui înalt, drept și puternic, în veșmîntul acesta simplu, înconjurat de miurizii a căror îmbrăcăminte era împodobită cu fireturi de aur și ale căror arme erau ferecate în argint, dădea acea impresie de măreție, pe care voia și se pricepea s-o producă asupra poporului. Fața lui palidă, încadrată de o barbă roșie, tăiată scurt, cu ochii mici pe jumătate închiși, era încremenită, ca de piatră. Trecînd prin mijlocul aulului, simțea mii de ochi ațintiți asupra sa, ochii lui, însă, nu se uitau la nimeni. Nevestele lui Hagi-Murad cu copiii lor ieșiseră în prag, cu oamenii casei în care locuiau, ca să vadă intrarea imamului. Singura rămasă înăuntru era bătrîna Patimat, mama lui Hagi-Murad; ședea, ca de obicei, pe dușumeaua camerei, cu părul ce începuse să-i albească despletit, cuprinzîndu-și cu brațele genunchii slabi. Clipind din ochii negri, arzători, bătrîna se uita la vreascurile ce mocneau în vatră. Ca și feciorul ei, îl urîse întotdeauna pe Șamil. Acum îl ura mai mult ca niciodată și nu voia să-l vadă.

Nici fiul lui Hagi-Murad nu văzu intrarea măreață a lui Șamil. Din groapa întunecoasă cu miros puturos în care se afla tînărul, auzi răsunetul împușcăturilor și al cîntecelor, gustînd tot amarul ce-l

poate gusta o făptură tînără, cu sînge clocotitor, cînd i se răpește libertatea. Stînd în groapa puturoasă, laolaltă cu mereu aceleași ființe nefericite, întemnițate împreună cu el, oameni murdari, sleiți de puteri, cei mai mulți urîndu-se unul pe altul, pizmuia acum pe toți cei de-afară, care respirau aerul curat, se bucurau de lumină și libertate, și care își jucau caii sprinteni în jurul comandantului lor, trăgînd cu pistoalele și cîntînd într-un singur glas : *La Illah il Allah.*

După ce străbătu aulul, Șamil intră într-o curte largă, care ducea la o altă curte lăuntrică în care se găsea seraiul său. Doi lezghini înarmați îl întîmpinară în fața porții deschise a primei curți, plină de oameni. Mulți dintre ei veniseră din ținuturi îndepărtate, după treburile lor, unii cu niște cereri, precum și localnici chemați de Șamil să-i judece. La intrarea lui Șamil toți cei din curte se ridicară în picioare, salutîndu-l respectuos cu mîinile la piept. Unii chiar îngenunchează și stătură astfel tot timpul cît îi trebui lui Șamil să ajungă de la poarta din afară pînă la cea a curții dinăuntru. Deși recunoscu printre cei care-l așteptau multe fețe neplăcute și mulți solicitatori plicticoși, veniți să-i ceară vreun ajutor, Șamil trecu pe dinaintea lor cu aceeași față neclintită. Trecînd poarta dinăuntru, descăleca în fața casei, care se afla în stînga porții.

Din incursiunea asta la dușmani, se întorsese obosit, nu atît trupește, cît sufletește, ca oricîrmuitor, căci Șamil, deși cei din jurul lui socoteau expediția drept o izbîndă, știa că de fapt ea nu fusese izbutită, că multe aule cecene fuseseră arse și

pustiite şi că cecenii, acest norod schimbător şi uşuratic, şovăie, iar unii dintre ei, cei mai apropiaţi de ruşi, sînt gata să treacă de partea lor. Toate acestea îi apăsau sufletul. Trebuia să ia măsuri aspre, dar în clipa asta nu voia să se gîndească la nimic, nu dorea decît odihnă şi farmecul vieţii de familie, mîngîierile celei mai iubite dintre nevestele lui, Aminet, o kistină[1] de optsprezece ani, cu ochii ca murele, sprintenă şi vioaie.

Dar nu-i era îngăduit în clipa de faţă nici măcar să se gîndească la Aminet, care era atît de aproape aici, în dosul gardului ce despărţea încăperile femeilor de cele ale bărbaţilor (Şamil era chiar sigur că, în timp ce descăleca de pe cal, Aminet, împreună cu celelalte femei, îl privea prin crăpătura gardului); şi nu numai că nu-i era îngăduit s-o vadă pe Aminet, dar nici măcar să se întindă pe perne, să se odihnească puţin după atîta trudă. Trebuia, înainte de toate, să facă rugăciunea de prînz, de care nu avea nici o poftă, dar era cu neputinţă să nu o facă, dat fiind că era conducătorul religios al poporului şi apoi el nu se putea lipsi de acest rit, cum nu se putea lipsi de hrana zilnică. Îşi făcu deci abluţiunile şi apoi rugăciunea. Îndată ce isprăvi, chemă pe cei care-l aşteptau.

Mai întîi se înfăţişă socrul şi învăţătorul său, un bătrîn înalt, venerabil, cu barba albă ca zăpada şi faţa rumenă, care se numea Djemal-Edin. După ce-şi făcu rugăciunea, începu să-l întrebe pe Şamil despre întîmplările din cursul luptelor, apoi îi dădu seama de cele ce se petrecuseră în munţi în lipsa lui.

---

[1] *Kistini* — popor din Caucaz.

Înșirîndu-i felurite fapte — omoruri din răzbunare, furturi de vite, încălcări ale prescripțiilor *Taricatului* [1], care interzicea fumatul și băutura — Djemal-Edin ajunse și la știrea că Hagi-Murad trimisese oameni să ridice pe ai săi și să-i ducă la ruși, dar că totul fusese dat pe față și familia lui Hagi-Murad se găsea acum la Vedeno, sub strajă bună, în așteptarea hotărîrii imamului. În odaia cea mare de alături fuseseră chemați bătrînii, ca să se sfătuiască împreună cu ei despre aceste lucruri și Djemal-Edin îi spuse lui Șamil că s-ar cădea să-i vadă de îndată, deoarece bătrînii îl așteptau de trei zile.

După ce mîncă bucatele aduse de Zaidet, cea mai bătrînă nevastă a lui, o femeie cu nasul ascuțit, cu fața smolită și urîtă, pe care n-o iubea, Șamil se îndreptă spre odaia oaspeților.

Cum intră, sfetnicii săi, șase bătrîni cu bărbile cărunte, sure și roșcate, cu căciuli înalte, unii cu turbane, alții fără, îmbrăcați în *beșmete* și cerchez noi, cu pumnale la cingătoare, se sculară în întîmpinarea lui. Șamil era cu un cap mai înalt decît toți. Cei ce se aflau în odaie, precum și el, ridicară mîinile cu palmele în sus și, închizînd ochii, murmurară o rugăciune, apoi își trecură mîinile de-a lungul obrazului, coborîndu-le pe bărbi și împreunîndu-le, după care se așezară cu toții, iar Șamil în mijlocul lor pe o pernă mai înaltă. Și începură să vorbească despre toate cîte aveau de dezlegat și de pus la cale.

---

[1] *Taricat* (arabă) — cod de legi morale cu caracter religios la musulmani.

Pe oamenii învinuiți de fărădelegi îi judecă după *Șariat* [1] : doi fură osîndiți la tăierea mîinii, pentru furt ; unul la tăierea capului, pentru omor ; trei fură găsiți nevinovați. Ajunseră în sfîrșit la lucrul cel mai însemnat asupra căruia aveau să hotărască, și anume, ce măsuri trebuiau luate pentru a împiedica trecerea cecenilor la ruși. Spre a împiedica aceste treceri, Djemal-Edin întocmi următoarea chemare :

„Viață veșnică vă doresc ; atotputernicul Dumnezeu să fie cu voi. Aud că rușii vă amăgesc și vă îndeamnă să vă supuneți. Nu le dați crezare și nu vă plecați lor : răbdați. De nu veți avea răsplată pentru aceasta în viața de pe pămînt, mulțumita voastră va fi în ceruri. Aduceți-vă aminte cîte ați îndurat înainte vreme, cînd vi se luau armele. Dacă Dumnezeu n-ar fi fost de partea voastră, atunci, în anul 1840, de mult ați fi fost soldați și ați fi purtat acum baionete în loc de pumnale, iar femeile voastre ar umbla fără șalvari și ar fi batjocorite. Judecați cele ce vor veni după cele ce au fost. E mai bine să mori luptînd împotriva rușilor decît să trăiești cu necredincioșii. Mai răbdați, iar cu voi coborî la voi cu sabia și *Coranul* și vă voi duce împotriva rușilor. Și acum vă poruncesc cu mare strășnicie, nu numai să nu vă pregătiți dar nici măcar să nu vă treacă prin minte să vă supuneți rușilor."

Șamil încuviință această chemare și, după ce o semnă, hotărî să fie răspîndită.

---

[1] *Șariat* (arabă) — cod de legi musulman, bazat pe *Coran*.

Se sfătuiră apoi în privința lui Hagi Murad. Era un lucru de o deosebită însemnătate pentru Șamil. Cu toate că nu voia să recunoască, el știa că dacă Hagi-Murad, cu dibăcia, curajul și bărbăția lui, ar fi stat alături de el, nimic din cele ce se petreceau în Cecenia nu s-ar fi întîmplat. Ar fi fost bine să se împace cu Hagi-Murad și să-l folosească; dacă, însă, lucrul nu era cu putință, nu putea nici să îngăduie ca el să dea ajutor rușilor. Iată de ce era neapărat nevoie să-l cheme la el și după aceea să-l omoare. Spre îndeplinirea acestui plan avea două căi; fie să trimită la Tiflis un om care să-l ucidă acolo, fie să-l facă să vină aici și apoi să-l răpună. Singurul mijloc pentru ducerea la bun sfîrșit a urzelii era familia lui Hagi-Murad și mai cu seamă fiul acestuia, care era iubit cu patimă de părintele său. Trebuia așadar să se folosească de băiat.

După ce sfetnicii își spuseră părerea, Șamil închise ochii și tăcu.

Ei știau că el ascultă acum glasul profetului care-i suflă ce are de făcut. Tăcu astfel un răstimp, apoi, rupînd tăcerea solemnă, Șamil deschise ochii și, cu pleoapele pe jumătate lăsate, spuse:

— Aduceți pe fiul lui Hagi-Murad la mine.

— E aici, răspunse Djemal-Edin.

Într-adevăr, Iusuf, fiul lui Hagi-Murad, slab, palid, cu hainele zdrențuite și împrăștiind un miros greu, dar tot frumos la trup și la față, cu aceiași ochi negri, arzători, ca bunica sa Patimat, stătea la poarta curții din afară, așteptînd să fie chemat.

Iusuf nu împărtășea ura tatălui său față de Șamil. El n-avea cunoștință de cele întîmplate mai

demult și, chiar dacă le-ar fi cunoscut, nu le trăise, așa că nu putea înțelege de ce tatăl său îl urăște cu atîta înverșunare pe Șamil. El nu dorea decît un singur lucru : să ducă mai departe viața slobodă și fără griji pe care, ca fiu de naib, o trăise la Hunzah, iar pornirea asta aprigă față de Șamil îi părea cu totul de prisos. Spre deosebire de tatăl său, îl socotea vrednic de toată cinstea pe imam, avînd pentru el o adorație nețărmurită, ca mai toți muntenii. Tînărul intră în odaia sfatului cu venerație și teamă și, oprindu-se la ușă, întîlni privirea stăruitoare a ochilor, pe jumătate închiși, ai lui Șamil. Stătu așa cîteva clipe, apoi se apropie de imam și-i sărută mîna mare și albă, cu degete lungi.

— Ești fiul lui Hagi-Murad ?

— Da, imam.

— Știi ce a făcut el ?

— Știu, imam, și-mi pare rău.

— Știi să scrii ?

— Am învățat, voiam să fiu *mullah*.

— Atunci scrie tatălui tău, că dacă se întoarce la mine pînă la bairam, îl voi ierta și totul va fi ca în trecut. Dacă nu se va întoarce și va rămîne la ruși, atunci, Șamil se încruntă, voi trimite pe bunica și pe mama ta prin aule, iar ție îți voi tăia capul.

Nici un mușchi nu tresări pe fața lui Iusuf ; își plecă fruntea în semn că a înțeles cuvintele lui Șamil.

— Scrie ce ți-am spus și dă scrisoarea trimisului meu.

Șamil tăcu, uitîndu-se lung la Iusuf.

— Scrie că mi-a fost milă de tine și că nu te voi omorî ; îți voi scoate numai ochii, așa cum fac tuturor trădătorilor. Pleacă.

Dacă înaintea lui Șamil, Iusuf păru liniștit, cînd fu scos afară, se aruncă asupra însoțitorului său și, smulgînd-i pumnalul din teacă voi să și-l împlinte în piept, dar fu apucat de mîini, legat și dus înapoi în groapă.

În aceeași seară, după rugăciune, cînd ziua se îngîna cu noaptea, Șamil își puse blana albă și trecu de partea cealaltă a gardului, în curtea unde locuiau femeile, îndreptîndu-se spre odaia lui Aminet. Aceasta lipsea, fiind în iatacul soțiilor mai bătrîne. Atunci Șamil căutînd să nu fie zărit, se ascunse după ușă, așteptînd-o. Dar Aminet era supărată pe Șamil, pentru că dăruise niște mătase pe care o adusese lui Zaidet și nu ei. Îl văzuse ieșind și îndreptîndu-se spre iatacul ei, căutînd-o, dar ea dinadins nu se arătă. Rămase multă vreme în ușa odăii lui Zaidet, de unde, rîzînd încetișor, privea umbra albă a lui Șamil, care cînd intra, cînd ieșea din iatacul ei. După ce o așteptă în zadar, Șamil se întoarse în cele din urmă în camera sa, căci sosise timpul rugăciunii de la miezul nopții.

XX

Hagi-Murad trăia de o săptămînă în fort, în casa lui Ivan Matveevici. Cu toate că Maria Dmitrievna se certa mereu cu părosul Hanefi (Hagi-Murad luase cu el numai doi dintre oamenii săi, pe Hanefi și pe Eldar), ba o dată îi făcu vînt din bucătărie, lucru pentru care acesta era cît pe-aci s-o înjunghie, ea nutrea față de Hagi-Murad un vădit sentiment de respect și de simpatie. Acum nu-i mai ducea ea masa, treabă cu care îl însărci-

nase pe Eldar, dar folosea orice prilej de a-l vedea şi de a-i face pe plac. Se interesa îndeaproape de convorbirile duse cu privire la familia lui ; ştia cîte soţii şi cîţi copii are şi vîrsta fiecăruia ; de cîte ori sosea cîte un trimis, căuta să afle de la cine putea cum merg tratativele.

În cursul acestei săptămîni, Butler se împrietenise de-a binelea cu Hagi-Murad. Uneori, Hagi-Murad venea în camera lui, alteori se ducea Butler la el. Vorbeau ori cu ajutorul tălmaciului, ori se înţelegeau singuri : prin semne şi mai ales prin zîmbete. Hagi-Murad îl îndrăgise de bună seamă pe Butler ; asta se vedea din purtarea lui Eldar faţă de el. Cînd intra Butler în odaia lui Hagi-Murad, Eldar îl întîmpina cu un zîmbet prietenos, dezvelindu-şi dinţii albi, îi pregătea în grabă perna de şezut şi-i lua sabia, dacă acesta o avea cu dînsul.

Butler făcu cunoştinţă şi se împrieteni de asemenea cu părosul Hanefi, fratele adoptiv al lui Hagi-Murad, care ştia multe cîntece munteneşti şi le *z*iceа cu meşteşug. Ca să-i facă plăcere lui Butler, Hagi-Murad îl chema pe Hanefi şi-l punea să cînte ceea ce socotea el mai frumos. Hanefi avea o voce înaltă de tenor şi cînta cu un timbru neobişnuit de clar şi expresiv. Cîntecul ce-i plăcea mai mult decît toate lui Hagi-Murad îl impresionă pe Butler prin melodia lui gravă şi plină de tristeţe. Butler îl rugă pe tălmaci să-i traducă vorbele cîntecului, pe care şi le însemnă.

Era vorba în cîntec de răzbunarea sîngelui — ceea ce tulburase odinioară şi sufletele lui Hanefi şi Hagi-Murad.

Cuvintele sunau astfel :

„Uscase-va pămîntul pe mormîntul meu și n-o să-ți mai aduci de mine aminte, mamă! Ierburile-n țintirim vor năpădi mormîntul și-n sufletul tău, bătrînul meu tată, înăbuși-vor jalea. Lacrimile-n ochii surorii mele s-or usca, și-și va lua zborul durerea din inima ei.

Numai tu, frate-meu mai mare, n-ai să mă uiți, pînă cînd moartea mea nu mi-o vei răzbuna. Nici tu, al doilea frate al meu, n-ai să mă dai uitării, pînă în clipa cînd te vei culca în groapă alături de mine.

Plumb arăzător, ce duci moartea cu tine, nu mi-ai fost tu oare rob credincios? Țărînă neagră, care ai să mă acoperi, nu te-am frămîntat eu oare cu a murgului copită? Rece ești, o, moarte, dar eu ți-am fost stăpînul. Lua-îmi-va pămîntul trupul acesta, iar sufletul primi-îl-va cerul."

Hagi-Murad asculta întotdeauna cu pleoapele lăsate cîntecul acesta și cînd se isprăvea, stingîndu-se pe o notă prelungită și tremurătoare, spunea în ruseşte.

— Bun cîntec, înțelept cîntec.

Poezia vieții muntenești, plină de clocot, puse și mai mult stăpînire pe Butler o dată cu sosirea lui Hagi-Murad și împrietenirea lui cu el și cu miurzii săi. Își făcuse rost și de un *beșmet*, de o cerchează și de o pereche de jambiere. Îi părea că el însuși este muntean și trăiește viața muntenilor.

În ziua plecării lui Hagi-Murad, Ivan Matveevici adună cîțiva ofițeri să-l petreacă. Unii dintre ei ședeau la masa unde Maria Dmitrievna turna ceaiul în pahare, alții la o altă masă încărcată cu votcă, vin negru și gustări, cînd Hagi-Murad,

îmbrăcat de drum și înarmat, intră cu pași repezi și ușori, schiopătînd, în odaie.

Toți se ridicară în picioare și-i strînseră pe rînd mîna. Ivan Matveevici îl pofti să șadă pe sofa, însă el îi mulțumi și se așeză pe un scaun, lîngă fereastră. Tăcerea care se făcuse la intrarea sa în odaie nu-l tulbura cîtuși de puțin. Se uită cu luare-aminte la cei de față, oprindu-și apoi privirea nepăsătoare pe masa pe care se aflau samovarul și gustările. Petrokovski, un ofițer dezghețat, care îl vedea pentru întîia oară pe Hagi-Murad, îl întrebă pe tălmaci dacă i-a plăcut Tiflisul.

— *Aia*, răspuns el.

— Spune că da, zise tălmaciul.

— Și ce anume i-a plăcut ?

Hagi-Murad răspunse ceva.

— Mai mult decît toate i-a plăcut teatrul.

— Dar balul dat de comandantul suprem ?

Hagi-Murad se încruntă.

— Fiecare popor își are obiceiurile sale. La noi femeile nu se îmbracă așa, grăi el, aruncînd ochii spre Maria Dmitrievna.

— Și ce nu i-a fost pe plac acolo ?

— E la noi o poveste, spuse el tălmaciului. Un cîine, vrînd să-l ospăteze pe măgar, i-a dat să mănînce carne, iar acesta i-a dat cîinelui fîn — și amîndoi au rămas flămînzi. Fața i se lumină de zîmbet. Fiecărui popor îi șade bine cu obiceiurile sale.

Aici convorbirea se întrerupse. Unii dintre ofițeri începură să bea ceai, alții să se înfrupte din gustări. Hagi-Murad luă în mînă paharul de ceai pe care i-l adusese Maria Dmitrievna și-l așeză în fața sa.

— Dorești caimac ? Franzelă ? îl îmbie ea, întinzîndu-i franzelele și caimacul.

Hagi-Murad înclină capul.

— Ei, la revedere ! zise Butler, punîndu-i mîna pe genunchi. Cînd ne mai vedem ?

— La revedere, la revedere, răspunse în rușește, zîmbind, Hagi-Murad. *Kunak bulur*. Bun *kunak* al tău este eu. Timpul este, eu haidam plecat, arătă el cu capul în direcția în care trebuia să plece.

În ușa odăii apăru Eldar, purtînd pe umăr o manta mare albă, împăturită cu grijă, iar în mînă o sabie. Hagi-Murad îi făcu semn să se apropie ; Eldar, călcînd cu pași mari apăsați, veni lîngă el și-i dădu mantaua și sabia. Hagi-Murad se ridică în picioare, luă mantaua și o întinse Marici Dmitrievna, rostind cîteva cuvinte pe care tălmaciul le traduse :

— Spune : ai lăudat mantaua primește-o în dar.

— De ce ? zise Maria Dmitrievna, roșindu-se la față.

— Așa se cade. *Adat*[1], așa, spuse Hagi-Murad.

— Mulțumesc, zise Maria Dmitrievna, luînd mantaua. Să-ți ajute Dumnezeu să-ți poți scăpa feciorul. *Ulan iakși*[2], adăugă ea. Tălmăcește-i, te rog, că-i urez să-și elibereze cît mai curînd familia.

Cu ochii ațintiți la Maria Dmitrievna, Hagi-Murad încuviință din cap. Apoi luă din mîinile lui Eldar sabia și o întinse lui Ivan Matveevici. Acesta o luă și zise tălmaciului :

---

[1] Obicei, devenit lege prin îndelungată aplicare ; drept uzual la musulmani, avînd aceeași putere ca și *Șariatul*.

[2] Brav flăcău (kumîkă).

— Spune-i să primească de la mine juganul roșcat, n-am altceva să-i dăruiesc.

Hagi-Murad, însă, făcu un semn de negare cu mîna în fața obrazului său, voind să spună prin asta că nu are nevoie de nimic și nu va primi nimic; și, arătînd cu mîna spre munți și apoi spre inima sa, se îndreptă către ieșire. Toți porniră după el.

Cîțiva ofițeri rămași în cameră scoaseră sabia din teacă și, privindu-i lama, văzură că este un Gurda [1] veritabil.

Butler ieși cu Hagi-Murad în pragul casei. Aici se întîmplă un lucru neașteptat, care ar fi putut să se sfîrșească cu moartea lui Hagi-Murad, să nu fi fost agerimea, promptitudinea și dibăcia acestuia.

Locuitorii aulului kumîk Taș-Kiciu, care îl aveau în mare cinste pe Hagi-Murad și care de multe ori veniseră în fort numai pentru a-l vedea pe renumitul *naib*, trimiseseră cu trei zile înainte de plecarea lui cîțiva oameni să-l roage să meargă vineri la geamia lor. Auzind despre asta, cnejii kumîci, care locuiau în Taș-Kiciu și care îl urau pe Hagi-Murad, nutrind împotriva lui răzbunarea sîngelui, dădură de știre locuitorilor că nu-l vor lăsa să intre în geamie. Mînioși, locuitorii se răsculară, încăierîndu-se cu partizanii cnejilor. Comandamentul rus îi potoli pe munteni și-i trimise vorbă lui Hagi-Murad să nu vină la geamie. Și cum acesta nu se duse, toți crezură că lucrurile reintraseră în făgașul lor.

Însă, chiar în clipa plecării sale, cînd Hagi-Murad ieși în prag și caii stăteau înșeuați la intrare,

[1] *Gurda* — săbii și pumnale foarte prețuite în Caucaz, numite așa după numele meșterului Gurda.

cneazul kumîc Arslan-Han, pe care-l cunoșteau bine atît Butler, cît și Ivan Matveevici, se apropie călare.

Zărindu-l pe Hagi-Murad, își scoase cu iuțeală pistolul de la brîu și-l îndreptă spre dușmanul său. Dar n-apucă să ochească Arslan-Han că Hagi-Murad, cu toate că era șchiop, se și azvîrli din prag asupra lui ca o pisică. Arslan-Han trase, însă nu-și nimeri ținta. Hagi-Murad apucă cu o mînă calul de dîrlogi, iar cu cealaltă scoase pumnalul din teacă, strigînd ceva în limba tătară.

Butler și Eldar se aruncară în aceeași clipă între ei și-i apucară de mîini. La auzul împușcăturii, Ivan Matveevici ieși din casă.

— Ce ți-a venit, Arslan, să faci o astfel de faptă nesăbuită la mine acasă? spuse el auzind despre ce-i vorba. Urît lucru frate. Afară pe cîmp n-ai decît să faci tot ce vrei, dar să te-ncaieri aici la mine...

Arslan-Han, un omuleț mititel, cu mustăcioară neagră, descălecă, galben la față, tremurînd din tot trupul, aruncă o privire plină de ură lui Hagi-Murad și intră, împreună cu Ivan Matveevici, în casă. Răsuflînd greu, dar zîmbind, Hagi-Murad se duse la cai.

— De ce voia să-l omoare? întrebă Butler prin tălmaci.

— Spune că așa scrie în legea lor, lămuri tălmaciul cuvintele lui Hagi-Murad. Arslan-Han trebuie să se răzbune pe el pentru sîngele vărsat. De asta a vrut să-l omoare.

— Și dacă-l va ajunge din urmă pe drum? întrebă Butler.

Hagi-Murad zîmbi.

— Nu-i nimic dacă mă omoară, înseamnă că asta e voia lui Allah. Ei, la revedere, zise el din

nou în rusește și, înfigîndu-și mîna în coama calului, se uită la toți cei care ieșiseră să-l petreacă. Întîlnind privirea Mariei Dmitrievna, se uită și el blînd la ea și, îi spuse :

— Adio, jupînița, eu mulțumesc.

— Să-ți ajute Dumnezeu să-i scapi pe-ai tăi, repetă Maria Dmitrievna.

El nu-i înțelese cuvintele. Pricepu, însă, că ea-i vrea binele și-i făcu semn cu capul.

— Ai grijă, să nu-ți uiți *kunakul*, zise Butler.

— Spune-i că-i sînt prieten credincios și că nu-l voi uita niciodată, răspunse el prin tălmaci și, cu toate că era beteag de un picior, se aruncă cu ușurință în șaua înaltă, abia atingînd scara. Îndreptîndu-și apoi sabia și pipăind cu un gest obișnuit pistolul, cu acea ținută mîndră de războinic al muntenilor călări se îndepărtă de casa lui Ivan Matveevici. Hanefi și Eldar încălecară și ei, își luară prietenos rămas bun de la stăpînii casei și de la ofițeri și porniră în trap în urma *miurșidului* lor.

Ca de obicei, cei rămași stătură mult de vorbă asupra celor plecați.

— Strașnic om !

— Ca un lup s-a repezit la Arslan-Han, nu-i mai recunoșteai fața.

— Are să ne tragă pe sfoară. Mare viclean trebuie să fie, spuse Petrokovski.

— Să dea Dumnezeu să fie printre ruși cît mai mulți vicleni ca el, răspunse pe loc, înciudată, Maria Dimitrievna. În săptămîna asta cît a trăit la noi, n-am văzut la el decît lucruri bune, zise ea. Prietenos, cu minte ageră și drept.

— Cum ai băgat de seamă toate astea ?

— Uite așa !

— Ți-a picat cu tronc la inimă, ai? întrebă Ivan Matveevici, care tocmai intra în casă. Asta se vede cît colo.

— Da, mi-a picat... Și ce vă pasă? De ce bîrfiți un om de treabă? E tătar, dar e om de treabă.

— Adevărat, Maria Dmitrievna, spuse Butler. Bine faci că-i iei apărarea.

XXI

Viața soldaților din forturile înaintate, care se aflau pe linia cecenă, se scurgea de la o zi la alta fără nici o schimbare. De cînd se găseau aici, nu avuseseră decît două alarme, în timpul cărora companiile ieșiseră afară din cazărmi; cazacii și miliției[1] porniseră în galopul cailor după munteni, dar niciodată nu-i putuseră ajunge. Aceștia se retrăgeau în prea mare grabă. O dată, însă, muntenii izbutiră să pună mîna în Vozdvijenskoe pe opt cai căzăcești și să omoare pe cazacul care-i ducea la adăpat. De la incursiunea împotriva aulului unde înnoptase Hagi-Murad, rușii nu mai întreprinseseră nimic. Se așteptau însă la o expediție serioasă în Marea Cecenie, în urma numirii noului comandant al flancului stîng, prințul Bariatinski.

Îndată ce sosi în Groznaia, prințul Bariatinski, prietenul țareviciului și fostul comandant al regimentului Kabardinski, în noua sa calitate de comandant al întregului flanc stîng, strînse un detașament, spre a duce la îndeplinire planul împăratului transmis de Cernîșov lui Vorontov. Detașamentul concentrat la Vozdvijenskoe ieși pe

[1] Munteni voluntari în rîndurile trupelor rusești.

poziție în direcția Kurinski. Armata tăbărîse acolo și tăia pădurea.

Tînărul Voronțov stătea într-un cort frumos de postav, și soția lui, Maria Vasilievna, venea în tabără și rămînea adeseori acolo peste noapte. De mult, legătura dintre Maria Vasilievna și Bariatinski nu mai era o taină pentru nimeni. De aceea, ofițerii care făceau parte din societatea comandantului, ca și soldații, o ocărau cu vorbe urîte, fiindcă de fiecare dată cînd sosea ea, erau trimiși cu toții în patrule de noapte. De obicei, muntenii aduceau tunuri pînă în apropiere și deschideau focul asupra lagărului. Cele mai adeseori, însă, proiectilele nu-și nimereau ținta și, de aceea, în chip normal, nu se lua nici o măsură împotriva acestor trageri ; dar, pentru ca muntenii să nu-și poată totuși aduce tunurile prea aproape și să n-o sperie pe Maria Vasilievna, se trimiteau patrule. Să pornești însă, în fiecare noapte în patrulă, numai ca să nu se sperie o cucoană, era ceva jignitor și revoltător. Așa se face că Maria Vasilievna era ocărîtă atît de soldați, cît și de ofițerii care nu erau primiți în înalta societate.

Venise și Butler aici, din fortul său, pentru a-și petrece concediul și a vedea pe foștii săi colegi de la Corpul de paji și camarazi de regiment, care făceau parte acum din regimentul Kurinski, sau erau aghiotanți și ofițeri de ordonanță la comandament. Se simțise numaidecît foarte bine printre ei. Își găsise loc în cortul lui Poltoratki și întîlnise multe cunoștințe, care-l întîmpinară cu bucurie. Apoi se duse la Voronțov, pe care-l cunoștea destul de bine, fiindcă într-o vreme făcuseră serviciu împreună la același regiment. Voronțov îl primi cu multă bunăvoință, prezentîndu-l prințului Bariatinski și-l pofti la masa de rămas bun,

pe care o dădea în cinstea fostului comandant al flancului stîng, generalul Kozlovski, predecesorul lui Bariatinski.

Prînzul fu minunat. Se așezaseră șase corturi puse la rînd și pe întreaga lor lungime era întinsă masa bogat încărcată de sticle și argintărie. Toate aminteau viața din unitățile de gardă de la Petersburg. La ora două se așezară la masă. La mijloc ședea Kozlovski și în fața lui — Bariatinski. În dreapta lui Kozlovski sta Voronțov, iar în stînga, soția acestuia. De ambele părți ale mesei, pe toată lungimea ei, se înșirau ofițerii regimentelor Kabardinski și Kurinski. Butler era alături de Poltoratki. Vorbeau amîndoi veseli și ciocneau cu ofițerii din jur. Cînd se servi friptura și ordonanțele începură să toarne șampanie în pahare, Poltoratki îi spuse lui Butler cu o spaimă sinceră și cu părere de rău :

— Mă tem că „nu-i așa" al nostru are să se facă de rîs.

— De ce ?

— Trebuie să țină o cuvîntare. Cum o să se descurce ? Nu știu.

— Nu-i chiar atît de simplu. Mai ușor iei parcanele cu asalt, sub bătaia gloanțelor. Și mai ales cînd ai lîngă tine o cucoană și pe acești domni de la curte. Într-adevăr, ți-e milă să-l privești, își spuneau ofițerii între ei.

Dar iată că sosi clipa solemnă. Bariatinski se ridică și, închinînd paharul, rosti în cinstea lui Kozlovski o scurtă cuvîntare. După ce termină, se ridică și Kozlovski și începu să vorbească cu glas năbușit, dar destul de răspicat :

— Prin voia majestății-sale, trebuie să plec, să mă despart de dumneavoastră, domnilor ofițeri, spuse el. Dar socotiți-mă întotdeauna, nu-i

așa, ca și cum aș fi printre voi... cunoașteți, domnilor ofițeri, nu-i așa, acest adevăr, că un om singur pe cîmpul de luptă nu poate înfăptui nimic. De aceea, toate meritele dobîndite în slujbă, nu-i așa, toate decorațiile primite, prin înalta și marea bunătate a majestății-sale, nu-i așa, precum și toată situația și numele meu, toate acestea, nu-i așa... aici vocea lui începu să tremure, vi le datorez numai vouă, numai vouă, scumpii mei prieteni! Și fața lui plină de crețuri se boți și mai tare. Sughiță și lacrimile îi umplură ochii. Din toată inima vă aduc, nu-i așa, toată mulțumirea și recunoștința mea...

Kozlovski nu mai putu vorbi și, ridicîndu-se în picioare, începu să îmbrățișeze pe ofițerii care se apropiau de el. Erau mișcați cu toții. Prințesa își acoperi fața cu batista. Strîngîndu-și buzele de emoție, prințul Semion Mihailovici clipea iute din pleoape. Multor ofițeri le dădură lacrimile. Chiar și lui Butler, care-l cunoștea prea puțin pe Kozlovski, i se umeziră ochii. Toate acestea îi plăceau nespus. Apoi ridicară paharul și începură toasturile pentru Bariatinski, pentru Vorontov, pentru ofițeri, pentru soldați; și oaspeții se sculară de la masă amețiți de vinul băut, și de înflăcărare ostășească, cu care erau și din fire deosebit de înzestrați.

Era o vreme minunată, însorită și nici o adiere nu tulbura aerul limpede și înviorător. În toate părțile, focurile aprinse trosneau și răsunau cîntece, totul părea în sărbătoare. Împăcat cu sine, într-o stare sufletească neobișnuit de bună, Butler se duse la Poltoratki. În cortul acestuia, cîțiva ofițeri se așezaseră în jurul unei mese de joc și aghiotantul puse o sută de ruble la bătaie. Butler ieși de vreo două ori din cort, cu mîna pe

punga din buzunar. În cele din urmă, însă, nu mai putu rezista. Cu toate că se jurase și că-și dăduse fraților săi cuvîntul că nu va mai juca, începu să mizeze.

Nu trecuse nici o oră și Butler, cu fața roșie și nădușită, mînjit cu cretă, sprijinindu-și coatele de masă, însemna pe o carte de joc boțită cifrele mizelor sale. Pierduse atît de mult, încît îi era frică să mai adune cifrele înșirate. Fără să mai socotească, știa că, dîndu-și toată leafa pe care o putea lua înainte și adăugînd la ea și banii pe care i-ar putea obține pe cal, tot nu putea plăti suma datorată aghiotantului, pe care abia îl cunoștea. Ar fi jucat totuși mai departe, dacă aghiotantul, cu o față severă, n-ar fi pus cu mîinile sale albe și curate cărțile pe masă, începînd să adune coloana de cifre de sub numele lui Butler. Rușinat, acesta își ceru iertare că nu-i poate plăti îndată întreaga sumă pierdută și-i spuse că-i va trimite banii acasă ; în timp ce rostea aceste cuvinte, își dădu seama că le era la toți milă de el și că ochii lor, chiar și ai lui Poltoraţki, îi ocoleau privirea. Era ultima seară pe care o petrecea aici. „Dacă n-ar fi jucat și s-ar fi dus la Voronțov, unde fusese invitat, totul ar fi fost bine", gîndea el, dar acum, situația lui nu numai că era proastă, ci de-a dreptul înspăimîntătoare.

Își luă rămas bun de la prieteni și cunoscuți și plecă. Ajuns acasă se culcă îndată și dormi optsprezece ore în șir, așa cum se întîmplă de obicei cu cei care au pierdut la cărți. Din faptul că-i ceruse o jumătate de rublă să dea bacșiș cazacului care-l însoțise, după fața lui posomorîtă și din răspunsurile lui scurte la întrebările ce i le punea, Maria Dmitrievna înțelese că pierduse

la joc, și-l certă pe Ivan Matveevici că l-a lăsat să plece.

A doua zi, Butler se deșteptă după ora unsprezece și, amintindu-și în ce situație se află, vru să se cufunde iarăși în uitarea din care abia ieșise. Nu mai era însă cu putință. Trebuia să ia măsuri să plătească suma de patru sute șaptezeci de ruble, pe care o datora unui om străin. Se hotărî, așadar, să-i scrie de îndată fratelui său, căindu-se de păcatul săvîrșit și rugîndu-l fierbinte să-i trimită, pentru ultima oară, cinci sute de ruble în contul morii care mai rămăsese în proprietatea amîndurora. Apoi scrise unei rude foarte zgîrcite, cu rugămintea să-i împrumute, cu orice dobîndă, aceleași cinci sute de ruble. Se duse după aceea la Ivan Martveevici. Știind că acesta, sau mai degrabă Maria Dmitrievna, are bani, îi ceru și lui să-i împrumute cinci sute de ruble.

— Ți-aș da, spuse Ivan Matveevici, ți-aș da imediat, dar n-o să mă lase Mașka. Muierile astea, dracu să le ia, sînt niște cărpănoase. Trebuie, însă, trebuie neapărat să ieși din încurcătură. Dracu știe ce-i de făcut! De la afurisitul de intendent n-ai putea lua?

Dar de la intendent nici vorbă nu putea fi să ceară bani. Singura scăpare a lui Butler rămînea tot fratele său, ori ruda zgîrcită.

XXII

Văzînd că nu izbutește nimic în Cecenia, Hagi-Murad se întoarse la Tiflis. Se ducea în fiecare zi la Voronțov. Îndată ce era primit, Hagi-Mu-

rad începea iar să stăruie și să-l roage să adune toți prizonierii munteni și să-i dea în schimbul familiei sale, spunîndu-i că, atîta timp cît nu-și va putea libera pe ai săi, e legat de mîini și de picioare și, oricît de mult ar dori, nu-i poate ajuta pe ruși să-l nimicească pe Șamil. Voronțov îi făcea oarecari vagi făgăduieli în acest sens, dar amîna mereu, spunîndu-i că va lua o hotărîre abia după sosirea la Tiflis a generalului Argutinski [1], cu care trebuia să se sfătuiască. Atunci Hagi-Murad îi ceru lui Voronțov să-i îngăduie să plece pentru cîtva timp la Nuha, un tîrgușor din Transcaucazia, de unde credea că-i va fi mai ușor să ajungă la o învoială cu Șamil și cu oamenii devotați acestuia, în privința familiei sale. Afară de asta, la Nuha, orășel musulman, era o geamie unde-și putea face mai în tihnă rugăciunile cerute de legea mahomedană. Voronțov trimise un raport la Petersburg, și între timp îi îngădui lui Hagi-Murad pe răspunderea sa să plece la Nuha.

Pentru Voronțov, pentru cercurile cîrmuitoare din Petersburg, ca și pentru majoritatea oamenilor din Rusia, care aflaseră de trecerea lui Hagi-Murad la ruși, acest eveniment însemna fie o întorsătură fericită a războiului caucazian, fie un fapt interesant și neobișnuit; în viața lui Hagi-Murad însă, mai cu seamă în ultimul timp, era vorba de o cotitură cumplită. Fugise din munți, în parte ca să scape de primejdie, în parte

[1] *Argutinski-Dolgorukov* (1797—1855) — general-adjutant; a condus operațiunile contra lui Hagi-Murad la Tabasaran.

din pricina urii pe care o purta lui Șamil și, cu toate greutățile întîmpinate, izbutise în cele din urmă să-și atingă ținta ; în primele zile se bucurase de această izbîndă și chiar chibzuise mult la planul de atac împotriva lui Șamil. Dar nu trecu mult și văzu că salvarea familiei sale, pe care o credea ușor de înfăptuit, se dovedea a fi foarte anevoioasă. Șamil pusese mîna pe ai lui, amenințîndu-l că va trimite femeile în diferite aule, iar pe băiat îl va orbi sau chiar îl va ucide. Acum Hagi-Murad se ducea la Nuha cu gîndul de a-și smulge, prin viclenie sau prin forță, familia din mîinile lui Șamil, cu ajutorul partizanilor săi din Daghestan. Ultimul trimis, care venise la Nuha, îi spusese că avarezii care îi rămăseseră credincioși se pregătesc să-i răpească pe ai lui și să treacă împreună cu ei la ruși, însă oamenii hotărîți la aceasta fiind prea puțini la număr nu se pot încumeta să încerce lovitura chiar la Vedeno, locul întemnițării, ci o vor face numai în cazul cînd familia sa va fi mutată în altă parte. Cu prilejul acesta, îi vor răpi familia — făgăduiau ei — în timpul drumului. Hagi-Murad porunci să fie înștiințați prietenii săi că le va dărui trei mii de ruble pentru această faptă.

La Nuha, Hagi-Murad fu găzduit într-o casă nu prea mare, alcătuită din cinci odăi, care se afla aproape de geamie și de palatul hanilor. Tot în această casă locuiau și ofițerii care-l însoțeau, tălmaciul și *nukerii* săi. Viața lui Hagi-Murad se scurgea în așteptarea trimișilor, care veneau din munți și pe care-i primea numaidecît ; din cînd în cînd, pornea călare prin împrejurimile Nuhei, lucru ce-i fusese îngăduit.

La 8 aprilie, întorcîndu-se dintr-o astfel de plimbare, Hagi-Murad află că în lipsa lui sosise de la Tiflis un slujbaș. Cu toată dorința arzătoare de a auzi noutățile aduse de acesta, înainte de a se înfățișa pristavului și slujbașului care-l așteptau, Hagi-Murad se duse în odaia sa, își făcu rugăciunea de amiază și numai după aceea intră în odaia care servea și de salon și de sală de primire. Slujbașul din Tiflis, consilierul de stat Kirillov, un om scund și grăsuț, îl încunoștință că dorința lui Voronțov era ca Hagi-Murad să vină la 12 aprilie la Tiflis pentru a avea o întrevedere cu Argutinski.

— *Iakși*, răspunse Hagi-Murad supărat.

Kirillov nu-i plăcuse de loc.

— Ai adus banii ?

— Sînt la mine, spuse Kirillov.

— Pentru două săptămîni, zise Hagi-Murad, arătîndu-i zece degete și apoi încă patru. Dă-mi-i.

— Vi-i dau îndată, spuse funcționarul, scoțînd punga din geantă. Și la ce i-o fi trebuind banii ? vorbi el rusește către pristav, crezînd că Hagi-Murad nu înțelege, dar acesta pricepu cele spuse și-l privi mînios. În timp ce scotea banii, Kirillov, vrînd să intre în vorbă cu Hagi-Murad, ca să aibă ce povesti la întoarcerea sa lui Voronțov, îl întrebă prin tălmaci dacă nu se plictisește aici. Hagi-Murad se uită piezîș, disprețuitor, la omulețul ăsta bondoc, în haine civile și fără arme, și nu-i răspunse nimic. Tălmaciul repetă întrebarea.

— Spune-i că nu stau de vorbă cu el. Să-mi dea banii.

Și Hagi-Murad se așeză din nou lîngă masă, pregătindu-se să numere suma.

Kirillov scoase banii, îi așeză pe masă în șapte grămăjoare a cîte zece galbeni (Hagi-Murad primea cîte cinci galbeni pe zi), și îi împinse spre Hagi-Murad. Acesta îi băgă în mîneca cerchezei, se ridică și, cu totul pe neașteptate, pocni ușurel pe consilierul de stat cu palma peste chelie și apoi se îndreptă spre ieșire. Consilierul de stat sări ca ars și ceru tălmaciului să-i spună să nu-și permită să facă asemenea lucru, căci și el are un grad corespunzător celui de colonel. Ceea ce întări și pristavul. Dar Hagi-Murad făcu semn din cap că știe prea bine acest lucru și ieși din cameră.

— Nu te poți pune cu el, spuse pristavul. Îți înfige odată pumnalul sub coastă și gata. Cu afurisiții ăștia nu te poți înțelege. Mi se pare că începe să-și arate colții.

Cînd se lăsă noaptea, sosiră din munți doi trimiși cu glugile lăsate pînă peste ochi. Pristavul îi duse în odaia lui Hagi-Murad. Unul dintre ei era un *tavlin* zdravăn, tuciuriu, celălalt — un bătrîn uscățiv. Nu aduceau știri prea îmbucurătoare pentru Hagi-Murad. Prietenii săi, care-i făgăduiseră să-i scape familia, dădeau acum înapoi, temîndu-se de Șamil. Imamul amenința cu cele mai groaznice chinuri pe cei care ar îndrăzni să dea ajutor lui Hagi-Murad. După ce ascultă spusele trimișilor, Hagi-Murad se sprijini cu coatele pe picioarele sale încrucișate și, lăsîndu-și în jos capul acoperit cu căciula, tăcu, chibzuind îndelung. Știa că acum chibzuiește pentru ultima oară și prin urmare trebuie să se hotărască într-un fel sau altul. În sfîrșit, ridicînd capul, scoase doi galbeni, dădu fiecăruia din trimiși cîte unul și le spuse:

— Plecați.

— Care-i răspunsul ?

— Răspunsul va fi acela pe care-l va da Dumnezeu. Plecați.

Trimișii se sculară și ieșiră. Hagi-Murad rămase mai departe pe covor, cu coatele sprijinite pe genunchi. Șezu multă vreme așa, pierdut în gînduri.

„Ce să fac ? Să-l cred pe Șamil și să mă întorc la el ? cugeta Hagi-Murad. E vulpoi bătrîn, o să mă înșele. Chiar dacă nu m-ar înșela, n-o să mă plec niciodată roșcovanului ăstuia viclean. Nu pot trece de partea lui, pentru că acum, după ce am stat atîta vreme la ruși, n-ar mai avea încredere în mine."

Îi veni în minte o poveste tavlină, cu un șoim, care fusese prins, trăise în mijlocul oamenilor și în cele din urmă se întorsese în munți, la ai săi. Picioarele îi erau, însă, împiedicate și de legături erau prinși niște zurgălăi, așa că șoimii nu voiră să-l primească. „Pleacă — spuseră ei — du-te la cei care ți-au atîrnat zurgălăii de argint. Noi n-avem zurgălăi, n-avem picioarele împiedicate." Șoimul nu voi să-și părăsească baștina și rămase acolo. Însă ceilalți, stîndu-i împotrivă, îl uciseră cu ciocurile.

„Tot așa mă vor omorî și pe mine, gîndi Hagi-Murad. Să rămîn aici ? Să cuceresc pentru țarul rus Caucazul, să dobîndesc măriri, și falâ, și avuții ? Asta s-ar putea, își zicea el amintindu-și de întrevederile sale cu Voronțov și de cuvintele măgulitoare ale prințului. Trebuie să iau însă o hotărîre cît mai grabnică, altfel Șamil o să-mi răpună familia."

Hagi-Murad se chinui toată noaptea, fără să guste un pic de somn, frămîntat de gînduri.

XXIII

La miezul nopții hotărîrea era luată. Avea să fugă în munți și, împreună cu partizanii săi, avarezii, să năvălească în Vedeno, iar acolo, ori să moară, ori să-și elibereze familia. Hagi-Murad nu era încă sigur dacă se va întoarce cu ai lui înapoi la ruși, sau va pleca cu ei în Hunzah și se va lupta cu Șamil; știa numai un lucru, și anume: că acum trebuie să fugă de la ruși, în munți. Fără să mai zăbovească, purcese la îndeplinirea planului. Scoase de sub pernă *beșmetul* său negru, vătuit, și se duse în încăperea *nukerilor*. Aceștia locuiau de partea cealaltă a tindei. Cînd intră în tinda a cărei ușă era deschisă, îl izbi în față răcoarea umedă a nopții cu lună, iar în urechi trilurile mai multor privighetori, care cîntau în grădina din vecinătatea casei.

Străbătînd încăperea, Hagi-Murad deschise ușa care dădea în odaia *nukerilor*. Înăuntru era întuneric. Numai luna nouă, în primul pătrar, lumina puțin prin ferestre. Masa și două scaune erau date la o parte și cei patru *nukeri* dormeau pe jos, pe covoare și pe mantale. Hanefi își făcea somnul afară, lîngă cai. Auzind scîrțîitul ușii, Gamzalo se ridică într-o rînă, privi spre Hagi-Murad și, recunoscîndu-l, se întinse din nou. Însă Eldar, care dormea lîngă el, sări în picioare și-și trase

în grabă în spinare *beşmetul*, aşteptînd ordinele stăpînului. Kurban şi Han-Magoma erau cufundaţi în somn. Cînd Hagi-Murad puse *beşmetul* său pe masă, zdrăngăni ceva. Erau galbenii cusuţi în căptuşeala lui.

— Coase-i şi pe ăştia, zise Hagi-Murad, întinzîndu-i lui Eldar galbenii primiţi de curînd.

Eldar luă banii şi, păşind într-un loc mai luminat, scoase de sub pumnal briceagul şi începu să desprindă căptuşeala *beşmetului*. Gamzalo se sculă şi se aşeză turceşte...

— Gamzalo, să dai ordin băieţilor să cerceteze puştile şi pistoalele şi să pregătească încărcăturile. Mîine vom pleca departe, spuse Hagi-Murad.

— Gloanţe avem, praf de puşcă avem, toate vor fi gata, zise Gamzalo şi mîrîi ceva nedesluşit. Înţelesese prea bine pentru ce dădea Hagi-Murad poruncă să se pregătească armele. Din prima clipă, nu avusese decît o singură dorinţă : să stîlcească şi să înjunghie cît mai mulţi cîini de ruşi şi pe urmă să fugă în munţi ; şi această dorinţă crescuse în el din ce în ce mai mult. Văzînd acum că şi stăpînul său doreа acelaşi lucru era fericit.

După plecarea lui Hagi-Murad, Gamzalo îşi deşteptă tovarăşii şi toţi patru îşi pregătiră toată noaptea puştile, pistoalele, încărcăturile şi cremenele. Înlocuiau pe cele stricate, puneau praf de puşcă proaspăt pe tigăiţe, băgau în *hozîri* praf de puşcă şi gloanţe în măsura cuvenită ; înfăşurîndu-le în cîrpe pline de unsoare, ascuţeau săbiile şi pumnalele, ungeau tăişurile.

Înainte de ivirea zorilor, Hagi-Murad ieşi din nou în tindă, să-şi ia apă pentru spălatul ritual. Acum se auzeau şi mai bine privighetorile cîn-

tînd în întîmpinarea zorilor. Din odaia *nukerilor* răzbătea hîrșîitul uniform al pumnalelor ascuțite pe piatră. Hagi-Murad luă apă din cadă și se îndreptă spre odaia sa, cînd îi răsună în urechi, dinspre odaia miurizilor, în afară de zgomotul pe care-l făcea piatra de ascuțit, vocea subțire a lui Hanefi, care cînta un cîntec bine cunoscut lui Hagi-Murad. Se opri și ascultă.

Cîntecul povestea cum *djighitul* Gamzat, împreună cu vitejii săi, luase pradă de la ruși o herghelie de cai albi ; cum un prinț rus îl ajunsese din urmă pe malul Terekului și-l împresurase cu oștenii lui, mulți la număr, cît frunză și iarbă. Mai departe, cîntecul spunea cum Gamzat, împreună cu vitejii săi, uciseseră toți caii și, din spatele valului însîngerat de cai morți, se bătuseră cu rușii pînă la ultimul cartuș, pînă la cel din urmă pumnal ce-l mai purtau la brîu și pînă la ultima picătură de sînge. Dar, înainte de a-și da sufletul, Gamzat, zărind niște păsări în înaltul cerului, le strigă : „O, păsări călătoare, zburați acasă, departe, și spuneți mumelor noastre, surorilor și dalbelor fete că noi aici am pierit, apărînd *hazavatul*. Iar trupurile noastre n-or să zacă în mormînt, ci lupii hămesiți or să le sfîrtece și corbii cei negri ne vor ciuguli ochii."

Așa se sfîrșea cîntecul și, la aceste ultime cuvinte, se uni cu glasul melancolic al lui Hanefi vocea puternică a veselului Han-Magoma, care strigă la urmă cît putu de tare : *La Illah il Allah*, chiuind asurzitor. Apoi totul amuți iar și nu se mai auziră decît trilurile privighetorilor din grădină, hîrșîitul uniform și uneori șuieratul oțelului, lunecînd repede pe tocilă.

Hagi-Murad era atît de pierdut în gînduri, încît nici nu băgă de seamă că ulciorul se aplecase și curgea apa din el. Clătină din cap, nemulțumit de sine, și se întoarse în odaia sa.

După ce făcu rugăciunea de dimineață, Hagi-Murad își cercetă armele și se trînti pe pat. Nu mai avea nimic de făcut. Ca să poată pleca, trebuia să ceară voie pristavului. Afară, însă, era încă întuneric și pristavul dormea.

Cîntecul lui Hanefi îi aminti de un altul, izvodit de maică-sa, legat de o întîmplare din trecut, de pe vremea cînd el abia se născuse și pe care o aflase apoi tot de la ea.

Cîntecul suna astfel :

„Cu pumnalul de Damasc spintecatu-mi-ai sînul alb, dar la piept strîngînd, soarele meu, feciorașul meu drag, l-am scăldat în sîngele meu fierbinte și fără leacuri și ierburi m-am tămăduit. Teamă de moarte nu am avut, de moarte nicicînd nu se va teme feciorul meu *djighit*."

Făcute pentru tatăl lui Hagi-Murad, cuvintele acestui cîntec izvorîseră din următoarea întîmplare : cînd se născuse Hagi-Murad, nevasta hanului născu și ea pe al doilea fiu al ei, Umma-Han, și porunci mamei lui Hagi-Murad, care mai alăptase și pe fiul cel mare, Abununțal-Han, să vină să-i alăpteze odrasla. Însă Patimat nu voise să-și lase feciorul și-i răspunse că nu se va duce. Supărat, tatăl lui Hagi-Murad îi porunci să plece de îndată, dar ea nu-i dădu ascultare nici lui. Atunci bărbatul o lovi cu pumnalul și ar fi omorît-o, să nu fi sărit oamenii s-o scape. Păstrîndu-și

copilașul, Patimat îl alăptă, și în amintirea acestei întîmplări izvodise cîntecul.

Hagi-Murad își amintea de maică-sa, cum îl culca alături de ea, sub cojoc, pe acoperișul casei, cîntîndu-i acest cîntec, iar el o ruga să-i arate locul unde rămăseseră urmele rănii. O vedea înaintea ochilor — nu așa cum arăta cînd o lăsase, cu fața brăzdată de cute și știrbă, ci tînără, frumoasă și atît de voinică, încît pe vremea cînd avea cinci ani și era destul de greu, îl purta în spinare într-un coș, ori de cîte ori mergeau la bunic, departe, peste munți.

Își mai aminti de obrazul încrețit și de barba ca omătul a bunicului, argintar de meserie, care bătea argintul pe nicovală, cu mîinile sale noduroase, și-l punea pe nepot să spună rugăciunile. Își amintea de fîntîna de sub deal, unde se ducea cu mama, ținîndu-se de șalvarii ei ; apoi de cîinele jigărit care-i lingea fața și mai cu seamă de mirosul fumului și al laptelui acru, cînd se lua după maică-sa sub șopron, unde mulgea ea vacile și fierbea laptele. Își mai aminti cum mama îl răsese de prima dată în cap și cum își vedea scăfîrlia rotundă și vînătă oglindindu-se în ligheanul de aramă atîrnat pe perete.

Tot gîndindu-se la copilăria lui, își aduse aminte și de fiul său iubit, Iusuf, căruia îi răsese chiar el pentru întîia oară capul. Acum, Iusuf era un tînăr și mîndru *djighit*. Își aminti de feciorul său așa cum îl văzuse ultima dată. Tocmai se pregătea să plece din Țelmes. Băiatul îi adusese calul și-i ceruse voie să-l însoțească. Era gata de drum, înarmat și-și ținea calul de frîu. Fața rumenă, tînără și frumoasă a lui Iusuf și întreaga lui făp-

tura înaltă și subțire (era mai înalt decît tatăl său), strălucea de vitejie, tinerețe și de dorul de a trăi. Umerii largi, cu toată vîrsta lui fragedă, pieptul lat, trupul său zvelt, tinerese, mîinile lungi și mușchiuloase, puterea și sprinteneala lui în mișcări îl bucurau pe tatăl său, care-l sorbea întotdeauna din ochi.

— Mai bine rămîi. Ești acum singurul bărbat în casă. Păzește-le pe mama și pe bunica, îi spusese el.

Și Hagi-Murad își amintea de înflăcărarea și mîndria cu care Iusuf, roșu de plăcere, îi răspunsese că, atîta timp cît va fi el în viață, nimeni nu se va atinge nici de mama, nici de bunica sa. Încălecase totuși, petrecîndu-și tatăl pînă la pîrîu. Apoi, se întorsese acasă și de atunci Hagi-Murad nu-și mai văzuse nici nevasta, nici mama, nici feciorul.

Și iată că pe acest fiu hotărîse Șamil să-l orbească ! La soarta nevestei sale nici nu voia să se gîndească măcar.

Aceste gînduri îl neliniștiră într-atît pe Hagi-Murad, încît nu mai putu sta locului. Sări în picioare și, șchiopătînd, se apropie repede de ușă și o deschise, strigîndu-l pe Eldar. Soarele nu se ridicase încă, dar începea să se lumineze de ziuă. Privighetorile tot mai cîntau.

— Du-te și spune pristavului că vreau să fac o plimbare și înșeuați caii, grăi el.

XXIV

Singura mîngîiere a lui Butler în vremea din urmă era poezia vieții ostășești, căreia i se dăruia cu totul, nu numai în timpul serviciului, ci și în

viața sa particulară. Îmbrăcat într-un costum cerchez, făcea exerciții călare și se dusese chiar de două ori împreună cu Bogdanovici să stea la pîndă într-un post înaintat, dar nu reușiseră să pună mîna sau să doboare pe nimeni. Aceste îndeletniciri vitejești, precum și prietenia sa cu neînfricatul Bogdanovici, celebru prin vitejia sa, îi păreau lui Butler foarte atrăgătoare și însemnate. Datoria și-o plătise, împrumutînd bani cu dobîndă foarte mare de la un evreu. Mai bine zis, amînase numai termenul de plată, înlăturînd deocamdată, fără s-o soluționeze, situația grea și încurcată în care se afla. Încerca să nu se mai gîndească la asta și, afară de poezia vieții ostășești, mai căuta alinare și în băutură. Bea din ce în ce mai mult și din zi în zi îi slăbeau puterile morale. Acum nu se mai purta cu Maria Dmitrievna ca Iosif din *Biblie*, ci, dimpotrivă, începu să-i dea tîrcoale și să-i facă curte grosolan ; dar, spre marea lui mirare, fu respins categoric și pus la locul lui, ceea ce îl rușină tare.

Spre sfîrșitul lui aprilie sosi în fort un detașament, trimis de Bariatinski în vederea unei noi mișcări prin întreaga Cecenie, socotită de necucerit. Acest detașament era format din două companii ale regimentului Kabardinski, ce fuseseră primite, după obiceiul statornicit în Caucaz, ca oaspeți de către companiile care staționau în Kurinskoe. Soldații fură cantonați prin cazărmi și căpătară nu numai o masă bună, alcătuită din păsat și carne, dar chiar și votcă ; ofițerii fuseseră găzduiți în camerele ofițerilor din cantonament și, după obiceiul locului, ospătați de aceștia din urmă.

Masa se prelungi într-un chef în lege, cu cîntece. Beat mort, cu fața pămîntie, nu roșie cum o avea de obicei la chefuri, Ivan Matveevici ședea călare pe un scaun și, scoțînd sabia din teacă, spinteca cu ea niște dușmani închipuiți, ba înjurînd, ba rîzînd în hohote, ba îmbrățișîndu-se cu alții, ori jucînd în ritmul cîntecului său preferat: „De mult e Șamil răzvrătit, de ani și ani e răzvrătit, trai-trai, ratatai, de ani și ani e răzvrătit".

Și Butler era de față la petrecere, străduindu-se să vadă și în asta poezia vieții ostășești, dar, în adîncul sufletului său, îi era milă de Ivan Matveevici, pe care nu putea să-l mai oprească în nici un chip. Simțindu-se și el cam ametit, ieși tiptil și se întoarse acasă.

Luna plină scălda în razele ei căsuțele albe și bolovanii de pe drum. Noaptea era atît de luminoasă că se vedea orice fărîmă de piatră, orice fir de pai ori balegă de pe uliță. Aproape de casă, Butler întîlni pe Maria Dmitrievna, îmbrobodită cu o basma care-i acoperea capul și umerii. De cînd fusese respins, se ferea, oarecum rușinat, să mai dea ochii cu ea. Acum, însă, datorită razelor de lună și vinului băut, se bucură de această întîlnire și voi iar să se ia bine pe lîngă ea.

— Încotro? o întrebă el.

— Mă duc să văd ce-mi face moșneagul, răspunse ea prietenos. Chiar dacă se împotrivea din inimă și hotărît curții pe care i-o făcea Butler, o mîhnea însă faptul că în ultima vreme el se ferea mereu de dînsa.

— Și la ce te mai duci să-l vezi? Vine el și singur.

— Crezi că are să vină?

— Dacă nu vine, îl aduc alţii.

— Da, şi tocmai asta n-aş vrea. Adică, să nu mă duc ? întrebă ea.

— Nu, nu e nevoie. Să mergem mai bine acasă.

Maria Dmitrievna se întoarse din drum şi porni alături de Butler, spre casă. Luna strălucea atît de puternic, încît lumina ei, ca o văpaie argintie, punea un fel de aureole umbrelor ce se mişcau de-a lungul drumului. Cu ochii aţintiţi la această aureolă din jurul capului ei, Butler voia să-i mărturisească Mariei Dmitrievna că-i place tot atît de mult ca şi înainte, dar nu ştia cum să înceapă. La rîndul ei, şi ea aştepta să vadă ce-i va spune. Mergînd aşa, fără să-şi vorbească, ajunseră aproape de casă cînd, de după cotitura drumului, se iviră nişte călăreţi. În faţa pîlcului călărea un ofiţer.

— Cine-o mai fi, Doamne ? zise Maria Dmitrievna, dîndu-se la o parte.

Luna bătea în spatele călăreţului şi nu-l putură recunoaşte decît cînd ajunse în dreptul lor. Era ofiţerul Kamenev ; făcuse pe vremuri serviciul împreună cu Ivan Matveevici şi de aceea Maria Dmitrievna îl cunoştea.

— Dumneata, Piotr Nikolaevici ? spuse ea ofiţerului.

— Eu, şi nimeni altul, răspunse Kamenev. Uite şi Butler. Noroc ! Nu te-ai culcat încă ? Te plimbi cu Maria Dmitrievna ? Bagă de seamă ! Ivan Matveevici o să-ţi facă de petrecanie ! Dar unde-i ?

— Acolo, n-auzi ? zise Maria Dmitrievna, arătînd înspre locul de unde veneau muzica, larma şi cîntecele. Sînt la chef.

— Ai voştri fac chef ?

— Nu, au venit companiile din Hasav-Iurta și este în cinstea lor.

— Așa da, mai zic și eu. O s-ajung tocmai la timp acolo. Trebuie să vorbesc cu Ivan Matveevici, dar numai două cuvinte.

— Ai vreo treabă cu el ? întrebă Butler.

— Da, trebuie să-i văd.

— Veşti bune sau rele ?

— Depinde pentru cine ! Pentru noi bune, pentru alţii rele. Şi Kamenev rîse.

Între timp, și cei care mergeau pe jos, și cei călare, ajunseră la casa lui Ivan Matveevici.

— Cihirev ! strigă Kamenev cazacului. Apropie-te. Cazacul ieși din grup și se apropie. Purta uniforma obișnuită a cazacilor de la Don : cizme, manta și raniță legată de șa.

— Scoate ploconul, spuse Kamenev, descălecînd.

Cazacul descălecă și scoase din raniță un sac, în care se găsea ceva. Kamenev îl luă și bagă mîna înăuntru.

— Să vă arăt noutatea ? N-o să vă speriați ? spuse el către Maria Dmitrievna.

— De ce să-mi fie frică ? răspunse aceasta.

— Iat-o, zise Kamenev, scoțînd din sac un cap de om și punîndu-l în bătaia lunii. Îl cunoașteți ?

Era un cap de om ras, cu fruntea înaltă deasupra ochilor, cu o barbă neagră, tunsă scurt, cu mustăcioară ; un ochi era deschis, iar celălalt aproape închis. Țeasta era pe jumătate despicată, iar nările, mînjite de sînge negru închegat. Grumazul îi era înfășurat într-un prosop murdar, însîngerat. Cu toate rănile de pe cap, buzele învinețite se strîngeau într-un zîmbet copilăresc și bun.

Maria Dmitrievna privi capul și, fără să spună un cuvînt, se întoarse repede și intră în casă.

Dar Butler nu-și putea lua ochii de la chipul acesta îngrozitor. Era capul aceluiași Hagi-Murad cu care nu demult petrecuse serile în convorbiri însuflețite, ca doi buni prieteni.

— Cum așa ? Cine l-a omorît ? Unde ? întrebă el.

— A încercat să fugă și l-au prins, spuse Kamenev, dînd cazacului capul și intrînd împreună cu Butler în casă. A murit ca un viteaz.

— Cum s-au întîmplat toate astea ?

— Aveți un pic de răbdare să vină Ivan Matveevici și o să vă povestesc de-a fir-a-păr. Pentru asta am fost trimis aici. Colind cu el forturile pe rînd și aulele și-l arăt la toți.

Trimiseră un om după Ivan Matveevici și acesta, abia ținîndu-se pe picioare, însoțit de doi ofițeri tot atît de beți, intră în odaie și începu să-l îmbrățișeze pe Kamenev.

— V-am adus, spuse Kamenev, capul lui Hagi-Murad.

— Minți ! L-au omorît ?

— Da, a vrut să fugă.

— Spuneam eu că are să ne înșele. Unde-i capul ? Arată-l.

Chemară pe cazac și acesta aduse sacul. Scoaseră capul afară și Ivan Matveevici se uită la el multă vreme, cu ochii lui împăienjeniți, de om beat.

— A fost totuși un viteaz, zise el. Dă-l încoa să-l pup.

— Da, a fost un adevărat viteaz, spuse unul dintre ofițeri.

După ce-l priviră cu toții, îl dădură cazacului. Acesta îl băgă din nou în sac, străduindu-se să-l

lase cît mai ușor la pămînt, să nu-l lovească prea tare.

— Ce faci, Kamenev, rostești vreun discurs cînd îl arăți la oameni ? întrebă unul dintre ofițeri.

— Nu, dați-l încoa, vreau să-l pup. El mi-a dăruit sabia, strigă Ivan Matveevici.

Butler ieși în cerdac. Maria Dmitrievna ședea pe a doua treaptă a scării. Zărindu-l pe Butler, se întoarse supărată în altă parte.

— Ce s-a întîmplat, Maria Dmitrievna ? întrebă Butler.

— Sînteți cu toții niște ucigași, nu vreau să vă mai văd. Da, niște ucigași, zise ea, sculîndu-se.

— Fiecăruia dintre noi poate să i se întîmple la fel, răspunse Butler, neștiind ce să spună. Așa-i războiul.

— Războiul ? strigă Maria Dmitrievna. Care război ? Sînteți niște ucigași, asta e. Mortul trebuie îngropat, iar ei se hlizesc la el ! Ucigași, niște ucigași de rînd, striga ea din nou și, coborînd treptele, dispăru prin intrarea din dosul casei.

Întorcîndu-se în salon, Butler îl rugă la Kamenev să povestească amănunțit cum se petrecuseră lucrurile.

Și Kamenev povesti.

Iată ce se întîmplase :

XXV

Lui Hagi-Murad i se dase încuviințarea să se plimbe călare prin împrejurimile orașului, dar trebuia să fie neapărat însoțit de o escortă de cazaci.

Numărul cazacilor aflați la Nuha se ridica la vreo cincizeci de oameni, dintre care vreo zece erau de serviciu pe la comandamente, iar ceilalți, dacă ar fi fost trimiși să însoțească pe Hagi-Murad, cîte zece o dată așa cum era ordinul, le-ar fi venit rîndul să iasă mult prea des. În prima zi, se alcătuise, totuși, o escortă de zece cazaci, apoi s-a hotărît să fie trimiși numai cinci și Hagi-Murad fu rugat să nu-și ia cu el la plimbare pe toți *nukerii*. La data de 25 aprilie, el îi luă, însă, pe toți cei cinci oameni. În timp ce Hagi-Murad încăleca, comandantul militar observă că *nukerii* se pregăteau să plece cu el și-i atrase atenția că nu are voie să-i ia pe toți, dar Hagi-Murad se făcu că n-aude și-și porni calul, iar comandantul nu mai stărui. Cazacii escortei erau sub comanda subofițerului Nazarov, cavaler al Ordinului Sfîntul Gheorghe, un tînăr voinic, plin de viață, cu părul bălai tăiat scurt, cu obrazul rumen și fraged ca de fată. Era fiul cel mai mare al unei familii de oameni sărmani ; crescut în vechea credință, rămăsese orfan de tată încă de pe cînd era copil, și acum își întreținea din soldă mama nevoiașă, trei surori și doi frați mai mici.

— Ai grijă, Nazarov, nu-i lăsa prea departe ! îi strigă din urmă comandantul.

— Am înțeles, înălțimea-voastră ! răspunse Nazarov și, ținînd cu o mînă pușca pe la spate, se ridică în scări și își porni în trap juganul roib, înalt, cu fruntea berbecească. În urma lui veneau patru cazaci : Ferapontov, un vlăjgan cît o prăjină, pișicher și coțcar — el vînduse lui Gamzalo praful de pușcă ; Ignatov, care-și isprăvea toc-

mai serviciul militar, flăcău mai trecut, zdravăn, care se lăuda cu vînjoșia brațelor lui ; Mișkin, un copilandru slăbănog, de care rîdeau toți, și Petrakov, un tînăr cu părul bălai, singurul copil la părinți, întotdeauna plin de voie bună și prietenos.

De dimineață fusese ceață, mai tîrziu însă vremea se îndreptase și soarele scălda în razele lui frunzele tinere ale pomilor, iarba crudă, firele de grîu abia încolțit, ogoarele și fața încrețită de valuri a unui rîu repede, care curgea de partea stîngă a drumului.

Hagi-Murad călărea la pas, iar cazacii și *nukerii* săi, fără să rămînă în urmă, se țineau aproape. Ieșiră astfel pe drumul din spatele fortului și întîlniră în cale niște femei, purtînd coșuri pe cap, și soldați în căruțe și harabale, trase de bivoli, care scîrțîiau prelung. Depărtîndu-se vreo doi kilometri, Hagi-Murad dădu pinteni kabardinului său alb ; acesta porni atît de iute, încît *nukerii* trebuiră să-l urmeze la trap întins. Tot așa mergeau și cazacii.

— Strașnic cal are, zise Ferapontov. Să fi fost pe vremea cînd ne era dușman, l-aș fi dat jos de pe el ca să i-l iau.

— Așa e, la Tiflis s-a dat pe calul ăsta trei sute de ruble.

— Eu l-aș putea întrece cu al meu, spuse Nazarov.

— Cum să nu ! făcu Ferapontov.

Hagi-Murad îndemna calul din ce în ce mai tare.

— Ei, *kunak*, nu chiar așa. Mai domol ! strigă Nazarov, căutînd să-l ajungă din urmă pe Hagi-Murad.

Acesta întoarse capul și, fără să scoată un cuvînt, păstră mai departe aceeași iuțeală.

— Ia te uită, și-au pus ceva în gînd diavolii ăștia împelițați, zise Ignatov ; ia te uită cum mînă !

Merseră așa vreun kilometru în direcția munților.

— Ascultă ce-ți spun, nu-i voie să gonești așa ! strigă din nou Nazarov.

Însă Hagi-Murad nu-i răspunse nici de data asta și nici măcar nu întoarse capul. Dădu mai tare pinteni calului și, de la trap întins, o luă în galop.

— Ei lasă, că nu-mi scapi tu ! strigă întărîtat Nazarov.

Trase cu cravașa în bălțatul său și, ridicîndu-se în scări, cu trupul aplecat înainte, porni în galop după Hagi-Murad.

Cerul era atît de senin, aerul atît de proaspăt, viața zvîcnea cu atîta putere în toată făptura lui Nazarov, care făcea una cu calul său ce zbura ca un zmeu pe drum drept în urma lui Hagi-Murad, încît nici nu-i trecea prin minte că s-ar putea întîmpla vreo nenorocire sau ceva îngrozitor. Se bucura că fiecare pas al calului micșora distanța dintre el și Hagi-Murad. Iar acesta, pricepînd după tropăitul din ce în ce mai apropiat că are să fie ajuns în curînd, apucă cu mîna dreaptă pistolul și cu stînga strînse ușor dîrlogii kabardinului, care se înfierbîntase auzind în urma lui tropăitul altui cal.

— Nu-nțelegi că nu-i voie ! strigă Nazarov, ajungînd aproape în dreptul lui Hagi-Murad și întinzînd mîna să-i prindă calul de dîrlogi. N-avu timp, însă, să prindă dîrlogii, că răsună o împușcătură.

— Ce faci ? strigă Nazarov, ducîndu-și mîna la piept. Pe ei, fraților ! mai strigă el și, clătinîndu-se, căzu pe oblîncul șeii.

Dar muntenii apucaseră armele înaintea cazacilor și acum trăgeau în ei cu pistoalele și-i măcelăreau cu săbiile. Nazarov atîrna de gîtul calului speriat, care se învîrtea în jurul tovarășilor. Calul lui Ignatov căzuse, prinzînd acestuia piciorul sub el, iar doi munteni, scoțîndu-și săbiile fără să descalece îl loveau peste cap și mîini. Petrakov se aruncă în ajutorul tovarășului său, dar două gloanțe, unul în spate, celălalt în coastă, îi tăiară avîntul și se prăvăli de pe cal ca un sac.

Întorcîndu-și calul, Mișkin porni în galop în direcția fortului, Hanefi și Han-Magoma porniră în urma lui, însă era prea departe, așa că muntenii nu-l mai putură ajunge și se înapoiară la ai lor.

După ce sfîrși cu Ignatov dintr-o lovitură de pumnal, Gamzalo îl spintecă și pe Nazarov, pe care-l trase de pe cal, în timp ce Han-Magoma lua de la cei morți ranițele cu cartușe. Hanefi voia să ia și calul lui Nazarov, însă Hagi-Murad îi strigă că nu e nevoie și porni înainte ca vîntul. Miurizii îl urmară în galop, alungînd calul lui Petrakov, care se ținea după ei. Se găseau la o depărtare de vreo trei kilometri de Nuha, în mijlocul plantațiilor de orez, cînd din turnul fortului se auzi o împușcătură de alarmă.

Petrakov zăcea la pămînt cu burta spintecată, cu fața lui tînără îndreptată spre cer și sorbind aerul ca un pește care se zbate pe uscat, își dădea sufletul.

— Doamne, Dumnezeule, ce mi-ați făcut ! strigă comandantul fortului, apucîndu-se cu mîinile de cap, cînd auzi de fuga lui Hagi-Murad. M-ați omorît ! L-ați scăpat. Tîlharilor ! striga el, ascultînd raportul lui Mișkin.

Se dădu alarma peste tot și fură trimiși să-l prindă nu numai cazacii care se aflau acolo, ci și toți milițienii de prin aulele pașnice cît putură aduna. Se făgădui un premiu de o mie de ruble celui care-l va aduce pe Hagi-Murad viu sau mort. Nu trecuseră două ceasuri de cînd Hagi-Murad cu tovarășii săi scăpaseră de sub escortă, și peste două sute de oameni călări goneau în frunte cu pristavul, în urmărirea fugarilor.

După ce goni cîțiva kilometri pe drumul mare, Hagi-Murad micșoră iuțeala calului său, care răsufla greu și din alb se făcuse sur din pricina sudorii, și-l opri în loc. În dreapta drumului se zăreau casele și minaretul aulului Belardjik, în stînga se întindeau ogoarele și la capătul lor se vedea un rîu. Cu toate că drumul spre munți era în dreapta, Hagi-Murad coti spre stînga, socotind că urmăritorii săi îl vor căuta în partea cealaltă. Plănuise s-o ia peste cîmp, să treacă Alazanul și să iasă dincolo, la drumul cel mare, unde nu-l aștepta nimeni, să meargă înainte pînă la pădure și numai atunci, după ce va trece din nou rîul, să se îndrepte spre munți. De aceea, întorsese spre stînga. Dar văzu că era cu neputință să ajungă

pînă la rîu. Plantațiile întinse de orez peste care trebuia să treacă, așa cum se întîmplă întotdeauna primăvara, fuseseră nu demult năpădite de apă și se preschimbaseră într-o mocirlă, în care caii se înglodau pînă la chișiță. Hagi-Murad și *nukerii* săi încercau cînd în dreapta, cînd în stînga, cu nădejdea să poată da peste un loc mai uscat, însă cîmpul pe care se găseau acum era peste tot inundat și chiftea de apă. De-abia puteau caii să-și scoată copitele, care pocneau în noroiul lipicios ca dopurile cînd se destupă sticlele, și după cîțiva pași de mers, se opreau locului, răsuflînd greu.

Osteniră astfel vreme îndelungată, pînă cînd începu să se însereze, dar rîul era încă departe. În stînga se vedea un ostrov mic, acoperit cu tufe proaspăt înverzite, și Hagi-Murad hotărî să meargă într-acolo, să lase caii să se mai odihnească, și să zăbovească în locul acela pînă la noapte.

Ajunși în tufăriș, Hagi-Murad și *nukerii* săi descălecară, își împiedicară caii și-i lăsară să pască, iar ei îmbucară din pîinea și brînza pe care le luaseră ca merinde. Luna nouă, care strălucise la început pe cer, se ascunsese în spatele munților, așa că peste tot căzuse o perdea grea de întuneric. În Nuha erau multe privighetori. Două din ele erau ascunse și în tufele astea. La zgomotul făcut de Hagi-Murad și de oamenii săi pătrunzînd în tufăriș, privighetorile amuțiră. Îndată, însă, ce liniștea se așternu din nou, păsările începură iarăși să cînte, chemîndu-se între ele. Atent la orice sunet care tulbura noaptea, Hagi-Murad le asculta fără să vrea.

Cîntecul privighetorilor îi amintea de cel al lui Gamzat, pe care îl ascultase în noaptea trecută, cînd ieşise după apă. Acum, în fiecare clipă, lucrurile puteau să ia aceeaşi întorsătură ca atunci pentru Gamzat. Deodată îi fulgeră prin minte că aşa are să se întîmple şi cu el şi se posomorî. Îşi aşternu mantaua şi îşi făcu rugăciunea. Nici nu isprăvise bine, cînd auzi zgomote nu prea depărtate. Era zgomotul făcut de picioarele unui mare număr de cai ce se apropiau plescăind prin mlaştină. Han-Magoma, care avea ochi ageri, ieşi în fugă la marginea tufelor, scrută întunericul şi zări umbrele negre ale călăreţilor şi ale oamenilor care se apropiau de tufe. Hanefi zări şi în partea cealaltă o mulţime tot atît de mare de oameni. Era Karganov, comandantul militar al districtului, cu miliţienii săi.

„N-avem încotro, o să luptăm cum s-a luptat Gamzat", gîndi Hagi-Murad.

După ce se dăduse alarma, Karganov, cu o sută de miliţieni şi cazaci, pornise în căutarea lui Hagi-Murad, dar nu-l putuse găsi nicăieri. Nici măcar vreo urmă lăsată de el nu putuse descoperi. Se înapoia fără nădejde spre casă, cînd, spre seară, întîlni în drum un tătar bătrîn, pe care îl întrebă dacă n-a văzut cumva şase oameni călări. Bătrînul îi răspunse că da. Zărise şase călăreţi care s-au învîrtit prin plantaţia de orez şi au intrat apoi în tufe, unde el tocmai strîngea nişte lemne. Karganov luă cu el pe bătrîn, se întoarse din drum şi, văzînd caii împiedicaţi, se încredinţă că în adevăr Hagi-Murad trebuie să fie acolo. Împresurase cu oamenii săi în timpul nopţii tufele şi acum

aştepta ivirea zorilor să-l poată prinde viu sau mort.

Înţelegînd că este împresurat, Hagi-Murad cercetă locul şi dădu în mijlocul tufelor de un şanţ vechi, unde hotărî să se adăpostească şi să lupte cît va avea muniţii şi cît îl vor ţine puterile. Împărtăşi acest gînd tovarăşilor săi şi le porunci să facă o întăritură de-a lungul şanţului. *Nukerii* se puseră îndată să taie crengi, să sape cu pumnalele pămîntul şi să facă un parapet. Hagi-Murad lucra cot la cot cu ei.

Cînd începu să se lumineze de ziuă, comandantul companiei de miliţieni se apropie de tufe şi strigă :

— Ei, Hagi-Murad ! Predaţi-vă ! Sîntem mulţi, voi sînteţi puţini.

Drept răspuns, izbucni din şanţ un fum mic, răsună o pocnitură de armă şi glontele lovi calul miliţianului, care se clătină pe picioare şi se prăbuşi. Ca la o comandă, pîrîiră armele miliţienilor de la marginea tufelor şi gloanţele lor, şuierînd şi bîzîind, rupînd frunzele şi crengile, începură să lovească în adăpost, fără să nimerească, însă, pe cei care se aflau în şanţ. Fu lovit numai calul lui Gamzalo, care fugise de lîngă ceilalţi. Glontele îl atinse în cap. Nu căzu, dar îşi rupse piedica de la picioare, şi, strivind tufele, se repezi spre ceilalţi cai, de care se lipi tremurînd şi udînd iarba fragedă cu sînge. Hagi-Murad şi oamenii săi trăgeau numai cînd vreunul din miliţieni ieşea înainte şi rar greşeau ţinta. Trei miliţieni fuseseră răniţi, iar ceilalţi, nu numai că nu se hotărau să se arunce asupra lui Hagi-Murad şi a oameni-

lor săi, dar începură chiar să dea înapoi, mulțumindu-se să tragă de departe, la nimereală.

Lupta ținu aproape un ceas. Soarele se ridicase cam de o suliță și Hagi-Murad se gîndea tocmai să încalece și să încerce să ajungă la rîu, cînd se auziră strigătele unei noi mulțimi de oameni care soseau. Era Hagi-Aga din Mehtula cu oștenii lui, vreo două sute la număr. Hagi-Aga fusese cîndva *kunakul* lui Hagi-Murad și trăise cu acesta în munți, mai tîrziu, însă, trecuse de partea rușilor. Cu el venise și Ahmed-Han, fiul dușmanului lui Hagi-Murad. Ca și Karganov, Hagi-Aga strigă lui Hagi-Murad să se predea, însă și de data asta răspunsul fu o împușcătură.

— Scoateți săbiile, băieți, și înainte ! strigă Hagi-Aga, scoțînd sabia din teacă. Se auzi larma a sute de glasuri de oameni care se aruncau spre tufe chiuind.

Milițienii străbătură prin frunziș, dar din spatele întăriturii pîrîiră una după alta cîteva împușcături. Căzură vreo trei oameni, așa că cei care atacau se opriră la marginea tufelor și deschiseră și ei focul. Trăgînd, se apropiau încetul cu încetul de șanțul întărit, făcînd cîte un salt de la o tufă la alta. Unii izbuteau să înainteze, alții erau doborîți de gloanțele lui Hagi-Murad și ale oamenilor săi. Hagi-Murad nu dădea niciodată greș ; de asemenea și Gamzalo nimerea aproape întotdeauna ținta și, de fiecare dată, cînd vedea că glonțul său și-a atins ținta, chiuia de bucurie. Kurban ședea la marginea șanțului și cînta *La Illah il Allah*. Trăgea fără grabă, dar nu prea nimerea ținta. Cît despre Eldar, îi tremura tot trupul de nerăb-

dare să tabere cu pumnalul asupra dușmanilor, de aceea trăgea des, la nimereală, cu ochii mereu la Hagi-Murad, ridicînd necontenit capul peste întăritura șanțului. Cu mînecile suflecate, părosul Hanefi îndeplinea și aici menirea lui de a sluji. Încărca armele pe care i le dădeau Hagi-Murad și Kurban și, cu mare luare-aminte, băga pe țeavă, cu o vergea de fier, gloanțele înfășurate în cîrpe îmbibate cu unsoare și turna dintr-un corn în tigăițe praful de pușcă uscat. Han-Magoma nu stătea în șanț cu ceilalți, ci ba fugea pînă la cai, spre a-i duce într-un loc mai ferit, ba chiuia și trăgea fără cracană. Fu rănit primul. Glonțul îl nimeri în grumaz și el se lăsă pe spate, scuipînd sînge și înjurînd. Apoi fu rănit Hagi-Murad ; plumbul îl atinse în umăr. Rupse un smoc de vată din *beșmet*, astupă cu el rana și începu iar să tragă.

— Să tăbărîm pe ei cu săbiile, spuse a treia oară Eldar.

Se ridicase deasupra șanțului, gata să se arunce asupra dușmanilor, dar în aceeași clipă fu lovit de un glonte ; se clătină și căzu pe spate peste piciorul lui Hagi-Murad. Acesta îl privi. Ochii lui frumoși de berbec se uitau țintă și sever la Hagi-Murad. Gura, cu buza de sus ieșită în afară ca la copii, tremura fără să se deschidă. Scoțîndu-și piciorul de sub corpul lui, Hagi-Murad trase mai departe cu pușca. Hanefi se aplecă deasupra trupului lui Eldar să ia cartușele neîntrebuințate din cercheza acestuia, în timp ce Kurban cînta, încărcînd fără grabă arma și trăgînd.

În salturi, de la o tufă la alta, cu țipete și urlete, dușmanii se apropiau tot mai mult. Un

alt glonte îl nimeri pe Hagi-Murad în coastă, în partea stîngă. Se trînti în şanţ şi, smulgînd din *beşmet* o altă bucată de vată, îşi astupă rana. Era, însă, o rană mortală, şi el simţi că-i vine sfîrşitul. Amintiri şi chipuri din trecut i se perindau prin faţa ochilor cu o iuţeală fulgerătoare. Îl vedea ca aievea pe puternicul Abununţal-Han, ţinîndu-şi cu o mînă obrazul despicat, ce-i atîrna, şi năpustindu-se cu pumnalul în cealaltă mînă asupra duşmanului ; îl vedea pe bătrînul şi palidul Voronţov, cu faţa lui prea albă, pe care i se citea viclenia, şi îi auzea glasul moale ; vedea pe fiul său, Iusuf, îşi vedea soţia, Sofiat, şi faţa pală. cu barba roşie, cu ochii aceia cu privirile micşorate între pleoapele pe jumătate închise ale duşmanului său de moarte, Şamil.

Dar toate aceste amintiri se perindau prin mintea lui, fără să stîrnească în el nici milă, nici ură, nici vreo dorinţă, căci toate îi păreau atît de neînsemnate faţă de ceea ce începea acum în el. În timpul acesta, trupul său vînjos nu înceta a săvîrşi treaba începută. Cu ultimele puteri care-i rămăseseră, se ridică în şanţ şi trase cu pistolul în omul care se apropia în fugă ; îl nimeri în plin şi-l doborî. Apoi, ieşind cu totul afară din şanţ, cu pumnalul în mînă, şchiopătînd din greu, înaintă dè-a dreptul spre duşman. Răsunară cîteva împuşcături ; Hagi-Murad se clătină şi căzu. Cu strigăte de biruinţă, cîţiva miliţieni se azvîrliră asupra celui căzut. Dar trupul, pe care-l credeau mort, avîeni. Se săltă întîi capul însîngerat, descoperit şi ras, apoi trupul ; apucîndu-se cu mîna

de trunchiul unui copac, Hagi-Murad se ridică în picioare. Avea o înfățișare atît de fioroasă, încît cei care se repeziseră spre el se opriră înlemniți. Deodată, însă, tresări, se desprinse de copac și, ca un ciulin cosit, se prăbuși cu fața la pămînt și rămase nemișcat.

Era ca o stană de piatră, dar tot mai simțea. Cînd Hagi-Aga, care se apropiase primul de dînsul, îl izbi cu pumnalul în țeastă, i se păru că cineva îl lovește cu un ciocan în cap, dar nu putu înțelege cine și pentru ce. Apoi orice legătură a sa cu trupul se rupse. Nu mai simțea nimic. Dușmanii săi tăiau și călcau în picioare ceea ce nu mai avea nici o legătură cu el. Hagi-Aga puse piciorul pe spatele acestui trup, reteză din două lovituri capul și, cu mare grijă, nu cumva să-și murdărească *ciuveacii*, îl rostogoli în lături cu piciorul. Un sînge roșu năvăli din arterele grumazului și altul negru țîșni din cap, scăldînd iarba.

Karganov, Hagi-Aga, Ahmed-Han și toți milițienii, ca niște vînători deasupra fiarei ucise, se strînseră lîngă trupurile lui Hagi-Murad și ale oamenilor săi. Pe Hanefi, Kurban și Gamzalo îi legară și, risipiți printre tufe, învăluiți de fumul prafului de pușcă, vorbeau veseli, sărbătorindu-și biruința.

Privighetorile, care amuțiseră în timpul împușcăturilor, prinseră iarăși a cînta ; mai întîi una, în apropiere, apoi altele și altele, din cele mai îndepărtate colțuri.

Ciulinul strivit în mijlocul arăturii mi-a amintit de această moarte.

Povestirea istorică *Hagi-Murad* (în original: *Hadji-Murad*), deşi elaborată în cursul anilor 1896—1905, n-a fost publicată decît în 1912, cînd a fost tipărită cu însemnate amputări la St. Petersburg, în volumul al III-lea al operelor literare postume ale lui L. N. Tolstoi şi, în acelaşi an, integral, în volumul al III-lea al seriei operelor postume ale autorului date la iveală la Berlin.

CUPRINSUL

Prefață	V
Tabel cronologic	XLIX
Notă asupra ediției	LXXIX
SONATA KREUTZER	1
Postfața autorului la Sonata Kreutzer	119
PĂRINTELE SERGHII	137
HAGI-MURAD	203

Lector : IOAN COMȘA
Tehnoredactor : ELENA CĂLUGĂRU

Apărut 1971. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 19,44. Coli tipar 14,5. A. nr. 260/1971. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 822—32—59

Tiparul executat sub comanda nr. 10 085 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1 București
Republica Socialistă România

tolstoi

«În vremea aceea am închinat mai mult timp cititului... Dintre toți cel mai valoros mi-a părut Tolstoi – creatorul *Sonatei Kreutzer* și al *Morții lui Ivan Ilici*... Atîta am fost de entuziasmat și de zguduit de veridicitatea tablourilor înfățișate în aceste opere încît deodată mi-a dat în minte o idee cu desăvîrșire nouă: „Ce minunat ar fi să devin scriitor, să ajung a scrie ca Tolstoi, și lumea întreagă să mă citească fascinată".»

THEODORE DREISER

editura minerva

Lei 5